Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészet Program

Szóka Bernadett

Nyelv- és nyelvoktatás-politika a többnyelvű Svájcban – különös tekintettel az olasz nyelv helyére és szerepére

PhD-értekezés

Témavezető:
Dr.habil. Nádor Orsolya
egyetemi docens

Pécs
2015

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás 4

1. Bevezetés 5

1.1. A többnyelvű Európa 5

1.2. Svájc 9

1.3. A témaválasztás előzményei 12

1.4. Hipotézisek, munkamódszerek, az értekezés helye a nyelvtudomány rendszerében 14

1.4.1. Hipotézisek 14

1.4.2. Munkamódszerek 18

1.4.3. Az értekezés helye a nyelvtudomány rendszerében 20

1.5. Az értekezés forrásai 20

1.6. Az anyaggyűjtés további módjai és a kutatások helyszínei 24

2. Két- és többnyelvűség 27

2.1. Az egyén kétnyelvűsége a szakirodalom tükrében 28

2.1.1. Az egyéni kétnyelvűség pszicholingvisztikai megközelítése 29

2.1.2. Az egyéni kétnyelvűség a funkcionalitás szempontjából 30

2.1.3. A kétnyelvűség válfajainak csoportosítása 32

2.2. A kétnyelvűség társadalmi aspektusai 36

2.2.1. A közösségi kétnyelvűség típusai 36

2.2.2. Kódváltás, diglosszia, többközpontúság 38

2.2.3. A többnyelvűség egyéb fogalmai 42

2.3. Az oktatáspolitika néhány terminológiai kérdése a kétnyelvűség tükrében 44

3. A svájci többnyelvűség 47

3.1. A svájci többnyelvűség kialakulása 47

3.2. A mai Svájc lakosságának összetétele, nyelvhasználata 53

3.3. Nemzet és nyelv 60

3.3.1. A nyelvek jogi megjelenése: alkotmány, nyelvtörvény, nyelvrendelet 61

3.3.1.1. A 116-os nyelvi cikkely 61

3.3.1.2. Svájc jelenleg hatályos alkotmánya, nyelvtörvénye, nyelvrendelete 62

3.3.2. Nemzetközi dokumentumok 68

3.3.3. A kantonok állásfoglalása a nyelvekről 70

3.3.4. Az olasz és a rétoromán nyelvek védelmének gyakorlata 71

3.3.5. A bevándorlók nyelvi integrációja a svájci kantonokban 73

4. A nyelv mint az identitás elsődleges szimbóluma 75
4.1. A négy nemzeti nyelv szociolingvisztikai helyzete – svájci szemszögből 77
4.1.1. A francia nyelvterület 78
4.1.2. A rétoromán nyelvterület 79
4.1.3. A német nyelvterület 84
4.1.4. Az olasz nyelvterület 89
4.2. Az olasz nemzeti nyelv Svájcban 94
4.2.1. Az olasz nyelv térhódítása 94
4.2.2. Az olasz nyelv a hétköznapokban 95
4.2.3. Ticino kanton integrációja 100
4.2.4. A ticinói identitás jellemzői 103
4.2.5. Nyelvi attitűdvizsgálatok Ticino kantonban 106
5. A svájci olasz nyelvváltozat és nyelvi környezete 119
5.1. A Ticinóban beszélt és írott olasz nyelv fejlődése 122
5.2. A ticinói regionális olasz nyelvváltozat 125
5.3. A német nyelv hatása a ticinói regionális olasz nyelvváltozatra 134
5.4. Ahogy a beszélők látják – kérdőíves felmérés eredménye 142
5.5. A helvét olasz nyelvváltozat 147
5.6. A fejezet rövid összefoglalása 152
6. Oktatáspolitika és nyelvoktatás 154
6.1. A nyelvoktatás helye a svájci iskolarendszerben 154
6.2. A nyelvoktatást szabályozó nemzeti / regionális szintű dokumentumok 158
6.2.1. Az EDK (Kantonok Oktatási Minisztereinek Testülete) ajánlásai 158
6.2.2. A HarmoS-egyezmény 159
6.2.3. Regionális tantervek 161
6.3. A tanköteles iskolaidőszakban tanulandó idegen nyelvekről 162
6.4. Frühdeutsch, Frühfranzösisch, Frühenglisch 169
6.5. Ticino kanton nyelvoktatási jellemzői 173
6.5.1. A nyelvoktatásról általában 174
6.5.2. A luganói gimnázium nyelvtanárai által kitöltött kérdőívek értékelése .. 175
6.6. Nyelvoktatás az olasz kantonon kívül 192
6.6.1. Az olasz mint idegen nyelv az oktatásban 192
6.6.2. Az olasz és egyéb nyelvek oktatása két zürichi gimnáziumban 193

6.7. A migráns gyermekek nyelvi integrációja 207
6.7.1. Migráns gyermekek Európában és Svájcban 208
6.7.2. Származási nyelv és kultúra tanfolyam 211
6.7.2.1. A származási nyelv és kultúra tanfolyam fogalma 211
6.7.2.2. Származási nyelv és kultúra tanfolyamok Basel-Stadt kantonban 213
6.7.2.3. Egy példa a migránsok oktatására: a magyar nyelv a bázeli származási nyelv és kultúra tanfolyamokon 215
6.7.3. A migráns gyermekek és az olasz nyelv 217
6.7.3.1. Migráns gyermekek a ticinói iskolákban 217
6.7.3.2. Származási nyelv és kultúra tanfolyamok olasz nyelven 220
6.7.4. A külföldi gyerekek és a magyar iskolarendszer – kitekintés Svájc határain túlra 221

7. A hagyományos svájci nemzeti nyelvek és az angol 224
7.1. Az angol nyelv dominanciája Európában 224
7.2. Az angol nyelv erősödő szerepe Svájcban 226
7.2.1. Az angol nyelv felhasználási területei 226
7.2.2. A nemzeti nyelvek és az angol nyelv az állam szemszögéből 231

8. Összegzés 235
8.1. A felállított hipotézisek teljesülése 235
8.1.1. Első hipotézis: a nyelvi attitűdről 235
8.1.2. Második hipotézis: a helvét olasz nyelvváltozatról 238
8.1.3. Harmadik hipotézis: az olasz nyelv fennmaradásáról 240
8.1.4. Negyedik hipotézis: az angol nyelv térhódításáról 242
8.2. Az alkalmazott munkamódszerek hasznossága 244
8.3. További kutatási lehetőségek 244

Mellékletek jegyzéke 246

Mellékletek 247

Német nyelvű összefoglaló 263

Irodalomjegyzék 284

Köszönetnyilvánítás

A doktori értekezés elkészítésében mindenekelőtt témavezetőmnek, dr. Nádor Orsolyának szeretném kifejezni köszönetemet, aki folyamatosan, önzetlenül segítette munkámat.

Köszönettel tartozom dr. Stephan Schmid zürichi mentoromnak, aki nagy segítségemre volt a kérdőívek összeállításában, s azok eljuttatásában az adatközlőkhöz.

Tisztelettel adózom dr. Józsa Judit emlékének, aki tanácsaival hozzájárult a dolgozat elkészítéséhez.

Megköszönöm dr. Ódor Lászlónak, hogy a Svájci Multikulturális Központ vezetőjeként, volt svájci nagykövetként értékes információkkal és anyagokkal szolgált munkám elkészítéséhez.

Köszönet illeti Stéphanie Andreyt, az Eidgenössisches Departement des Innern EDI Bundesamt für Kultur munkatársát, Steinegger Esztert, a Bázeli Magyar Iskola és Óvoda Egyesület vezetőjét, Nadine Bühlmannt, a bázeli St. Johann Primarschule egyik iskolavezetőjét, akik hasznos, naprakész információkkal szolgáltak.

Köszönöm a luganói *Liceo Cantonale 1* valamint a zürichi *Kantonsschule Oerlikon* és a *Kantonsschule Stadelhofen* igazgatóinak a lehetőséget, hogy az iskola nyelvtanárai kitölthették a kérdőíveket.

A munkám elkészítése során az alábbi könyvtárak munkatársai segítettek a források beszerzésében: Zentralbibliothek Zürich, Biblioteca Cantonale di Bellinzona, Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont.

Nem utolsósorban pedig köszönöm szüleimnek, hogy folyamatosan bíztattak, s biztosították a munkámhoz szükséges nyugalmas családi hátteret.

1. Bevezetés

1.1. A többnyelvű Európa

Az alfejezet címe látszólag nagyon egyszerű, egyértelmű, de tudjuk-e pontosan, mely államok alkotják Európát? Arra a kérdésre, hogy ma hány szuverén államot foglal magában az európai kontinens, nem találunk egyértelmű választ a szakirodalomban, hiszen ez attól függ, mit is tekintünk európainak. Sokak számára kérdéses Örményország, Azerbajdzsán, Grúzia és Törökország európaisága. Az UNESCO taglistáján negyvenkét állam szerepel,[1] Harald Haarmann[2] negyvennégy szuverén államot számol Európához, a Probáld Ferenc és Szabó Pál szerkesztésében megjelent *Európa regionális földrajza* című kötet (2007) Magyarországon kívül negyvennégy országot jellemez. Jómagam azzal az állásponttal értek egyet, mely szerint ma ötven[3] szuverén állam alkotja kontinensünket. Hiszen Koszovó független köztársasággá vált; Grúzia, Azerbajdzsán és Örményország földrajzilag Európa és Ázsia határán fekszik, kultúrájuk kettős jelleget mutat; és bár Törökország területének csak mindössze 3 %-a található Európában, politikai és gazdasági értelemben mégis inkább európai, mint ázsiai. Oroszország Európa keleti részétől egészen Észak-Ázsia keleti partjáig nyúlik, kulturálisan pedig elsősorban Európához kötődik.

Európában 143 nyelvet beszélnek, ami ugyan nem csekély szám, mégis elenyészőnek tűnik Indiával (418 nyelv), Nigériával (427 nyelv) vagy Kínával (206 nyelv) szemben. A világ nyelveit tekintve az Európában beszélt nyelvek az összes nyelv (kb. 6.400) csupán 2,2 %-át teszik ki. 48 nyelvnek több mint egymillió beszélője van; ezek közé soroljuk többek között az oroszt, a németet, a franciát, az angolt, sőt a magyart is.[4] Ha az országok számát és a nyelvek számát összevetjük, a természetes állapotnak az államok többnyelvűsége tűnik – kérdés persze, hogy mennyire ismertek és elismertek ezek a nyelvek, milyen nyelvi jogi környezetben léteznek.

Világszerte sok hivatalosan többnyelvű országot ismerünk. Európai tekintetben elsőként a Nyugat-Európában fekvő Franciaországot emelném ki, ahol a francia az

---

[1] UNESCO around the World. In: http://en.unesco.org/countries/countries-list
[2] Haarmann, Harald: Das Sprachenmosaik Europas. In: http://www.ieg-ego.eu/de/threads/crossroads/sprachenmosaik
[3] List of countries in Europe. In: http://www.countries-ofthe-world.com/countries-of-europe.html
[4] Haarmann, Harald: Das Sprachenmosaik Europas. In: http://www.ieg-ego.eu/de/threads/crossroads/sprachenmosaik

egyedüli hivatalos nyelv, regionálisan azonban elismert a baszk, a breton, az elzászi, a flamand, a katalán és a korzikai is. Ezen felül nem elhanyagolhatók a bevándorlók által beszélt nyelvek, mint például a portugál, a török vagy a kínai, amelyek azonban semmiféle elismertséggel nem rendelkeznek. Nyugat-Közép-Európa jellegzetes példája Svájc, ahol négy nemzeti nyelv, a német, a francia, az olasz és a rétoromán osztozik ugyanazon állam területén. Dél-európai viszonylatban kiemelném Spanyolországot, amelynek a lakossága 8,5 %-ban külföldi; ez az arányszám főleg marokkói, dél-amerikai, román bevándorlókból tevődik össze. Az őslakosság háromnegyede spanyol, mellette katalánok, baszkok, galíciaiak népesítik be az országot, nyelvük területi autonóm státusban van. Az Észak-Európában fekvő Finnországban a lakosság 6 %-a a svéd anyanyelvű kisebbséghez tartozik, melyet a finnel egyenrangú államalkotó népnek ismer el az alkotmány. Az őshonos lappok lélekszáma ugyanitt mindössze öt-hatezer főre tehető, ők kulturális autonómiát élveznek, nyelvük regionálisan hivatalos státusban van. Az észak-európai Észtország lakosságának 65,3 %-a észt, 28,1 %-a orosz, 6,6 %-a egyéb nemzetiségű. A kelet-európai országok közül Ukrajna nemzetiségi összetétele ad jó példát a többnyelvűségre. A lakosság 77,8 %-a ukrán, 17,3 %-a orosz (8,3 millió fő), 0,5 %-a fehérorosz. 100.000 zsidó, pár tízezer lengyel, 250.000 tatár, 150.000-160.000 magyar, román-moldáv, bolgár és 50.000 roma él a területen. Az oroszok nemcsak Ukrajna, de egyben Európa legnagyobb kisebbségét képezik. Kelet-Közép-Európa és Délkelet-Európa területéről a számottevő kisebbséggel rendelkező Bulgária esetében a lakosság 86 %-a bolgár, 9 %-a török, 4 %-a cigány. Elenyésző arányban macedón, örmény, görög és román kisebbség él még a területen. A délkelet-európai Szerbiában a lakosság 87 %-a szerb; legerősebb etnikai kisebbsége a muzulmánok. A Vajdaság lakossága 65 %-ban szerb, 14 %-ban magyar, a maradék 21 %-ot a horvát, bunyevác, sokác, szlovák, román, ruszin, montenegrói, macedón nemzetiség teszi ki (Probáld F.-Szabó P. 2007).

A fenti mutatókból látható, hogy ma a két- és többnyelvűség, idegen szóval a *multilingvizmus* elterjedt jelenség Európában, s nagyon összetett kérdés annak meghatározása, hány nyelv élvez hivatalos vagy regionálisan hivatalos státust, annál is inkább, mert a nyelvi és az államhatárok nem minden esetben esnek egybe, így egy nyelv nemcsak egy országban lehet hivatalos nyelvként elismert. Példaként a pluricentrikus, többközpontú német nyelvet emelem ki. A többközpontúság

értelmezésében egy nyelv több államban rendelkezik valamilyen státusszal.[5] Hans Bickel (2001: 19-22) nézete szerint nem a földrajzi távolság, sokkal inkább a nyelv több politikai központra való elosztása határozza meg egy pluricentrikus nyelv fejlődését. A német nyelv a világon hét országban élvez hivatalos státust.

Egyedüli hivatalos nyelv	Másik nyelvvel együtt hivatalos nyelv	Regionális hivatalos nyelv
Ausztria	Luxemburg	Belgium (Eupen, St.Veith)
Liechtenstein	Svájc	Olaszország (Dél-Tirol)
Németország		

1. táblázat. A német nyelv hivatalos státusa
Forrás: saját készítésű táblázat Knipf–Komlósi–Rada–Bernáth (2006: 12) alapján

Három országban egyedüli hivatalos nyelv a német. Luxemburgban a luxemburgi és a francia nyelvek, Svájcban a francia és az olasz nyelvek mellett tölt be hivatalos státust. Regionális hivatalos nyelvként funkcionál Belgium keleti kantonjaiban, valamint Olaszországban Dél-Tirol területén, a nagyrészt német nyelvű Bolzano autonóm megyében élő német nyelvi közösség számára. Az Európai Unión belül elismert kisebbségi nyelvként jelen van még (Belgiumon és Olaszországon kívül, ahol emellett regionális hivatalos nyelv is) Dániában, Lengyelországban, Romániában, Szlovákiában, Csehországban és Magyarországon.[6] Hazánkban a 2011. évi CLXXIX. törvény szabályozza a nemzetiségek jogait,[7] eszerint a német egyike az elfogadott nemzetiségi nyelveknek.

Az 1992. június 22-én elfogadott *Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája* meghatározta a regionális vagy kisebbségi nyelv fogalmát:

i. „amelyeket valamely állam adott területén az állam olyan polgárai hagyományosan használnak, akik az állam fennmaradó népességénél számszerűen kisebb csoportot alkotnak, és

[5] Das Deutsche als plurizentrische Sprache – die Didaktik des Deutschen als plurizentrische Sprache. In: http://www-oedt.kfunigraz.ac.at/OESDCD/0INTRO/Gesamt-PDF/A03-Deutsch-a-pluriz.Sprache.PDF
[6] Deutsch – eine weltweit gelernte, aber in Europa beheimatete Sprache. In: http://www.goethe.de/ges/spa/pan/spw/de3991754.htm
[7] 2011. évi CLXXIX. törvény. In: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100179.TV

ii. amelyek különböznek ezen állam hivatalos nyelvétől/nyelveitől, azonban ez nem foglalja magába sem az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek dialektusait, sem a bevándorlók nyelveit"[8]

Jelenleg a Charta 206 kisebbség, illetve nyelvközösség által használt, összesen 84 nyelvre érvényes. A német nyelv példájánál maradva: regionális vagy kisebbségi nyelvként az alábbi országokban élvez védelmet: Örményország, Bosznia-Hercegovina, Csehország, Dánia, Magyarország, Lengyelország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Svájc, Ukrajna.[9]

	Európa Tanács	**Európai Unió**
tagországok száma	47	28
aláírta és ratifikálta	25	17
aláírta	8	3
nem írta alá	14	8

2. táblázat. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája
Forrás: saját készítésű táblázat *Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen SEV-Nr.: 148 alapján*
(http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=&DF=&CL=GER)

Mint ahogy azt a táblázat mutatja, az Európa Tanács dokumentumát 25 ország írta alá és ratifikálta is, további 8 ország csak aláírta. Az Európai Unió 28 tagországa közül 17 írta alá és ratifikálta, 8 ország nem írta alá, 3 ország aláírta, de nem ratifikálta.[10] Ez azért probléma, mert az aláírás önmagában kevés, a gyakorlati működéshez szükség van a helyi törvényhozás támogatására is. A Chartában megfogalmazott definíció alapján az Európai Unióban több mint hatvan nemzeti vagy etnikai kisebbséggel kell számolni. A definíció magában foglalja a vándor életmódot folytató népcsoportok nyelveit is, így például a romani nyelvet,[11] de elhatárolódik a migráns közösségek nyelveinek támogatásától. Egyes regionális vagy kisebbségi nyelvek hivatalos státust is kapnak – ez

[8] Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (1992). In: http://www.ajbh.hu/documents/10180/122652/Regionalis+vagy+kisebbse%CC%81gi+nyelvek+Euro%CC%81pai+Charta%CC%81ja.pdf/e70ba9fb-e1d5-465c-b00c-50713fef64e2;jsessionid=052A1379C19326DAF912BA5466EC9388?version=1.0
[9] Für welche Sprachen gilt die Charta? In: http://hub.coe.int/c/document_library/get_file?uuid=9876ee0b-0cad-47dc-a73f-150412e2ba04&groupId=10227
[10] Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen SEV-Nr.: 148. In: http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=&DF=&CL=GER
[11] European Commission. Regional Languages. In: http://ec.europa.eu/languages/policy/language-policy/regional_languages_en.htm

mindig az adott ország hatályos kisebbségi törvényétől függ. Hollandiában regionálisan hivatalos nyelv a fríz; Németországban az alsó- és felsőszorb, a dán, az alnémet, a fríz, a romani; Spanyolországban a katalán, a galíciai, a baszk és az aráni (Probáld F.–Szabó P. 2007).

Az Unió hivatalos nyelveinek jelenlegi száma 24 (utoljára Horvátország lépett be az Európai Unióba 2013. július 1-én). Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság az 'Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére' tárgyában azt javasolja, hogy az uniós államok minden intézkedést tegyenek meg szakmai, kulturális, politikai, tudományos, társadalmi területen a többnyelvűség ösztönzésére, hiszen *„…a soknyelvűség vagy többnyelvűség lehetséges hozzájárulás az EU politikai és kulturális integrációjához, és a megértés, illetve a társadalmi integráció mozgatója."*[12]

Hogy a nyelvi közösségek mennyire járulhatnak hozzá egy adott térség társadalmi integrációjához, jól mutatja Svájc példája, ahol a különböző nyelvterületek lakói békésen élnek egymás mellett a konföderáció védelme alatt.

1.2. Svájc

A történelem során többnyelvűvé, társadalmi szempontból multikulturálissá vált Svájc Európa egyik legrégebbi demokráciája, bár San Marino Köztársaság időben megelőzi 1000-ben alapított parlamentjével. Az 1291-ben Uri, Schwyz és Unterwalden őskantonok „örök szövetségéből" kinőtt Svájci Konföderáció az 1848-ban rögzített alkotmánnyal föderációvá, modern értelemben vett szövetségi állammá alakult, mely ma tizenhét német, négy francia, egy olasz, három kétnyelvű és egy háromnyelvű kanton szövetsége (Juhász 2010: 29-30). Az Államszövetség máig óvja politikai-történelmi semlegességét, önállóságát, amit bizonyít az a tény is, hogy nem kíván az Európai Unió tagja lenni. Földrajzi helyzetéből adódóan azonban ki kellett alakítania a térséghez való viszonyát. Különböző kétoldalú egyezmények keretében biztosítja az Unióval való szoros együttműködést, melynek egyik legfrissebb példája az INTERREG IV elnevezésű együttműködési program.[13] A programban az Uniós országokon kívül Svájc mellett Norvégia is részt vesz, amelynek lakosai Svájchoz hasonlóan, népszavazás keretében elutasították az Unióba való belépést.

---

[12] In: http://eescopinions.eesc.europa.eu/eescopiniondocument.aspx?language=hu&docnr=1372&year=2006
[13] In: www.regiosuisse.ch.htm

Az országra a saját ügyeikben autonómiával rendelkező német, francia, olasz és rétoromán nyelvű kantonok szövetsége jellemző.

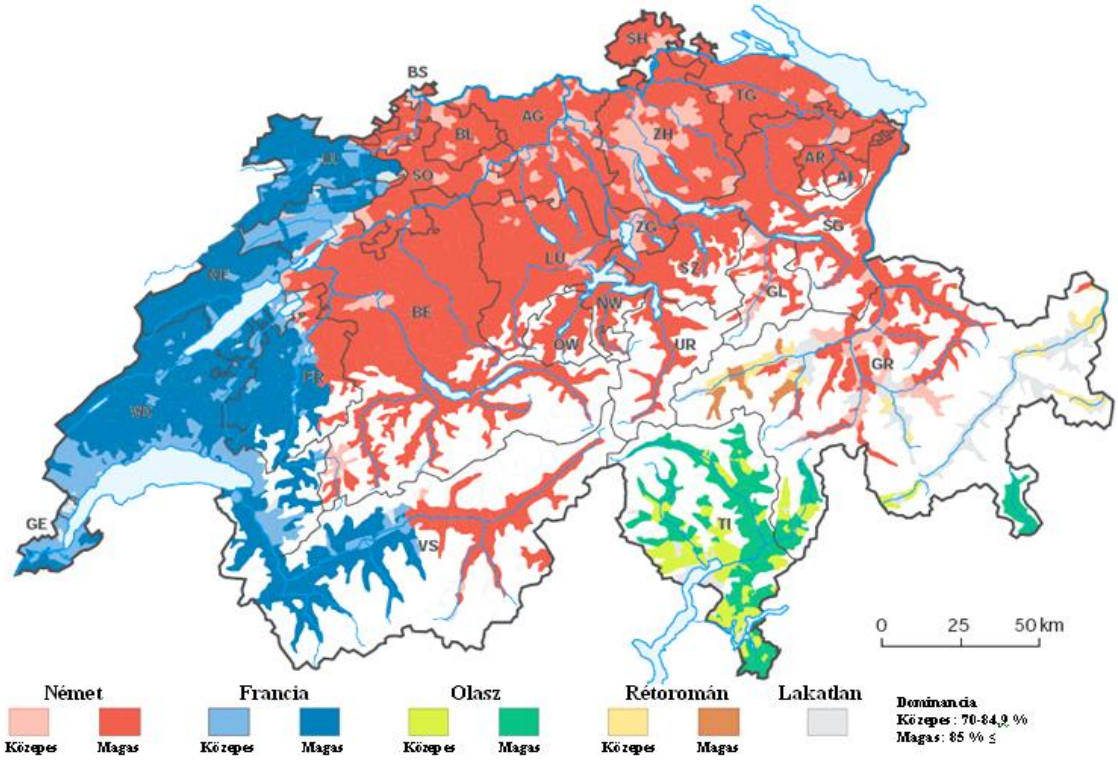

1. térkép. A négy nemzeti nyelv földrajzi eloszlása Svájc területén
Forrás: Lüdi–Werlen 2005: 12

A lakosság nyelvi megoszlásáról a legátfogóbb tanulmányt Georges Lüdi és Iwar Werlen (2005) készítették a 2000. évi népszámlálási adatok alapján. Az 1850 és 2000 között tízévente megtartott népszámlálást 2010-től egy teljesen új rendszer váltotta fel, amelynek célja, hogy folyamatában figyelje az egyes területekre vonatkozó változásokat. Az éves felmérés a községek és a kantonok lakossági nyilvántartására épül. Minthogy a nyilvántartások nem adnak teljes körű információt, a Statisztikai Hivatal illetékesei kiegészítésképpen, szúrópróbaszerűen 200000 fő 15 éves vagy annál idősebb lakost keresnek fel és kérdeznek meg (saját magukról, háztartásukról). Az ötéves ciklusban váltakozó tematikus vizsgálatok (*Mobilitás és közlekedés*; *Képzés és továbbképzés*; *Egészség*; *Családok és generációk*; *Nyelv, vallás és kultúra* témakörökben) ugyancsak éves, 10000 - 40.000 embert érintő véletlenszerű felmérésre épülnek. Végül az aktuális politikai és gazdasági kérdéseket illetően 3000 főt kérdeznek meg telefonon. A dolgozat szempontjából fontos *Nyelv, vallás és kultúra* témakör súlypontjai többek között a többnyelvűség státusa és fejlődése, nyelvtanulás és továbbképzés, a családban / munkahelyen / iskolában / társadalmi környezetben beszélt nyelvek; külföldi lakosságra

vonatkozó nyelvi információk. Az e területen végzett felmérések következő tervezett éve 2014.[14]

1980-ig az *anyanyelv*re, azt követően viszont egy fontos terminusváltás következik, és a ***főnyelv***re vonatkozik az a kérdés, hogy melyik az a nyelv, amelyen az egyén gondolkodik, amit a legjobban ismer.[15] A többnyelvűek számára ez 2000-ig azt jelentette, hogy egy nyelv mellett kellett dönteniük. 2010-től azonban több főnyelvet is megadhatnak a lakosok;[16] egy főnél legfeljebb három főnyelv vehető figyelembe. Ez magyarázza a több mint 100 %-os összeredményt.

	2000	**2012**
német	63,7 %	64,9 %
francia	20,4 %	22,6 %
olasz	6,5 %	8,3 %
rétoromán	0,5 %	0,5 %
egyéb nyelvek	9 %	21,0 %

3. táblázat. A nyelvek százalékos megoszlása 2000-ben és 2012-ben Svájcban
Forrás: saját készítésű ábra Lüdi–Werlen 2005: 7 és Sprachen, Religionen–Daten, Indikatoren (http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/05/blank/key/sprachen.html)

2000-ben Svájcban az összlakosság eloszlása a következőképpen alakult: 63,7 % német, 20,4 % francia, 6,5 % olasz, 0,5 % rétoromán, 9 % egyéb, nem nemzeti nyelvet beszélő egyén.[17] Ha az egyes nyelvek változását megvizsgáljuk 1950-től, akkor igazoltnak látszik a német és a francia nyelvek fölénye. Ugyan a német nyelv dominanciája is visszaesett (1950-ben még 72,1 %), de bőven a 18,1-20,4 % között mozgó francia nyelv előtt áll. Az olasz nyelvű lakosság a legmagasabb lélekszámot 1970-ben érte el (11,9 %), a rétoromán pedig 1950-ben volt a legerősebb 1,0 %-kal. A legnagyobb ugrás a nem nemzeti nyelvek (pl. spanyol, szerb, horvát) megjelenésében mutatkozik: arányuk 50 év alatt 0,7 %-ról 9,0 %-ra nőtt. Fejlett gazdaságú ország lévén Svájc a II. világháborút követően évről évre egyre több vendégmunkást fogadott,

[14] Erhebungsprogramm der eidgenössischen Volkszählung. In: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/news/02/03.parsys.21866.downloadList.96601.DownloadFile.tmp/08vzverhebungsprogrammdvdefmitberichtvers2012.pdf

[15] Egy többnyelvű társadalomban sokan két- vagy többnyelvű környezetben nőnek fel, amelyben a beszélő mindkét (esetleg több) nyelvhez erősen kötődik. Ezért pontosabb megfogalmazás a *főnyelv* elnevezés, mely a beszélő által a leggyakrabban használt nyelvre utal.

[16] 15 évét betöltött, legalább 12 hónapja Svájcban élő állandó lakos. A diplomaták, a nemzetközi tisztségviselők és hozzátartozóik nem tartoznak a vizsgált lakosság körébe.

[17] Az adatok alapján a százalékos arány összértéke 100,1 %-ra jön ki. Ugyanezek az arányok szerepelnek a bfs.admin.ch oldalán is.

valamint nőtt a bevándorlók száma is, akik a magas életszínvonal, a jobb életkörülmények miatt szintén nemcsak Németországból, Franciaországból, illetve Olaszországból érkeztek, hanem például Spanyolországból, vagy délszláv területekről.

Minthogy nem ugyanazon elv alapján készült a 2000. és a 2012. évi felmérés, csak részben hasonlítható össze a táblázat két adatsora. Ez utóbbi esetében a megkérdezettek három főnyelvet adhattak meg, így ezen adatokból a lakosság létszáma nem kiszámítható, hiszen a lakosság számánál magasabb szám jön ki (lásd 1. számú melléklet). A rétoromán ajkúak aránya nem változott; a német, a francia és az olasz ajkúaknál enyhe emelkedés mutatkozik. Az állandó, 15 évnél idősebb lakosság majdnem kétharmada a német nyelvet jelölte főnyelvnek. A második leggyakrabban beszélt nemzeti nyelv a francia. Svájc másik két nemzeti nyelvét – az olasz és a rétoromán nyelvet – kevesebben jelölték főnyelvnek, mint a területen nem honos nyelveket. A legfeltűnőbb változás e tekintetben tehát az egyéb nyelvet főnyelvként megjelölők számában mutatkozik meg. A már említett változás miatt a magas (megduplázódott) számból nem vonható le az a következtetés, hogy rendkívüli mértékben megnőtt a bevándorlók száma. Azonban biztosan kijelenthető, hogy a nemzeti nyelvek aránya viszonylag stabil maradt a 2000. évi népszámlálás óta, így a jobb átláthatóság kedvéért ezen népszámlálási adatokat veszem dolgozatom alapjául, szükség esetén kiegészítve természetesen a legaktuálisabb statisztikai adatokkal.

1.3. A témaválasztás előzményei

A fentiekből adódóan több kérdés is felmerül: Svájc négy-, vagy többnyelvű országnak tekinthető-e? Vannak-e az egyes kantonok és nyelvek között presztízsbeli különbségek? Milyen nyelvideológia mentén és hogyan biztosítja az ország a nyelvek használatát és fennmaradását? Tesz-e különbséget a nyelvpolitika az őshonos és a bevándorlók által beszélt nyelvek támogatása között? Nemzeti kisebbségi nyelvnek tekinthető-e az olasz és a rétoromán nyelv? A Svájc területén beszélt német, francia és olasz nyelvek eltérnek-e az országot közrefogó nemzetállamokban beszélt nyelvektől – megfigyelhető-e ma is a diglosszia, ahogy Ferguson klasszikussá vált tanulmányában (1975: 291-317) szerepel, és ha igen, mely nyelvek esetében és milyen formában? Milyen hatással van az országra az egyéb nyelvet beszélők számának erőteljes növekedése? Van-e a bevándoroltaknak esélye anyanyelvük ápolására, megőrzésére, és kapnak-e ehhez állami támogatást?

Vajon a nyelvoktatásban megmutatkozik ez a változás oly módon, hogy bővítik a tanulható idegen nyelvek számát?

A disszertációban ezen kérdések megválaszolását tűztem ki célul, **és ezek alapján fogalmazom meg a hipotéziseimet**. Szubjektív előzményként említendő még, hogy olasz-német szakos egyetemi tanulmányaim lezárásaként olyan témát kerestem, amely összeköti a két idegen nyelv szakon megszerzett ismereteimet, így találtam rá az olasz és a német együttélés bemutatására Ticino kantonban. Az egyetem elvégzése után az 1997/98-as tanévben egy posztgraduális ösztöndíj elnyerésével lehetőségem nyílt két szemesztert Zürichben tölteni, és az Universität Zürich szociolingvisztikai és nyelvi kurzusait látogatni. Tanulmányaim során alakult ki bennem az az igény, hogy ne csak a Ticino kantonban élő emberek szempontjából tekintsem át a svájci nyelvi közösségek egymáshoz való viszonyát, hanem megvizsgáljam az olasz és az egyéb tanított nyelvek presztízsét a kanton határain belül és kívül is. Nyelvi ismereteim birtokában erre német Svájcban[18] volt lehetőségem, így az olasz ajkúak lakta Ticino kantonon kívül évekkel később svájci mentorom segítségével Zürichben végeztem kutatást. A témaválasztást alátámasztotta az a tény is, hogy erről a területről magyar nyelven nem készült hasonló, az olasz nyelv szempontjait középpontba helyező, de a többi nyelvre is kitekintő, átfogó igényű munka. Noha később részletesen is szó lesz róla, meg kell említeni, hogy Svájc nyelvi helyzetéről magyar nyelven olvasható az Oplatka András és Szalayné Sándor Erzsébet szerkesztésében megjelent *A többnyelvűség svájci modellje (1998)* című tanulmánykötet. Kiemelem továbbá Szabó József munkásságát, aki főleg német Svájc nyelvi jellegzetességeit elemzi írásaiban, valamint Ódor Lászlót, aki Svájcot mint multikulturális államot mutatja be tanulmányaiban.

[18] Államjogi értelemben nem létezik német, olasz, francia és rétoromán Svájc (Juhász 2010: 32). Dolgozatomban *német Svájc* alatt a német nyelvű, *francia Svájc* alatt a francia nyelvű kantonok összességét értem. A szakirodalomban *olasz Svájc* elnevezéssel illetik Ticino és Graubünden olasz ajkúak lakta völgyeit; dolgozatomban ezt Ticino kantonra vonatkoztatom. *Rétoromán Svájc* maga Graubünden.

1.4. Hipotézisek, munkamódszerek, az értekezés helye a nyelvtudomány rendszerében

1.4.1. Hipotézisek

A svájci többnyelvűség komplexitását mutatják a bevezetőben felvetett kérdések. A svájciak gondolkodását, életszemléletét, az állam működését nem lehet megérteni nyelveinek több szempontú vizsgálata nélkül. A négy nyelv létjogosultságának Svájc alkotmányában meghatározott elméleti keretei felvetik azt a kérdést, hogy vizsgáljuk meg, miként valósul meg a gyakorlatban a nyelvek egymás mellett élése; hogyan formálja az oktatáspolitika a nemzeti és egyéb nyelvek helyzetét, szerepét. Vizsgálatom az olasz nyelvet középpontba helyezve keres választ a többnyelvű állam működésére államszövetségi és kantonális szinten.

A disszertáció komplex témaválasztása miatt a hipotézisek között szerepelnek történelmi, oktatáspolitikai jellegű feltevések is, illetve olyanok, amelyek a nyelvi változások globális tendenciáira mutatnak rá. A szociolingvisztikai és nyelvpolitikai tendenciák azonban csak akkor válnak érthetővé, ha diakrón módon megvizsgáljuk a Svájcban beszélt olasz nyelv kialakulását, mai helyzetét, ezért a dolgozat felhasználja mind a szinkrón, mind a diakrón leírási szemlélet lehetőségeit.

1. hipotézis

A demokratikus alapokon nyugvó, föderális berendezkedésű országokban általában a pluralista nyelvideológia a jellemző, mely lehetővé teszi nemcsak a föderációt alkotó államok többségi nyelveinek, hanem a területükön honos kisebbségek nyelveinek védelmét is. Svájcban a kantonális közigazgatási rendszer és az etnikai honosság miatt mind a négy nemzeti nyelv beszélői alkothatnak kisebbséget, amennyiben nem a saját nyelvterületükön élnek.

A mai Svájcban élő nemzetek élettere a kora középkorban alakult ki. A Nyugat-Római Birodalom bukása után elkezdődött az a folyamat, melynek eredményeként Svájc területe benépesült az azóta is itt élő népekkel.

A svájci nép négy nyelvközösség szövetsége. A német, francia és olasz nyelvek hivatalos és nemzeti, valamint a rétoromán nemzeti nyelv jellegét az alkotmány rögzíti azzal a kitétellel, hogy a rétoromán Graubünden kantonban hivatalos nyelvként is

funkcionál. A négy nyelvterületen így az adott területen domináns nyelv a hivatalos. Ilyenformán az alkotmány társadalmi szempontból kiegyensúlyozott együttélést biztosít a fent említett nyelvek beszélőinek. Azonban felmerül három tényező, melyek értelmezése elkerülhetetlen a hipotézisem szempontjából:

A bevezetőben említett adatokból kitűnik, hogy az olasz és a rétoromán nyelvek beszélői államszövetségi szinten számbeli kisebbséget alkotnak a német és a francia nyelvet beszélőkhöz képest.

Felmerül a kérdés, hogy

a) milyen jogokkal és kötelezettségekkel bír azon nemzeti nyelvet beszélő lakos, aki nem a saját nyelvterületén él?

Az utóbbi években Svájc egyre heterogénebb állammá válik, s nő a nem nemzeti nyelvet beszélők száma, így felmerül a kérdés, hogy

b) milyen egyéni jogokat biztosít az állam a saját nyelvhasználatot illetően, illetve számukra kényszerű, vagy önkéntes döntés-e a nyelvi integráció?

A kisebbség fogalmának magyarázatakor tehát figyelembe kell venni, hogy az *állam,* vagy a *kanton* szintjén említjük-e, hiszen ugyanaz a nyelv többségi és kisebbségi helyzetben is állhat. A legtöbb beszélőt számláló német nyelv szövetségi szinten és a német nyelvű kantonokban többségi nyelvnek, az olasz ajkú Ticino kantonban pedig kisebbségi nyelvnek minősül.

A fentiekkel összefüggésben azt feltételezem, hogy egy kisebbségben élő svájci népcsoport tagjai számára a nyelvi integráció természetes folyamat, de különbség lesz az őshonos és a bevándorolt népcsoportok nyelvi attitűdje között.

2. hipotézis

Az olasz nyelv Olaszországon kívül (beleértve San Marinót és a Vatikánt) hivatalos nyelvi státussal Szlovéniában (az olasz határ melletti területeken) és Svájcban rendelkezik, Horvátországban, Isztrián pedig regionálisan hivatalos nyelv. Európán kívül az afrikai Szomáliában 1963-ig volt hivalos nyelv, de azóta is a kereskedelmi és a hivatali élet egyik főnyelve.

Az a feltételezésem, hogy a Svájcban használatos ***helvét olasz*** **önálló nyelvváltozatnak tekinthető, ami az olasz nyelv többközpontúságát igazolja, mivel az évszázados együttélése a többi nyelvvel és kultúrával megkülönbözteti az olasz nyelv többi változatától oly módon, hogy a helvétizmus sajátos jegyeivel ruházza**

fel. Mint önálló nyelvváltozat, ez Svájc hivatalos nyelveinek egyike. A dolgozatom történeti és nyelvészeti része ennek bizonyítását szolgálja.

A nyelvek kialakulása és fejlődése egy sok évszázados – és természetesen ma sem lezárt – folyamat eredménye. Nem kell mélyebb nyelvtörténeti kutatást végezni ahhoz, hogy megállapítsuk a svájci és az olaszországi olasz nyelvváltozat szoros kapcsolatát, hiszen a közös gyökerek, a történelmi fejlődés, a földrajzi közelség mellett ezt bizonyítja az is, hogy a kommunikáció zavartalan a határ két oldaláról érkezők között. Egy nyelv története során azonban a változatokat számos hatás befolyásolhatja. A sokféle etnikumú „nép" akaratából létrejött Svájc sajátosságát mutatja, hogy a német, a francia és az olasz nemzeti nyelvek egyben a nagy szomszédos nemzetek nyelvei is, ezáltal az ország három nagy európai kultúrterület találkozási pontja, ugyanakkor a svájci lakosok viszonya Németországhoz, Franciaországhoz, Olaszországhoz és Ausztriához eltérő. Mint ahogy a dialektus használata is, hiszen az legerőteljesebben a német ajkú kantonokban él (Bergier 1998: 55-57). Az országra jellemző többnyelvűség azonban nem akadályozta meg közös ismertetőjegyek létrejöttét: a közös élet- viselkedés- és gondolkodásmódot, tapasztalatokat, amelyben a svájci lakosok kölcsönösen felismerik és elfogadják egymást (Bergier 1998: 155). Ezen tényezők nagyban hozzájárultak a svájci olasz nyelv jellegzetességeinek kialakulásához. A svájci olasz nyelvváltozatban tükröződnek a svájci gondolkodás sajátosságai. Benkő Loránd (1999: 16) gondolatait idézve *„… a jelenben is az anyanyelv közvetíti számunkra a nemzeti múlt történeti-társadalmi örökségét, ez kapcsol be bennünket ilyen nagy meghatározó erővel a ma nemzeti közösségébe, segítségével ismerjük és értjük meg a mai valóságot, általa szerezzük meg és hasznosítjuk tudásunkat, ez jeleníti meg, fejezi ki gondolkodásunkat, érzelmeinket, melyek nemzeti létünkhöz, sorsunkhoz kapcsolnak*".

Az olasz ajkú kantonban élők helyi identitását legfőképpen az általuk beszélt olasz regionális nyelvváltozat fejezi ki. A svájci olasz nyelv azonban ennél összetettebb fogalom, így a dolgozatban szükséges annak meghatározása, mit is értünk svájci olasz nyelv alatt, milyen hatással van a nyelvre a lokális identitás, valamint Svájc egyéb nemzeti nyelvei.

3. hipotézis

Az EDK[19] 2004 márciusában elfogadta az új nyelvoktatási javaslatot, melynek legfontosabb eleme a kantonok közötti nyelvi harmonizáció a tanköteles iskolaidőszakban. Ennek értelmében már a Primarschule[20] szintjén két idegen nyelvet (egy nemzeti nyelvet és az angolt) tanulnak a diákok legkésőbb a 3. illetve az 5. évtől kezdődően. Ticino és Graubünden kantonok ettől eltérhetnek, amennyiben kötelezően előírják még egy nemzeti nyelv tanulását, ami Ticino esetében a német és Graubünden német ajkú részén a rétoromán lehet, igazodva a helyi nyelvi sajátosságokhoz. Regionális hatáskörbe tartozik, mely nyelvet tanulják elsőként a diákok. Az alapkompetenciák, azaz a tanulók által elérendő nyelvtudásszint meghatározása viszont már szövetségi szinten történik. A tanköteles iskolaidőszak alatt fakultatív keretben lehetőség van egy harmadik nemzeti nyelv elsajátítására is. A bevándorolt gyerekek segítséget kapnak a tannyelv elsajátításához, illetve lehetőségük van anyanyelvi kurzusok látogatására.[21]

Ugyan az oktatáspolitika területén sok kérdésben a kantonok önállóan dönthetnek, a nyelvoktatásban szövetségi szinten kiemelt szerepet kapnak a nemzeti nyelvek. Ebből következik, hogy **az olasz nyelvet Ticino kantonon kívül is tanulhatják és tanulják is a diákok választható nemzeti nyelvként, ami feltételezésem szerint lehetővé teszi a nyelv fennmaradását és hosszú távú használatát államszövetségi szinten.**

A fentiek igazolására a disszertáció primer kutatási részeként egy luganói és két zürichi gimnáziumban végeztem kérdőíves felmérést a nyelvtanulási és nyelvtanítási jellemzőkről. A dolgozatban hangsúlyos szerepet kap a svájci nyelvoktatás főbb ismérveinek bemutatása, beleértve azt is, miként segíti az oktatáspolitika a főnyelvként nem nemzeti nyelvet beszélő gyermekek integrálódását. Azt, hogy az oktatáspolitika miként valósul meg a gyakorlatban, helyi szinten az iskolákban érdemes megvizsgálni, mivel itt alakul ki a pluralista nyelvideológia és épül fel az a többnyelvűségi bázis, ami biztosítja a hagyományos svájci multilingvalizmus fennmaradását.

---

[19] EDK: die Schweizerische Konferenz der kantonalen Erziehungsdirektoren, azaz a Kantonok Oktatási Minisztereinek Testülete. Részletesen lásd 6. (oktatáspolitikai) fejezet.
[20] Az iskola első hat évét foglalja magában az óvoda után.
[21] Sprachenunterricht. In: http://bildungssystem.educa.ch/de/sprachenunterricht-0

4. hipotézis

Az 1990. és a 2000. évi népszámlálás eredményeinek összevetéséből kiderül, hogy egy évtized alatt a nem nemzeti nyelveket beszélő lakosság aránya csupán 0,1 %-kal nőtt, ugyanakkor az angolt főnyelvként megjelölők száma 60 ezer főről 73 ezer fő fölé emelkedett (Bianconi-Borioli 2004: 8-11). Mint ahogy arra az előbbi hipotézisben utaltam, az oktatáspolitika is előirányozta az angol nyelv kötelező oktatását. Az angol mint a legszélesebb körben ismert és tanított nyelv, elősegíti a határok nélküli kommunikációt, s Svájcon belül is, főleg a gazdasági területeken egyre dominánsabb szerepe van. Ez a tendencia hatással van a kisebb nemzeti nyelvek vitalitására, s felveti annak kérdését, vajon milyen hatással lesz a nyelvi globalizáció a hagyományos, nemzeti nyelveken alapuló többnyelvűségre.

Az angol nyelv szerepe és kiterjedése a mi esetünkben több mint nyelvi kérdés, hiszen Svájcban a föderáció, az itt élő népek integrációjának alapja a nemzeti nyelvek egymással való kapcsolata. Kérdés, hogy egy mindenki számára idegen nyelv, amely ugyanakkor tagadhatatlanul hasznos nyelv is, módosíthatja-e az évszázadok óta jól működő többnyelvűséget nyelvideológiai és gyakorlati szempontból.

Az oktatás területén igazolható legkönnyebben a nyelv hasznossága: a lakosság egyre jobban szükségét érzi az angol nyelv minél magasabb szintű ismeretének. A nyelvoktatás célja azonban nem csupán a hatékony kommunikáció elérése, hanem az angol nyelvű területek kultúrájának megismertetése is a diákokkal. A már említett gimnáziumokban készített felmérések tartalmaznak az angol nyelvre vonatkozó kérdéseket. Ezek elemzésével igyekszem képet adni a nyelv szerepéről, helyzetéről az oktatás területén. **Feltételezésem szerint az angol nyelv egyre nagyobb szeletet hasít ki az olasz és a rétoromán eddig elfoglalt területéből, gyengíti e két nyelv pozícióját és presztízsét, szűkíti a használati körüket, emellett igazolja a globalizációval kapcsolatosan gyakran megfogalmazott előítéleteket.**

1.4.2. Munkamódszerek

A fenti hipotézisek vizsgálatát, bizonyítását alapvetően szinkron vizsgálati módszerrel készítettem, amelyben az egyéni megfigyelések dominálnak: személyes tapasztalatok analízise révén fogalmaztam meg az észrevételeket. Hangsúlyt fektettem a kommunikációs környezet sajátosságainak figyelembevételére is. Nyelvtanárként

lehetőségem nyílt több nyelvbe való betekintésre, a taníthatóság különböző szintjeinek feltérképezésére. A vizsgálat során megismertem a svájci oktatáspolitika intézményrendszerét, ideológiai hátterét. A szekunder irodalom megismerését követően kérdőíves felméréseket végeztem. A Héra–Ligeti (2006: 47) által bemutatott keresztmetszeti és longitudinális vizsgálatok közül a keresztmetszetit választottam; az Asconában, Luganóban és Zürichben végzett felmérések egy-egy adatfelvételre épülnek. A kérdőíves formában végzett adatgyűjtés önkitöltős kérdőívekkel történt. Ugyan a kérdezőbiztos jelenléte bizonyára hatékonyabb, de a távolság és a pénzügyi vonatkozások miatt az önkitöltős kérdőív formáját választottam. A kutatás elvégzéséhez segítséget kaptam svájci mentoromtól, dr. Stephan Schmidtől. A kérdőívek többnyire nyitott kérdésekből álltak annak érdekében, hogy a válaszadók önálló véleményüket fogalmazhassák meg. A luganói és a zürichi felmérések kutatási terepe közoktatási intézmény volt, a mintaegységet pedig a nyelvtanárok jelentették. Az asconai felmérés esetében a merítés bázisa a város lakossága volt, ennek következtében a mintaegység változatos volt.

Svájc politikai berendezkedéséből adódóan a svájci és az olaszországi olasz szókészletben a legnagyobb különbség a politika témakörében mutatkozik meg. Ehhez kapcsolódóan 2008-ban – Ódor László *Helvetismen* (2005) című kötetét alapul véve – 18 jellegzetes svájci kifejezést küldtem el német nyelven az említett Liceo Cantonale igazgatójának, egy bellinzonai könyvtárba, valamint Zürichbe dr. Stephan Schmid mentoromnak. Az olasz és német nyelvet ismerő diákok, illetve a könyvtári olvasók között szétosztott 30 listából a visszaérkezett 21 adalékot szolgáltatott a svájci sztenderd német és a helvét olasz nyelvek jellegzetességeinek bemutatásához.

A dolgozat bizonyos fejezeteihez (az olasz és rétoromán nyelvek védelmére irányuló támogatások, migráns gyerekek oktatása) gyakorlati információk beszerzésére volt szükség, így elkerülhetetlen volt felvenni a kapcsolatot (levél és e-mail útján) a témában illetékes személyekkel. Az említett nyelvek védelmére irányuló programok aktuális támogatásáról 2013-ban Stéphanie Andrey, az Eidgenössisches Departement des Innern EDI Bundesamt für Kultur munkatársa szolgáltatott adatokat. A migráns gyerekek számára szervezett származási nyelv és kultúra tanfolyamokba 2009-ben Steinegger Eszter, a Bázeli Magyar Iskola és Óvoda Egyesület vezetője adott betekintést. Minthogy az iskola magyar anyanyelvű gyerekekkel foglalkozik, hasznos kiegészítésül szolgált ehhez a témához a Nadine Bühlmanntól, a bázeli St. Johann Primarschule egyik iskolavezetőjétől kapott tájékoztatás (2013), mivel az iskola multikulturális alapokon

szerveződik, és különböző származású gyerekeknek szervez az anyanyelv és kultúra ápolását célzó kurzusokat.

1.4.3. Az értekezés helye a nyelvtudomány rendszerében

A téma jellegéből adódóan a dolgozat interdiszciplináris; az alkalmazott nyelvészet tárgykörébe tartozik, mivel a gyakorlatban megmutatkozó nyelvi kérdések közül a többnyelvűség, a nyelvpolitika és az idegen nyelvek oktatása a leghangsúlyosabb elemek. Az elméleti fejezetek elsősorban a nyelvtudomány társadalmi nyelvészeti területeire támaszkodnak, így a (történeti) szociolingvisztikára (Svájc nyelvterületei; ticinói identitás), a nyelv- és nyelvoktatás-politikára (svájci többnyelvűség; oktatáspolitika és nyelvoktatás; a hagyományos svájci nemzeti nyelvek és az angol); a svájci olasz nyelvváltozat és nyelvi környezetének bemutatásában pedig a dialektológia mellett helyet kap az areális nyelvészet is. A kutatások pedig ugyancsak a társadalomtudományi kutatásokban megszokott módszertant követik, amikor kérdőíves felmérés formájában, önkitöltős kérdőívekkel végeztem adatgyűjtést.

1.5. Az értekezés forrásai

A témafeldolgozás kiindulási alapjait (areális nyelvészet, nyelvpolitika, nyelvtörténeti aktualitások, oktatáspolitika) a magyar, olasz és német nyelvű szekunder irodalom adja, amelyeket több forrásból merítettem. A statisztikai elemzésekhez a svájci statisztikai hivatal (Bundesamt für Statistik) által megjelentetett kiadványokat, valamint az internetes adatbázisában található adatokat vettem igénybe. Hasznosítottam a bellinzonai Olasz Svájc Nyelvi Kutatóközpontja által megjelentetett kutatási eredményeket is.

A téma bizonyos részeiről bőven található szakirodalom, főként Svájc nemzeti nyelvein. Többségükben akár interneten is hozzáférhetőek a XXI. században készült és az elmúlt néhány év legfrissebb adatait felhasználó kutatási eredmények is. A történelmi áttekintésről szóló fejezet esetében azonban elsődlegesen korábbi, 1975 és 2001 között publikált, de a helvetikában máig is megkerülhetetlennek tartott művekre támaszkodhattam.

Ma már Magyarországon is egyre több tanulmány jelenik meg Svájcról. Kiemelem Szabó József írásait, melyek többnyire a Magyar Nyelv című periodikában jelennek meg

a svájci többnyelvűség, illetve a nyelvjárások tárgykörében,[22] vagy Hoffmann Zsuzsa munkáját (2006), amely a német nyelvű Svájc példáján mutatja be a diglosszia fogalmának problémáit.[23] Svájcról szóló írásokat olvashatunk még magyar nyelven az Oplatka András és Szalayné Sándor Erzsébet szerkesztésében megjelent *A többnyelvűség svájci modellje (1998)* című kötetben. A szerkesztők olyan tanulmányokat válogattak össze, melyeket svájci újságírók, egyetemi oktatók, politikusok írtak a svájci többnyelvűségről. A témához több szempontból (például nyelvi cikkely, multikulturalitás, a francia és a német kantonok viszonya, kétnyelvű kantonok, Dél-Svájc) közelítő írások is hozzájárultak ahhoz, hogy Svájc nyelvpolitikai kérdéseibe betekintést nyerjek.

Az általam felhasznált irodalom szerzői között magyar részről Ódor László nevét említem meg, aki 1995-ben megalapította Budapesten a Svájci Multikulturális Központot, s írásaiban a multikulturalitás, a két- és többnyelvűség fogalmát helyezi a középpontba. Egyik jelentős műve *A multikulturális Svájc (2001)* című kötet, amely összefoglalja a svájci többnyelvűséget, feltárva annak történelmi hátterét, szerepét a társadalmi gondolkodásban egészen napjainkig. A munkám során különösen a történelmi áttekintés elkészítésénél vettem hasznát ennek a műnek, mert a nyelvterületek kialakulásának szempontjából mutatja be az államszövetség kialakulását. A tudományos palettán egyedülálló Ódor *Helvetismen (2005)* című tanulmánya, amely a tipikus helvét kifejezéseket (így például: *Polizeimann*, ami a *Polizist* svájci megfelelője; rendőr) ismerteti meg az olvasóval. Nem csupán Svájc történelméhez, hanem annak kultúrájához, politikai és mindennapi életéhez kapcsolódó lexikai kifejezéseket sorol fel és magyaráz meg. A helvét olasz nyelvről szóló fejezet elkészítése során a fenti német nyelvű munka ötleteket adott olasz nyelvű kifejezések gyűjtésére, elemzésének módjára.

Svájc többnyelvűségével, az olasz nyelv szerepével, Ticino kanton nyelvi struktúrájával alkalmazott nyelvészek (szociolingvisták, dialektológusok, areális nyelvészek, két- és többnyelvűség kutatók stb.) sokasága foglalkozott és foglalkozik ma is. Alessio Petralli, Francesca Antonini, Gaetano Berruto, Ottavio Lurati, Sandro Bianconi, Stefano Vassere írásai végigkísérték munkámat.

Közülük három kutatót emelek ki, mivel dolgozatom szempontjából az ő tevékenységük volt a legmeghatározóbb, ugyanis mindhárman évtizedek óta vizsgálják az olasz nyelv Svájcban és Ticino illetve Graubünden kantonokban betöltött szerepét.

---

[22] Például a szerző *Svájc nyelvi helyzete, különös tekintettel a nyelvi kisebbségekre* című írása (2004).
[23] *A diglosszia fogalmának problémái – a német nyelvű Svájc példáján*.

Gaetano Berruto a bellinzonai Olasz Svájc Nyelvi Kutatóközpontjának[24] tagjaként a nyolcvanas évektől kíséri figyelemmel Ticino kanton nyelvi változásait. Kutatási területei többek között a szociolingvisztika, az alkalmazott nyelvészet, valamint a második nyelv elsajátításának szintaktikai aspektusai. Több kutatási program résztvevője volt; ő irányította Svájcban a Fondo Nazionale Svizzero per la ricerca scientifica által támogatott *L'italiano nella Svizzera tedesca* elnevezésű nemzeti projektet (1987-1990), mely az olasz nyelv szerepét hivatott vizsgálni német Svájcban. Publikációi közül nagy segítséget jelentett az *Alcune considerazioni sull'italiano regionale ticinese* (1980) illetve az *Appunti sull'italiano elvetico* (1984) című írása. Az elsőben Lurati, Bianconi és Spiess nyelvészek munkái, valamint személyes megfigyelései szolgáltak alapul a ticinói regionális olasz nyelvváltozat morfoszintaktikai, lexikai bemutatására. Példákon keresztül bizonyítja a dialektus, valamint a német és a francia nyelvek hatását. A másik említett írásának központi témája a helvét olasz nyelvváltozat fogalma. A tanulmány a zürichi egyetemen, az 1982/83-as tanév őszi szemeszterében, *Az olasz nyelv német Svájcban* címmel tartott szeminárium eredményeire épül. A demográfiai és szociológiai helyzetelemzést követően, az előbbi műhöz hasonlóan, példákon keresztül mutatja be a címben jelzett fogalmat. A művekben található nyelvi példák alapul szolgáltak a disszertáció helvét olaszról szóló fejezetében bemutatott összehasonlító elemzéshez. A torinói születésű professzort még a doktori tanulmányaim kezdetén kerestem meg levélben, s kértem tőle segítséget a kutatás irányvonalainak meghatározásához.

Sandro Bianconi ticinói nyelvész a graubündeni és a ticinói olasz nyelvváltozatot elemezte komplex módon. A népszámlálások tükrében foglalkozott Ticino kanton nyelvi struktúrájával, az olasz Svájc többnyelvűségével. Vizsgálatának egyik sarkalatos pontja volt a sztenderd olasz nyelv és a dialektus kérdése olasz Svájc területén, melyről legátfogóbb tanulmánya az 1160 személy vizsgálatára alapuló *Lingua matrigna: italiano e dialetto nella Svizzera italiana* (1980). Egyebek között megállapította, hogy formális közegben az olasz nyelv használatos, azonban mihelyt az informálissá válik, sok esetben dialektusra térnek át a beszélők. A ticinói nyelvi helyzetet a *diglosszia társadalmi kétnyelvűséggel* elnevezéssel illeti, ami azt jelenti, hogy a többség ismeri mind az olasz nyelvet, mind a dialektust, s tudatosan választja az olasz vagy a dialektus megfelelő változatát. A dolgozatom szempontjából azért tartom fontosnak Bianconi munkásságát,

[24] Az 1991-ben alapított Kutatóközpont hivatalos neve *Osservatorio linguistico della Svizzera italiana*. Feladata és célja, hogy vizsgálja az olasz nyelv svájci státusát különböző kutatási projektek keretében.

mert a ticinói regionális olasz nyelvváltozat szókincsbeli jellegzetességeit az ő műve alapján össze tudtam vetni az egyéb – más nyelvészek által készített – tanulmányokban leírtakkal.

Francesca Antonini fő tevékenysége az olasz nyelv didaktikája, az olasz mint idegen nyelv tanítása, szociolingvisztikai szempontú leírása. Stefano Vassere professzorral együtt vizsgálta a sztenderd olasz és a német nyelv lexikális hatását a ticinói olasz nyelvre, amelyről *L'italiano del canton Ticino e i suoi rapporti lessicali con il tedesco e l'italiano standard (1990)* címmel jelentettek meg publikációt, s amelyet a helvét olasz nyelvről szóló fejezetben használtam fel, mert egyrészt pontosítják a sztenderd olasz és német fogalmát, valamint példák során mutatják be a német nyelvnek az olasz kantonban beszélt regionális nyelvváltozatra gyakorolt hatását. Francesca Antonini az említett kutatóközpont munkatársaként személyesen is fogadott engem Bellinzonában, s ismertette az intézmény célkitűzéseit, melyről bővebben a 4.2.2. alfejezetben szólok.

A téma jellegéből adódóan magyar nyelvű forrásokra csak kis részben támaszkodhattam, viszont az egyes problémák felmerülésekor, illetve az egyes hipotézisek bizonyításához számos – főként német és olasz nyelvű – könyv, cikk, internetes forrás biztosította a szükséges szakirodalmi hátteret. A zürichi, a luganói és a bellinzonai könyvtárakban fellelhető, nyelvpolitikai, szociolingvisztikai témájú könyvekhez, folyóiratokhoz nemcsak az ottlétemkor, hanem az internet révén Magyarországról is hozzájutottam. A disszertáció ezért számos, internetes oldalra történő utalást tartalmaz, így egyebek között a Bundesamt für Statistik (Statisztikai Hivatal), a Die Bundesbehörden der Schweizerischen Eidgenossenschaft (Svájci Államszövetség Hivatalai) honlapjaira.[25]

Az 1991 óta évente háromszor megjelenő *Babylonia* című nyelvpedagógiai periodikum a svájci nyelvoktatás és tágabb értelemben a nyelvkérdés aktuális problémáit taglalja. Igen nagy segítséget nyújtott az egyes témakörök feldolgozásánál, hiszen maguk a lapszámok is tematikus rendben jelennek meg, és olyan témákkal foglalkoznak, mint például az angol nyelv oktatásának helyzete, az olasz nyelv szerepe az olasz nyelvű kantonon kívül, interkulturális oktatás, tankönyvek az idegennyelv-oktatásban, Európai Nyelvi Portfolió. A folyóiratok közül kiemelem még az 1921 óta megjelenő *Schweizer Monatshefte: Zeitschrift für Politik, Wirtschaft und Kultur* című társadalomtudományi

[25] Statisztikai Hivatal: www.bfs.admin.ch. Svájci Államszövetség Hivatalai: www.admin.ch.

lapot, amely – gazdasági, politikai és kulturális kérdések mellett – foglalkozik nyelvészeti témákkal is, így például a Svájcban beszélt helvét olasz nyelv megítélésével német Svájcban. A fenti szakfolyóiratok mellett a *Neue Zürcher Zeitung* cikkei is nagyban segítették a munkámat, főleg az aktuális nyelv- és oktatáspolitikai kérdésekben való tájékozódás területén nyújtottak kiegészítő háttérismereteket a kutatás során tapasztaltakhoz.

A szekunder irodalomban olvasottak kiegészítették saját helyszíni tapasztalataimat, és kiindulási pontként szolgáltak a hipotézisek felállításához.

1.6. Az anyaggyűjtés további módjai és a kutatások helyszínei

A Zürichben töltött egy tanév (1997/98) során a könyvtárban fellelhető források mellett nagy hangsúlyt fektettem egy kérdőív elkészítésére, kitöltetésére és feldolgozására. Az olasz és a német anyanyelvűek egymásról alkotott véleményét, a két nyelv viszonyát, a két nyelvközösség kapcsolatát igyekeztem közelebbről megismerni egy kérdőíves felmérés során, amelyet 1998-ban Asconában készítettem. Bázisa 25 olasz és 25 német anyanyelvű lakos volt. Mivel a Locarno agglomerációjához tartozó városban az 1990. évi népszámlálási adatok alapján erős volt a német jelenlét (Bianconi-Gianocca 1994: 16),[26] alkalmas mintavételi helynek bizonyult. A vizsgálathoz a kiindulást a *Kulturális többnyelvűség és nemzeti identitás* elnevezésű projekt keretében végzett *Il Ticino regione aperta: problemi e significati sotto il profilo dell' identità regionale e nazionale* című átfogó kutatás (Ratti–Ceschi–Bianconi 1990) szolgáltatta.

Volt lehetőségem bepillantani a már említett bellinzonai Olasz Svájc Nyelvi Kutatóközpontjának munkájába is, és személyes kapcsolatokat építeni a téma elismert szakértőivel, akik megismertettek felméréseik módszereivel, felhívták a figyelmemet az általuk végzett felmérésekről készített összefoglalók periodikus megjelenésére.

A zürichi tanulmányokat követő évekből a kutatás szempontjából a 2005-ös és a 2008-as évet emelem ki.

2005 nyarán vettem fel a kapcsolatot a luganói *Liceo Cantonale* igazgatójával, Giampaolo Cereghettivel azzal a céllal, hogy lehetőséget adjon egy kérdőíves felmérésre a gimnázium nyelvszakos tanárai körében. A tanárok nyitott kérdésekre adott válaszaiból közelebbről megismerhettem a gimnáziumi nyelv/idegennyelv-oktatás gyakorlatát az

[26] Amennyiben a fő nyelvként a német nyelvet megadók száma egyenlő, vagy meghaladja a 18 %-ot, erős német jelenlétről beszélünk.

olasz, spanyol, angol, francia és német nyelvek tükrében. Mivel az ebben a közegben tervezett felmérés egyik legfontosabb célkitűzése a nemzeti nyelvek egymáshoz, illetve az angol nyelvhez való viszonyának, valamint e nyelvek presztízskülönbségeinek tanulmányozása volt, úgy gondoltam, hogy célszerű a kanton egyik nagyvárosának átlagos középiskoláját kiválasztani a kérdőív kitöltetésének céljából. Azonban a felhívásommal megkeresett locarnói és luganói középiskolák közül csak a már említett *Liceo Cantonale* adott pozitív választ. Ennek eredményéről külön fejezetben számolok be.

2008-ban svájci mentorom, dr. Stephan Schmid közbenjárásával két gimnázium vezetőségével vettem fel a kapcsolatot Zürichben azzal a kéréssel, hogy egy 16 kérdésből álló kérdőívet töltessek ki nyelvszakos kollégákkal. A kérdőív – a luganóihoz hasonlóan – a nyelvoktatást állította középpontba. Az volt a feltételezésem, hogy az olasz kantonon kívül csökken az olasz nyelv tanulásának motivációja, melynek oka, hogy a diákok számára egy nyelv népszerűségét annak gyakorlati hasznossága határozza meg, és így az angol nyelv fogja betölteni a vezető szerepet. Az iskolák kiválasztásánál az volt a legfontosabb szempont, hogy melyikben tanítanak olasz nyelvet is. Mind a *Kantonsschule Oerlikon*, mind pedig a *Kantonsschule Stadelhofen* igazgatója lehetőséget adott a kérdőívek kitöltésére. Nyilvánvaló, hogy két kiválasztott iskola nyelvtanárainak a meglátásai a svájci nyelvi kérdésről nem azonosíthatók az egész társadalom véleményével, de azt gondolom, hogy jól mutatja, vajon a nyelvtanárok – akik a legtöbbet tehetik a nyelvi sokszínűség fenntartásáért – miben látják a svájci nyelvoktatás problémáit, és hogyan vélekednek a nyelvek egymáshoz való viszonyáról.

A téma szakirodalmának ismertetésén, valamint a feldolgozott tanulmányokban olvasható szociolingvisztikai eredmények elemzésén túl tehát saját – kisebb léptékű – felméréseim segítségével adok betekintést Svájc nyelvi helyzetébe az olasz nyelv szempontjából. A saját kutatásom eredményeit összevetem a szekunder irodalomban található tapasztalatokkal. Az Asconában, Luganóban és Zürichben végzett felmérések – jellegüktől függően – 16-26 kérdést tartalmazó önkitöltős kérdőív formájában történtek. Idő- és költségkímélő jellege mellett Ascona esetében a területi kiválasztás is szerepet játszott. Zürichből postai úton egyszerűbb volt eljuttatni a kérdőíveket, amelyeket a csatolt válaszborítékban küldtek vissza kitöltve. A luganói iskola esetében az intézményvezető osztotta ki, majd juttatta el nekem postai úton a kitöltött kérdőíveket, míg a két zürichi iskolába mentorom segítségével juttattam el, s szintén postai úton

kaptam meg azokat. Személyesen tehát az ösztöndíjat követő években – anyagi lehetőségek hiányában – nem volt alkalmam ellátogatni az iskolákba.

Az 1998. évi asconai kutatás céljából adódóan az adatközlők kiválasztásánál szempont volt, hogy az olasz és a német nyelvet beszélő lakosok kölcsönösen tudjanak egymásról vélekedni. Az anyanyelven túl alapvető különbség a német és az olasz ajkúak között, hogy az olasz anyanyelvűek a saját, hivatalosan olasz nyelvű területükön élnek, míg a német anyanyelvűek a kantonon belül kisebbséget alkotnak, s nyelvük nem minősül hivatalosnak. A vizsgálat az éppen ebből a helyzetből adódó együttélés sajátosságaira irányult. Ennek megfelelően variálódtak a kérdések.

A lakosok anyanyelvére vonatkozóan nem állt rendelkezésre adatbázis. A mintavételhez szükséges alapvető információt zürichi mentorom, dr. Stephan Schmid segítségével telefonkönyvből kerestem, a vezetéknevek etimológiáját figyelembe véve. A fentieknek megfelelően a kiválasztás alapvető kritériuma az volt, hogy német, illetve olasz anyanyelvűek kerüljenek a mintába. A visszaküldött kérdőívek személyes adataiból megállapítható, hogy a mintavétel megfelelő módon történt. A korábban feltüntetett vizsgálati csoport nem lett optimális, mert a kérdőívekből csupán tíz fő olasz anyanyelvű és hét fő német anyanyelvű adatközlő küldött vissza teljes értékű válaszokat, így az alábbi összegzést az ő válaszaikból állítottam össze. A további hét beérkezett kérdőív nem volt felhasználható pontatlanságuk és félreérthetőségük miatt, illetve két fő halálát jelezték a hozzátartozók, ezért nem akartam felhasználni a tőlük kapott adatokat. A minta ennek következtében nem reprezentatív, azonban alkalmas arra, hogy a hétköznapi nyelvhasználatra vonatkozó kérdésekre adott válaszokból érdekes következtetéseket lehessen levonni. A mintavétel idejének (1998) okán a kérdőívek eljuttatása postai úton történt. Az adatközlők anonim módon, a nemet, életkort, foglalkozást megadva töltötték ki.

A luganói gimnázium esetében – mivel Lugano olasz nyelvű kantonban található – olasz nyelven, a két zürichi gimnázium esetében – mivel Zürich német ajkú területen fekszik – német nyelven adtam meg a kérdéseket. A német nyelv választása azért is volt egyértelmű, mert a luganói gimnáziumhoz hasonlóan nemcsak az olasz nyelvet oktató nyelvtanárokkal, hanem az egyéb nyelvet tanító tanárokkal – akik kommunikációs nyelve az említett ok miatt a német – is kitöltettem a kérdőívet.

Mindhárom esetben a túlnyomóan nyitott kérdésekből álló kérdőív a válaszadóknak nagyobb szabadságot adott a véleményalkotásban, s nem befolyásolták őket előre megadott válaszlehetőségek.

2. Két- és többnyelvűség

A XX. század közepétől kezdve egyre több szakirodalom foglalkozik a két- és többnyelvűség kérdésével. A Föld lakossága döntően nem egynyelvű, nem is lehet az, hiszen a nyelvek számához mérten az országok száma elenyésző, ráadásul a nyelvek többsége kisebbségi nyelv, beszélőinek tehát célszerű az államuk hivatalos nyelvét is ismerni. Ha csupán Európát vesszük figyelembe, a dolgozat bevezetőjében foglaltak alapján megállapíthatjuk, hogy ma az egynyelvűség helyett a többnyelvűség tűnik természetes állapotnak. A tanulmányok nagy része a családi két- és többnyelvűséggel foglalkozik, főleg a nyelvelsajátításra fókuszálva, másik része a társadalmi típusokkal és ezek kiváltó okaival. Társadalmi szempontból meghatározók a történeti vonatkozások, azaz a katonai megszállások és az ebből következő gyarmatosítás, a hatalmi-területi terjeszkedés, a határok átrendeződése, a békeszerződések, a politikai rendszerváltozások, valamint államszövetségek létrejötte vezettek kialakulásukhoz.

A folyamatot befolyásoló egyéb faktorok lehetnek a kereskedelem, a foglalkozás, a társadalmi csoportnormák, a vallás, a modernizáció, a globalizáció (Bartha 1999: 41-47). Társadalmi két- vagy többnyelvűség áll fenn, ha egy államon belül két vagy több nyelv használata figyelhető meg. Bartha Csilla a fogalom meghatározásakor kitér a területi egynyelvűség és a területi többnyelvűség megközelítésére is. Előbbire jó példa Svájc, ahol a területiség elve következtében az egyének az egyes nyelvi területeken belül egynyelvűek maradhatnak. Amikor azonban az államszintű szabályozás két, vagy több nyelv használatát teszi lehetővé egy adott területen belül, akkor a domináns nyelv mellett jogilag is lehetővé válik a kisebbségi nyelv használata, amint ezt például Hollandia északnyugati tartományában a holland és a fríz esete mutatja (Bartha 1999: 47-50), vagy hasonló esettel találkozhatunk Finnországban is, ahol a svéd kisebbség nyelvét a többség is kötelezően tanulja.

Egy államalakulaton belül élő, egymástól különböző nyelvi-etnikai csoportok érintkezése közösségi (kollektív) két- vagy többnyelvűséget eredményez (Bartha 1999: 58). Egy közösség két- vagy többnyelvűvé válása azonban csak a közösséget alkotó egyének két- vagy többnyelvűvé válásán keresztül valósulhat meg. Ez bekövetkezhet természetes módon, ha több nyelv és kultúra él szimbiózisban egymással, a körülményekből fakadó kényszerűségből, vagy önálló döntés révén. Az egyéni kétnyelvűséget kialakító tényezők a bevándorlás, a már említett migráció, szoros érintkezés más nyelvi csoportokkal, az iskola, a vegyes házasságok, melyek által a

gyermek kétnyelvű családban nő fel (Bartha 1999: 162-165). Ez utóbbi esetben meghatározó szerepe van a környezetnek és az érintett nyelvek helyzetének aszerint, hogy a szülők az állam nyelvét, egy kisebbségi nyelvet, vagy egy az említett két kategórián kívül eső nyelvet beszélnek (Kiss 1995: 229).

Svájc területén két nyelv – a német és a francia – nemzeti szinten kiható jelentőségén túl az olasz és a rétoromán nyelvek területei alkotják a többnyelvű Svájcot. Ugyanakkor Bartha megfogalmazása alapján a területi egynyelvűségnek is jó példája Svájc, hiszen az adott nyelvterület lakói egynyelvűek maradhatnak. Ez következik az Alkotmány[27] által rögzített irányelvekből, miszerint például az olasz nyelvterületen a közigazgatás nyelve az olasz. De a különböző nyelvterületek ily módon való együttélésének valóban természetes jelensége lehet, hogy az egyes nyelvterület lakói egynyelvűek? Iso Camartin (1998: 60) a következőképpen fogalmaz: „*A svájci lakosságnak az ország három legfőbb nyelvét hitelesen és stílusosan beszélő rétege meglepően kisszámú. Bár azt is meg kell említeni, hogy a csupán a saját származásuk szerinti nyelvet értő és beszélő svájciak száma szintén csekély*.” Camartin megfogalmazása alapján feltételezhető, hogy a svájci lakosok nagy része legalább kétnyelvű. Ennek oka lehet, hogy az egyén az egyik kisebbségben lévő nemzeti nyelvet (az olaszt vagy a rétorománt) beszéli anyanyelvként, s csupán ennek ismeretével nem tud érvényesülni Svájc területén. De például egy portugál szülőktől származó, már Svájcban született gyermek valószínűleg otthoni környezetben a szülők anyanyelvét beszéli, azonban intézményes keretek között a kanton hivatalos nyelvét sajátítja el. A svájci hivatalos többnyelvűség tehát az egyének számára sok esetben teremt(het) két- vagy többnyelvű helyzetet. Azonban meg kell említeni, hogy az utóbbi években az angol nyelv különféle színtereken való elterjedésének következtében, főleg a fiatalabb generációnál a nemzeti nyelv mellé ez a nyelv társul a kétnyelvű beszédhelyzetben.

2.1. Az egyén kétnyelvűsége a szakirodalom tükrében

A **két- és többnyelvűség** kifejezés tartalmának szűkebb és tágabb értelmezése számos definíció megfogalmazásához vezetett. Míg a társadalmi többnyelvűség inkább a szociolingvisztika és a nyelvpolitika (nyelvhasználat, nyelvi jog) oldaláról kerül

[27] Az Alkotmány szót nagybetűvel írom a Svájci Szövetségi Alkotmányra vonatkozóan, ha pedig mint jogi dokumentum típusról van szó, kisbetűvel.

megvilágításba, addig az egyéni kétnyelvűség vizsgálata többnyire a pszicholingvisztikai kutatásokra épül (Navracsics 2010: 9).

Kétnyelvűség-kutatásról az 1950-es évek óta beszélhetünk. 1953-ban egyszerre jelenik meg Weinreich és Haugen szintézise. Utóbbi a kétnyelvűséget már nem nyelvek, hanem beszélők kontaktusaként értelmezte, valamint felismerte, hogy a nyelven kívüli tényezők ugyancsak felelősek a kétnyelvű beszélők és közösségek nyelvi rendszereiben bekövetkező változásokért. A kontaktusok kutatását Weinreich is a strukturális és társadalmi-kulturális tényezők figyelembevételével tartja lehetségesnek (Bartha 1999: 24-25).

2.1.1. Az egyéni kétnyelvűség pszicholingvisztikai megközelítése

Lengyel Zsolt (1997: 134-142) pszicholingvisztikai oldalról, kronológiai sorrendben tekinti át a kétnyelvűség történetét. Kitér Jespersenre, aki a korai kétnyelvűség jelenségét negatívan ítéli meg. Szerinte két vagy több nyelv egyidejű elsajátítása más, a fejlődéshez szükséges ismeretek elsajátításának rovására megy. Ellenben Ronjat és Leopold pozitív megvilágításba helyezik a korai kétnyelvűséget, hangsúlyt fektetve a nyelvelsajátítás módjára. Ronjat gyermekeinek francia-német kétnyelvűvé, Leopold gyermekének angol-német kétnyelvűvé fejlődését rögzítette. Ronjat megfogalmazta az egy személy – egy nyelv elvét. Ez alapján, ha két különböző anyanyelvű szülő következetesen használja saját anyanyelvét a gyermekkel való kommunikáció során, az nem lesz káros hatással a gyermek nyelvi fejlődésére. Karmacsi Zoltán (2007: 28-30) a Ronjat-féle családi modellen túl a Fantini-féle család, Haugen-féle család, Elwert-féle család, Saunders-féle családmodelleket, valamint a kevert nyelvek modelljét különbözteti meg aszerint, hogy a családban milyen nyelvi környezetben nő fel a gyermek. A Fantini-modellben otthon a gyermek nem a környezete nyelvét beszéli szüleivel – jóllehet egyik szülőjének anyanyelve a környezet nyelve –, viszont otthonán kívül a külső késztetés miatt elsajátítja a domináns nyelvet. A Haugen-modell azon alapul, hogy a szülők anyanyelve azonos, ám nem egyezik a környezet nyelvével, s a szülők anyanyelvüket használják a gyerekkel való kommunikációra. Tipikus példája a bevándorló, vagy a vendégmunkás családok esete. Ezzel szemben az Elwert-modellben nem egyezik a szülők anyanyelve, de egyik sem a környezet nyelve. Mindegyik a saját anyanyelvén beszél a gyermekkel, akire hosszú távon a környezet nyelve lesz a legmeghatározóbb. A Saunders-modellben a környezet nyelvével azonos anyanyelvű szülők gyermekükkel az általuk magas szinten

elsajátított nyelven beszélnek. Tipikus példájának mondható, amikor idegennyelv-tanár tanítja ilyen módon gyermekét, mindkét nyelvet használva az otthoni párbeszédben. A kevert nyelvek modelljében egy részben kétnyelvű környezetben a kétnyelvű szülők mindegyik nyelvüket használják a gyerekkel való kommunikáció során, melynek jellemzője a kódváltás, kódkeverés.

Az 50-es, 60-as években Chomsky generatív nyelvszemléletének hatására változás állt be a kétnyelvűség kutatásában is, miszerint a születéstől adott kétnyelvűség tekinthető igazinak. Ezt az elvet vallotta Bloomfield is, azaz kétnyelvűség esetén mindkét nyelv anyanyelvi szintű kontroll alatt áll (Lengyel 1997: 136-137). Ezt az álláspontot képviseli Skutnabb-Kangas is (Karmacsi 2007: 14). Haugen tágabban fogalmazta meg ezt a képességet: szerinte, ha a beszélő egy második nyelven érthető, komplett mondatokat képes produkálni, már kétnyelvűnek tekinthető. Diebold még megengedőbb: ahhoz, hogy valakit kétnyelvűként tartsanak számon, elég a második nyelven az értés szintje (Lengyel 1997: 136-137). Látható tehát, hogy az egyének felőli megközelítésben széles skálán mozog a kétnyelvűség meghatározása.

2.1.2. Az egyéni kétnyelvűség a funkcionalitás szempontjából

Hymes (1997: 460) kiemeli, hogy a kétnyelvű helyzetekben fontos vizsgálati szempont, hogy „*funkció, kidolgozottság és értékelés tekintetében milyen munkamegosztás jött létre az egyes nyelvek között.*”

Trudgill (1997: 33) szerint a kétnyelvűség az *„egyénnek az a tulajdonsága, hogy két vagy több nyelvet tud. Néhányan kétnyelvűnek csak azokat számítják, akik anyanyelvi szinten beszélnek egynél több nyelvet. Mások azokat is így jelölik, akik anyanyelvükön kívül más nyelvben is rendelkeznek bizonyos fokú kompetenciával. ... A kétnyelvűség kifejezést sokan három, négy vagy akár több nyelvet beszélő személyekre is vonatkoztatják, a többnyelvűség kifejezést pedig megtartják az országok és nagyobb közösségek jelölésére, még akkor is, ha ezekben csak két nyelvet használnak.”* Fischer Márta A többnyelvűség és a nyelvoktatás támogatása az Európai Unióban című tanulmányában értelmezi a többnyelvűség fogalmát az Európa Tanács és az Európai Unió eltérő definícióját felhasználva. Az Unió megfogalmazását – lévén tágabb értelmezés – tartom követendőnek, miszerint a fogalom vonatkozhat egyénre (aki több nyelvet beszél) és társadalomra (egy adott területen több nyelvi közösség él együtt) egyaránt.

Olaszország tekintélyes, enciklopédiákat, szótárakat megjelentető könyvkiadói az Istituto dell'Enciclopedia italiana, a Garzanti és a Hoepli, melyek online szótár-hozzáférést is biztosítanak használóinak. Ezekben a művekben a kétnyelvűség definícióját tekintve az alábbi megközelítések találhatók: az *Istituto dell'Enciclopedia italiana* szerint a kétnyelvűség két nyelv folyamatos használata az egyén vagy a lakosság által.[28] A *Garzanti* alapján a fogalom egyrészt jelenti a két nyelvet folyékonyan beszélőket, másrészt két eltérő nyelvcsoport egy nemzetben vagy egy régióban való jelenlétét.[29] A *Hoepli* által megadott definíció is két szempontból határozza meg a fogalmat. Egyrészt egy olyan helyzetet jelöl, melyben a beszélők, a körülményeknek megfelelően, két különböző nyelvet használnak; másrészt jelöli két eltérő nyelvcsoport jelenlétét egy meghatározott területen.[30]

Titone (2000: 27) idézi Baetens Beardsmore, az Académie royale de Belgique professzorának gondolatát, miszerint „*A kétnyelvűség olyan szükséges vagy választható eszköz, mely két különböző nyelvi rendszert használó világ között hatékony kommunikációt biztosít*." A hatékony kommunikáció feltétele a kommunikációban résztvevők nyelvi kompetenciájának mértéke. A szükségesség vagy választhatóság megközelítése megmutatkozhat egy természetes és egy mesterséges környezetet alapul véve. Szükséges ott, ahol egyébként nem tudná a beszélő megértetni magát. Mesterségesnek tekinthető egy idegennyelv-óra, ahol a tanár határozza meg, milyen mértékű a kétnyelvűség. A két külön nyelvi rendszert hangsúlyozza Herman is, akit Kiss Jenő idéz (1995: 212), miszerint a kétnyelvű egyén „*két különböző nyelvet (tehát nem ugyanannak a nyelvnek két tájnyelvi vagy stiláris változatát) a beszédhelyzet követelményeinek megfelelően változtatva, az anyanyelvi beszédhasználatnak megfelelő spontaneitással beszél*." Wardhaugh (1995: 85), az egyik legnépszerűbb szociolingvisztikai tankönyv szerzője, a kétnyelvűség fogalmának keretein belül felveti azt a problémát, hogy kétnyelvű vagy kétdialektusú személyről beszélünk-e, hiszen ez a dialektus definíciójának függvénye. A tiszta kétnyelvűség nála is úgy jelenik meg, ahol „*kétséget kizáróan két kölcsönösen érthetetlen nyelv vagy kód szerepel*."

Az írott és a beszélt nyelv viszonylatában vizsgált kétnyelvűségre Grosjean (1985) holisztikus megközelítése ad átfogóbb választ, amely szerint a kétnyelvű nem két komplett egynyelvű, hanem az állapot egyedi és specifikus nyelvi konfiguráció (Lengyel

[28] http://www.treccani.it/enciclopedia/bilinguismo/
[29] http://www.garzantilinguistica.it/ricerca/?q=bilinguismo
[30] http://www.grandidizionari.it/Dizionario_Italiano/parola/B/bilinguismo.aspx?query=bilinguismo

1997: 137). Bartha Csilla (1999: 38) Grosjean azon megállapítását tartja a legalkalmazhatóbbnak, miszerint „*A kétnyelvűség két (vagy több) nyelv rendszeres használata, kétnyelvűek pedig azok az emberek, akiknek mindennapi életük során szükségük van két (vagy több) nyelvre, és ezeket használják is*.” Funkcionális megközelítésből tehát az egyén az anyanyelvén kívül legalább még egy nyelvet használ gyakran és szükségszerűen. Minthogy Grosjean nem a nyelvtudás szintjét, hanem a nyelv használatának gyakoriságát és szükségszerűségét tartja szem előtt, az ő megfogalmazását tartom a legelfogadottabbnak.

2.1.3. A kétnyelvűség válfajainak csoportosítása

A szakirodalom a kétnyelvűség válfajait különböző kritériumok alapján szemlélteti. Az alábbi táblázat a kétnyelvűség főbb típusait foglalja össze Göncz (2004: 32-35), Karmacsi (2007: 18-21), Kiss (1995: 212-216), Navracsics (2000: 13-30) és Drorit Lengyel (2001: 18-36) megközelítése alapján:

Kritérium	**Közösségi kétnyelvűség**	**Egyéni kétnyelvűség**	**Szerző**
közösség viszonyulása/ kognitív és szociokulturális fejlődés alapján/ oktatási, nyelvpolitikai szemlélet	additív szubtraktív	additív szubtraktív	Göncz Karmacsi Kiss Navracsics Lengyel
kiterjedése szerint	egyoldalú kétoldalú		Karmacsi Kiss
nyelvelsajátítás ideje		gyermekkori serdülőkori felnőttkori	Göncz Karmacsi Kiss Navracsics
nyelvelsajátítás sorrendje		lingvizmus glottizmus	Göncz Karmacsi
kompetencia/ nyelvek ismeretének szintje/ pszicholingvisztikai megközelítés		domináns balansz produktív receptív	Göncz Karmacsi Kiss Navracsics
agyi reprezentáció		összetett mellérendelt alárendelt	Göncz Karmacsi Kiss Navracsics Lengyel
nyelvtudás szintje		teljes nem teljes	Göncz Karmacsi Kiss

nyelvelsajátítás módja/eredete	népi/elrendelt elit/önkéntes természetes		Göncz Karmacsi Kiss
azonosságtudat	területi/nemzeti kötődés	egykultúrájú kétkultúrájú kötődési bizonytalansággal rendelkezik	Göncz Karmacsi Kiss
jog és gyakorlat összefüggése	de facto de jure		Karmacsi

4. táblázat. A kétnyelvűség típusai
Forrás: Göncz (2004), Karmacsi (2007), Kiss (1995), Navracsics (2000) és Lengyel (2001)

Navracsics Judit *A kétnyelvű gyermek* című könyvében (2000: 13-30) a tömeges vagy társadalmi kétnyelvűséget elkülöníti az egyedi vagy egyéni kétnyelvűségtől. Előbbinél a nyelvpolitikai és szociolingvisztikai kutatások, utóbbinál a pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai megközelítések a mérvadók. Az általa felállított csoportosításokat alapul véve a kétnyelvűséget többféleképpen lehet megfogalmazni.

Az oktatási, nyelvpolitikai szemlélet szerint létezik additív és szubtraktív, azaz hozzáadó és felcserélő kétnyelvűség. Az additív esetében a második nyelv hozzáadása az első nyelvhez egy gazdagabb szociális, kognitív és nyelvi képességet eredményez, a szubtraktív esetében viszont a kevésbé kívánatosnak tartott nyelv felcserélődik a felértékelt nyelvvel. Göncz Lajos (2004: 33) a környezet szempontjából úgy közelít a fogalmakhoz, hogy a hozzáadó kétnyelvűségnél a heterogén környezetben élők megközelítőleg azonos státusszal bírnak, míg a felcserélő kétnyelvűségnél a közösség a nagyobb státusszal bíró etnikumot annak kultúrájával és nyelvével együtt előnyben részesíti a másikkal szemben. Drorit Lengyel pedig Lambert szemléletére hivatkozik.

Navracsics (2000: 13-30) felosztását folytatva, a nyelvek agyi reprezentációja alapján megkülönböztethető összetett, koordinált és alárendelt kétnyelvűség. Az összetett kétnyelvű valószínűleg egy rendszerben szervezi a két nyelvet, a koordinált kétnyelvű két egymástól elkülönült rendszerben. Amikor a tanuló az első nyelven keresztül tanulja a második nyelvet, alárendelt kétnyelvűségről beszélünk. Ez utóbbi típus a fent említett szerzők közül egyedül Navracsicsnál és Drorit Lengyelnél jelenik meg. Utóbbi Weinreichre hivatkozik (2001: 18), nála azonban mindhárom típus megjelenik.

Balansz vagy kiegyensúlyozott kétnyelvűség esetén az egyén mindkét nyelvet nagyjából egyforma (vagy alacsony, vagy magas) szinten birtokolja. Navracsics

megemlíti, hogy sok nyelvész szerint kiegyensúlyozott kétnyelvű az, aki – Bloomfield meghatározása alapján – a két nyelvet anyanyelvi szinten beszéli. Az első megfogalmazással értek egyet, amely a két nyelv tudásának egyensúlyára helyezi a hangsúlyt attól függetlenül, hogy nyilvánvalóan a szituációtól, funkciótól függően kerül előtérbe hol egyik, hol másik nyelv dominanciája. Domináns kétnyelvű az az egyén, aki az egyik nyelven magasabb ismeretekkel rendelkezik. A valóságban ez utóbbi az elterjedtebb szemben a kiegyensúlyozott kétnyelvűséggel, mivel a környezet hatása (iskola, munka, barátok) meghatározza a nyelvhasználatot. Svájci példát alapul véve, ha egy albán család letelepedik az olasz nyelvű Ticino kantonban, a gyermek olasz tannyelvű óvodába, iskolába fog járni. Ugyan otthon nagy valószínűséggel az albán nyelvet használja kommunikációs eszközként, azonban tanulmányai előrehaladtával, barátai révén – ezáltal az egyre sikeresebb integrációval környezetébe – idővel előtérbe kerül az olasz nyelv.

A pszicholingvisztikai megközelítés alapján beszélhetünk produktív és receptív kétnyelvűségről. A beszédprodukció vagy percepció szempontjából produktív kétnyelvű az, aki mind a két nyelven beszél is és ért is, míg a receptív kétnyelvű a második nyelvet – írott formában, vagy szóban – csak érti. Kiss Jenő (1995: 215) úgy fogalmaz, hogy a receptív, vagy passzív kétnyelvűnek megértési gondjai nincsenek, azonban közlési, kifejezési problémái igen. Kovács Tímea a Balassi Bálint Intézetben, a magyar nyelvi kurzuson résztvevő angol-magyar kétnyelvű diákok körében végzett felmérésében megállapítja, hogy amikor a diákok megpróbálnak egymás között magyarul beszélni, mihelyt nehézségük adódik a nyelvi kifejezésben, angolul folytatják kommunikációjukat (Kovács 2005: 5). Bartha Csilla (2002: 124-132) a New Brunswick-i magyar közösségben végzett felméréséről szóló tanulmányában írja, hogy az Amerikában született magyarok magyar nyelvi készségei, nyelvhez fűződő attitűdjei különbözők. A szülői stratégia függvényében a második generáció tagjainak kétnyelvűsége eltérő. Az interakció-központú stratégia (magyar és angol nyelv használata otthoni környezetben), az integratív stratégia (angol nyelv használata otthoni környezetben) és az autoritatív stratégia (magyar nyelv használata otthoni környezetben) által a gyermekek a kétnyelvűség különböző szintjeire jutnak el. Fontos kérdés tehát, az egyén milyen nyelvi szinten birtokolja a két nyelvet. Az integratív stratégia esetében háttérbe szorulhat annyira a magyar nyelv, hogy jóllehet az egyén tud beszélni magyarul, de megértési gondjai akadnak.

A Navracsics (2000: 13-30) által felállított csoportosításban helyet kap a holisztikus megközelítés. A fentebb említett Grosjean-féle definíciót alapul véve, a nyelvhasználatban megfigyelhető kétnyelvűség jelenségét egységes egészként értelmezi, amely nem osztható két külön részre. Úgy tekint rá, mint két nyelv együttélésére és állandó kölcsönhatására, ami a kétnyelvű egyénben különálló, mégis teljes rendszert alkot. Nem két monolingvis kompetencia összességével állunk szemben, hanem egy specifikus beszélő-hallgatóval, aki kifejlesztette bilingvis kommunikatív kompetenciáját, amely egyenértékű a monolingvis kommunikatív kompetenciával. A mai szemlélet szerint tehát nem lehet a kétnyelvű ember nyelvi kompetenciáit két különálló nyelvi részre bontani. A kétnyelvű ember olyan mértékben fejlesztette ki kompetenciáját, amilyen mértékben arra a környezetének és saját magának szüksége van. Langman (2002: 144-145) Grosjean elméletéből következőleg kiemeli Heredia és McLaughlin, valamint Grainger és Dijkstra feltételezéseit, akik a nyelvi elemek tárolásának és feldolgozásának kérdéseit vizsgálták. Utóbbi szerzőpáros feltételezése szerint a nyelvek használata során mindkét nyelv szókincse aktivizálódik, de a kontextus alapján dönti el a beszélő, melyiket alkalmazza az adott szituációban. Heredia és McLaughlin viszont a hozzáférési folyamatra helyezi a hangsúlyt, azaz a megfelelő szó vagy nyelv mennyire hozzáférhető a közösen tárolt elemek között.

Az életkor szerinti differenciálás alapelvként épült be a kétnyelvűség-kutatás korpuszába. Navracsics Judit megkülönböztet csecsemőkori, gyermekkori és felnőttkori kétnyelvűséget. Míg Navracsics a szimultán és a szukcesszív kifejezéseket alkalmazza, addig Karmacsi (2007: 18) és Göncz (2004: 30) a lingvizmus és a glottizmus fogalmakkal különbözteti meg két nyelv elsajátításának időbeliségét. Előbbi alatt két nyelv párhuzamos elsajátítása értendő, míg utóbbi esetében a nyelvek elsajátítása egymást követően történik. Navracsics tanulmánya rámutat, hogy vitatható, vajon milyen életkortól számít a nyelvelsajátítás szimultánnak vagy szukcesszívnek.

Sok múlik azon, hogy természetes (spontán), vagy mesterséges módon (szervezett kereten belül) tanulja-e meg a gyermek a nyelvet. A természetes kétnyelvűség esetében a második nyelv elsajátítása a hétköznapi környezetben anyanyelvűekkel való természetes kommunikáció során alakul ki, míg az ellenőrzött vagy elrendelt kétnyelvűségnél a szisztematikus, intézményi oktatásnak köszönhető a második nyelv elsajátítása (mesterséges, iskolai, irányított kétnyelvűség). Az elit kétnyelvűek közé azok az egyének tartoznak, akik önszántukból sajátítják el a második nyelvet. Egy német svájci lakos esetében ez lehet az olasz nyelv, melynek tanulása és ismerete sem intézményi,

esetlegesen sem munkahelyi szinten nem kötelező, azonban egyéni motivációból elsajátítja azt.

Ha a beszélő mindkét nyelvet magas vagy felsőfokú, az életkorának megfelelő anyanyelvi szinten ismeri, akkor perfekt vagy teljes nyelvtudásról beszélünk. Amennyiben a tudás szintje ennél alacsonyabb, részleges vagy nem teljes tudással bír a kétnyelvű egyén (Karmacsi 2007: 19). Az első Bloomfield szemléletét tükrözi; Kiss pedig (1995: 214) a perfekt kétnyelvűséget a korai kétnyelvűsödés eredményeként fogalmazza meg.

2.2. A kétnyelvűség társadalmi aspektusai

A kétnyelvűség társadalmi aspektusaival a már említett szociolingvisztikán és nyelvpolitikán túl a nyelvészet, a szociológia és a szociálpszichológia foglalkozik.

Ahogy Navracsics Judit is utal rá (Navracsics 2010: 13), Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz új nyelvi környezetet teremtett, melyben egyre több uniós polgár válik kétnyelvűvé. Az Európai Unió nyelvpolitikájának irányelve alapján, miszerint az anyanyelv ismerete mellett két közösségi nyelv ismerete szükséges, Magyarország számára is azt a kötelezettéget jelenti, hogy biztosítsa a közoktatásban lehetőleg két idegen nyelv oktatását.[31] Ahogy Nikolov Marianne (2007) kiemeli, a két idegen nyelv ismeretének szükségessége egyértelműen összefügg az angol nyelv térhódításával, és e nyelv fölényének kompenzálására törekszik. A nyelvoktatás megújítását célzó kezdeményezéssel oktatási keretek között kívánják biztosítani, hogy a gyermekek használható szintű nyelvtudás birtokában megfeleljenek az új kihívásoknak.

2.2.1. A közösségi kétnyelvűség típusai

Göncz (2004: 32) és Karmacsi (2007: 19) a közösségi kétnyelvűség szintjén alkalmazza az egyoldalú és kétoldalú felosztást. Ha mindegyik, egymással érintkező közösség elsajátítja a másik nyelvét, kétoldalú kétnyelvűségről beszélünk. Az egyoldalú kétnyelvűség az államnyelvi többség és a nyelvi kisebbség viszonyára jellemző, amikor is a kisebbségi közösség sajátítja el a domináns közösség nyelvét, azaz csupán a kisebbségi közösség lesz kétnyelvű.

[31] A nemzeti idegennyelv-oktatás fejlesztésének stratégiája az általános iskolától a diplomáig. *Fehér könyv* 2012-2018. In: http://nyelvtudasert.hu/cms/data/uploads/idegennyelv-oktatas-feher-konyv.pdf

Az azonosságtudat szempontjából, azaz melyik kultúrához érzi magát közelállónak, megkülönböztetünk monokulturális, azaz egy kultúrával azonosuló, bikulturális, azaz mindkét kultúrával azonosuló kétnyelvűeket. A fogalmak mind az egyén (az egyén birtokolja a két vagy több kultúra elemeit), mind a közösség (a heterogén közösségben két vagy több kultúra van jelen) szintjére vonatkoztathatók (Göncz 2004: 51-52). Sokak azonban sem az egyik, sem a másik kultúrával nem azonosulnak; ők alkotják a kötődési bizonytalansággal rendelkezők csoportját (Karmacsi 2007: 19). Svájc, ha csak a nemzeti nyelvek közösségeit vesszük alapul, négy kultúra sajátosságait őrzi. Göncz Lajos 2004: 51) megfogalmazása alapján a kultúra „… *egy adott közösségben meghonosodott viselkedésformákra, szokásokra, kapcsolatrendszerre, a közösség intézményeire utal, az előző generációk által kialakított szociális örökség, amelyet az új nemzedék elsajátít és továbbfejleszt*." Az olasz Ticino kanton például (ahogy arról szó lesz a 4. fejezetben) egy nyelvközösséget, ám két eltérő kulturális közösséget alkot Olaszországgal, jóllehet a mai napig nagy hatással van rá az olaszországi kultúra. Ahogy arról a későbbiekben szó lesz, az *italianità* kifejezéssel éppen ezeket a sajátosságokat illetjük.

A fenti sorok nem nélkülözhetik az identitás definiálását azzal a megállapítással, hogy az identitás a kulturális hovatartozásra, maga a kétnyelvűség pedig a nyelvi képességekre utal (Navracsics 2010: 12). Gereben Ferenc (1998) szerint az identitástudat az egyén önmagáról alkotott képe, amely a társadalomban elfoglalt helyét, a társadalom résztvevőihez való kötődéseit fejezi ki. Ez a viszonyrendszer magában foglalja az egyénnek a csoport-hovatartozás értelmi-érzelmi megélését, a kulturális és vallási azonosulását.

A nemzeti identitás legjellemzőbb szimbóluma ma a nyelv, ami általában a közösségi és egyéni identitás legtermészetesebb jele. Az egyén nyelvi identitásának kérdése leginkább az etnikai és nemzeti hovatartozással kapcsolatban merül fel. „*Egy nyelv használata egy másikkal szemben az identitás azonnal és mindenki által látható és hallható ismertetőjelével látja el az embert. A nyelv világos kapcsolatot jelent a múlttal. Ez a kapcsolat akkor is létezik, ha a nyelvtudás már elveszett. A nyelv gyakran természetes határként is viselkedik, amely különböző kultúrákat választ el egymástól, s így az együttműködés helyett konfliktus forrásává válik.*" (Crystal 1998: 51-57) Galeani Napione gróf joggal mondta 1791-ben (a francia forradalom hatásaként), hogy a nyelv a legerősebb kötelék, mely a hazához köt (Burke 1990: 67).

Karmacsi Zoltán (2007: 20) a közösségi kétnyelvűség szintjén kiemeli a de facto és a de jure kétnyelvűséget, mely a kétnyelvűségnek a társadalomban való jogi rögzítését hivatott mutatni. Ténylegesen meglévő, ám jogilag nem rögzített többnyelvűség jellemző például Franciaországra. Hivatalosan egynyelvű ország, holott a XIX. századtól kezdődően számos népcsoport telepedett le az országban. De jure, azaz a társadalomban rögzített, hivatalosan elfogadott többnyelvűség tipikus példája Svájc, mely ország nyelveinek alkotmányos szabályozása fontos nyelvpolitikai elem dolgozatom szempontjából.

2.2.2. Kódváltás, diglosszia, többközpontúság

Juliet Langman (2002: 143-151) a kétnyelvűség közösségi szintjén rámutat a szerep és szerepviszony fontosságára, s annak lényegére, hogy az egyének az egyes interakciókban újraalkotják a szerepviszonyokat, s az egyes kontextus-szintek befolyásolják őket. Négy kontextust különít el: a nyelvi kontextust, az interakciós kontextust, a beszélőközösségi kontextust, valamint a történelmi-társadalmi kontextust. Kiemeli a **kódváltás** fogalmát, amely a kétnyelvű nyelvhasználat jellemzője. Erről azért célszerű említést tenni, mert a svájci társadalomban gyakran előforduló jelenségről van szó. Langman (2002: 146-147) Poplack értelmezését hangsúlyozza, aki a sima és a jelölt kódváltást különíti el. Sima kódváltásnál nem szándékos a használat (pl. puerto-ricóiak New-Yorkban), míg jelölt kódváltásnál kiemelt a váltás ténye (pl. az angol többségű Ottawában). Stephan Schmid (1989: 237-240) második generációs, német Svájcban élő olasz gyermekeket vizsgált, akik családi környezetben az olasz, családon kívüli környezetben a német nyelvet használták. Megfigyelése szerint a nem hivatalos beszélgetésekben a fiatalok egymás között folyamatosan, spontán váltottak, sokszor ugyanazon mondaton belül, a svájci német és az olasz nyelv között. Ez előfordulhat az esetleges lexikai hiányosság folytán egyik vagy másik nyelven, de betölthet stilisztikai, vagy akár játékos funkciót. Hymes (1997: 459) álláspontja szerint a társadalmi közelség vagy távolság egyik nyelvről a másikra váltás útján, vagy ugyanazon nyelv különböző változatainak használata útján juttatható kifejezésre. Bartha Csilla (1999: 119) azt a legáltalánosabb megfogalmazást tekinti kiindulópontnak, hogy a kódváltás „*…két vagy több nyelv váltakozó használata ugyanazon megnyilatkozáson vagy diskurzuson belül.*”

Hymes a fentebb említett definíciójában ugyanazon nyelv különböző változatainak használatáról beszél. Ha egy nyelv különböző változatairól beszélünk, nekünk, magyar

anyanyelvűeknek a sztenderd és a nyelvjárás jut eszünkbe. Azonban egy svájci német, vagy olasz anyanyelvű lakosnak inkább a diglosszia, például a sztenderd német és a svájci német korrelációja. A **diglosszia** fogalma rámutat a nyelvek formálisabb és mindennapi változatai közötti funkcionális különbségre. Ferguson *Diglosszia* című tanulmányában (1975: 291-317) e fogalmat a következőképpen definiálja: *„A diglosszia olyan viszonylag állandósult nyelvi helyzet, amelyben az elsődleges nyelvjárások mellett (melyek között lehet egy sztenderd vagy több regionális sztenderd nyelvváltozat) van egy azoktól erősen eltérő, nagymértékben szabályozott (grammatikailag gyakran bonyolultabb) föléhelyezett változat is, amely irodalmi, s amelyet vagy egy korábbi időszakban, vagy egy másik nyelvközösségben hoztak létre, s amelyet nagyrészt iskolai oktatásban sajátítanak el, és többnyire írásban és formális (hivatalos) beszédalkalmakkor használnak a nyelvközösség tagjai, de amely a mindennapi társalgásban nem használatos a közösség egyetlen szektorában sem."* Trudgill (1997: 19-20) a fergusoni definíciót kibővíti Fishman értelmezésével: „*...amelyekben az E- és K-változat nem azonos nyelvhez tartozik, mint az arab vagy a német esetében. Fishman használatában az olyan többnyelvű államok is diglosszikusnak számítanak, mint például Nigéria…*"

Hartig (1990: 157-168) is a Ferguson által javasolt felosztást tartja elsődlegesnek, miszerint a nyelvnek van egy H(igh), azaz emelkedett, és egy L(ow), azaz egy közönséges változata. Máté Jakab (1998: 283) is Fergusonra támaszkodik, aki a kétnyelvűséggel összefüggő diglossziát úgy definiálja, hogy „*ha a bilingvizmus két, egymás mellett élő nyelv kölcsönhatása, akkor a diglossziát úgy határozhatjuk meg, mint egy és ugyanazon nyelv két- vagy több kölcsönhatásban lévő változatát*."

Ha a diglosszia és a bilingvizmus kapcsolatát akarjuk feltárni, akkor célszerű Fishman meghatározását követni, amely szerint létezik kétnyelvűség és diglosszia; kétnyelvűség diglosszia nélkül; diglosszia kétnyelvűség nélkül,[32] s a sem diglosszia, sem kétnyelvűség esete (Bartha 1999: 73). Kiemelném azt a helyzetet, amikor a diglosszia kétnyelvűség nélkül van jelen. Bartha megfogalmazása alapján (Bartha 1999: 73) ilyenkor a kétnyelvűség intézményesen mutatkozik meg; egynyelvű csoportok közösségei alkotják az államot, s szövetségi szinten érvényesül két vagy több nyelv –

[32] Berruto (1974: 80) ugyanezt a felosztást követi, abból a meghatározásból kiindulva, miszerint a kétnyelvűség azt a helyzetet jelöli, amelyben a funkcionális értéküktől függetlenül két nyelvet használ a beszélő, míg a diglosszia esetében két funkcionálisan különböző – akár ugyanazon nyelven belül – nyelvváltozatot használ a kommunikáció során.

politikai, kormányzati, intézményi diglossziaként – támogatása. Erre példa Belgium, Svájc és Kanada. De valóban beszélhetünk egynyelvű csoportokról?

Svájc példáját nézve jogi értelemben mindenképpen, hiszen az alkotmány biztosítja az egyes nyelvterületeken a nyelv kizárólagos, intézményes használatát, lehetőséget adva az egyéni egynyelvűségre. A többnyelvű mítosszal szemben a kilencvenes évek elején az iskola megkezdése előtti időszakig a svájciak csupán 6 %-a volt kétnyelvű, s általában vegyes nyelvi területről származtak vagy a kétnyelvűséget otthonról hozták magukkal. Leggyakoribb volt a német-francia kétnyelvűség, ezt követte az egy nemzeti nyelv–egy idegen nyelv, az olasz-német, majd a francia-olasz kombinációja (Dürmüller 1996: 50-51). Ma, az új módszerrel készített népszámlálási adatok alapján, a 15 éves vagy annál idősebb állandó lakosság 84 %-a vallja magát egynyelvűnek, s csupán közel 13 % két-, 3 % pedig többnyelvűnek.[33] A gyakorlatban, függetlenül a nyelvterülettől, a gyerekek már kisiskolás kortól tanulnak első idegen nyelvként egy másik nemzeti nyelvet (egyes német nyelvű kantonok kivételével, ahol már ezen a szinten is az angol nyelv élvez prioritást), amelyet az angol nyelv kötelező tanulása követ. Az oktatás ilyen formában támogatja az intézményes többnyelvűséget.

A diglosszia Ferguson által is említett tipikus példája a svájci német dialektus helyzete, melyről bővebben szólok Svájc német nyelvterületét bemutató 4.1.3. alfejezetben. Svájchoz szorosan kapcsolódik a **mediális diglosszia** fogalma (Ammon 1995: 291), amely azt a jelenséget takarja, hogy a svájci sztenderd német használata kevés kivétellel az írásbeli használatra korlátozódik, míg a szóbeli nyelvhasználatban a dialektus minősül normának.

Roberto Bernhard (2004: 37) olasz Svájc kapcsán a **triglosszia** fogalmát definiálja, amely mint a helyi dialektus, a kantonban mindenki által értett koiné, s az irodalmi, „toszkán” sztenderd olasz nyelv együttes használata jelenik meg.

Ahogy azt Kollár Andrea (2006: 10-13) az itáliai olasz nyelv vonatkozásában kiemeli, az olasz beszélőközösség nyelvhasználati jellemzői is sokrétűek. A **dilália** a diglossziánál gyakoribb helyzetet jelöl Olaszországban, amelyben a nyelv magasabb presztízsű változata a hétköznapi társalgásban is használatos, így az alacsonyabb presztízsű változat mellett az is szerephez jut. Bizonyos színtereken használatuk felcserélhető, s az elsődleges szocializációban mindkét kód részt vesz. Kollár a dilália

[33] Ständige Wohnbevölkerung ab 15 Jahren nach Anzahl Hauptsprachen 2012. In: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/01/new/nip_detail.html?gnpID=2013-525. Lásd 1. számú melléklet.

fogalmával teszi teljessé az olasz sztenderd és a dialektusok használati körének elválasztását, s mutat rá a közöttük lévő átmeneti variánsokra. A jelenség az Olaszországgal közvetlen szomszédságban fekvő svájci Ticino kantonban is megfigyelhető.

A német nyelv kapcsán az 1.1. alfejezetben már használt **többközpontúság** kifejezés a második hipotézisem szempontjából fontos fogalom. Lanstyák István (1996: 25-38) azon nyelveket definiálja többközpontúnak, melyek egynél több országban vannak jelen ún. emelkedett funkcióban, s elvben egyenrangú változatai a bázis-nyelvnek, ami megegyezik a nyelv anyaországának sztenderdjével. A többközpontúság hosszú távú fennmaradását bizonyítja többek között a spanyol vagy a német nyelv, jóllehet ez utóbbi esetében éppen a svájciak kívántak nyelvileg függetlenné válni (1936), bár ez az önállósodási törekvés meghiúsult. Rudolf Muhr (2003: 191-233) a többközpontú nyelveket egy, a nyelvek és a dialektusok között álló külön kategóriának tekinti. Minthogy közigazgatási- és államnyelvként, vagy regionális hivatalos nyelvként is funkcionálnak, nyelvi és kommunikációs önállósággal rendelkeznek. Kloss elmélete alapján Muhr megkülönbözteti a policentrikus (két államban honos) és a pluricentrikus (több mint két államban honos) nyelveket. Pluricentrikus európai nyelvnek tekinti a német, az angol, a francia, a görög, az olasz, a holland, a portugál, a spanyol és a svéd nyelveket, melyek közül a német, a görög, az olasz és a svéd nyelvek és változataik kizárólag Európában terjedtek el. Az olasz nyelvet azonban inkább formális okokból tekinti pluricentrikus nyelvnek.

Az értekezés megkísérli bizonyítani, hogy az olasz esetében nemcsak formális szempontból indokolt a többközpontúság felvetése.

A fentebb tárgyalt fogalmak szempontjából szükséges értelmezni a **vernakuláris nyelv** és a **koiné** fogalmát, valamint különbséget tenni a két- és kettősnyelvűség között. Wardhaugh (1995: 38) Pety meghatározásait említi, miszerint a vernakuláris nyelv „*…egy meghatározott ország vagy régió beszéde,”* vagyis „*…a beszéd olyan elsődleges formája, amely a kommunikáció elsődleges formájaként száll szülőről gyerekre.*” A koiné pedig „*…olyan beszédforma, amelyben különböző vernakuláris nyelvek beszélői osztoznak – habár némelyiküknek lehet maga a koiné a vernakuláris nyelve*”. A két- és kettősnyelvűség azért fontos számunkra, mert bizonyos esetekben két nyelv, illetve két anyanyelvi változat funkcionálisan egyenlő, s a kommunikációs helyzetekben felcserélhető egymással, mint ahogy arra példa a német és a francia nyelv helyzete Svájcban. Kiss Jenő (1995: 232) szerint a kétnyelvűség vonatkozásában a beszélő két

nyelvvel fedi le kommunikációs tartományát, míg a kettősnyelvűség esetében „…*egy nyelv két – nem stiláris – változatával teszi ugyanezt anyanyelvi kommunikációja során.*” A szerző a dialektus és a sztenderd kettősségére utal.

2.2.3. A többnyelvűség egyéb fogalmai

A ***többnyelvűség*** (*plurilinguismo*) szó először 1951-ben jelent meg az irodalomkritikus Contini egyik írásában – irodalmi nyelvre vonatkozóan – az egynyelvűséggel szembeállítva (Orioles 2006: 162). A többnyelvűséggel fogalmilag azonos a plurilingvalizmus, multilingvalizmus kifejezések. A többnyelvűség azért természetesebb, mert a világ nyelveinek beszélőközösségei nemcsak egy nyelvhez tartoznak. Egy többnyelvű társadalomban a nyelvelsajátítás hozzájárulhat a szociális integrációhoz (Hartig 1990: 158). A nyelvi szituáció stabilitására irányuló társadalmi igény lehet akár divergens és vezethet soknyelvű helyzet kialakulásához, a nyelvek váltakozásának általános gyakorlatához (Svájc), de akár konvergencia is jellemezheti, aminek az eredménye a komplex kétnyelvűség visszaszorulása és egy új sztenderd nyelv bevezetése (Malajzia).

A XIX. század uralkodó nézetével szemben, amely szerint a nyelv egy homogén rendszer (Orioles 2006: 166-167), a XX. század második felében, a nyelv társadalmi szemléletének térhódítása következtében megjelennek azok az elképzelések, hogy a nyelven belüli szisztematikusság és változatok nem feltétlen zárják ki egymást. Orioles idézi Mario Wandruzka osztrák nyelvészt, aki szerint „…*minden ember születésétől fogva **többnyelvű**, hiszen képes az anyanyelvén belüli területi, szociális változatokat és regisztereket a kommunikációs szándéknak és helyzetnek megfelelően használni, egyikről a másikra váltani:*

Az tehát, amit olasz nyelvnek, vagy német nyelvnek, tehát kultúrnyelvnek nevezünk, valójában komplex, sokszínű képződmények, állandókból és változókból álló egyvelegek, szociokulturálisan rétegződött poliszisztémák” (Orioles 2006: 167). Ebből következtethetünk, hogy pontos elsajátításuk az egyén érdekeit szolgálják. Az állandók a használt nyelv alapját képezik, a változók szociokulturálisan differenciálnak. Ha Svájc államnyelveit vesszük figyelembe, a legpontosabban akkor fogalmazunk, ha svájci sztenderd német, svájci sztenderd olasz, svájci sztenderd francia nyelvként jelöljük azokat. Mindegyik nyelv ugyanis a helvét létből adódó politikai, s egyéb sajátosságait nyelvében hordja, melyből kifolyólag eltér a sztenderd német/olasz/francia nyelvektől.

Minthogy Svájcon belül is egyre nagyobb jelentőséggel bír az angol nyelv – nem csupán az állam oktatáspolitikai stratégiájában –, elterjedése kapcsán szükséges a **lingua franca** mint nemzetközi közvetítőnyelv fogalmának tisztázása. Wardhaugh (1995: 54) a Párizsban kiadott 1953. évi UNESCO közlemény alapján úgy definiálja, mint „*olyan nyelv, amelyet eltérő anyanyelvű emberek használnak szokásszerűen, hogy megkönnyítsék az egymás közötti kommunikációt*." Visszatekintve a magyar nyelv társadalmi szerepeire hazánk történelmében, Nádor Orsolya (2009) a nemzetközi kommunikáció eszközeként jeleníti meg a latint, később a német nyelvet a magyarral szemben. A latin lingua franca nem csupán nemzetközi közvetítőnyelv, hanem de facto államnyelv (a fogalom mai értelmezésében) szerepet is betöltött. A reformáció korában a magyar a kultúra nyelveként kapott erősebb szerepet, de a tudományos élet, a hivatalos írásbeli érintkezés nyelveként a latin a XVIII. századig továbbra is megőrizte a vezető szerepét. Crystal összefoglalása alapján ma az angol nyelv dominanciája figyelhető meg. Ennek alapja, hogy politikailag és gazdaságilag az angolszász országok a világ vezető hatalmaivá váltak (Crystal 1998: 446-447). Azonban Cunningham (2008: 6) az Európai Unió nyelvhasználatának tekintetében felveti annak problematikáját, hogy politikai és társadalmi vonatkozásban nem egyértelmű egyetlen nyelv kizárólagossága.

Svájc nyelvi összetettségét mutatja többek között az a tény, hogy egy nyelv egyszerre különböző minősítéssel van jelen az államban. Például a német nyelv egyszerre minősül hivatalos és nemzeti nyelvnek, s hivatalos változata a svájci sztenderd német. E komplexitás miatt a nyelv társadalmi vonatkozásai tekintetében szükségesnek tartom meghatározni a **nyelvközösség**, a nyelvi sztenderd, a **hivatalos nyelv**, a **regionális hivatalos nyelv**, a **nemzeti nyelv, valamint a regionális nyelv** fogalmakat.

Kiss Jenő (1995: 153) olyan emberek összességét nevezi nyelvközösségnek, akik egymással egy adott nyelven megértetik magukat, kommunikálni tudnak. A közösség tagjai ugyanazt a nyelvet és annak változatait beszélik. Német Svájc nyelvközösségének hivatalos nyelve a svájci sztenderd német, a hétköznapokban azonban a svájci német dialektus, jóllehet ezen belül elkülöníthetők a városokra jellemző változatok, mint zürichi, berni, stb. Aki e nyelvközösségbe kíván integrálódni, annak számára elkerülhetetlenné válik a dialektus elsajátítása, mivel használata a gyakorlatban sok területen helyettesíti a svájci sztenderd németet. A sztenderd értelmezését Tolcsvai Nagy Gábor két típusba sorolja (2004: 115-116). Egyiket a nyelvből és változatainak történetéből, másikat az azt beszélők társadalmi helyzetéből vezeti le. Az elsőt Benkő Loránd meghatározására alapozza, aki a sztenderd egységes (utal mind a nyelv belső

szerkezetére, mind annak használati lehetőségeire), normatív (rögzített használati szabályok) és eszményi (a nyelv mint követendő ideál) voltát emeli ki (Benkő 1988: 243-244). A svájci rétoromán nyelvterületen például fontos előretörés volt a *rumantsch grischun*, azaz a rétoromán idiómák 1982-ben kodifikált változatának létrehozása, mely teljesíti a felsorolt jellemzőket.

A hivatalos nyelv kritériumait Bartha Csilla (1999: 48) öt pontban fogalmazza meg, mely felöleli annak közéleti, jogszabályi funkcióit. Kiss Jenő (1995: 155) ezt úgy definiálja, mint „*…a nyilvános, közéleti ügyintézésnek, a tömegtájékoztatásnak és az oktatásnak az alkotmányban, törvényben rögzített, illetőleg a rendeletekben előírt nyelve*." Ezzel szemben a regionális hivatalos nyelv egy állam területének csak egy részén élvez hivatalos státust, mint a már említett német nyelv Belgiumban (Kiss 1995: 155). Sok állam esetében nem különül el egymástól a hivatalos és a nemzeti nyelv. Kiss Jenő nyelvész (1995: 155) és Szarka László történész (2003: 16-17) meghatározásában egységes a nyelv sztenderd változatának központúsága. Azonban míg Kiss szociolingvistaként a nyelv teljességét, változatainak összességét hangsúlyozza, addig Szarka előnyben részesíti a nyelv sztenderd változatának használatát annak nem sztenderd változataival szemben. Svájc azon országok egyike, ahol állami szinten a hivatalos és a nemzeti nyelvek közös halmazából hiányzik a rétoromán, mivel ez csak kantonális szinten élvez hivatalos és nemzeti nyelv státust.

A nyelvek regionális változata a sztenderdhez képest visszatükrözi egy adott terület sajátosságait. Benkő Loránd (1988: 249-251) a helyi sztenderd elnevezést használja, s felhívja a figyelmet, hogy például az olasz nyelv esetében a sztenderd olasz ismerete szinte elkerülhetetlen ahhoz, hogy két, különböző regionális olasz nyelvváltozatot beszélő kommunikálni tudjon. A svájci olasz Ticino kanton nyelvi repertoárjának részét képezi a ticinói regionális olasz nyelvváltozat, mely magában hordozza mind az olaszországi lombard régió nyelvi, mind a svájci többnyelvűségből adódóan szoros német (és nem utolsósorban francia) area hatásait.

2.3. Az oktatáspolitika néhány terminológiai kérdése a kétnyelvűség tükrében

Dolgozatom egyik súlypontja Svájc oktatáspolitikájának bemutatása az idegennyelv-oktatás szemszögéből, ezért szükségesnek tartom definiálni a tannyelv, az oktatás nyelve, a célnyelv, a második nyelv és az idegen nyelv fogalmát. A Pedagógiai Lexikon

(1997)[34] értelmezése szerint a **tannyelv** „*az a nyelv, amelyen a tanítás folyik,*” míg az **idegen nyelv**[35] azt a nyelvet jelöli az anyanyelvvel szemben, amelyet az intézményes oktatás során sajátít el a tanuló az oktatás különböző színterein. Sok esetben a tannyelv az oktatás nyelve szinonimájaként jelenik meg, s dolgozatomban én sem különítem el egymástól. Vámos Ágnes tartalmilag korrektebbnek véli az **oktatás nyelve** kifejezést, minthogy az az iskolarendszerre, a pedagógiai programban, a tantárgyakban meghatározott nyelvre értendő, míg a tannyelv szűkebb értelemben a tanítási tevékenység, a tanár-diák interakció nyelvét jelöli (Vámos 2001: 305). A **célnyelv** az a nyelv, melyet a diák meg akar tanulni. A nyelvtanulás folyhat forrásnyelvi (egy magyar diák Magyarországon tanul német nyelvet) vagy célnyelvi (egy magyar diák Németországban tanul német nyelvet) környezetben. A magyar iskolarendszerre vetítve azonos fogalomnak tekintem az idegen nyelv és a célnyelv fogalmakat, azonban Svájc szempontjából alaposabb magyarázatra van szükség. Crystal (1998: 458-459) említést tesz arról, hogy a köznyelvben az idegen nyelv – sokszor második nyelv – kifejezés alatt az adott országban anyanyelvként nem beszélt nyelvet jelölik. Viszont felhívja a figyelmet arra, hogy sok nyelvész szerint nem ugyanaz a kettő. **Idegen nyelv** az „*…iskolai oktatás során elsajátított, az illető országban általános kommunikációs eszközként nem használt nyelv. A második nyelv pedig olyan, nem anyanyelvként elsajátított nyelv, amelyet széles körben használnak az országon belül, mint kommunikációs eszközt, általában az oktatásban, a médiában, vagy az üzleti életben.”*

Az utóbbi megfogalmazás azt sugallja, hogy Svájcban nem tekinthető idegen nyelvnek a német, a francia, az olasz és a rétoromán, sokkal inkább helytálló a ***második nyelv*** kifejezés az anyanyelven kívüli nemzeti nyelvekre, ugyanakkor idegen nyelvi státusa van az angol nyelvnek. Szépe György (1991: 63) a magyar mint idegen nyelv kapcsán jelöli a magyar nyelvet inkább *második nyelvnek* abban a helyzetben, amikor magyarul nem tudó személyek Magyarországon tanulják a nyelvet. Minthogy a magyar a környezet nyelve, így annak tanulási módszere ily módon eltér a szokványos idegennyelv-tanulástól.

Svájc esetében az a paradox helyzet állt elő, hogy sokszor a hivatalos – oktatáspolitikához kapcsolódó – dokumentumok összefoglaló megnevezésként az *idegen nyelvek* elnevezést használják a *nemzeti nyelvekre* is. A migráns gyermekek számára pedig sok esetben *második nyelv*nek minősül az, amely a kantonban svájci szülők

[34] Báthory Zoltán–Falus Iván (szerk.) III. kötet: 465.
[35] Báthory Zoltán–Falus Iván (szerk.) II. kötet: 12.

gyermekeként élőknek anyanyelv. A Ticino kantonban óvodába készülő albán kisgyerek az olasz nyelvet az óvodai szocializáció során sajátítja el, mely számára nem idegen nyelv, hanem második nyelv, hiszen közvetlen környezetének (hivatalos) nyelve. Az iskolában azonban ő ugyanúgy tanulni fogja a francia, a német és az angol nyelveket, melyek idegen nyelvnek (nemzeti nyelv és idegen nyelv) minősülnek. A leírtakból adódóan több esetben a nemzeti nyelvekre is az idegen nyelv kifejezést fogom használni – természetesen a fogalom pontos meghatározásával –, ezáltal a diák anyanyelvét – a migráns gyermekek kivételével – ***forrásnyelv***nek, az anyanyelvén kívül elsajátított nyelvet/nyelveket pedig ***célnyelv***nek/célnyelveknek – a migráns gyermekek esetében nyelvtől függően célnyelvnek vagy második nyelvnek – tekintem. Egy német-svájci vagy egy olasz-svájci számára tehát a francia éppúgy lehet célnyelv, mint az angol.

A fejezetben elemzett fogalmak jól használhatóak a svájci többnyelvűség értelmezési tartományában, amelynek kialakulását a következő fejezetekben mutatom be.

3. A svájci többnyelvűség

A svájci többnyelvűség, a lakosság mai nyelvi állapota hosszú évszázadok során bontakozott ki. A fejezet azonban nemcsak Svájc történelmének ezt az aspektusát tekinti át, hanem azt is megvizsgálja, miként alakult át mára a nemzeti nyelvek egymáshoz viszonyított aránya, milyen jogi háttérrel próbálja meg az állam fenntartani a kulturális sokszínűséget, és hogyan viszonyul a nem nemzeti nyelvet beszélők egyre nagyobb jelenlétéhez.

3.1. A svájci többnyelvűség kialakulása

A sokféle etnikum lakta Svájc és a svájci többnyelvűség kialakulásának történetéről számos tanulmány született. Ódor László (2001), Roberto Bernhard (2004) valamint Németh István (1997) művein túl a Niklaus Flüeler és Roland Gfeller-Corthésy (1975) szerzőpáros munkája alapján foglalom össze a történeti visszatekintést.[36]

A svájci többnyelvűség különféle nyelvek, kultúrák koegzisztenciája, amelynek története visszanyúlik Kr. e. 121-ig, amikor a területen élő őslakosok, vagyis a kelták, majd a helvétek és a rétorománok római uralom alá kerültek. A birodalom más provinciáihoz hasonlóan, itt is érvényesült a romanizáció, amely nyelvi szempontból például abban mutatkozott meg, hogy a kelta őslakosok elsajátították a latint, ebben az új nyelvváltozatban azonban fennmaradtak a kelta nyelv nyomai is (Bernhard 2004: 11). A latin nyelvet beszélő Helvetiát és Raetiát – mai Svájc területén lévő két egykori római provinciát – a népvándorlás (korai középkor) idején két germán törzs népesítette be: nyugaton a burgundiak, keleten az alemannok. Ennek a folyamatnak az eredményeként alakult ki az első nyelvi határ.

Kr. u. 500 körül a Rajnától az Alpok vonaláig kezdtek területileg szétválni az újlatint beszélő welschek és egy-egy germán törzsi nyelvet beszélő barbárok.

A burgund törzs békésen telepedett le – többek között – a mai Svájc nyugati részén. Egy keleti germán nyelvet beszéltek, s germán volt a kultúrájuk, de egy-két

[36] Németh István: Svájc. In: Diószegi-Harsányi-Krausz-Németh: 20. századi egyetemes történet. I. kötet. 1997: 293-295. Ódor László: *A multikulturális Svájc – a magyarországi németnyelv-oktatás szempontjából*. 2001: 27-38, R. Bernhard: *Von der Sprachgrenze zur Landesgänze: die Sprachgrenzen in der Schweiz im Lichte der Funktion helvetischer Mehrsprachigkeit.* 2004: 10-33, N. Flüeler – R. Gfeller-Corthésy: *Die Schweiz vom Bau der Alpen bis zur Frage nach der Zukunft*. 1975: 39-87, 446-450.
Egyéb, Svájc történelmét bemutató művek: W. Haas: Sprachgeschichtliche Grundlagen. In: R. Schläpfer – B. Hans: *Die viersprachige Schweiz*. 2000: 17-56, U. Im Hof: Geschichte der Schweiz. 1997, H. Helbling: Geschichte der Schweiz. 1982, W. Steiger – A. Jaggi: Geschichte der Schweiz. 1974-1975

nemzedéken belül átvették a helyi nép latin alapú nyelvét. A késő középkor idején a burgundiak latin népnyelve francia provanszál, a felső-itáliai pedig lombard dialektussá alakult. Ezzel teremtődtek meg a terület francia és olasz nyelvűségének alapjai (Ódor 2001: 29, Flüeler–Gfeller–Corthésy 1975: 446).

A népvándorlás következő hullámával (az V. század közepétől) érkeztek az Alpok és a Bodeni-tó közötti térségbe az alemannok. Ellentétben a burgund törzzsel, ők ellenségként özönlöttek a területre. Megőrizték eredeti germán nyelvüket, és az elfoglalt területeken honos latin településneveket is ehhez igazították. Nyelvük képezi a mai svájci német dialektusok alapját. A fenti okok miatt nyelvi határok, nyelvi érintkezési területek alakultak ki azokon a településeken belül, ahol latinok és alemannok tartósan éltek együtt.

A VII. század folyamán az alemannok megerősödtek, s a VIII. században szembekerültek a Frank Birodalommal, amely a Karolingok idején élte virágkorát. Ennek a több évszázadon keresztül húzódó ellenállásnak a folytatása a XV-XVI. század fordulóján kitört sváb háború (1499-ben a Sváb Szövetség és Svájc között a régió uralmáért), majd az egyre erősödő önállósodási törekvések (Ódor 2001: 30-31). A frank hódítók 746-ban betörtek Alemanniába, és az alemannokat erőszakkal bevonták a Frank Birodalomba. Széles, nyelvileg és kulturálisan is vegyes sáv alakult ki, melynek nyomait a mai Freiburg kanton és a bieli övezet őrzi. A Frank Birodalom felbomlása után az alemannok megerősödtek, önállósodtak, s nyugati hódításaik során, 900 körül elfoglalták a ma is birtokolt területeket.

A mai Nyugat-Svájc területén a burgundok 888-ban létrehozták az önálló Burgundiát. II. Rudolf burgundiai király meg akarta hódítani Alemanniát, de I. Burkhard herceg legyőzte őt. A békülékenység jeléül azonban férjhez adta a leányát Rudolfhoz, így 923-ban összekapcsolódott egy újlatin és egy germán vonal. Így képezte a terület a germán és a latin kultúra közötti együttélés közös terét. Burgundia így a Német-Római Birodalom része lett (Ódor 2001: 33-34).

A nyelvi határok 1000 körül nagyjából a mai állapotuknak megfelelően szilárdultak meg. A vegyes nyelvi sávban ugyanakkor kialakultak diaszpóra-települések is, melyek zömmel német nyelvű szigeteket jelentettek francia nyelvű területen.

Az Alpok déli völgyeibe 1200-tól átvándorló wallisiek német nyelvű kolóniákat alkottak. A mai Svájc keleti részén továbbra is fennmaradt a keltával keveredett latin népnyelv, bár egyre csökkenő szereppel bírt. Erre utal, hogy a rétorománok a XVI.

századra kivonultak Walensee és Aarlberg területekről, valamint elveszítették Chur, Prättigau és Schafingg területeket (Flüeler–Gfeller–Corthésy 1975: 446).

A svájci nyelvi és kulturális viszonyok rendezettsége a területek földrajzi értelemben vett zártságának, valamint az egymás közötti szövetségek megkötésének volt köszönhető. Ennek legjelentősebb példája az 1291. évi szerződés, amelyben a három őskanton összefogása létrehozta a mai Svájc alapját. Emiatt az elmúlt évszázadok során nagyon kevés nyelvhatár-eltolódás történt.

Az érett középkorban Waadt berni vagy freiburgi alattvalói terület lett, Unterwallist a wallisiek hódították meg. Ticino és Veltlin olasz nyelvű területei is a szövetség uralma alá kerültek. Graubünden többnyire rétoromán terület volt egy erősebb német és egy kisebb olasz kisebbséggel. Jóllehet a 13 szövetkezett kanton[37] (1513-1798) német nyelvű volt és a XVII. században elfogadták a német írott nyelvet,[38] a szóbeliségben nem mondtak le a dialektus használatáról, s más nyelvű szövetségessel és alattvalóval a saját nyelvükön beszéltek (Flüeler–Gfeller–Corthésy 1975: 446-447).

A XV. század végétől a XVI. század közepéig tartó itáliai háborúk során Itália területéért a Habsburgok és a franciák harcoltak. Ennek egyik epizódja volt, hogy a már szövetségbe tömörült svájciak 1512-ben megszerezték az Alpoktól délre eső területet, a mai Ticino kantont. Ez a terület kantonális jogokkal nem rendelkező területi egységként kapcsolatba került a svájci államszövetséggel: ún. alattvalói országrészévé vált.

A francia forradalom hatására – s az 1798-ban létrehozott Helvét Köztársaság keretei között – megszülettek Svájcban is azon gondolat hívei, hogy egy francia mintájú, centralizált állam lépjen a laza szövetség helyére, de megmaradt egy erőteljes konzervatív tábor is, amely a hagyományos, kantonális berendezkedés híve volt. A két csoport között polgárháborús helyzet alakult ki, amely a Svájci Államszövetség felbomlásához vezetett. 1797-ben Napóleon megkötötte a campoformiói békét az osztrákokkal és megszüntette az osztrák befolyást Lombardia és Svájc területén, valamint Észak-Itália területén létrehozta a Ciszalpin Köztársaságot, amely egy Franciaországtól függő, vele szövetséges állam volt.

Napóleon 1798-ban hét nap alatt elfoglalta Svájcot, s a Helvét Köztársaság létrehozásával segített a svájci franciabarát csoportosulásnak egy központosított államalakulat fenntartásában, amelyet 1798. április 12-én Aarauban kiáltottak ki, és lényegében Napóleon hatalmának végéig megmaradt. Napóleon néhány kantont a

[37] Német nyelven az *Ort*-ok.
[38] Melyet máig *Schriftdeutsch*-nak neveznek.

Ciszalpin Köztársasághoz akart csatolni (például a mai Ticinót), de a régió tartományai a 300 éves alattvalói kapcsolat mellett álltak ki és a „szabadok és svájciak” jelszóval hűek maradtak a Helvét Köztársasághoz. Ticinót két közigazgatási területre (Bellinzona és Lugano) osztották. A hagyományos rendszer hívei eközben folytatták a politikai és az egyre inkább fenyegető fegyveres harcot annak érdekében, hogy a régi (kantonális, államszövetségi) Svájc álljon vissza.

Napóleon megértette, hogy a centralizált egységállamnak Svájcban nincs jövője a nagy nyelvi, kulturális és vallási különbségek, ellentétek miatt, amelyeket az egységállam nem tud kezelni. Ezért terjesztette elő föderalista alkotmányjavaslatát. A mediátori akta időszaka köztes álláspontot foglalt el a centralizált állam és a kantonális berendezkedés között. Az állami hatáskör nagy részét átadta az új államszövetség 19 kantonjának, s mind a nemzeti parlamentet, mind pedig a központi kormányzást kirekesztette a hatalom gyakorlásából. A szövetségi parlamentnek egyedül a külpolitikai kérdések intézésében maradt meg az önálló hatásköre. Közel sem tért vissza minden az 1798. előtti állapotba, hiszen 1803-tól hat új, egyenjogú kantonnal rendelkezett Svájc, mégpedig St. Gallen, Graubünden, Aargau, Thurgau, Ticino és Waadt kantonokkal (ekkortól nevezik a Gotthardtól délre eső területet a Ticino folyó után németül Tessinnek, olaszul Ticinónak). Ezen felül az alkotmány rögzítette az összes polgár politikai és jogi egyenlőségét. Ez az időszak 1803-tól 1813-ig tartott. Eközben 1810-ben a francia-olasz csapatok három évre újra elfoglalták Ticinót, majd a megszállók elvonulása után polgárháborús összetűzések alakultak ki; konzervatív és haladó politikai pártok csaptak össze a kanton reformjának kérdései miatt (Flüeler–Gfeller–Corthésy 1975: 447-449).

1813-ban bevonultak a Napóleon-ellenes koalíció csapatai, ettől kezdve valóban az 1798 előtti állapot állt vissza, s ezt szavatolta az 1815. évi bécsi kongresszus is. Svájc mint kisállam túlélésének ára a semlegesség vállalása volt, illetve a nagyhatalmak hozzájárulása ehhez a semlegességhez. A már 22 kantonból álló (a bécsi kongresszust követően Neuenburg,[39] Genf és Wallis a franciáktól a svájci területhez kerül) újkori svájci szövetség az 1848. évi Alkotmánnyal polgári konföderális, majd egyre inkább föderális társulás lett, amelyet német szóval máig *Eidgenossenschaft*-nak nevezünk, és ami lényegében nem más, mint a kantonok szabad és célszerű szövetsége. Ezt a politikai berendezkedési formát magyarul ***Svájci Államszövetség***nek hívjuk.

[39] Neuenburg francia elnevezése Neuchâtel.

A többnyelvűség mint svájci karakter De Marcacci, az akkor még Lugano kanton képviselőjének 1798. augusztus 1-i indítványa alapján kapott elismerést. Az alattvalói viszony megszűntetése, a polgárok jogegyenlőségének bevezetése és új kantonok létrehozása, illetve az olasz és a rétoromán területek önkéntes maradása a svájci szövetségben szükségessé tették az országban a több nyelv tényének elismerését (Bernhard 2004: 33). Így a német, a francia és az olasz nyelvek használatáról már az 1798. évi Helvét Alkotmány, a Helvetik szólt (a polgári egyenjogúság megkövetelte a nyelvek egyenrangúvá válását), de – a természetes nyelvhasználat igényéből adódóan – a nyelvek azonos jogállását az 1848. évi Alkotmány 109. cikkelye mondta ki (Ódor 2001: 45-47) (a nyelv- és oktatáspolitikai változások főbb lépéseiről lásd a 2. számú mellékletet). A tanácsok tárgyalási nyelve a német és a francia volt; a nyelvi kisebbségek legalább két fővel képviseltették magukat a Szövetségi Tanácsban (a ticinóiak megszakításokkal, 1848-1864, 1911-1950, 1955-1959, 1966-1973 között). A szövetségi közigazgatás a kantonokkal a hivatalos nyelvükön érintkezett. Kétségkívül adódtak azonban nehézségek a nyelvi határterületeken (Flüeler–Gfeller–Corthésy 1975: 448).

A Gotthard-vasút megnyitásával a ticinóiak ki voltak téve a német svájciak és a gazdag németek növekvő áradatának, melynek következtében – az olasz nyelv védelmében – 1931-ben egy nyelvi dekrétum lépett életbe. Ettől kezdve az épületeken (hotelek, üzletházak) olasz nyelven is fel kellett tüntetni a közfeliratokat.[40]

Ugyan vallási vagy pártpolitikai tekintetben megosztottak voltak a kantonok, gazdasági szempontból nem különböztek egymástól. Ticinónak ugyanazon problémákkal kellett megküzdenie, mint például Graubünden vagy Wallis kantonoknak. Szövetségi szinten a XIX. század folyamán élénk egyesületi tevékenységek során jobban megismerték egymást a nyelvi területek lakosai, melynek feltétele volt a kölcsönös nyelvi tolerancia.

Míg az 1900-as évek elején a német-francia ellentétre helyeződött a hangsúly (egyik oldalról az ’elfranciasodás’, másik oldalról a germanizálódás félelme), addig 1920-tól Svájcnak a Népszövetségbe való belépése került a középpontba. 1940-ig a Népszövetség-párti, ticinói Giuseppe Motta irányította Svájc külügyeit (Németh 1997: 294). Miután Svájc olasz lakta területe belépett az olasz-fasiszta irredenta

[40] 1931-ben a közfeliratokról szóló dekrétum rögzíti, hogy olasz nyelven kötelező kitenni a feliratokat, fenntartva annak lehetőségét, hogy más nyelveken is közzétehetik ugyanazokat, de az olasz feliratnál kisebb betűkkel. Decreto legislativo sulle insegne e scritte destinate al pubblico (28 settembre 1931). In: http://www.ti.ch/CAN/SegGC/comunicazioni/GC/odg-mes/rapporti/0430-r.htm

mozgalomba,[41] s 1938-ban végre meghallgatásra találtak az 1924-ben megfogalmazott követeléseik,[42] mind az olasz mind a rétoromán kérdés a figyelem központjába került. A reformok és az ellenreformok a rétorománok helyzetének erősödéséhez vezettek, de a XIX. századi népmozgásnak köszönhetően kisebbséggé váltak a kantonban. Olaszországhoz való közelségének köszönhetően csak egy észak-itáliai dialektusnak vélték a nyelvet. Emiatt 1938-ban a rétorománt nemzeti nyelvvé nyilvánították, s ezzel bizonyos presztízst adtak neki (Flüeler–Gfeller–Corthésy 1975: 447-449).

Ami Ticino és Graubünden kantonokat különösen fenyegette, egész Svájc számára is veszélyt jelentett: a hitleri *Heim ins Reich.*[43] Védekezésként a svájciak addig példátlan módon hangsúlyozták a négynyelvűséget. Német Svájc területén még kiemeltebb szerepet kaptak az alemann alapú dialektusok, ugyanakkor francia Svájcban visszaszorult a használatuk (frankoprovanszál), ennek következtében például Freiburg, Jura és Wallis területén kihaltak. Ticino kantonban a különböző társadalmi rétegek képviselői beszélték a lombard alapú dialektust (Flüeler–Gfeller–Corthésy 1975: 449-450).

A második világháború után ugyan minden nyelvterület a saját „háttérországának" kulturális részét képezte, azonban politikailag a svájci egységhez tartozónak érezték magukat. Hangsúlyozandó, hogy Svájc esetében nem lehet anyaországokról beszélni, mivel a német, a francia és az olasz nyelvű svájci lakosság nem Németországhoz, Franciaországhoz vagy Olaszországhoz, hanem a Svájci Államszövetséghez tartozónak tekinti magát. A fenti folyamatok eredményeként tehát kialakult a svájci többnyelvűség. A következőkben az egyes nemzeti nyelvek földrajzi elhelyezkedését mutatom be, valamint egymáshoz viszonyított arányuk változását az utóbbi évtizedekben.

[41] Az irredentizmus olyan politikai törekvés, amelynek célja, hogy egy adott nemzethez tartozó összes ember egy államban éljen.

[42] Ticino kantonnak az olasz lét és a kanton gazdaságának támogatására irányuló követeléseit (például a hegyi vasúti díjak eltávolítása, a német nyelvű iskolák eltörlése a kanton területén) tartalmazta az először 1924-ben, majd 1938-ban a Szövetség felé megfogalmazott úgynevezett *Rivendicazioni*. Rivendicazioni ticinesi. In: http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/i/I26986.php

[43] *Haza a Birodalomba.*

3.2. A mai Svájc lakosságának összetétele, nyelvhasználata

A bevezetőben már szó esett Svájc összlakosságának eloszlásáról, illetve a 2010-től életbe lépett új népszámlálási módszerről. A legújabb adatok alapján (csak a 15 éves vagy annál idősebb állandó lakost figyelembe véve) a svájci és a nem svájci állampolgárok száma elkülöníthető, azonban nyelvi megoszlásuk nem. A 2012. évi adatok azt mutatják, hogy a lakosság mintegy 77 %-a svájci állampolgár.[44] A részletesebb ismertetés érdekében a 2000. évi adatokat használom fel (Lüdi–Werlen 2005: 7-22).

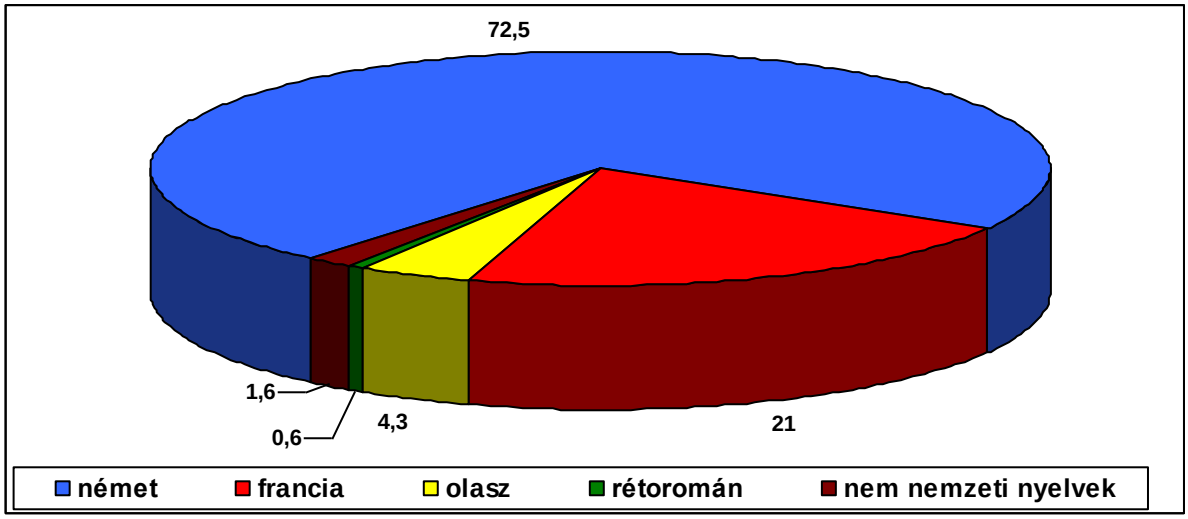

1. ábra. A svájci állampolgárságú lakosok nyelvi összetétele 2000-ben
Forrás: saját készítésű ábra Lüdi–Werlen (2005: 8) alapján

A svájci állampolgárságú lakosok[45] nyelvi összetételét vizsgálva az alábbi eloszlás mutatkozik meg: német 72,5 %, francia 21,0 %, olasz 4,3 %, rétoromán 0,6 %, nem nemzeti nyelvek 1,6 %. Az arányok mindenekelőtt a nem nemzeti nyelvek hátrányára módosulnak, hiszen a svájci összlakosságból javarészt éppen azok nem állampolgárok, akik nem beszélik valamelyik nemzeti nyelvet.

Az 1950-től rögzített adatokat összevetve, a svájci állampolgárságú lakosság körében az a tendencia a jellemző, hogy a német, a francia, s az olasz beszélők száma minimálisan változott az idők folyamán. A rétorománok száma 1,1 %-ról 0,6 %-ra

[44] Ständige Wohnbevölkerung ab 15 Jahren nach Anzahl Hauptsprachen, 2012. In: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/01/new/nip_detail.html?gnpID=2013-525
[45] Svájci állampolgársági kérvényt nyújthat be az a külföldi személy, aki 12 éve Svájcban él, és nem ismert állampolgárságot kizáró ok. A háromlépcsős procedúrában mind az államnak, mind pedig a kantonnak és a községnek hozzá kell járulnia a kérelem elfogadásához. Ordentliche Einbürgerung. In: http://www.bfm.admin.ch/content/bfm/de/home/themen/buergerrecht/einbuergerung/ordentliche_einbuergerung.html

csökkent, mivel egyrészt nincs nyelvi háttérbázist jelentő saját nyelvországuk, másrészt még Svájcban is csak nagyon kis arányban beszélik a fenti nyelvekhez – a három világnyelvhez – képest. A nem nemzeti nyelvet beszélők száma 0,2 %-ról 1,6 %-ra nőtt. A fél évszázad alatt végbemenő nyolcszoros növekedés oka, hogy noha egyre többen felveszik a svájci állampolgárságot, arányait tekintve mégis dinamikusan nő azok száma, akik nyelvileg nem asszimilálódnak, megtartják saját anyanyelvüket (Lüdi–Werlen 2005: 9).

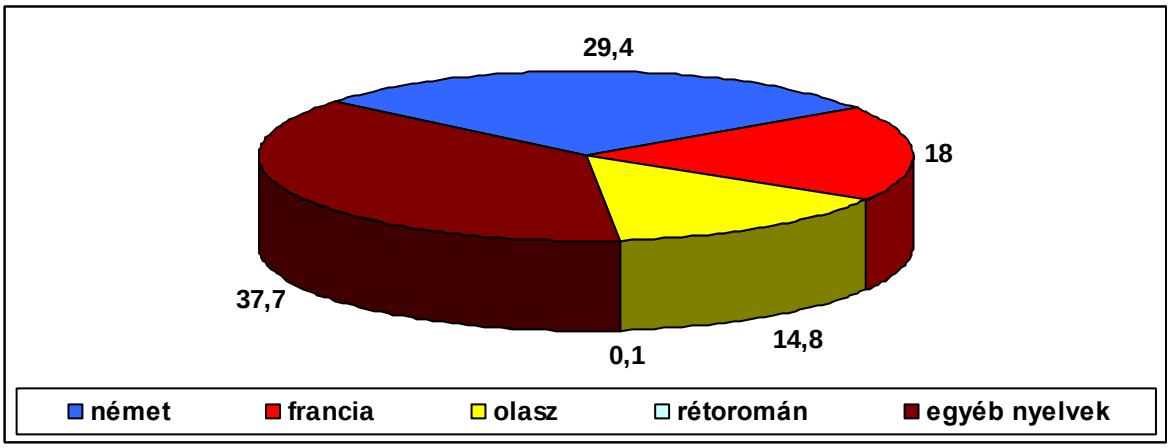

2. ábra. A külföldi állampolgárságú lakosság nyelvi megoszlása 2000-ben
Forrás: saját készítésű ábra Lüdi–Werlen (2005: 10) alapján

A külföldi állampolgárságú lakosság kétharmada főnyelvnek egy nemzeti nyelvet jelölt meg: 29,4 %-uk a németet, 18 %-uk a franciát, 14,8 %-uk az olaszt, 0,1 %-uk a rétorománt jelölte meg, 37,7 % pedig egyéb nyelvet. A francia és az olasz ajkúak száma elég közel áll egymáshoz, illetve a külföldi állampolgárok körében sokkal magasabb az olaszul beszélők száma, mint a svájci állampolgárságú lakosok körében. Ez azzal magyarázható, hogy az elmúlt évszázadban Dél-Olaszországból nagyszámú vendégmunkás érkezett az országba, emellett pedig a más országokból érkezett vendégmunkások közt is elterjedt közvetítő nyelv az olasz (Lüdi–Werlen 2005: 10).

	1950	**2000**
német	40,0	29,4
francia	15,7	18,0
olasz	36,2	14,8
rétoromán	0,3	0,1
nem nemzeti nyelvek	7,7	37,7

5. táblázat. A nem svájci állampolgárságú lakosok nyelvi megoszlása %-ban kifejezve
Forrás: saját készítésű ábra Lüdi–Werlen (2005: 10) alapján

Az 1950-től vizsgált adatokban negatív tendencia mutatkozik a német (40,0 %-ról esett vissza 29,4 %-ra) és az olasz (aránya 36,2 %-ról 14,8 %-ra csökkent) esetében.

Az olasz nyelv esetében még markánsabb, 21,4 %-os csökkenés látható a Svájcban élő külföldi állampolgárok körében. Az 50-es években még a külföldi állampolgárok több mint harmada az olasz nyelvet beszélte, mivel Olaszország a 60-as évektől datálható gazdasági fellendüléséig nagy munkaerő-kibocsátó volt. Az utóbbi évtizedekben viszont egyre kisebb az olasz vendégmunkások aránya, hiszen részben Észak-Olaszországban, részben az egyre nagyobb mértékben fejlődő Dél-Olaszországban is találhatnak munkát. A francia nyelv erősödött egy negatív periódus után, a rétoromán pedig a csekély 0,3 %-ról esett vissza a még csekélyebb 0,1 %-ra. Kiemelkedő az egyéb nyelvek mozgása: 7,7 %-ról nőtt 37,7 %-ra (Lüdi–Werlen 2005: 10).

A változások egyrészt a kilencvenes évek bevándorlási politikájának, s az Európai Unióval szembeni nyitottságnak tudható be. Másrészt fontos szerepet játszott a második és a harmadik generáció integrációja, akik már nem a saját anyanyelvüket, hanem a helyi nyelvet jelölték főnyelvnek a népszámláláson (Lüdi–Werlen 2005: 11).

Nem nemzeti nyelvek	%-os elosztás
szerbhorvát	1,4
albán	1,3
portugál	1,2
spanyol	1,1
angol	1,0

6. táblázat. A leggyakoribb nem nemzeti nyelvek eloszlása Svájcban %-ban kifejezve
Forrás: saját készítésű ábra Lüdi–Werlen (2005: 11) alapján

A nem nemzeti nyelvek eloszlását tekintve a legnagyobb arányt a volt Jugoszláviából származó délszláv (1,4 %), az albán (1,3 %), a portugál (1,2 %) valamint a spanyol (1,1 %) és az angol (1,0 %) ajkúak képviselik. 1 % alatti a török, tamil, arab, holland, orosz, kínai, thai, kurd, macedón beszélők jelenléte (Lüdi–Werlen 2005: 11**)**. A délszlávok jelenléte már a 60-as évek titói nyitása óta jelentős, a 90-es években a délszláv válság idején ez a tendencia csak erősödött. A többi dél-európai ország ide települő állampolgárai szintén a jobb munkakörülmények miatt érkeztek Svájcba, hasonlóan a fél évszázaddal korábban beáramló olaszokhoz. Az olasz nyelvet beszélő

külföldi állampolgárok a beszélt nyelv szempontjából az olasz nyelv pozícióját erősítették, viszont az érkező spanyolok, portugálok további új színt jelentenek Svájc neolatin nyelvi palettáján.

A svájci Statisztikai Hivatal a nyelvi területet azon nyelv szerint definiálja, amely nyelvet a területen a leggyakrabban beszélik.

Nyelvterület	A helyi nyelv aránya %-ban
német nyelvterület	86,6
francia nyelvterület	81,6
olasz nyelvterület	83,3
rétoromán nyelvterület	68,9

7. táblázat. A helyi nyelv aránya nyelvterületenként %-ban kifejezve
Forrás: saját készítésű ábra Lüdi–Werlen (2005: 14) alapján

A rétoromán területen kívül a német, a francia és az olasz nyelvterület homogénnek tekinthető: német nyelvterületen a német nyelvet beszélők aránya 86,6 %; francia nyelvterületen a francia nyelvet beszélők aránya 81,6 %; olasz nyelvterületen az olasz nyelvet beszélők aránya 83,3 %; míg a rétoromán nyelvterületen a rétorománt beszélők aránya 68,9 % (Lüdi–Werlen 2005: 13). Látható, hogy a rétoromán kivételével az egyes nyelvi területeken a többséget alkotók aránya mindenhol a terület össznépességének kétharmadánál is magasabb. A rétoromán nyelvterületnél azonban meg kell jegyezni, hogy ez Graubünden kantont jelöli, amely hivatalosan háromnyelvű (német, olasz és rétoromán) kanton.

Érdemes megnézni a külföldi nemzetiségűek, tehát a migránsok nyelvhasználatára vonatkozó adatokat az egyes nyelvterületekre lebontva (Lüdi–Werlen 2005: 14-15). A német nyelvterületen, Svájcban született egyének körében a német nyelv aránya 60,6 %, a nem Svájcban születettek körében 27,7 %. A felmérésben nem vették figyelembe a német és az osztrák nemzetiségű személyeket; az utóbbi érték főleg a közép-európai országokból idetelepülő, német nyelvet használó lakosokra utal.

Francia nyelvterületen a 2000. évi adatok alapján a Svájcban születettek 79,7 %-a használja a francia nyelvet, míg a nem Svájcban születettek körében ez az arány 40,6 %. A Franciaországból származó francia nemzetiségűeket nem vették figyelembe. Látható, hogy az integrációs hatás itt erősebb, mint a német nyelvterületen.

Az olasz nyelvi régióban a Svájcban született külföldiek 67,2 %-a jelölte az olaszt fő nyelvnek, míg a nem Svájcban született polgároknál 32,6 %-os az arány. Az Olaszországból származó polgárokat nem vették figyelembe. A német nyelvterülethez képest itt is erősebb az integráció a Svájcban születettek körében.

A rétoromán nyelvterületen az alábbiak jellemzők: a külföldi nemzetiségű, de Svájcban születettek 37,1 %-a jelölte a rétorománt fő nyelvnek; a nem Svájcban születetteknél ez az arány 4,5 %. A fentebb említett ok miatt, miszerint a rétoromán terület Graubünden kantont jelenti a maga három hivatalos nyelvével, valószínűsíthető, hogy csak azok a külföldi állampolgárok sajátítják el a rétoromán nyelvet, akik számára ez nélkülözhetetlen a mindennapi életben, mert a hagyományos rétoromán területeken telepedtek le.

A fentiekből jól látható, hogy francia és olasz nyelvterületen a legnagyobb az oda települők integrációja, míg – a már fentebb említett okok miatt – a rétoromán nyelvterületen a legkisebb. Érdekes a német területnek a franciához és az olaszhoz viszonyítva kisebb integrációs ereje. Ennek oka, hogy noha a német ajkú lakosság lélekszáma a legnagyobb, itt a legmagasabb a külföldi állampolgárságú (a három legnagyobb létszámú a szerbhorvát, az albán és a török nyelvűek (Lüdi–Werlen 2005: 22) lakosság aránya is, akik főként városokban élve részben megőrzik eredeti nyelvüket, így nem nagy bennük a nyelvi beolvadás motivációja. Nyilvánvalóan a német terület erős gazdasági dominanciája hozzájárul a külföldiek letelepedéséhez a német kantonokban. Úgy gondolom, hogy tekintettel a svájci német dialektus erős, s nem csak szigorúan informális közegben való használatának, a munkavállalás miatt sok külföldi idővel kétnyelvűvé válik.

A fentiek alapján, a külföldi állampolgárok tekintetében a várakozásokkal ellentétben nem a legnagyobb nyelvi csoport integrációs ereje a legerősebb, összességét tekintve azonban a fenti számok csak igen kis értéket jelentenek. Sokkal nagyobb jelentősége van a nyelvi átalakulás tekintetében az adott nyelvi területen élő, de másik nemzeti nyelvi egységhez tartozó svájci állampolgárok beolvadási jellemzőinek.

A svájci nyelvpolitika központi kérdése a nemzeti nyelvek egymáshoz való viszonya és az egyensúly megőrzése. Éppen ezért érdemes megfigyelni, miként alakult a nemzeti nyelvek aránya saját nyelvi területükön kívül.

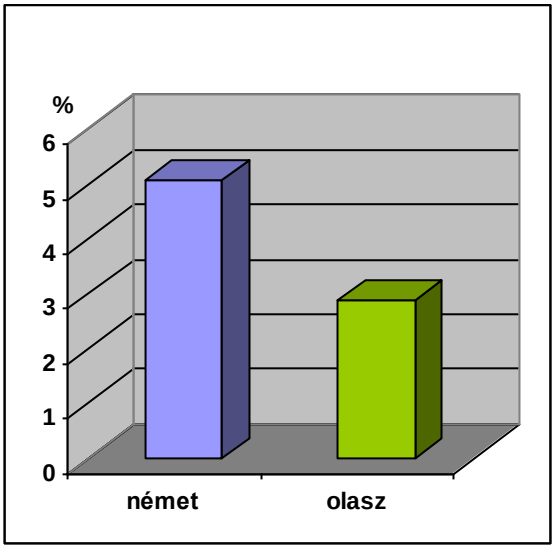

3. ábra. Francia nyelvterületen a lakosság által beszélt egyéb nemzeti nyelvek 2000-ben

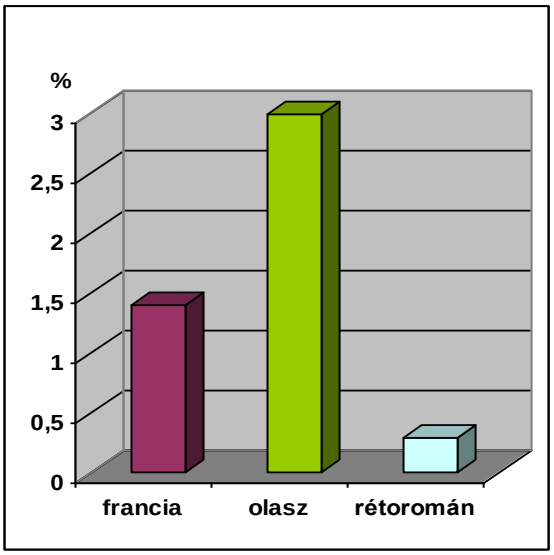

4. ábra. Német nyelvterületen a lakosság által beszélt egyéb nemzeti nyelvek 2000-ben

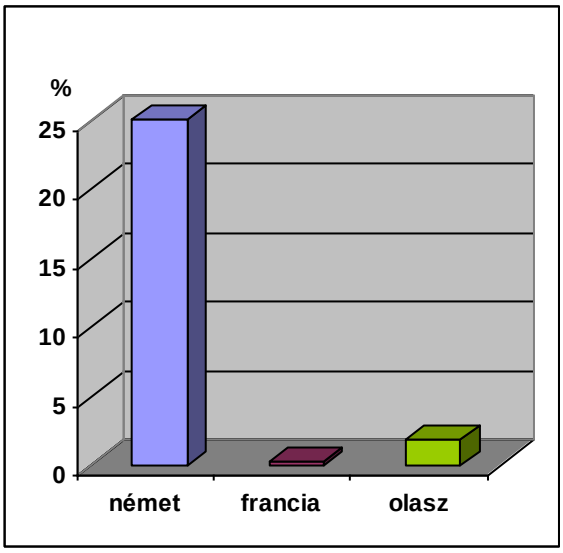

5. ábra. Rétoromán nyelvterületen a lakosság által beszélt nyelvek 2000-ben

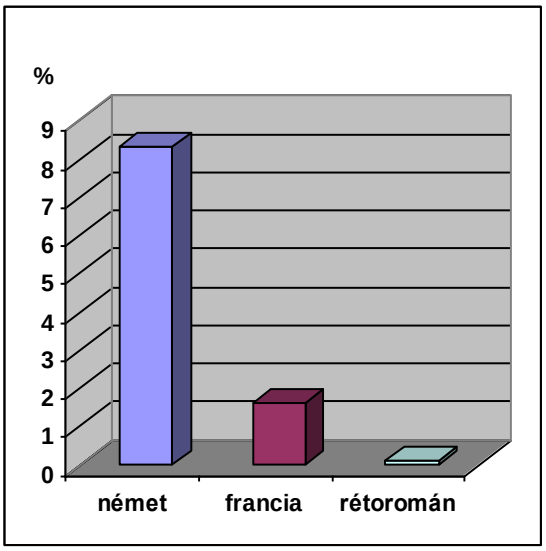

6. ábra. Olasz nyelvterületen a lakosság által beszélt egyéb nemzeti nyelvek 2000-ben

Forrás: saját készítésű ábrák Lüdi–Werlen (2005: 17) alapján

A külföldi állampolgárságú, tehát migránsnak számító svájci lakosok esetében a francia és az olasz területeken a 2000. évi adatok alapján erősebb volt az integráció, mint német Svájcban. Ha viszont az egyes nyelvterületen élő nemzeteket tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy a német nyelvterületen a legkisebb a többi nemzeti nyelvet beszélők aránya. A lakosság mindössze 4,7 %-a beszél egyéb nemzeti nyelvet (1,4 % francia, 3 % olasz, 0,3 % rétoromán), tehát nyelvileg majdnem homogénnak tekinthető, és a német nyelv jelenléte Svájc egészét tekintve, domináns (Lüdi–Werlen 2005: 17).

A történeti áttekintésben említett nyelvi elkülönülés azonban a francia nyelvterületen is megfigyelhető, ahol a többi nemzeti nyelvet beszélők aránya 8,0 % (5,1

% német, 2,9 % olasz), olasz nyelvterületen pedig 10,1 % (8,3 % német, 1,6 % francia, 0,1 % rétoromán). A két területen a többi nemzeti nyelvet beszélők, sőt akár a németek jelenlétének hasonló nagyságrendje arra utal, hogy a kisebb nyelvi nemzetek integráló képessége elmarad a legnagyobbtól. A svájci nyelvpolitika ezt elősegíti azzal, hogy minden eszközt biztosít a nyelvi sokszínűség fenntartásához, így az országban bárhol élő, valamelyik svájci nyelvi nemzethez tartozó egyének körében jóval kisebb a beolvadási hajlandóság, mint – ahogy arról már fentebb szó esett – a külföldi állampolgárságú svájciak körében. Ennek alátámasztására kiváló példa (Lüdi–Werlen 2005: 17), hogy a rétoromán nyelvterületen a lakosságnak már 27,2 %-a beszél egyéb nemzeti nyelvet (25,0 % német, 0,3 % francia, 1,8 % olasz).

A nem nemzeti nyelvek eloszlása nem egységes a négy nyelvi régióban. A délszláv, albán, török anyanyelvűek túlnyomórészt német Svájcban telepedtek le; a portugálok leginkább francia Svájcban képviseltetik magukat; az angol anyanyelvűek pedig Zürich-Zug, Basel és Genf régióira koncentrálódnak.

A nyelvi eloszlás a következőképpen alakul az egyes kantonokban: 17 kanton minősül német nyelvű, 4 francia nyelvű, egy olasz nyelvű kantonnak. Többnyelvű kantonok Bern, Freiburg, Wallis (német-francia kétnyelvű kantonok) valamint Graubünden (német-rétoromán-olasz háromnyelvű kanton). A többnyelvű kantonok jellemzője, hogy 60% felett van az egyik nemzeti nyelv aránya. A német nyelvű kantonokban a német nyelv minimális százalékaránya 79,3, a francia nyelvű kantonokban a francia nyelvé 75,8, az olasz nyelvű kantonban az olasz nyelvé 83,1. A háromnyelvű kantonok érdekessége, hogy az ott hivatalos nyelvnek minősülő rétoromán csupán 14,5 %-ot ért el; a domináns nyelv a német 68,3 %-kal (Lüdi–Werlen 2005: 23-24).

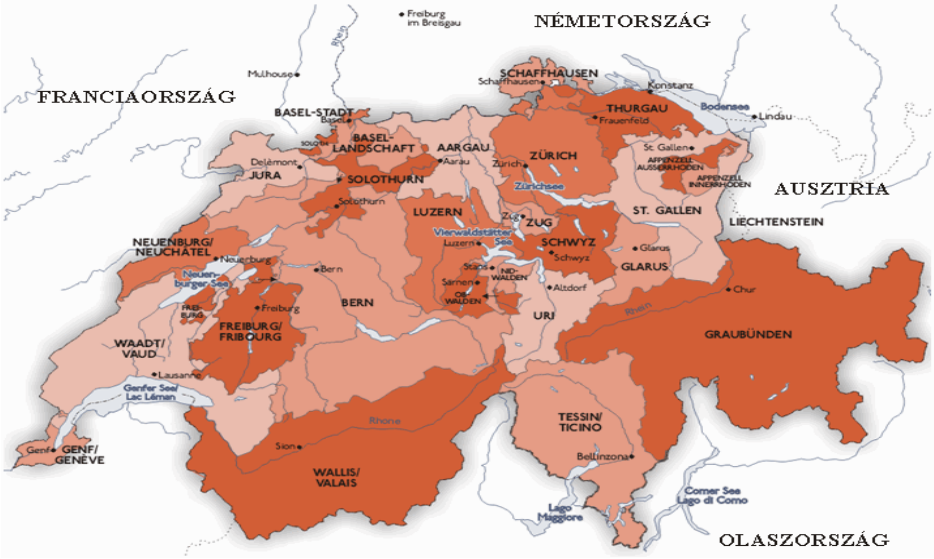

2. térkép. Svájc közigazgatása
Forrás: Politische Landkarte mit den einzelnen Kantonen (http://www.mygeo.info/landkarten/schweiz/schweiz_kantone.png)

A nemzeti nyelvek egymáshoz viszonyított aránya tehát markánsan megváltozott az elmúlt évszázadban. Hogy ne boruljon fel az egyensúly, a svájci állam folyamatosan finomítja a többnyelvűség fennmaradásának jogi hátterét. A következő fejezet ezt a hátteret elemzi államjogi, nemzetközi jogi, kisebbségpolitikai közelítésben a nemzeti és az egyéb nyelvet beszélők szempontjából.

3.3. Nemzet és nyelv

A nemzet fogalmát másképp értelmezi az angol és a francia politikatudomány, s másképp a német. Előbbiek esetében „*nemzeten egy adott ország eredetre tekintet nélkül egyenjogú állampolgárainak közösségét értik,*" míg német nyelvterületen az „*…ún. nyelvnemzetet értik, azaz határoktól függetlenül az ugyanazt a nyelvet beszélő egyének közösségét*" (Kovács 2006: 356-357). A svájci nemzetfogalom ugyan a francia/angol értelmezéshez áll közel, de tegyük hozzá, hogy mindenképpen rendhagyó az a sajátosság, hogy a nemzet a kantonok egységét jelenti, ezáltal a négy nemzeti nyelvben él a nemzet.

„*A nemzetfogalom sokrétű értelmezhetősége miatt a nemzetközi jogi dokumentumok rendszerint együtt használják a néppel. A nép /…/ önmagában jóval kevésbé hordoz különleges közjogi státust, ugyanakkor az országonként eltérő etnikai összetételt is tükrözni tudja, ideértve azt a jelenséget is, amikor az ország lakossága több népből áll össze*" (Kovács 2006: 358). Svájc egy olyan soknemzetiségű állam, ahol az olasz nyelvű svájci nem az olasz nemzethez tartozónak, a francia nyelvű svájci nem a francia nemzethez tartozónak, s a német nyelvű svájci nem a német nemzethez tartozónak érzi magát. Mindezt az az egység és akarat teremtette meg, melynek eredményeként megszületett a Svájci Államszövetség.

Svájcot gyakran a *Willensnation* (magyarul: *közös akaraton alapuló nemzet*) elnevezéssel illetik. Az elnevezés Ódor László (2005: 153) definíciója alapján arra utal, hogy az állam különböző népcsoportok közös államalapítási érdekéből született, amelyben a népkohézió hiányzó klasszikus elemeit (közös származás, közös nyelv, közös történelmi múlt, hagyományok) a közös államalapítási akarat helyettesítette, ezek az összetevők pedig másodlagos szerepet töltöttek be. Az összetartó erőt ma is az adja, hogy minden egyén és csoport tiszteletben tartja a másik különbözőségét. A demokrácia, a föderalizmus mindehhez megteremti a politikai alapot. Iso Camartin (1998: 54-57) ezt a politikai akaratot a nemzet vezéreszméjének tekinti, amelynek jegyében – a különböző

kulturális adottságok ellenére – a XIX. század közepén létrejött, s azóta is jól működik a különböző kulturális régiókból álló svájci állam.

3.3.1. A nyelvek jogi megjelenése: alkotmány, nyelvtörvény, nyelvrendelet

Az *egy nemzet – négy nyelv* státus maga után vonja a nyelvpolitika egyik központi kérdését, a nyelvi jogok biztosítását és az egyenlőséget.

Az Államszövetség kötelezettségeit alkotmányos szinten a 70. cikkely[46] biztosítja, a nyelvi diszkrimináció elkerülésére, mint az emberi jogok egyik alapelvére, a 8. cikkely ad biztosítékot. A 2007. október 5-én elfogadott szövetségi törvény a nemzeti nyelvekről és a nyelvközösségek közötti megértésről, valamint a 2010. június 4-én ratifikált a nemzeti nyelvekről és a nyelvközösségek közötti megértésről szóló rendelet további pontosításokat tartalmaznak a nemzeti nyelvek használatáról és fenntartásának védelméről, támogatásáról.[47]

3.3.1.1. A 116-os nyelvi cikkely

Svájc egyik ismertetőjegye a jogilag is biztosított többnyelvűség, ami egyben a svájci identitás jelképe is. Amikor 1848-ban megszületett az első Szövetségi Alkotmány, majd 1874-ben ennek módosított változata, világos cél volt, hogy a nyelvi különbségek ellenére az itt élő lakosság egy nemzetet kell, hogy alkosson. Ez a politikai akarat ma is a Svájci Államszövetség alappillére, jóllehet minden nyelvterületen számos megválaszolandó kérdés maradt.

Az 1938-ban módosított Alkotmány 116-os cikkelye meghatározta, hogy Svájc négy nemzeti nyelve a német, a francia, az olasz és a rétoromán, de csupán az első három számít hivatalos nyelvnek. Ötven évvel később azonban ez a megállapítás nem tudott garantálni egy eleven, stabil, a hagyományokon nyugvó nyelvi egyenlőséget. A sikertelenség jeleit mutatták, hogy egyre gyengébb lett a rétoromán helyzete; fokozatosan csökkent Ticino kantonban az *italianità*, nemzeti szinten pedig az olasz

---

[46] Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 18. April 1999 (Stand am 3. März 2013) In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19995395/index.html

[47] A 441.1. sz. szövetségi törvény életbe lépése 2010. január 1., a 441.11 sz. rendelet életbe lépése 2010. július 1. 441.1 Bundesgesetz über die Landessprachen und die Verständigung zwischen den Sprachgemeinschaften. In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20062545/index.html 441.11 Verordnung über die Landessprachen und die Verständigung zwischen den Sprachgemeinschaften. In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20101351/index.html

nyelv jelenléte; mindkét oldalon változott a francia és a német helyzete, terjedt az angol nyelv a különböző nyelvi régiókhoz tartozó svájciak közti kommunikációban; nem volt világos a német és az alemann dialektusok szerepe német Svájcban.

Az 1980-as évek végére a svájci többnyelvűség jellemzői átalakultak (Grin 1993: 571-587). Ez tette szükségessé a jogi keretek átdolgozását is, kiváltképpen az Alkotmány 116. cikkelyének revízióját. Felvetődött a kérdés, vajon az új cikkely képes lesz-e újrarendezni a nyelvi közösségek közti viszonyt, a többnyelvűséget abba az új környezetbe illeszteni, amelyben fontos szerephez jut a nemzetközi migráció.

Egy törvény fejlődése és a törvényhozási folyamat során folytatott viták tükrözik az uralkodó társadalmi hangulatot, valamint a politikai álláspontokat (Ahokas 2003: 33-35). Így egy nyelvpolitikai törvény fejlődése is tanulságos. A nyolcvanas évek vége óta a nyelvi kérdések nagyon aktuálisak voltak az új nyelvi cikkelyről szóló vitában. 1985-ben a graubündeni Bundi parlamenti képviselő indítványt nyújtott be a 116. cikkely felülvizsgálására. Mivel a parlament is jogosnak ítélte az aggodalmat, munkacsoportot hozott létre, amely 1989 augusztusában nyilvánosságra hozta beszámolóját. Jóllehet az eredeti indítvány a legsürgetőbb problémát, azaz a rétoromán nyelv eltűnését érintette, egy átható vizsgálat rámutatott, hogy szükség van egy átfogó intézkedésre. 1991. május 4-én a kormány javaslatot tett a 116. cikkely újrafogalmazására, amely a nyelvi szabadságnak és a nyelvi közösségek közti megértés védelmének és támogatásának elvére épült. 1996-ban megszületett a választópolgárok által is elfogadott módosítás, miszerint a rétoromán nyelvet részleges hivatalos nyelvvé emelték a rétoromán községekben (amely megfeleltethető a regionális státusnak), s megerősítették az olasz nyelv státusát.

3.3.1.2. Svájc jelenleg hatályos alkotmánya, nyelvtörvénye, nyelvrendelete

Az 1938. évi Alkotmány 116. cikkelye a következőket rögzítette (Hegedüs 1988: 457):

1. Svájc nemzeti nyelvei a német, a francia, az olasz és a rétoromán.
2. A szövetség hivatalos nyelve a német, a francia és az olasz.

A 2000. január 1-én életbe lépett új Alkotmány[48] nyelvre vonatkozó cikkelye a 4., 18., 31. 70., valamint közvetetten a 2. és 8. cikkelyek. A régi 116. cikkelyt helyettesítő 70. nyelvi cikkely a következőket rögzíti:

[48] Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 18. April 1999 (Stand am 3. März 2013) In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19995395/index.html

1. A szövetség hivatalos nyelve a német, a francia és az olasz. Rétoromán nyelvet beszélőkkel való érintkezés során a rétoromán is a szövetség hivatalos nyelve.

2. A kantonok határozzák meg a hivatalos nyelvüket. Hogy megőrizzék a nyelvi közösségek közti egyetértést, figyelmet fordítanak a területek hagyományos nyelvi összetételére, és tekintettel vannak az ősi nyelvi kisebbségekre.

3. A szövetség és a kantonok elősegítik a nyelvi közösségek közti megértést és cserét.

4. A szövetség támogatja a többnyelvű kantonokat különleges feladataik teljesítésében.

5. A szövetség támogatja Graubünden és Ticino kantonok intézkedéseit a rétoromán és az olasz nyelv fenntartására és előmozdítására.[49]

Az Alkotmány további, fentebb felsorolt cikkelyei az alábbiakat rögzítik:

2. cikkely: a Svájci Államszövetség támogatja a belső összetartást és az ország kulturális sokszínűségét.

4. cikkely: a nemzeti nyelvek a német, a francia, az olasz és a rétoromán.

8. cikkely: senki nem diszkriminálható származás, faji, nemi, kor, vagy nyelvi hovatartozás miatt.

18. cikkely: a nyelvi szabadság garantált.

31. cikkely: (szabadságvesztésről szóló cikkely) minden személynek, akit szabadságvesztésre ítéltek, joga, hogy az általa értett nyelven ismertessék vele szabadságvesztésének okait és jogait.

Míg a jelenlegi 4. cikkely a régi alkotmányban is szerepelt, addig a nyelvi szabadságot először rögzíti törvényesen a 18. cikkely.

Jogilag tehát a német, a francia, az olasz és a rétoromán számít nemzeti nyelvnek Svájcban. Ezek közül az első három teljes értékű, míg a negyedik korlátozottan hivatalos nyelv. Ugyan de jure egy rétoromán anyanyelvűnek joga van szövetségi szinten (tehát nem csupán Graubünden kantonban) saját anyanyelvén fordulni a szövetségi hivatalok felé, nyilván a gyakorlatban ez nem mindig működik, nem elterjedt dolog, mivel maguk a rétoromán nyelvűek sem erőltetik, hiszen általában kétnyelvűek, s így is-úgy is a németet részesítik előnyben. Továbbá a szövetségi hivatalok nem minden hivatalos rendeletet fordítanak le rétoromán nyelvre. Érdekes párhuzam figyelhető meg a

[49] Svájc alkotmányainak nyelvi cikkelyeit német nyelven a 3. számú melléklet tartalmazza.

katalánok nyelvi helyzetével (Scotoni 1996: 51-57) A katalán hivatalos regionális nyelvként Katalónia közigazgatási szerveinek hivatalos nyelve, s az oktatás kizárólagos nyelve az oktatás első éveiben, azonban az állam hivatalos nyelve a spanyol, melyet mindenkinek kötelessége ismerni. A katalánok kétnyelvűsége – hasonlóan a rétorománokhoz – tehát szükségszerű.

A 70. cikkely 2., 3. és 4. bekezdéseiben alkotmányosan rögzített svájci négynyelvűség által világosan kifejezésre jut egy a nyilvánosság által aktívan támogatott többnyelvűségi politika. A nemzeti nyelvek törvényes hivatalos nyelvi státusa – jóllehet a rétoromán csak részben jut ehhez a pozícióhoz – elvi politikai törekvést mutat minden nemzeti nyelvcsoport egyenlő elbírálására és egyenjogúságára. Mégis az 5. bekezdés azt sugallja, hogy az olasz és a rétoromán nyelvek kisebbségi pozícióban vannak, és inkább minősülnek de facto regionálisan hivatalosnak, mint állami szinten hivatalosnak, hiszen az Alkotmány is kiemeli ezen nyelvek fenntartásának és támogatásának szükségességét, ami azt jelenti, hogy az alkotmányjogászok is látják: nincs teljes egyenlőség a négy nyelv között.

Az olasz és a rétoromán közösségek tehát nemzeti kisebbségnek[50] minősülnek, védelmüket pedig az új Alkotmány 2. cikkelye (miszerint a Svájci Államszövetség támogatja az ország kulturális sokszínűségét), tágabb értelemben a 70. cikkely összes bekezdése, de főként az 5., valamint a parlament által 1993-ban aláírt, 1997-ben ratifikált és 1998-ban hatályba lépett Regionális- és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája biztosítja, amely az olasz és a rétoromán nyelvre vonatkozóan vállalt kötelezettséget. Ez a többnyelvű államokra jellemző kisebbségvédelem azonban nem zárja ki automatikusan a német és a francia nyelvek támogatását. A 70. cikkelyben feltüntetett nyelvi csoportok közti megértés támogatása – különösen a kétnyelvű kantonokban – a német és a francia nyelv támogatását is magában foglalja. A Svájc néhány területén kisebbségben élő német és francia nyelvűek a 70. cikkely 2. bekezdésére hivatkozva igényt formálhatnak nyelvi kultúrájuk támogatására.

A nyelvi szabadságot az Alkotmány 18. cikkelyén túl a 8. cikkely 2. bekezdése is alátámasztja, miszerint senki nem diszkriminálható az általa használt nyelv miatt. Egy terület hivatalos nyelve egyúttal az oktatás nyelve is, még az újonnan odatelepült családok gyermekei számára is. Mivel a legtöbb kantonnak csak egy hivatalos és oktatási nyelve van, minden lakosnak szüksége van a helyi hivatalos nyelv bizonyos mértékű

[50] A nemzeti kisebbség fogalmának svájci értelmezése a 3.3.2. alfejezetben kerül bemutatásra.

ismeretére, ami egyben a lakhely szociális életében való részvétel alapfeltétele is. Így megakadályozható a meglévő nyelvhatárok eltolódása és megőrizhető az adott nyelvterület homogenitása. A nyelvi szabadság és a területiség elve – a nyelvi béke biztosításának eszközei – vitathatatlan alappillérek, azonban a területiség elve olykor-olykor összeütközésbe kerül az egyén nyelvi szabadságával, ami jogi viszályokhoz vezethet. A területiség elve csupán közvetett formában jelenik meg a 70. cikkely 2. bekezdésében, amely védi a nyelvterületeket és a nyelvi kisebbségeket, ám nem szavatolja automatikusan más nyelvi közösségek szabad nyelvválasztását.

A 4. és a 70. cikkelyt összevetve az előbbi biztosítja a négy nyelv nemzeti jellegét, azonban az utóbbi kimondja, hogy hivatalos nyelvként állami szinten csupán a német, a francia és az olasz nyelv (ebben a sorrendben) érvényesül. Itt kapcsolódik be a területiség elve, amely szerint a kantonok határozzák meg hivatalos nyelvüket.[51] Azaz például Ticino kanton szabadon használhatja a közigazgatás és az oktatás nyelveként az olaszt.

Minthogy a cél a nyelvi béke és az ország egységének fenntartása, az Alkotmány kötelezi a kantonokat, hogy erősítsék a nyelvi közösségek közti megértést, hiszen ez közös érdek. A szövetségi kormánynak együtt kell működnie a kantonokkal saját illetékességi körén belül. Így sokat tehet a szakképzés, az állami főiskolák, a média területén, de a kantonok hatáskörébe tartozó oktatásügyben is hozhat intézkedéseket olyan mértékben, hogy az ne sértse a kantoni hatáskört. A nyelvi közösségek közti megértés ugyanis a nemzeti összetartó erő alapeleme.

Svájc mindig is büszke volt a négynyelvűségére. Az Alkotmány az említett négy nyelvnek törvényes kereteket biztosít. Ahogy azonban láthattuk, de facto a lakosok többsége egynyelvűnek vallja magát, mely annak tudható be, hogy a nyelvterületeken kizárólagosan az adott nyelv a hivatalos, s azt használja. Szövetségi szinten viszont négy nyelvterület közösségéről beszélünk, mely de jure többnyelvűséget eredményez. Az utóbbi népszámlálások alapján azonban oly módon változott a tendencia, hogy a négynyelvű helyzet többnyelvűvé alakul át. A történeti elvekre épülő alkotmány figyelmen kívül hagyja a demográfiai változásokat, s egyetlen utalás sem olvasható az egyéb nyelvek használatára vonatkozóan, holott a változás szembetűnő: ahogy a *A mai Svájc lakosságának összetétele, nyelvhasználata* című fejezetben jeleztem, a külföldi állampolgárságú lakosok 37,7 %-a a 2000. évi népszámláláskor nem valamelyik nemzeti

[51] A szövetségi államiság közigazgatási egysége a kanton és nem a nyelvi terület.

nyelvet jelölte főnyelvének. Az összetételből adódóan számos nyelv van jelen a mindennapokban, mint például portugál, szerb, török, spanyol, macedón, lett, litván, román, s hat kantonban (Zürich, Vaud, Genf, Aargau, Bern, St. Gallen) – kantononként – százezer feletti a külföldi lakosság létszáma.[52]

Az Alkotmány 4., 18. és 70. cikkelyére támaszkodva a szövetségi gyűlés a nemzeti nyelvekről és a nyelvközösségek közötti megértésről szóló, 2010. január 1. óta érvényben lévő 441.1 számú szövetségi törvényben[53] szabályozza a szövetségi hivatalok és a velük való kommunikációban használatos hivatalos nyelv használatát; a nyelvközösségek közötti megértés támogatását és a cserekapcsolatokat; a többnyelvű kantonok támogatását különleges feladataik ellátásában; a rétoromán és az olasz nyelvek javára történő intézkedések támogatását Graubünden és Ticino kantonok számára. Célja, hogy az államszövetség erősítse a Svájc védjegyeként szolgáló négynyelvűséget és az ország belső összetartozását; támogatni igyekszik a nemzeti nyelveken folyó egyéni és intézményi többnyelvűséget, valamint a rétoromán és az olasz nemzeti nyelvek fennmaradását.

A többnyelvűség fenntartásának szándékát mutatja többek között a nyelvtörvény 20. cikkelye, amellyel a közigazgatásban dolgozók nyelvismeretének bővítését támogatja az államszövetség. Biztosítja a nyelvközösségek megfelelő számú képviseletét a közigazgatási munkakörökben és a parlamenten kívüli bizottságokban, s támogatja a többnyelvűséget a hadseregben. A Szövetségi Tanács által elfogadott a nemzeti nyelvekről és a nyelvközösségek közötti megértésről szóló, 2010. július 1-én életbe lépett 441.11 számú rendelet[54] 7. cikkelye konkrétan megfogalmazza a minisztériumokban és a kancelláriában betöltött pozíciók nyelvi megoszlását. Az alkalmazottak 70 %-a német, 22 %-a francia, 7 %-a olasz, 1 %-a rétoromán anyanyelvű, ez visszatükrözi a négy nyelvközösség nagyságrendbeli eltérését.

A föderációs ügyek intézésével kapcsolatos nyelvhasználatot a nyelvtörvény 6. cikkelye szabályozza, ennek alapján az egyén a hivatalos nyelvek bármelyikén fordulhat

---

[52] Bilanz der ständigen Wohnbevölkerung nach Staatsangehörigkeit 2012. In: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/07/blank/key/01/01.html
Bestand der ständigen ausländischen Wohnbevölkerung nach Wohnkanton und Ausländergruppe Ende August 2012. In: http://www.bfm.admin.ch/content/dam/data/migration/statistik/auslaenderstatistik/aktuelle/ausl-nach-kanton/107-bevoelkerung-kt-2012-08-d.pdf

[53] 441.1 Bundesgesetz über die Landessprachen und die Verständigung zwischen den Sprachgemeinschaften. In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20062545/index.html

[54] 441.11 Verordnung über die Landessprachen und die Verständigung zwischen den Sprachgemeinschaften. In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20101351/index.html

az állami hatóságokhoz. A rétoromán ajkúak saját idiómájukat, vagy az egységesített *rumantsch grischun* normatív változatot használhatják, választ azonban ez utóbbi formában kapnak. A hivatalos nyelvek szabad választásának korlátozása csak regionális tevékenységet folytató hivatalokra vonatkozik. A rétoromán nyelvre külön kitételek találhatók a nyelvrendelet 3. cikkelyében, amely többek között előírja, hogy a szövetségi közigazgatáson belül a Szövetségi Kancellária irányítja a szövegek rétoromán nyelvre való lefordítását és közzétételét.

A nyelvtörvény több pontban érinti a nem nemzeti nyelvet beszélők csoportját. Kimondja, hogy a hivataloknak azon személyekkel való kommunikációban, akik egyik hivatalos nyelvet sem beszélik, lehetőség szerint egy, a személyek által is értett nyelvet kell használniuk. A megfogalmazásból adódik annak lehetősége, hogy esetleg nem találnak közös nyelvet. Minthogy az angol nyelv – szerepéről szó lesz a 6. és a 7. fejezetben – már Svájcban is sok esetben funkcionál közvetítő nyelvként, valószínűleg a külföldiekkel való kommunikációban e nyelv kerül előtérbe. A szövetség anyagi segítséget nyújt a kantonoknak, hogy a nem nemzeti nyelvet beszélők ismereteiket bővítsék a helyi nemzeti nyelven, illetve az anyanyelvükön. Ez utóbbit a nyelvrendelet 11. cikkelye értelmezi, miszerint a kantonok támogatást kaphatnak a származási nyelv és kultúra integrált oktatásának kidolgozására, tanárképzésre, valamint taneszközök fejlesztésére.

A nyelvtörvény 4. része a többnyelvű kantonok (Bern, Freiburg, Graubünden és Wallis) támogatását szabályozza. Az engedélyezett hitelkeretből az állam anyagi segítséget nyújt különleges feladataik teljesítéséhez, így a hivatali, az igazságügyi és a közigazgatási többnyelvű munka elvégzéséhez szükséges segédeszközök és feltételek megteremtéséhez; valamint támogatja minden oktatási szinten a tanulók és a tanítók többnyelvűségét az adott kanton hivatalos nyelvein. Mindezt a rendelet 17. cikkelye fejti ki, amely szerint a kantonok anyagi segítséget kaphatnak a kantonon belüli és a kantonok közötti fordítási és terminológiai szolgáltatásokra; a többnyelvűség kérdésében illetékes alkalmazottak nyelvi és szakmai képzésére és továbbképzésére; a többnyelvűséget ösztönző projektek kidolgozására. Az oktatás terén támogatás kérhető egy nemzeti nyelv elsajátításának támogatására kétnyelvű oktatási formában az oktatás minden szintjén; a kanton másik hivatalos nyelvén történő oktatás látogatásának támogatására szolgáló projektekre ugyancsak az oktatás minden szintjén; az e-learning támogatására szolgáló projektek finanszírozására.

A fordítási és terminológiai szolgáltatások szövetségi szintű szabályozását mutatja a 2013. január 1-én életbe lépett Rendelet a Szövetségi Igazgatás nyelvszolgálatáról (Verordnung über die Sprachdienste der Bundesverwaltung), mely alapján a nyelvszolgálatok a Szövetségi Kancellárián és a minisztériumokban a szövegek fordításával, fordítás ellenőrzésével, valamint terminológiával foglalkoznak. Míg a kancellária központi nyelvszolgálata német, francia, olasz, rétoromán, angol, valamint a terminológiára szakosodott egységből áll, addig a minisztériumok német, francia és olasz fordítószolgálattal rendelkeznek, amelyek a minisztériumon belül tervezik és koordinálják a feladatokat. Ez utóbbiak szakmai és szervezési szempontból együttműködnek a parlamenti nyelvszolgálattal. A Szövetségi Kancellária első nyelvszolgálata 1917-ben alakult Segreteria per la Svizzera italiana néven. A két szekció (fordítás és szerkesztés valamint törvényhozás és nyelv) feladatait ma a központi nyelvszolgálat olasz részlege felügyeli. A 32 embert foglalkoztató nyelvszolgálat székhelye Bern és Bellinzona.

3.3.2. Nemzetközi dokumentumok

A kisebbségvédelem nemzetközi jelentőségét mutatja a Svájc által is ratifikált két egyezmény, az Európa Tanács Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (ratifikálás: 1997. december 23., életbe lépés: 1998. április 1.) és a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezménye (ratifikálás: 1998. október 21., életbe lépés: 1999. február 1.).[55]

A Charta 3. cikkelyének 1. bekezdése alapján az aláíró államok kötelezettséget vállalnak az általuk meghatározott kisebbségi nyelvek védelmére. A rendelkezéseket az államok a nemzeti, nyelvi, kulturális sajátosságaik tükrében választják ki. Svájc kimondja, hogy a *rétoromán* és az *olasz* nyelv *kevésbé elterjedt hivatalos nyelvek*, melyekre a Charta 2. cikkelyének 2. bekezdése alapján 35 előírást kötelezőnek tart magára nézve. Míg a Charta a rétoromán és az olasz nyelvek védelmét garantálja az előző alfejezetben említett nyelvtörvénnyel és rendelettel összhangban, addig a

[55] Svájcra vonatkozó dátumok: Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája / Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20022395/index.html. Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény / Rahmenübereinkommen zum Schutz nationaler Minderheiten In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20020168/index.html

Keretegyezmény[56] értelmében Svájc nemzeti kisebbségen olyan svájci állampolgárságú személyek csoportjait érti, akik számszerűleg elmaradnak az ország vagy egy kanton lakosaitól, tartósan kötődnek az országhoz, s közösen törekednek identitásuk, főként kultúrájuk, hagyományaik, vallásuk vagy nyelvük megőrzésére. A nyelvi kisebbségeken túl az úgynevezett *Fahrende*, azaz szintók és jenisek, akik vándorló életformát követő cigány népcsoportok, és nem rendelkeznek állandó lakhellyel, hanem járják az országot, valamint a zsidó közösséghez tartozók is a nemzeti kisebbség részét képezik.[57]

Dolgozatom szempontjából a nyelvi kisebbségekre vonatkozó intézkedéseket helyezem előtérbe. Mindkét nemzetközi jogi szerződés értelmében Svájcnak beszámolási kötelezettsége van arra nézve, miként valósította meg a gyakorlatban a szerződésben foglaltakat. A Keretegyezmény alapján kétéves időszakokra bontott, utoljára 2012. január 25-én a Szövetségi Tanács által elfogadott beszámoló kiemeli az új nyelvtörvény pozitív hatását a nyelvi kisebbségekre nézve, mivel főként az oktatás és a többnyelvűség-kutatás területén új kezdeményezések születtek. A Chartát illetően ugyancsak az ellenőrzési folyamat része a Szakértői Bizottság által hároméves ciklusokban elkészített beszámoló. Svájc 2012. november 30-án nyújtotta be ötödik beszámolóját, mely részletes helyzetjelentést tartalmaz az aktuális nyelvpolitikai helyzetről, a rétoromán és az olasz kisebbségeknek nyújtott támogatási formákról, a nyelvük védelmére szolgáló intézkedésekről, valamint az előző beszámolóhoz képest történt változásokról.[58] Nemzetközi színtéren Svájc ugyanis 2008-ban ratifikálta mind a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzésére létrejött Egyezményt, mind pedig az Egyezményt a kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról.[59]

A Charta III., *A regionális vagy kisebbségi nyelveknek a közéletben való használatát elősegítő intézkedések a 2. cikkely 2. bekezdése értelmében vállalt kötelezettségekkel összhangban* című részének cikkelyei az oktatásügy, igazságszolgáltatás, közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek, tömegtájékoztatási eszközök, kulturális tevékenység és kulturális létesítmények,

---

[56] A Keretegyezmény nem definiálja a nemzeti kisebbség fogalmát, hanem az egyes államokra bízza annak meghatározását.

[57] Minthogy a Charta a kisebbségi nyelvek védelmén keresztül érinti a kisebbségek jogait, az általuk beszélt jenisch idiómák és a héber a területhez nem köthető kisebbségi nyelvek státusát élvezik. 2007 óta az állam támogatja a „Jenis nyelv" elnevezésű projektet. In: Fünfter Bericht der Schweiz.

[58] Fünfter Bericht der Schweiz In: http://www.bak.admin.ch/kulturschaffen/04245/04246/04248/index.html?lang=de

[59] Übereinkommen zur Bewahrung des immateriellen Kulturerbes In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20071818/index.html
Übereinkommen über den Schutz und die Förderung der Vielfalt kultureller Ausdrucksformen In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20071827/index.html

gazdasági és társadalmi élet, határokon túli cserekapcsolatok területére vonatkoznak. A felsoroltakból a kulturális tevékenység és kulturális létesítményekre, valamint a határokon túli cserekapcsolatokra vonatkozó cikkelyek érvényesülnek teljes egészében a Svájc által meghatározott kisebbségi nyelvekre. Minden vállalt kötelezettség összhangban van az ország alkotmányában, nyelvtörvényében, nyelvrendeletében, valamint a kantonok alkotmányában megfogalmazottakkal. Az olasz és a rétoromán nyelvvel kapcsolatos teljesítésekről a 3.3.4. alfejezet szól.

3.3.3. A kantonok állásfoglalása a nyelvekről

Az Alkotmány 70. cikkelyének 2. bekezdése szerint a kantonok maguk határozzák meg a hivatalos nyelvüket. A nyelvi közösségek közti egyetértés megőrzése érdekében figyelmet fordítanak a területek hagyományos nyelvi összetételére, és tekintettel vannak az őshonos kisebbségekre. Minden kanton megalkotta a saját kantonális alkotmányát, melyben rögzíti a kanton területén élőkre vonatkozó elvárásokat. Az alábbi példák jól mutatják a nyelvhasználatra vonatkozó előírásokat:

Az 1998. január 1. óta érvényben lévő **Ticino** kanton Alkotmányának 1. cikkelye kimondja, hogy Ticino kanton az *olasz nyelv* és kultúra demokratikus köztársasága, s a kanton a Svájci Államszövetség része, és szuverenitását csak a Szövetségi Alkotmány korlátozza.[60]

A 2006. január 1. óta hatályos **Zürich** kanton Alkotmányának a hivatalokra vonatkozó 6. fejezet 48. cikkelye rögzíti, hogy a hivatalos nyelv a *német*. A polgárjogokkal foglalkozó 4. fejezet 20. cikkelye pedig meghatározza, hogy azon polgárok, akik szabályos eljárás keretében szeretnék megszerezni az állampolgárságot, a német (irodalmi) nyelv megfelelő ismeretével kell, hogy rendelkezzenek.[61]

Graubünden 2004. január 1.-én bevezetett Alkotmányának 3. bekezdése alapján a kanton egyenrangú nemzeti és hivatalos nyelvei a *német, a rétoromán és az olasz*. A kanton és a községek támogatják ezt, és megteszik a szükséges intézkedéseket a rétoromán és az olasz nyelv megőrzésére; támogatják emellett a nyelvközösségek közötti

[60] Verfassung von Republik und Kanton Tessin. In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20012210/index.html#fn2
[61] Verfassung des Kantons Zürich. In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20051651/index.html

megértést és cserét[62]. A községek és körzetek a kantonnal együttműködve, saját hatáskörükben, figyelembe véve a nyelvi összetételt és tekintettel az ősi nyelvi kisebbségekre, meghatározzák a hivatalos és az iskolában használatos nyelveket.[63]

A 2002. január 1. óta fennálló **neuchâtel**i Alkotmány 4. cikkelye kijelenti, hogy a kanton hivatalos nyelve a *francia*.[64]

Jól látható tehát, hogy a kantonális szinten rögzített előírások biztosítják az egyes nyelvek létjogosultságát az adott területen. Ebből következőleg az adott nyelvi térségben letelepedni kívánó polgárnak el kell sajátítania a kanton hivatalos nyelvét annak érdekében, hogy a közösség teljes jogú tagja legyen. Német Svájc esetében megjegyzendő, hogy a gyakorlatban az irodalmi német nyelv használata nagyon szűk színtérre korlátozódik, így a svájci német dialektus elsajátítása szinte kötelező érvényű.

3.3.4. Az olasz és a rétoromán nyelvek védelmének gyakorlata

A nyelvtörvény és a nyelvrendelet alapján a Szövetség pénzügyi segítséget nyújt Ticino és Graubünden tartományoknak az olasz és a rétoromán nyelv és kultúra megőrzését támogató intézkedésekre. 2012-ben Ticino kanton összesen 2.342.800 svájci frankot kapott, mely a következő támogatásokat foglalja magában: általános intézkedések (tanítás, fordítás, publikációk, kutatás, stb.), irodalmi művek olasz nyelvre és olasz nyelvről fordítása, szervezetek és intézetek, mint például Olasz Svájc Nyelvi Kutatóközpontja, région túli feladatainak ellátása. Graubünden kanton 4.684.600 svájci frankból valósíthatta meg a következő tevékenységeket: általános intézkedések (tanítás, fordítás, publikációk, kutatás, stb.), rétoromán szervezetek és intézetek (Pro Grigioni, Lia Rumantscha) région túli tevékenysége, rétoromán kiadói tevékenység, a rétoromán nyelv támogatása a médiában (Agentura da Novitads Rumantscha).[65]

A Chartában meghatározott előírások alapján az olasz nyelv támogatására hozott intézkedések különböző területeken valósultak meg. Graubünden kantonban évente átlagosan 140 diák vesz részt német és olasz nyelvterületről a diákcsereprogramban.

---

[62] A *nyelvközösségek közötti megértés és csere* alatt a diák- és tanárcsere, a többnyelvűség területén végzett alkalmazott kutatások, a nemzeti nyelv, valamint a bevándorló gyermekek anyanyelvi oktatásának támogatása értendő.

[63] Verfassung des Kantons Graubünden. In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20032486/index.html

[64] Verfassung von Republik und Kanton Neuenburg. In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20010589/index.html

[65] Az adatokat Stéphanie Andrey, az Eidgenössisches Departement des Innern EDI Bundesamt für Kultur munkatársa szolgáltatta. Levélbeli közlés 2013. február 14-én.

Olasz Svájc egyeteme 2012 nyarán tartotta első olasz nyelv és kultúra tanfolyamát német és francia Svájc gimnáziumából érkező diákoknak. Az iskolán kívüli úgynevezett *Get-Together* program keretében egész Svájc területén számos kulturális rendezvény – művészet, zene, tánc, gasztronómia, stb. – ad lehetőséget a nyelv és a kulturális sokszínűség megismerésére. Ugyancsak a Ticino kantonon kívüli olasz nyelv jelenlétének támogatását szolgálja a *Curriculum minimo d'italiano* elnevezésű program, amely a német nyelvterület 11-15 éves diákjainak kínál rövid ('speciális hét' formájában) intenzív olasz nyelvkurzust. A 2012 / 2013-as tanévtől a luganói Istituto di studi italiani (ISI) Bachelor, Master és doktori képzésben kínál számos tanulási lehetőséget az olasz nyelv, irodalom és kultúra területén. Ezzel az ISI az első olyan intézet, mely ilyen jellegű átfogó akadémiai képzést kínál egy olasz nyelvű régióban, Olaszországon kívül. Ugyan az olasz nyelvnek az oktatási rendszerben való megjelenéséről szó lesz a 6. fejezetben, azonban meg kell jegyezni, hogy a nyelv első vagy második idegen nyelvként való kötelező tanulását a Primarschule szintjén Graubünden kantonon kívül nem biztosítja az új oktatási stratégia, így minden egyéb kulturális szerveződés nagy segítség a nyelv vitalitásának megőrzésében.

A már említett Nyelvi Kutatóközpont tevékenységének támogatásán kívül meg kell említeni a Centro di dialettologia a di etnografia (CDE) projektjét. 2004-ben adta ki a *Lessico dialettale della Svizzera Italiana* című összefoglalóját. Ezt a dialektus szótárat követi a 2013. évi, papír, később online formában megjelenő *Register Italienisch-Dialekt*. Az olasz nyelv támogatását célzó Osservatorio culturale del Cantone Ticino (OC) háttérinformációkat, statisztikákat, címeket és kulturális programokról szóló információkat kínál weboldala látogatóinak, melyek száma 2010 óta megháromszorozódott. A határon túli együttműködés példája az 1995-ben alapított Comunità di lavoro Regio Insubrica nevű, a svájci-olasz határ mentén húzódó régiók közötti tapasztalat- és információcserét szorgalmazó egyesület, mely a svájci Ticino kantonon kívül magában foglalja az olasz Como, Varese és Verbano-Cusio-Ossola, Novara és Lecco megyék területeit. A gazdasági és úthálózati kérdéseken kívül az egyesület hangsúlyt fektet a kultúrára is.[66]

[66] Fünfter Bericht der Schweiz In: http://www.bak.admin.ch/kulturschaffen/04245/04246/04248/index.html?lang=de

3.3.5. A bevándorlók nyelvi integrációja a svájci kantonokban

Az integráció célja az őshonos és a külföldi lakosság együttélése, mely feltételezi a kölcsönös toleranciát és az alkotmány alapértékeinek figyelembevételét. Az integráció lehetővé teszi a hosszú ideje az országban élő külföldiek számára, hogy a társadalom gazdasági, társadalmi és kulturális életének részét képezzék. Ehhez azonban nem csupán a svájci lakosság nyitottságára, hanem a külföldiek akaratára is szükség van.

A 3.2. fejezetben már említett statisztikai adatok jól mutatják, hogy Svájc évről évre egyre több nem nemzeti nyelvet beszélő személyt fogad be. A 2008. január 1. óta érvényben lévő külföldiekről szóló szövetségi törvény 4. cikkelye fogalmazza meg az említett célokat az integrációról, kiegészítve azzal, hogy a külföldieknek alkalmazkodniuk kell a svájci társadalmi viszonyokhoz és életfeltételekhez, s el kell sajátítaniuk egy nemzeti nyelvet.[67] A törvényen túl a külföldiek jogállását szabályozza az ugyancsak 2008. január 1. óta hatályos rendelet a külföldiek integrációjáról,[68] melynek 4. cikkelye alapján a külföldi lakosnak el kell sajátítania a lakhelyén beszélt nemzeti nyelvet.

A Szövetségi Tanács megbízásából a Migrációs Hivatallal (Bundesamt für Migration, BFM) együttműködve a Freiburgi Egyetem és a Pedagógiai Főiskola többnyelvűséggel foglalkozó intézete (Institut für Mehrsprachigkeit) által 2007-ben kidolgozott kerettervezet a bevándorlók nyelvi integrációját tűzte ki célul. A már nem iskolaköteles felnőtteket megcélzó program a mindennapi élet témaköreire építve nyújt segítséget.[69] Az integráció céljának megfelelően négy csoportot különböztetnek meg a német, francia és olasz nyelvű kurzuscsoportok kialakításánál:

- nem dolgozó személyek: az olvasás- és íráskészségek funkcionális alapképességei mellett különösen jó szóbeli nyelvismeretre van szükségük a mindennapi feladatok ellátásához;

- dolgozó személyek: mindenekelőtt a munka területén előforduló szókincs fejlesztése;

- nem dolgozó személyek, akik dolgozni szeretnének: az álláskereséshez köthető nyelvismeret bővítése, valamint az óhajtott munkaterület nyelvhasználatának elsajátítása;

---

[67] Bundesgesetz über Ausländerinnen und Ausländer. In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20020232/index.html

[68] Verordnung über die Integration von Ausländerinnen und Ausländern. In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20070995/index.html

[69] Rahmencurriculum für die sprachliche Förderung von Migrantinnen und Migranten. In: http://www.bfm.admin.ch/content/dam/data/migration/integration/berichte/rahmencurriculum-d.pdf

- analfabéták: jó szóbeli nyelvismeret a mindennapi feladatok ellátásához, alaptechnikák és készségek elsajátítása az olvasásban és írásban.

Minden nyelvterület számos nyelvtanulási lehetőséget kínál az adott terület nyelvét nem beszélők számára. A Migrációs Hivatal évente több millió svájci frankkal járul hozzá az integrációt segítő intézkedésekhez, amelynek legnagyobb szeletét a nyelvoktatás és képzés teszi ki. Az ország területén több társaság/egyesület is foglalkozik az integrációt segítő nyelvtanulással, mint például a luganói *Il Centro, Cooperativa Laboratorio per l'Impresa Comunitaria (CLIC)*, Zürichben az *Integrationsförderung*, Bázelban az *Allgemeine Gewerbeschule Basel*, Neuchâtelben a *COSM*.

A nem hivatalos nyelvet beszélő iskolaköteles gyermekek az iskolában a kanton nyelvén tanulják a tananyagot. Anyanyelvük ápolására (Származási nyelv és kultúra tanfolyamok formájában) azonban külön lehetőséget kapnak. Az iskolai nyelvoktatásról az oktatáspolitikai fejezetben (6. fejezet) szólok részletesen.

4. A nyelv mint az identitás elsődleges szimbóluma

Az identitás fogalmának meghatározása sajátos jelleget ölt Svájc esetében, s felmerül a kérdés, mitől svájci a svájci? Pataki Ferenc megfogalmazása szerint (1998: 363) „*Az identitás kategóriája /.../ abban a metszéspontban helyezkedik el, ahol az egyén társadalmi reprodukciója (a szocializáció) és a /.../ társadalmi részrendszerek reprodukciója találkozik és egybefonódik…*” Társadalmi részrendszerek alatt értendők a regionális, etnikai-nemzeti, szakmai stb. csoportok. A dolgozat bevezetőjében már megfogalmazott identitás-definícióval azonosan tehát az egyénnél figyelembe vesszük etnikai-nemzeti és társadalmi hovatartozását, kulturális azonosulását az attitűdök meghatározására vonatkozóan. Ebben fontos szerepük van a szimbolikus hatalommal bíró határoknak is, melyeket Schöpflin György (2004: 53-54) a következőképpen oszt fel: földrajzi határok; állami és politikai határok; történelem; bizonyos közösen vallott gondolatok, tapasztalatok és/vagy ellenállás; kultúra; nyelv; politika. A nyelv mint határvonal szerepe egyre jelentősebb a többnyelvűség komplexitása miatt, amit Svájcban a négy nagy nyelvi régió elhelyezkedése is jól mutat. Az egymástól nyelvileg elkülönülő, de egy politikai államba tartozó területeket a német, a francia és az olasz nyelv esetében az állami határok különítik el Németországtól, Franciaországtól, Olaszországtól. A külön fejlődés során a svájci nyelvi régiók sajátos kulturális jellegzetességeket vettek fel, amelyek a nyelvben is megmutatkoznak, és amelyek miatt a többközpontúság kérdése is felmerült. Schöpflin (2004: 143-145) a nyelv három dimenziójára fókuszál: a filológiai, a kulturális és a társadalmi-politikai dimenzióra. A filológiai és nyelvleírási jellegzetességek, mint nyelvtan, mondattan, morfológia, lexikális alkotók, dialektusok nem vetíthetők rá a másik két dimenzióra – ennek jó példája Ticino kanton. Jóllehet mind az olaszországi olaszok, mind Ticino kanton lakói olaszul beszélnek, ezáltal egy nyelvközösséghez tartoznak, s könnyen kommunikálnak egymással, a helyzetükből adódóan eltérő politikai, kulturális és társadalmi értékekkel vannak felruházva. Így a szoros kulturális kapcsolat ellenére Olaszország és Svájc olasz ajkú lakosai két eltérő kulturális közösséget alkotnak. Schöpflin úgy fogalmaz, hogy „… *közösségek nem létezhetnek egy közös kulturális nyelvezet nélkül, az egyének pedig nyelv nélkül vagy kívülállók maradnak /.../, vagy pedig hallgatásra kárhoztatnak*.” (2004: 37) Tehát a nyelv a környezete által veszi fel sajátos karakterét, s mindazon egyének, akik az adott terület nyelvének ismeretét nem birtokolják, nincsenek abban a helyzetben, hogy integrálódni tudjanak a közösségbe.

A svájci összetartozás-tudat értelmezéséhez elkerülhetetlen ismét visszatekinteni a múltba (Im Hof 1991: 1-14), ahogy ezt korábban, a történeti szempontoknál tettük.

1291 és 1513 között a hármas szövetség tizenhárom tagúra emelkedett. Tipikus, virágzó középkori köztársaságok voltak, szabad városokkal és tartományokkal, ahol a városháza és a kantonok tanácsának ülése lépett a helytartók helyébe. Az egész Alpok térségében egyedül a svájci államszövetség tudta megőrizni ezt a fajta szabadságot, köszönhetően a kantonok együttes szolidaritásának, azaz a konföderációnak. A paraszti és a városi kommunák együttese alkotta ezt a különleges egységet. A szövetség saját értékrendszert követett, melynek lényege a tolerancia volt, vagyis mindig tekintettel kellett lenni a legkisebb – települési szintű – közigazgatási egységre, annak sajátosságaira. Ez a gyakorlat az európai történelem menetében már meglepően korán kialakította azt az együttélési technikát, amelyet máig a demokrácia tipikus svájci modelljének nevezünk.

Svájc a környező államoktól, birodalmaktól és ezek közvetett hatásaitól való függetlenségét 1815-ben a bécsi kongresszuson érte el, amikor megkapta örökös semlegességét, ezáltal politikailag izolálttá vált Európában.

A francia forradalom szelleme ugyanakkor új értékeket helyezett előtérbe, *„…teljesen új alapokra helyezte olyan alapvető társadalmi fogalmak jelentését, mint nemzet, haza, egy és oszthatatlan köztársaság, nemzeti nyelv*” (Ortutay 2011: 21). Központi kérdéssé vált a nyelv; a francia nyelv Franciaországban a köztársaság nyelve lett. A polgári ideológia megnyilatkozott abban, hogy az iskolákban kötelezővé vált a sztenderdizált francia nyelv megtanulása; egész országban érvényes nyelvi változatként szolgál; e nyelvnek kell érvényesülnie a tudományos, kulturális és politikai színtéren (Ortutay 2011: 21-35). Svájc izoláltsága nem jelentette azt, hogy ne figyeltek volna a külső változásokra, így történt, hogy 1848-ban megszületett a modern Svájci Államszövetség, amelynek sikerült megoldania az egyik elsőrendű problémát, a többnyelvűség kezelését. A nyelvek különbözősége sohasem volt addig politikai kérdés, mivel a kantonális és a szövetségi vezetők mindig a helyi nyelven kommunikáltak az alattvalókkal. A kantonok rendelkeztek azokkal a szuverén jogokkal, amelyek biztosították, hogy helyi szinten a mindenkori őshonos nyelv szabadon fejlődhetett. Még a Helvét Köztársaság irányelveit is a címzett nyelvén adták tovább.

A szabadság eszméjét valósította meg az államszövetség a polgári és a politikai szabadságjogok, vagyis a szabadság, az egyenlőség, a szólás szabadsága, az egyesülési szabadság, a sajtószabadság, a vallás- és erkölcsi szabadság prioritásával. Az emberek

felismerték, hogy egy szabad ember hasznos polgár, akinek a munkája nem csupán önmagának, de a közösségnek is értéket ad, mely szellemiségért az iskolarendszer is sokat tett. A kötelező és a demokratikus népiskola nemzeti értékké emelte a munkafegyelmet. Ezzel a modellel is különbözött Svájc az őt körülvevő országoktól.

Az egyes polgárok szabadságjogait a XIX. században az alkotmányban rögzítették. Idővel azonban fenyegető jelek mutatkoztak a vallás- és erkölcsi szabadság kérdésében, s a politikai tolerancia sem volt magától értetődő. Nőtt a kantonok közötti egyenlőtlenség. A nyelvi csoportok szerinti elkülönülés is problémákat jelentett, ezzel szemben a döntéshozók közül egyre többen érezték úgy, hogy jobban ki kellene használni a három, Európa-szerte ismert nyelv egységéből adódó lehetőségeket, mint ahogy azt teszik a rétorománok, akik legalább két nyelven beszélnek (lásd 4.1.2. alfejezet), vagy az olasz svájciak, akik sokkal jobban rendelkeznek a másik két nemzeti nyelv ismeretével, mint a francia vagy a német svájciak (e nyelvek alapjait a közoktatás adja meg, melyet a 6. fejezetben mutatok be).

A nemzet identitását Svájc esetében tehát a demokratikus köztársaság, a föderalizmus, a többnyelvűség, az alapjogok értelmében vett szabadság, a munka- és nevelési morál, a kisállamiság és a nemzetek feletti humanitás alkotják. Ebben a közegben a négy nemzeti nyelvből álló svájci egységet a német, a francia, az olasz és a rétoromán nyelvterület alkotja. A köztük fennálló viszonyt a német nyelv erős dominanciája jellemzi. Bár Wallis és Biel kivételével a nyelvhatárok alig változtak a középkor óta, az 1848 után megindult nagy népmozgás következtében a nyelvi határokon sok vegyes nyelvű közösség alakult ki. A képet árnyalja, hogy mindegyik nyelvközösségben máig él (hol kevésbé, hol erősen) a dialektus és a sztenderd nyelv egyaránt.[70]

4.1. A négy nemzeti nyelv szociolingvisztikai helyzete – svájci szemszögből

A következőkben a négy nyelvi régió, valamint a ticinói identitás bemutatását követően kitérek a svájci olasz nyelv sajátosságaira, középpontba helyezve azt a kérdést, hogy miként vette fel specifikus jelentéseit a saját kulturális, társadalmi, politikai környezetében.

[70] A svájci többnyelvűséghez érdekes adalékkal szolgálhat Giovanni Rovere tanulmánya is, amely *Il plurilinguismo in Svizzera* címmel jelent meg 1982-ben a *Quaderni per la promozione del bilinguismo* sorozatban, mert az egyes nyelvterületek nyelvének, dialektusainak szerepét mutatja be történeti visszatekintéssel, valamint szól a nyelvterületek közötti gazdasági, kulturális és nyelvi kapcsolatokról.

4.1.1. A francia nyelvterület

A francia nyelvet több mint 100 millió ember beszéli Földünkön. Franciaországon kívül csak a kanadai Québec tartományban domináns nyelv, egyébként kisebbségi, közigazgatási, vagy francia alapú kreol nyelvként fordul elő. Sok területen nem sztenderd franciát beszélnek, hanem Franciaországon belül és kívül is sok regionális nyelvet és dialektust különböztethetünk meg.

Az észak-francia (langue d'oïl) és a dél-francia, azaz provanszál vagy okcitán nyelv (langue d'oc) elkülönülése a VI-VII. századra tehető (Knecht 2000: 139-176). A XIX. század második felében azonban az észak-franciából kivált az ún. franko provanszál, amivel egy harmadik galloromán nyelvterület jött létre. Francia Svájcot[71] az utóbbi két dialektus jellemezte. Genf, Neuenburg, Waadt, valamint Freiburg és Wallis kantonok francia területei és Dél-Jura egy része a franko provanszált beszélte, az egyéb területek, illetve Jura kanton lakosai pedig az észak-francia dialektust. Mára a patois, azaz a galloromán nyelvcsoporthoz tartozó dialektusok majdnem kihaltak a reformáció, a hugenották bevándorlása és a forradalom következtében. Még leginkább Wallis, Freiburg és Jura kantonok őrzik ezt a tájnyelvet[72], bár a 2000. évi népszámlálás szerint még a családon belül is ritka a patois jelenléte (Lüdi–Werlen 2005: 39-40). A svájci állampolgárságú lakosok körében 0,4 % azok aránya, akik csak a dialektust ismerik, 0,9 %-a mind a dialektust, mind a francia nyelvet, s 94,3 %-a kizárólag a francia nyelvet. A külföldi lakosság körében 0,3-0,1-66,4 %-ra tehetőek ezek az arányok.

A francia nyelv a XIII. században váltotta fel a latint, mint írott nyelvet (Knecht 2000: 164). Egyes régiókban azonban ez csak a francia forradalommal következett be. A nyelvnek mind az irodalmi, mind a köznyelvi változata jelen van a térségben, ez nagyjából megfelel a sztenderd franciának, így a kommunikáció nem okoz problémát egy francia svájci és egy franciaországi francia között. Az eltérések elsősorban a regionális szókincsben (legmarkánsabban a számnevek használatában) és a kiejtésben jelennek meg. A nyelvhatárok mentén erős a germán hatás. Megtalálhatók a francia Svájc egész területére jellemző hangalaki, nyelvtani és lexikai sajátosságok, amelyek jelen vannak a régióval határos francia provinciákban is. Elkülönülnek az egyes

[71] Romandie, Suisse romande, Welschland, Welschschweiz, Westschweiz elnevezések jelölik francia Svájcot.

[72] Ezt hívják a nyelvideológiában „vernakularizációs ideológiának," mely hasznos lehet például a nyelvélesztés folyamatában. Jura kanton alkotmánya külön rendelkezik a tájnyelvek védelméről. Az 1995/96-os tanévtől az általános iskolákban fakultatív tantárgyként választható a *jura* nyelv.

területekre jellemző hangalaki, nyelvtani és lexikai variánsok, valamint a tipikus svájci intézményeket, jelenségeket jelölő kifejezések, amelyek a négy nyelvi régió mindegyikében fellelhetők. Ezt jelöli a nyelvi parallelizmus, amely kifejezés már 1976-ban megjelenik Ottavio Luratinál (Lurati 1976: 178).

Francia Svájc számára nagy kérdés volt, vajon a német vagy az angol nyelvet tanulják-e a diákok második nyelvként. Német Svájccal évek óta kommunikációs nehézségekbe ütközik[73] a francia régió. Az összes francia nyelvű kantonban az iskolások a német nyelvet tanulják első idegen nyelvként, ezt követően pedig az angol kerül a kötelező tananyagba.[74] Minthogy az egész országban jelenleg folyik (s a 2015/2016-os tanév megkezdéséig zárul le) az új nyelvoktatási stratégia alapján bevezetett harmonizációs folyamat, így az egyes nyelvek bevezetésének idejéről az oktatáspolitikai fejezetben szólok.

Francia Svájc területén számos egyesület jött létre, amelyek a francia nyelv és dialektusai támogatását tűzték ki célul. A Neuchâteli Egyetemen működő *Centre de dialectologie et d'étude du français régional* [75] célja a svájci francia nyelv történetének és állapotának vizsgálata. A dialektus fennmaradását szolgálják a *Fédération des patoisants romands* szervezet, valamint a *Radio Rhône*, *Radio Fribourg* és a *Fréquence Jura* rádióadók is, amelyek nyelvjárásban szólnak a hallgatókhoz. Az 1961-ben alapított *Alliance culturelle romande* nyugat-svájci egyesület jelenleg *Présences* címen jelentet meg évente folyóiratot.[76] A kulturális együttműködést szolgálja a Pro Helvetia támogatásával 1985-ben Párizsban megalapított *Centre culturel suisse*.[77]

Francia Svájc XX. századi kulturális életének kiemelkedő alakjai Ferdinand de Saussure nyelvész és Jean Piaget pszichológus; az irodalom jeles képviselői Charles Ferdinand Ramuz, Gaston Cherpillod, Etienne Barilier (Wenger 1988: 52-63).

4.1.2. A rétoromán nyelvterület

Fodor István (2003: 105) a következőképpen határozza meg a rétoromán nyelvet: „…*a latinhoz közelálló archaikus nyelv, ez főképp a szókincsben nyilvánul meg.*"

Svájcban a *bündnerromanisch* és a *rätoromanisch* egymás szinonimái, és

[73] *Röstigraben, fossato dei rösti* elnevezéssel illetik a német – francia viszályt.
[74] Fremdsprachen: Sprache, Beginn. In: http://www.edk.ch/dyn/15180.php
[75] Centre de dialectologie et d'étude du français régional - www2.unine.ch
[76] Alliance culturelle romande - www.hls-dhs-dss.ch
[77] Centre culturel suisse Paris - www.ccsparis.com

magukban foglalják a Dolomitok völgyeiben, valamint az olaszországi Friuli tartományban beszélt rétoromán dialektusokat (Liver 2000: 211-234). Dolgozatomban a svájci Graubünden kanton nemzeti és hivatalos nyelvének megnevezésére használom a *rétoromán* szót.

A kanton mai területén a középkorban az egykori latin nyelvből a négy déli völgyben az olasz,[78] a többi térségben pedig a rétoromán neolatin dialektusok fejlődtek ki. A középkorban a kanton mai határain túl nyúlt a rétoromán nyelvterület, azonban a germanizálódás és a német nyelvű wallisiak bevándorlása során visszahúzódott. 1803-ban, Graubünden svájci kantonná válásakor a 73.000 lakos több mint fele beszélte a rétoromán, egyharmada a német, egy hetede pedig az olasz nyelvet. Azonban a hagyományosan rétoromán nyelvterület demográfiailag lassabban fejlődött Svájc többi területéhez képest, jóllehet lakosságának létszáma folyamatos növekedést mutatott. Viszont amíg 1880-ban a lakosság 85,9 %-a jelölte anyanyelvének a rétorománt, addig 2000-ben csupán 46,4 %. Ezzel szemben a német nyelvet jelölők száma 12,1 %-ról 79, 9 %-ra, az olasz nyelvet jelölőké pedig 1,9 %-ról 22,2 %-ra nőtt. Így a rétoromán kisebbségi nyelvvé vált saját területén. (Furer 2005: 13-14, 23).

A 2004. január 1. óta érvényben lévő Kantonális Alkotmány alapján Graubünden háromnyelvű kanton, amelynek hivatalos nyelvei a német, a rétoromán és az olasz.[79] Graubünden egész területét figyelembe véve az alábbi változások mentek végbe 1990 és 2000 között:

legjobban ismert nyelv (főnyelv)	1990	2000
német nyelv	65,3	68,3
rétoromán nyelv	17,0	14,5
olasz nyelv	11,0	10,2
egyéb nyelvek	6,6	7,0

8. táblázat. Graubünden kanton nyelvi megoszlása 1990-ben és 2000-ben, %-ban kifejezve
Forrás: saját készítésű táblázat Gross (2004: 25) alapján

A kanton lakosságának nyelvhasználatában az utóbbi években emelkedő tendencia mutatkozott meg a német és az egyéb nyelvek javára, ugyanakkor a rétoromán és az olasz nyelvek beszélőinek száma csökkenést mutat. Ez egyrészt betudható a rétoromán

[78] A négy völgy (Mesolcina, Calancatal, Bergell és Puschlav) közös neve *Grigioni italiano*.
[79] Verfassung des Kantons Graubünden - www.verfassungen.de/ch

ajkúak más kantonba vándorlásának, másrészt német ajkúak és külföldiek letelepedésének a kantonban.

Graubünden kanton német dominanciájú területei Chur, Thusis, s a teljes germanizálódás útjára lépett Ilanz, Domat, Aneer, Samedan, St. Moritz. A többségében rétoromán régiókban (Surselva, Oberhalbstein, Unterengadin, Münstertal) azonban még erős az integráció, a hétköznapokban rétoromán nyelvismeret nélkül nem lehet érvényesülni.

Föderális szinten a rétoromán nyelv – ismertségét tekintve – csupán a tizedik helyen áll, a sorban megelőzi a német, a francia, az olasz, a szerb-horvát, az albán, a portugál, a spanyol, az angol és a török. Ugyan 1990 és 2000 között az ország összlakossága 6 %-kal nőtt, a nemzeti nyelvek közül csupán a német (6,1%) és a francia (12,4%) erősödött, míg a nem nemzeti és hivatalos nyelv angol 20,8 %-os, a bevándorlók képviselte albán 164, 8 %-os emelkedést mutatott. Ezzel szemben az olasznál 10,1 %-os, a rétorománnál 11,4 %-os visszaesés volt tapasztalható (Furer 2005: 29-30).

A rétoromán nyelv visszaszorulásának okai között a demográfiai változásokon túl meg kell említeni többek között a terület német Svájctól való gazdasági függőségét, a háttérország hiányát (amely a nyelvújítás, nyelvtervezés kérdéseiben támogatná a nyelv vitalitását), a német nyelvű tömegkommunikáció erős befolyását (Gross 2004: 35).

A rétoromán nyelv öt, egymástól világosan elkülönülő változatból áll: a *sursilvan*, a *sutsilvan*, a *surmiran*, a *puter* és a *vallader* dialektusokból. A hegyek, folyók, völgyek által egymástól elzárt dialektusok párhuzamosan fejlődtek, így előfordul, hogy a különböző dialektust beszélők nem értik meg egymást. Elterjedésüket az alábbi táblázat szemlélteti, melyből egyértelműen látszik, hogy a leggyakrabban használt nyelvváltozat a vallader:

rétoromán nyelvváltozat	**elterjedésének aránya**
vallader	63,1
sursilvan	42,5
surmiran	30,2
puter	12,8
sutsilvan	7,9

9. táblázat. A rétoromán nyelvváltozatainak elterjedése %-ban kifejezve
Forrás: saját készítésű ábra Furer (2005: 37) alapján

Minden rétoromán beszéli a svájci németet; sokaknak a hétköznapi nyelvhasználat eszköze. A svájci német–rétoromán kétnyelvűséget erősíti a munkahelyen, hivatalokban érezhető svájci német dominancia is (Carigiet 2000: 235).

A nyelvi változás folyamatában 1982-ben következett be pozitív fordulat, amikor megvalósult az egységes, írott rétoromán nyelv, a *Rumantsch Grischun* (Arquint 2000: 263-267), tehát megtörtént a sztenderdizálás és a kodifikálás. Az első kezdeményezés Gion Antoni Bühler nevéhez fűződik (XIX. század eleje); őt követte Leza Uffer (XX. század első fele), majd Heinrich Schmid (XX. század második fele). 1996-ban az állam és Graubünden kanton hivatalos közigazgatási és bírósági nyelve lett (Furer 2005: 26). Az 1904-ben kiadott *Dicziunari Rumantsch Grischun* szótár nem tévesztendő össze az egységes írott nyelv Rumantsch Grischun elnevezéssel, a szótár ugyanis a beszélt és írott rétoromán dialektusok gyűjteménye.[80] Az egységes írott *Rumantsch Grischun* alapvetően a vallader, sursilvan és surmiran idiómákra épül. A kanton törvényhozó szerve, a Nagytanács 2003-ban elrendelte, hogy 2005-től az új rétoromán tananyagokat rumantsch grischun nyelven kell elkészíteni.[81] A kantonban a tankönyveket három nyelven nyomtatják, ezek a német, az olasz és a rumantsch grischun. 2011-ben az egységes nyelvet ellenzők célja volt, hogy a rétoromán dialektusok eredeti formáiban maradjanak meg. Engadinban a tanárok a rumantsch grischun nyelven írt *Élet Graubündenben* című tananyagot visszafordították – a kanton költségén –, az idiómákra, s a diákok a rumantsch grischun nyelven írt könyv mellé rögtön kaptak vallader és puter nyelvű munkalapokat.[82] 2011 végén a Nagytanács revideálta a tananyagokra vonatkozó, kantonális iskolatörvényben foglaltakat, amely szerint a tananyagok újra kiadhatók rétoromán nyelvváltozatokban.[83]

A fentiek ellenére a nyelv vitalitásának mértéke bizonytalanságra ad okot. A többnyelvűség önmagában nem bizonyítja a rétoromán nyelv hanyatlását. Sokkal inkább szignifikánsabb az a hasznossággal összefüggő tény, hogy az aktív keresők körében a rétoromán és a német nyelv a munkanyelv, melyben a német 10,7 %-ot erősödött, míg a rétoromán csak 3,0 %-ot 1990 és 2000 között. Az olasz nyelv a harmadik munkanyelv annak ellenére, hogy az angol nyelv erősebb növekedést mutatott (Lüdi–Werlen 2005:

[80] Dicziunari Rumantsch Grischun. In:http://www.drg.ch/dicziunari.php?language=D
[81] Rumantsch Grischun als Amts- und Schulsprache – Übersicht über die Entwicklung 1982 – 2004. In: http://www.gr.ch/DE/institutionen/verwaltung/ekud/avs/Volksschule/RG_Entwicklung_de.pdf
[82] Rau, Simone: Die Diskussion um Rumantsch Grischun ist neu entflammt. In: Bund Tages Anzeiger. 2011. 02. 11.
[83] Rumantsch Grischun in der Schule – Bericht zum Projektstand Ende 2012. In: https://www.gr.ch/DE/institutionen/verwaltung/ekud/avs/Volksschule/RG_Zwischenbericht_2013_de.pdf

59). Megjegyzendő, hogy az önkéntes, közhasznú szociális tevékenységet ellátók 50 %-a rendszeresen használja a rétorománt (Furer 2005: 48).

Területileg nagy eltérést mutat a rétorománnak az oktatásban betöltött szerepe. Azokon a területeken, ahol nincsen német nyelvű magániskola, 90,1 %-ban a rétoromán az oktatás nyelve. A német iskolával rendelkező községekben viszont csupán 19,3 % (Furer 2005: 50). A nyelvek oktatási sorrendje Graubünden rétoromán, német és olasz területein a következőképpen alakul: a német ajkú területen már elsőben megkezdhetik a diákok a rétoromán nyelv tanulását. Ehhez társul harmadik évfolyamon az olasz, ötödik évfolyamon az angol. A rétoromán nyelv oktatása kommunikatív alapú nyelvoktatás, mely magában foglalja az alapkészségeken túl az országismereti információkat is. A lehetőségek szerint azonban egyéb tantárgyak oktatási nyelve is lehet (például testnevelés).[84] A francia terület bemutatásánál jelzett folyamatok okán az egész kantonra vonatkozó nyelvoktatási struktúra az oktatáspolitikai fejezetben kerül ismertetésre.

1995. október 6-a óta az állam anyagilag is támogatja a nyelvtervezést. 1996 óta a rétoromán sajtó erősödik, a *La Quotidiana* napilap, valamint az *Agentura da Novitads Rumantscha* sajtóügynökségnek köszönhetően. Támogatásra talált a *Giuventetgna rumantscha* ifjúsági szervezet, a *Punts* ifjúsági újság és egyéb ifjúsági rendezvények. A *Chattà* adatbank rumantsch grischun nyelvű szövegek és egyéb anyagok gyűjteménye. A Lia Rumantscha által indított *Pledari Grond* rumantsch grischun-német fordító szótár online formában mindenki számára hozzáférhető. 2012-ben megjelent a 60.000 rumantsch grischun szójegyzéket tartalmazó *Dicziunari Explorer Rumantsch* rumantsch grischun-német, német-rumantsch grischun szótár.[85] Az előző fejezetben említett módon az állam és a Bundesamt für Kultur közös rendezvényekkel, csereprogramokkal támogatják a különböző rétoromán nyelvi régiók közötti megértést, valamint a nyelv intenzívebb jelenlétét az iskolákban (két tanítási nyelvű iskolai modell, a peremterületek szakképző iskoláiban rétoromán nyelvű oktatás). Az irodalmi kínálatot rétoromán gyerekkönyvek, ifjúsági irodalom terjesztésével teszik teljessé.

A rétoromán nyelvű rádió- és televízióműsorról a Radio e Televisiun Rumantscha gondoskodik.[86] Rétoromán Svájc kulturális életében helyet kapnak írók, költők is. A XX.

---

[84] Romanisch als Zweitsprache an deutschsprachigen Schulen. In: http://www.sprachenunterricht.ch/sites/default/files/Lehrplan_Primar_177-183_ZSU_Romanisch.pdf
[85] Neues Wörterbuch für Rumantsch Grischun. In: http://www.suedostschweiz.ch/zeitung/neues-woerterbuch-fuer-rumantsch-grischun-0
[86] Radio e Televisiun Rumantscha. In: http://www.rtr.ch/home.html

századi irodalom képviselői többek között Andri Peer, Clo Duri Bezzola, Margaritta Uffer (Wenger 1988: 73-79).

4.1.3. A német nyelvterület

A német nyelvterület Svájc földrajzilag legkiterjedtebb, gazdaságilag és politikailag legmeghatározóbb egysége. A statisztika alapján a svájci sztenderd német az egész ország területén domináns, hiszen a lakosság 63,7 %-ának, azaz több mint négymillió lakosnak a fő nyelve (Lüdi–Werlen 2005: 7). Azonban pontosabb képet akkor kapunk, ha a családon belül használt nyelvek felosztását is figyelembe vesszük, ugyanis így válik egyértelművé a német nyelvterületre oly jellemző diglosszikus helyzet. A statisztikában használt *Hochdeutsch* (ugyan az elnevezésből nem következik, de Svájc esetében nem a németországi, hanem a svájci sztenderddel azonosítható) és *Schweizerdeutsch* (azaz a svájci német dialektus) arányából egyértelmű, hogy a családok több mint 80 %-ában a dialektus a kommunikáció nyelve (Lüdi–Werlen 2005: 37). A svájci német de facto fölényét bizonyítja szövetségi szinten az egyéb területekre levetített arány is: a dialektus használata családon belül a másik három nyelvterületen is előnybe kerül a svájci sztenderd változattal szemben (Lüdi–Werlen 2005: 37-39).

A nyelvterület egyediségét adja, hogy a többi régióval ellentétben a dialektusok szerepe egyáltalán nem csökkent a sztenderd nyelvvel szemben, hanem inkább egyre szélesebb körben használatosak, presztízsük pedig egyre növekszik. A Svájcban beszélt alemann dialektusok gyűjtőneve a *Schweizerdeutsch,*[87] azaz a *svájci német* nem egy homogén nyelvet jelöl, hanem a Zürichben, Bázelben, stb. beszélt tájnyelvek összességét (a zürichi nyelvváltozatba ad betekintést a 4. számú melléklet).

Állami nyelvváltozatnak az úgynevezett *Schweizer Hochdeutsch* minősül, ami az írott nyelvi forma, s magában foglalja az ország sajátosságait hordozó kifejezéseket is, amelyeket *helvétizmusok*nak nevezünk. A gyermekek által az iskolában elsajátított nyelv a *Hochdeutsch*. Annie Urselli (2005: 83-85) *La diglossia nelle scuole svizzere: ricerca sul rapporto tra svizzero tedesco e tedesco standard* című tanulmánya szemlélteti, miként mutatkozik meg a svájci német és a sztenderd német kapcsolata a svájci iskolákban. A német iskolákban alapelv a tanárok (főként a német tanárok) részéről a tanórán a sztenderd német használata, mert az intézménynek kell teljesíteni azt a

[87] Schweizerdeutsch – Schwyzertütsch (Siebenhaar – Wyler 1997: 9)

feladatot, hogy a gyerekek elsajátítsák és használják a sztenderd nyelvet. Ez a kettősség hasonló a magyarországi német helyzetéhez, hiszen otthon valamelyik bajor vagy frank dialektust használják, s az iskolában szinte idegen nyelvként tanulják a sztenderd változatot. A dialektus és a sztenderd változat használatát különböző tényezők motiválják. A gimnáziumokban például kötelező a sztenderd változat. Svájcban az egyetemeken általában az előadások, a szemináriumi órák és a vizsgák nyelve a sztenderd változat, míg a csoportmunkák, a gyakorlati foglalkozások során megengedett a dialektus használata. A tananyag tekintetében érdekes megkülönböztetés, hogy míg a technikai, művészeti, zenei órák nyelve inkább a dialektus (a felsoroltak jobb agyféltekés, kreativitást igénylő tárgyak, melyeket az ember a saját idiolektusában tud a legjobban művelni), addig a tudományos és a nyelvészeti órákon a sztenderd a használatos. Ez utóbbiak esetében sokszor előfordul a kódváltás, főleg ha az osztály valamilyen kísérletet végez. A két nyelvváltozat használatában olyan különbségek is megmutatkoztak, hogy míg a dialektus egyfajta szabadságot ad, addig a sztenderdhez a diákok a munkát, a kevésbé kedvelt iskolai helyzeteket kötik. Ez a motívum már Siebenhaarnál és Wylernél megjelenik (Siebenhaar–Wyler 1997: 14-15), akiknél a sztenderd nyelv mint a teljesítményorientált iskolai oktatás nyelve, kerül ily módon szembe a dialektussal, a szabadidőt, az érzéseket kifejező nyelvváltozattal (a jobb agyfélteke funkciói jobban érvényesülnek).

A svájci sztenderd nyelvet a svájciak csak azokkal beszélik, akik nem értik a helyi dialektust, hiszen ezen a területen a dialektus a szóbeli köznyelv. A nyelvészek a diglosszia tipikus példájaként említik a dialektus és a sztenderd nyelv kapcsolatát, hiszen funkcionális elkülönülés található a két variáció között, és minden területen jelen van a kettősség. Ferguson immár klasszikus diglosszia-kategóriáinak teljesen megfelel a mai élettapasztalat is (1975: 291-317). A templomi szertartásnyelv sztenderd német nyelven, míg a személyeket megszólító, érzelmi, erkölcsi tanításokat közvetítő prédikáció dialektusban zajlik. A rádió- és televíziós műsorokban a híreket német nyelven mondják be, míg a tudósításokban, helyi közvetítésekben tájnyelven szólnak a hallgatókhoz. A beszédek, előadások nyelvezete is a témától, alkalomtól, helytől függ. Mindezek bizonyítják, hogy a dialektus a svájci identitás magas presztízzsel bíró, domináns része. Ugyanakkor a példák azt is alátámasztják, hogy helyesebb Ferguson fentebb említett gondolatait kiterjesztve, a *mediális diglosszia* fogalmát használni (ahogy az már a 2.2.2. alfejezetben is megjelent In: Ammon 1995: 291), amely a beszélt és az írott nyelv különbségére helyezi a hangsúlyt, azaz a sztenderd svájci németet az írott szövegek

nyelvének, míg a dialektusokat a szóbeli kommunikáció nyelvének tekinti (Haas 2000: 80-85). A fentebb említett logikát követve tehát a bal agyfélteke funkciói (szavak és nyelvtudás) mutatkoznak meg az írott szöveg formájában, míg az érzelmi kifejezésben, felismerésben szerepet játszó jobb agyfélteke dominál a szóbeli kommunikációban (Crystal 1998: 328).

A svájci német tehát nem egy egységes nyelv, hanem alemann dialektusok összessége, amelyek általában a származási helyükről kapják a nevüket (például zürichi német). A dialektológusok német Svájcot elméleti síkon négy nyelvi területre osztották fel: északi, déli, keleti és nyugati – ezeken belül azonban számos további tájnyelvi egység létezik. Számuk attól függ, milyen szempontok alapján vizsgálják a köztük fennálló különbségeket. Ezek a dialektusok minden nyelvi szinten különböznek a sztenderdtől. Jellegzetességeik a hangok, a ragozás, az igeidők, a szóképzés, a mondatfelépítés, a szókincs területén mutatkoznak meg (Haas 2000: 60-98). A különbséget jól szemléltetik az alábbi példák svájci német – sztenderd német – magyar sorrendben: *Herdöpfel – Kartoffe*l – *burgonya*; *drü – drei – három*; *Büez – Arbeit – munka.*[88]

A svájci sztenderd nyelv (Haas 2000: 99-108) sajátosságát a helvétizmusok adják, tehát azon nyelvi jelenségek, amelyek csak a svájci eredetű sztenderd nyelvi szövegekben használatosak, viszont ebben a szövegkörnyezetben mindennaposak. A lexikális helvétizmusok származhatnak a sztenderd német nyelvből, ám sajátos szóképzéssel létrehozva, így például *versammeln* helyett *besammeln – összegyűjt, összehív*; *parken* helyett *parkieren – parkolni*. Lehetnek idegen eredetűek, mint *Konditorei* helyett *Konfiserie – cukrászda*; *Fahrrad* helyett *Velo – bicikli*. A szemantikai helvétizmusok olyan szavak összességének feleltethetők meg, amelyek a sztenderd német alakban fordulnak elő, de más jelentéssel bírnak. Így az *Ausläufer* nem *nyúlványt* jelent, hanem *futárt.* A sztenderd német nyelvben sokszor egy foglalkozásra számos regionális kifejezés található, s nincs preferált, általánosan elfogadott jelölés. Ami Svájcban *Metzger – hentes*, az Németországban régiótól függően *Fleischer, Schlachter, Selcher, Fleischhauer*. E példák tehát a svájci sztenderd változat különbözőségét támasztják alá a németországi sztenderd változattal szemben, egyben mutatják a német nyelv pluricentrikus jellegét is.

[88] Forrás: Estermann, Josef (Vorw.)–Senn, Fritz (Nachw.)–Kriegel, Volker (Zeichn.) 2005. Wörterbuch Schweizerdeutsch–Deutsch

A helvétizmusok egyedülálló csoportját képezik azok a szavak, amelyek az ország kulturális, történelmi és szociális jellegzetességeit jelölik. Ilyen például a *Ständerat*, azaz *kantonok tanácsa*. Azonban mivel Svájc négy nyelvi régióból áll, s a helvétizmusok a négy egység sajátosságait tükrözik, szükséges arra figyelni, hogy a kifejezések a többi hivatalos nyelvre lefordíthatók legyenek. Ezért sokszor a szavak befolyással vannak egymásra, például a *személyi igazolvány* irodalmi német nyelven *Personalausweis*, míg Svájcban németül *Identitätskarte*, franciául *carte d'identité*, olaszul *carta d'identità*, rétoromán nyelven *carta d'identitad*.

A 2000. évi népszámlálás adatai alátámasztják a dialektusok – családon belül, a munkahelyen és a tanköteles iskolaidőszakot érintő intézményekben – domináns jelenlétét (Lüdi–Werlen 2005: 36-86). Családon belül a lakosság 80,5 %-a, a svájci állampolgárok 90,8 %-a beszéli a svájci németet a sztenderd nyelv használata nélkül. Csupán az összlakosság 9 %-a beszéli a sztenderd németet, több mint a fele azonban a svájci némettel együtt használja. Az 1990. évi népszámláláshoz képest mind a svájci mind a külföldi lakosság körében enyhén növekedett a sztenderd német családon belüli használata, ezzel egyidejűleg a külföldiek körében – az integrációnak köszönhetően – nőtt (12,0 %-ról 13,8 %-ra), az összlakosság tekintetében enyhén csökkent (92,1 %-ról 90,8 %-ra) a svájci német mint egyedüli nyelvi forma használata.

A francia, az olasz és a rétoromán nyelvi régióban különböző mértékű a svájci német családon belüli használata. Francia nyelvterületen a svájci és a külföldi lakosságot egybevéve 5,5 %-os az előfordulása, olasz nyelvterületen 8,5 %, míg a rétoromán nyelvterületen a lakosság 38,5 %-a jelölte otthon is használt beszélt nyelvként.

A munkahelyen használt nyelv esetében több válasz is adható volt, mivel átlagosan több mint másfél nyelvet használnak a dolgozók. Az összes foglalkozást egybevéve a sztenderd németet / svájci németet az angol nyelv követi (23,4 %), megelőzve ezzel a francia (19,7 %) és az olasz nyelvet (11,1 %).

A tanköteles iskolaidőszakot érintő intézményekben nő a dialektus használata. 6 %-ról 39 %-ra nőtt azon svájci diákok aránya, akik rendszeresen csak a svájci németet használják a szóbeli kommunikációban; ezzel szemben a sztenderd német használata visszaszorult, csupán 7,5 %-uk beszél kizárólag sztenderd német nyelven. A külföldi diákok 44,7 %-a csak a svájci németet használja. Ennek magyarázataként szolgálhat, hogy a különböző nemzetiségű gyerekek a kölcsönös megértés céljából a közvetlen környezet nyelvét, tehát a svájci németet sajátítják el (annak ellenére, hogy az oktatás

nyelve a sztenderd változat).[89] Minden iskolai szinten enyhe növekedést mutat a svájci német használata, csupán az egyetemek és a főiskolák azok az intézmények, ahol a sztenderd nyelv (86,1 %) megelőzi azt (76,8 %). Minél magasabb a képzési szint, annál gyakoribb a két variáns együttes előfordulása.

A fentiekből világossá válik, miért tűzte ki Zürich kanton azt a célt, hogy erősítse a német nyelv szerepét a tanköteles iskolaidőszak alatt, beleértve az óvodát is, mely alapján az oktatás nyelveként az első osztálytól kezdve következetesen kell erősíteni a sztenderd nyelv írott és beszélt formáját.[90] Zürich az oktatás terén egyébként is eltér a többi német nyelvű kantontól, mivel a diákok már a második (a többi német kantonban harmadik) osztályban megkezdik az angol nyelv tanulását, ötödik osztálytól pedig francia nyelvet tanulnak. A német nyelvű kantonok nyelvoktatási rendszerének ismertetésére is részletesen az oktatáspolitikai fejezetben kerül sor.

A német nyelv és a német nyelvterület gazdasági dominanciája meghatározza a német nyelvű országokkal való kapcsolatot is. Svájc Németországgal való kapcsolata dinamikus, melynek alapját több mint 200 kétoldalú egyezmény képezi. Az import egyharmada Németországból származik; svájci cégek 282.000 főt foglalkoztatnak Németországban. 2011-ban több mint 275.000 német állampolgár élt Svájcban, s a 2012. év végi adatok alapján 80.715 svájci állampolgár Németországban.[91] Svájci egyesületek működnek Berlinben, Drezdában, Lipcsében, amelyek támogatják a svájci rendezvényeket.[92]

Svájcban a legszélesebb körű kulturális munkát a Pro Helvetia végzi.[93] Az 1939-ben alapított egyesület célja, hogy ápolja a svájci kultúra sajátosságait, erősítse a nyelvi régiók közötti kapcsolatot. Többnyire sztenderd német nyelven jelenteti meg publikációit, melyeknek témái a svájci lét minden területére kiterjednek.

A Schweizer Radio und Fernsehen[94] rádió- és televízióműsoraiban a műsor típusától függően jelen van mind a svájci sztenderd német mind pedig a svájci német

---

[89] An 80 Zürcher Schulen sprechen mehr als zwei Drittel kein Deutsch. In: http://bazonline.ch/schweiz/standard/An-80-Zuercher-Schulen-sprechen-mehr-als-zwei-Drittel-kein-Deutsch/story/18800058

[90] Hochdeutsch als Unterrichtssprache. Befunde und Perspektiven. Hrsg. von Bildungsdirektion des Kantons Zürich. Juni, 2003. In: http://www.vsa.zh.ch/internet/bildungsdirektion/vsa/de/schulbetrieb_und_unterricht/faecher_lehrplaene_lehrmittel0/sprachen/deutsch.html

[91] Bilaterale Beziehungen Schweiz – Deutschland. In: http://www.eda.admin.ch/eda/de/home/reps/eur/vdeu/bildeu.html

[92] Kultur. In: http://www.eda.admin.ch/eda/de/home/reps/eur/vdeu/embber/diplom/kultur.html

[93] Pro Helvetia - www.pro-helvetia.ch

[94] Schweizer Radio und Fernsehen. In: http://www.srf.ch/

dialektus. A német nyelvterület XX. századi irodalmát tekintve a tájnyelvi költészet képviselője többek között Rudolf von Tavel, Simon Gfeller; a regény- és színdarabírók között pedig Max Frisch, Friedrich Dürrenmatt (Wenger 1988: 30-45).

4.1.4. Az olasz nyelvterület

Az olasz nyelv a délről Olaszországgal határos Ticino kanton, valamint Graubünden kanton déli területének hivatalos és nemzeti nyelve. Minthogy Ticino vezető gazdasági ágazata a szolgáltató szektor, így a Gotthard-alagút 1882. évi, a vasútforgalom előtt való megnyitása hozzájárult a svájci német gazdaság erősödéséhez és a német turizmus megélénküléséhez. Majd 1980. szeptember 5-én megnyitották az autóforgalom előtt a közel 10 évig készült, 17 km-es autóutat, így teljesen megnyílt az út az Alpokon túli régiókba (Martinetti 2003: 152).

Az új közlekedési hálózat kiépítése egyrészt gazdasági előnyöket hozott a kantonnak, másrészt megélénkült a különböző régiók közötti személyforgalom, melynek következtében Ticino kantonban egyre több német / svájci német ajkú telepedett le. Ez megváltoztatta a kanton nyelvi összetételét, melyet a statisztikai adatok is alátámasztanak. Ennek tükrében emelek ki néhány népszámlálási adatot az 1880 és 2000 közötti időszakból (Bianconi–Borioli 2004: 23-26):

Az 1880. évi népszámlálás alapján a több mint 130.000 ticinói lakos közül majd mindenki az olasz nyelvet jelölte meg fő nyelvként. Ez a 99 %-os arány (összesen 129.409 fő) azóta folyamatosan csökkent annak ellenére, hogy az olaszt fő nyelvként beszélők száma 120 év alatt szinte a duplájára nőtt (254.997 főre), amely 83,1 %-os aránynak felel meg. Figyelemre méltó, hogy az olasz nyelvet beszélők aránya nem annyira a másik három nemzeti nyelv, mind inkább más nyelvek rovására csökkent bő egy évszázad alatt. Ez a 3.2. alfejezetben leírt jelenséggel hozható összefüggésbe, miszerint az olasz nyelvterületen a Svájcban született külföldiek kétharmada, a nem Svájcban született külföldiek egyharmada jelölte főnyelvnek az olaszt.

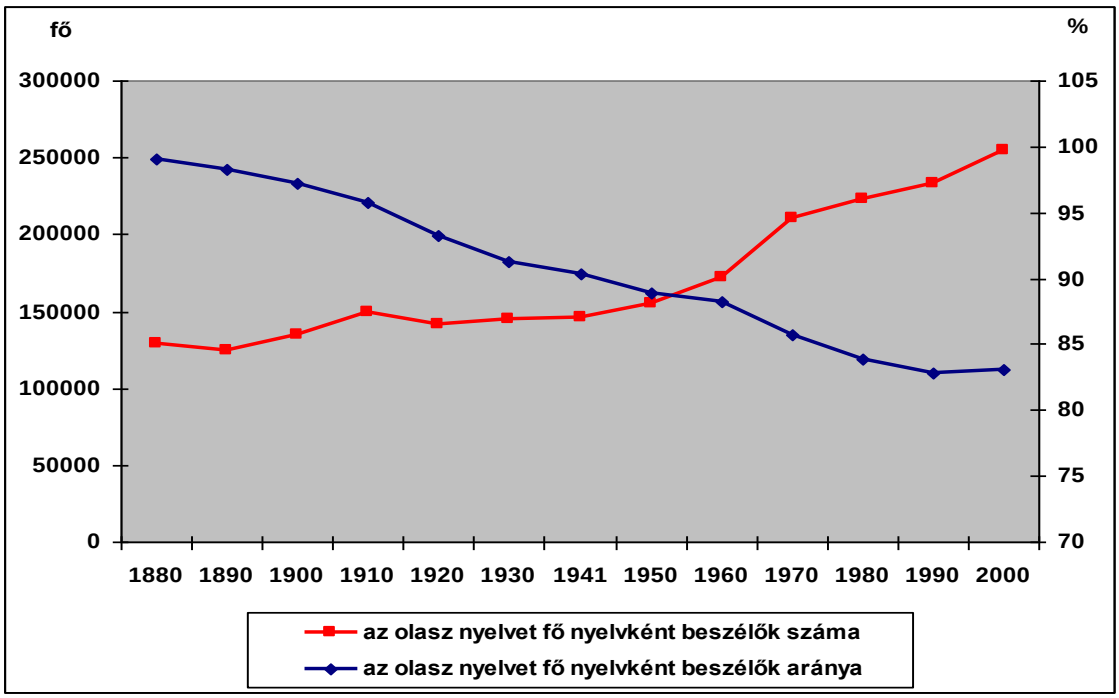

7. ábra. Ticino kantonban az olasz nyelvet fő nyelvként beszélők száma 1880-2000 között
Forrás: saját készítésű ábra Bianconi–Borioli (2004: 24) alapján

A nemzeti nyelvek és az egyéb nyelvek sorrendisége nem változott az idők folyamán, de arányuk átalakult.[95]

Ha az utóbbi három népszámlálás eredményeit tekintjük, a német nyelvet megjelölők esetében visszaesés mutatkozik: 29.464 főről 27.525-re esett vissza 1980 és 1990 között, majd 2000-re tovább csökkent 25.579-re. Három évtized alatt az itt élő német ajkúak második generációja már nyelvileg asszimilálódott, s ennek a folyamatnak a kantonban erősebb olasz nyelv lett a kedvezményezettje. Az adatokban különbségként megjelenő néhány ezer fő olasz dominanciás kétnyelvűvé vált.

A francia nyelv beszélőinek száma 1990-ig folyamatos növekedést mutatott (nagy ugrás 1960 és 1970 között volt tapasztalható; 2.839-ről 4.102 főre), ám az 1990-es évre az 5.454 főre emelkedett létszám a 2000. évi népszámlálásra 5.024 főre csökkent. A növekedés a XX. század végén Ticino felé irányuló erőteljes belső vándorlási hullámmal magyarázható, de a francia ajkúak esetében a nyelvi asszimiláció sokkal könnyebben ment végbe, mint például a kantonban élő német ajkúak esetében. A 90-es években már ennek a jelenségnek lehetünk a tanúi, mivel a francia és az olasz kultúra igen közel áll egymáshoz; valamint mindkettő neolatin nyelv, tehát szerkezetileg is közelebb állnak

[95] Popolazione residente, secondo la religione e la lingua principale, in Ticino, dal 1850. In: http://www3.ti.ch/DFE/DR/USTAT/index.php?fuseaction=dati.home&tema=33&id2=85&id3=87&c1=01&c2=05&c3=01

egymáshoz, mint a némethez; így az ideérkezők számára könnyebb az azonosulás az itteni többségi nyelvvel.

A rétoromán esetében 1920 és 1941 között történt nagyobb ingadozás: 163, 264, valamint 199 fő jelölte e nyelvet fő nyelvnek. A számuk azóta egyenletesen növekedett 1980-ig (ekkor 505 fő), majd hirtelen csökkent 365 főre (1990-ben). 2000-re enyhén emelkedett a számuk (384).

Az egyéb nyelvek arányának drasztikus növekedése 1980 és 2000 között ment végbe, amikor is 7.830 főről 20.862 főre emelkedett. A kantonban élő francia és rétoromán ajkúak együttes aránya ennek 25 %-a, s egyre kisebb aránybeli különbséget mutat a német nyelvvel összehasonlítva.

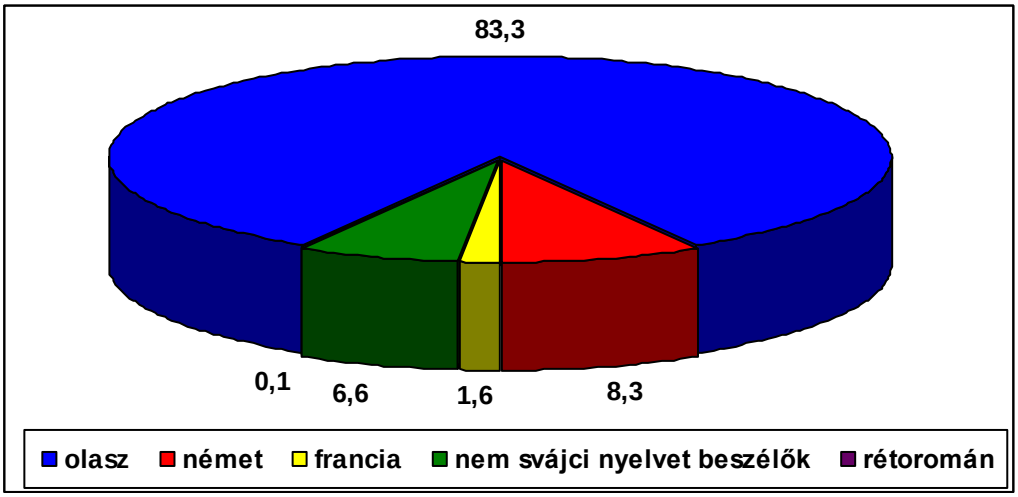

8. ábra. Az olasz nyelvterület nyelvi összetétele %-ban kifejezve a 2000. évi népszámlálás alapján
Forrás: saját készítésű ábra Lüdi–Werlen (2005: 17) alapján

A 83,3 %-os olasz nyelvű és a 8,3 %-os német nyelvű lakosság mellett 6,6 %-os a nem svájci nemzeti nyelvet beszélők aránya, melyek mögött messze lemarad az 1,6 %-kal magukat képviselő francia ajkúak és a 0,1 %-kal jelenlévő rétoromán ajkúak száma (Lüdi–Werlen 2005: 17).

	olasz	**német**	**francia**	**rétoromán**	**egyéb nyelvek**
fő	254.997	25.579	5.024	384	20.862
arány %-ban 2000-ben	83.1	8.3	1.6	0.1	6.8
változás %-ban 1990-hez képest	+0,3	-1,4	-0,3	0,0	+1,4

10. táblázat. Ticino kantonban a fő nyelvet beszélők száma és aránya a 2000. évi népszámlálás alapján
Forrás: saját készítésű ábra Bianconi–Borioli (2004: 23-24) alapján

A táblázatban jelölt arányok[96] 1990-hez képest negatív elmozdulást mutatnak a német (a négy nagy zónában – Lugano, Locarno, Bellinzona, Mendrisiotto – a német nyelv egységes csökkenést mutat), valamint a francia nyelvekre nézve, de pozitív mérleget az olasz és az egyéb nyelvek javára. Az olasz emelkedése rámutat az olasz presztízsének erősödésére, bár meg kell jegyezni, hogy míg a központi területeken az olasz nyelv használata enyhe csökkenést mutat, a peremvidékeken, a hegyekben enyhe növekedést (Bianconi–Borioli 2004: 23-24).

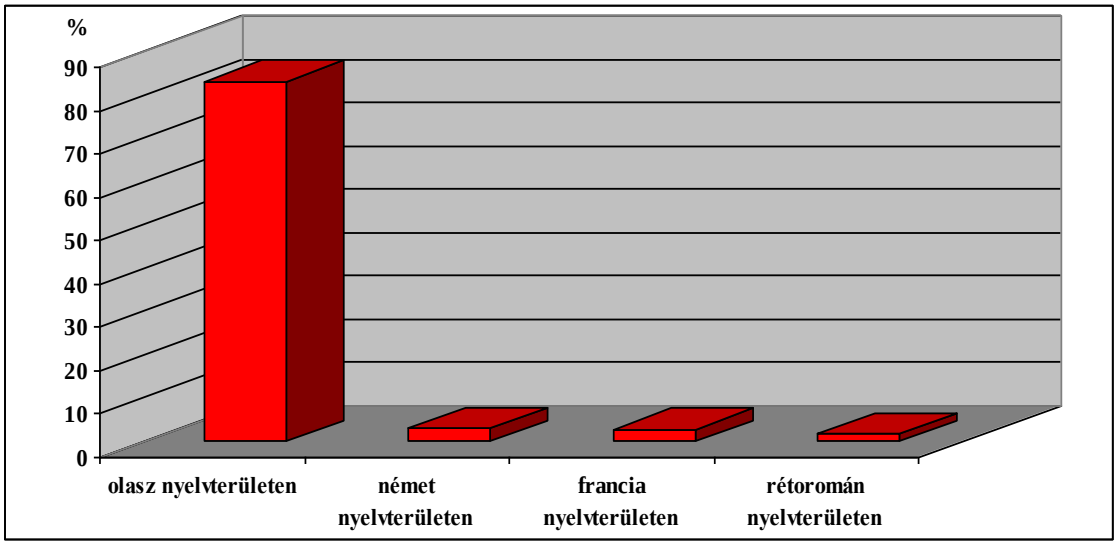

9. ábra. Az olasz nyelv jelenléte a négy nyelvi régióban
Forrás: saját készítésű ábra Lüdi–Werlen (2005: 17) alapján

A négy nyelvterületet vizsgálva egyértelmű, hogy az olasz nyelvterületen (83,3 %) kívül csekélynek mondható az olasz nyelvet fő nyelvként beszélők száma. Német nyelvterületen 3,0 %, francia nyelvterületen 2,9 %, rétoromán nyelvterületen 1,8 % (Lüdi–Werlen 2005: 17). Azonban a második legnagyobb hivatalos nyelvvel, azaz a francia nyelvvel összehasonlítva megállapítható, hogy mind a rétoromán, mind a német nyelvterületen magasabb az olasz nyelvet főnyelvként beszélők száma, mint a francia ajkúaké. A rétoromán területen mindez megmagyarázható a német mint extraterritoriális nyelv dominanciájával (25 %), illetve azzal a ténnyel, hogy a háromnyelvű Graubünden kantonban a rétoromán mellett a német és az olasz nyelv hivatalos nyelvként funkcionálnak. A német nyelvterület esetében az olasz ajkúak nagyobb létszámának oka lehet egyrészt az olasz vendégmunkások jelenléte, másrészt az a belső elvándorlás, mely

[96] Megjegyzés: a Lüdi–Werlen valamint a Bianconi–Borioli nyomán készült táblázatokban látszik, hogy a két szerzőpáros az olasz ajkúak és az egyéb nyelvet beszélőket nem egészen azonos arányban tüntette fel.

következtében a gazdaságilag erős, így munkahelyet biztosító területre költöznek olasz ajkú családok.

	rétoromán nyelvterület	német nyelvterület
olasz ajkúak	1,8	3,0
francia ajkúak	0,3	1,4

11. táblázat. Az olasz illetve a francia nyelvet főnyelvként beszélők aránya a rétoromán és a német nyelvterületen %-ban kifejezve
Forrás: saját készítésű ábra Lüdi–Werlen (2005: 17) alapján

Német nyelvterületen a képzetlen munkaerő körében az arány 14,8 %, ami ugyan 1990-hez képest 3,7 %-os visszaesést mutat, mégis a legelterjedtebb közvetítő nyelvként szolgál főleg az építőipar, a bányászat és a vendéglátás szektorokban (Lüdi–Werlen 2005: 17-49). Ahogy Ottavio Lurati is megjegyzi, a vendégmunkások többségét olasz anyanyelvűek alkotják. Ez megmagyarázza, miért az olasz szolgál közvetítő nyelvként a különböző nemzetiségű vendégmunkások között (Lurati 2000: 182). A statisztikai adatokat figyelembe véve a 2000. évi népszámláláson az olasz nyelvi régión kívül összesen 204.231 fő jelölte az olaszt fő nyelvnek. Nemzetiségüket tekintve ebből 40.747 svájci, 156.858 fő olasz, 6.626 fő egyéb állampolgár, akik 99 különböző államból érkeztek, többek között Portugáliából, Spanyolországból, Horvátországból, Macedóniából (Bianconi–Borioli 2004: 124). A fentiek alapján érthető Antonini és Vassere állítása (1990: 137), amely szerint az olasz nyelv hat variánsa különböztethető meg Svájcban:

– Ticino kantonban beszélt olasz
– Graubünden kanton olasz nyelvű területén használt olasz
– helvét olasz (Svájc nem olasz kantonjaiban fejlődött nyelv)
– föderális olasz (Bernben a közigazgatás szövegeiben, fordításaiban használt nyelv)
– olasz bevándorlók nyelve
– a különböző származású munkások között közvetítő nyelvként használt egyszerűsített olasz

Míg Antonini és Vassere a Ticinóban beszélt olasz nyelv alatt a ticinói regionális olasz nyelvet értik és a kantonon belül nem tesznek kísérletet a további felosztásra, Ottavio Lurati Dél-Svájc területén belül elkülöníti az említett regionális nyelvet a kantonban megtalálható sztenderd olasztól, a helyi dialektusoktól, valamint a régió határain túlnyúló dialektusoktól (Lurati 2000: 193-194).

4.2. Az olasz nemzeti nyelv Svájcban

4.2.1. Az olasz nyelv térhódítása

A XI–XII. században egész Itália területén számos írott nyelvi dialektus fejlődött ki. A következő két évszázad folyamán Genova, Milánó, Torino, Velence, Siena és Perugia területén kialakultak a regionális írott nyelvek. A XIV. századtól Firenze regionális írott nyelve olyannyira erőssé vált, hogy nem csak a dialektusokat, hanem a többi regionális nyelvet is háttérbe szorította. Mindez Firenze gazdasági erejének volt köszönhető, mely fontos kereskedelmi és pénzügyi központtá vált. Dante, Boccaccio és Petrarca műveinek köszönhetően a toszkán írott dialektust lassanként más régiók is elfogadták írott nyelvként, így idővel ezt azonosították az olasz nyelvvel. A döntő tényező azonban mégsem a nyelvi, sokkal inkább a firenzei társadalom vitalitása és az ezzel összefüggő magas presztízs volt, mely ehhez az eredményhez vezetett.

Dél-Svájcnak főleg Milánóhoz és Comóhoz volt kötődése. A XV. század végéig a milánói kancelláriában a toszkán eredetű írott nyelv (tehát az olasz) teljes egészében felváltotta a latint. Ugyan a prédikáció nyelve sokáig még a latin maradt, azonban a lelkigyakorlatokon a megértést könnyítendő egyre inkább az olaszt használták. Ennek bizonyítékai például a korból fennmaradt, még erősen dialektussal átitatott olasz nyelvű imakönyvek. A lombard és a dél-svájci egyházközösségek rendelkezései is előnyben részesítették az olasz nyelvet, azonban a nyelv terjedésének igazi áttöréséhez a megértés hétköznapi igénye vezetett. A jegyzők, a kereskedők, az üzletemberek és a hivatalnokok egyre inkább a toszkán normát használták munkájuk során. A rendeleteket párhuzamosan készítették latin és olasz nyelven, a XVI. században azonban már inkább olaszul jegyezték le a kancellária szövegeit, a faluközösségek dokumentumait. A XVII-XVIII. században a szóbeli kommunikációban még mindig a helyi dialektusok kaptak főszerepet, az olasz inkább az írott szöveg nyelve volt. A változást a XIX. század hozta meg, amikor szóban is egyre többször az olasz nyelv került előtérbe. A milánói Giordani apátnak köszönhetően Como területén a prédikációkban is felváltotta az olasz a dialektust. Az olasz nyelv elterjedését segítették a században megalakult községi iskolák és a régiók közötti kapcsolatok erősödése is. Igazi térhódítása a XX. századra tehető, amikor a tömegkommunikáció, valamint a megváltozott életforma és a társadalmi fejlődés is, tehát nem nyelvi, hanem kulturális és társadalmi változások hozzájárultak a nyelv elterjedéséhez (Lurati 2000: 185-208).

A Gotthard-alagút megnyitásának köszönhetően eluralkodott az a félelem, hogy a területet idegen ajkúak árasztják el, mely megváltoztatja a kanton lakosságának összetételét, és ez kihat a szokásokra, a nyelvre és a kultúrára is. A nyolcvanas évek azonban változást hoztak, amelyet Martinetti két okkal magyaráz. Egyrészt elhunytak azok a hazafiak, mint Basilio M. Biucchi, Piero Bianconi, Virgilio Gilardoni, Vincenzo Snider, akik ticinói származásúként és tanárként, fordítóként, publicistaként a több évtizeden át tartó olasz eszme kontra helvétizmus vita harcias szereplői voltak. Másrészt az *italianità*, a *törzs védelme,* a *személyiség* fogalmakat lassanként felváltotta a *Ticino nyílt régió,* a *regionális identitás* eszméje.

Az 1996-os év, amely Stefano Franscini (1796–1857), Ticino kanton legkiemelkedőbb államférfija születésének bicentenáriuma, alkalmat adott arra, hogy felelevenítsék az életútját. Franscini, akit 1848-ban Ticino képviselőjének beválasztottak a Szövetségi Gyűlésbe, a becsületesség és az odaadás mintaképe, aki Svájcról és a kantonról szóló statisztikai és gazdaságpolitikai írásaival a nemzeti érzés és tudatosság egyik megalapozója volt. A liberális mozgalom vezéregyéniségeinek egyike volt, aki 1830-tól megújította a kanton politikai intézményeit. Így többek között neki köszönhető a föderális állam kiépülése 1848-ban (Martinetti 2003: 152-157).

A kanton földrajzi adottságának köszönhetően a helyi dialektusok egymástól elkülönülve fejlődtek. A hegyvidéki területeken, az Alpok nyúlványainál, Basso Sottoceneri területén beszélt dialektusokban visszatükröződnek a terület jellemzői: az eltérő mentalitások, étkezési szokások, tulajdonviszonyok. Ma már a családon belüli fő nyelv is az olasz (2000-ben 55,2 %). A családok 18,7 %-ában a sztenderd olasz együtt használatos a dialektussal, és csupán 16,8 %-nál használatos csak a dialektus. Az iskolákban a diákok 11,1 %-a használja rendszeresen a dialektust. A munkahelyen használatos nyelvi repertoárban nincs utalás a dialektus alkalmazására. Az olasz nyelv 98,6 %-os használata mellett 22,0 % a német, 16,9 % a francia és 11,0 % az angol jelenléte (Lüdi–Werlen 2005: 40-87).

4.2.2. Az olasz nyelv a hétköznapokban

Az olasz nyelv fennmaradását és hétköznapi jelenlétét szolgálják az olasz nyelvű újságok, mint a *Corriere del Ticino,* a *Giornale del Popolo,* az olasz nyelvű tv- és

rádióadók, a *Radiotelevisione svizzera di lingua italiana*.[97]

A sajtó, a rádió és a televízió határok nélküli információs eszközök olasz Svájc és Olaszország között. Olaszországból évente több millió újságot importálnak Svájcba. 1995-ben Olaszország az olasz svájci kantonba átlagosan 18.000 példány napilapot küldött naponta (legnépszerűbb a *Corriere della Sera* volt, ezt követte a *La Gazzetta dello Sport*). Az eladatlan példányszám 40% körül mozgott, így a valós eladási szám valamivel több volt, mint 10.000. A legnagyobb ticinói napilap, a *Corriere del Ticino*, naponta 500 példányt küldött Olaszországba, ebből 200-at előfizetőknek (Zanetti 1996: 260-266).[98]

A ticinói könyvkiadók kevéssé keresettek az olasz piacon, ellenben a rádió- és televízióadások erős kapocsként vannak jelen Svájc és Olaszország között.
Olasz Svájc a helvét régiók közül utolsóként indított saját rádió- (1933–) és televízióadót (1958–). A rádió *Radio Monteceneri* néven jött létre a háború előestéjén. A háború alatt nőtt a jelentősége a szabadság és függetlenség szellemében szóló műsorainak köszönhetően, amelyet titokban egész Észak-Olaszországban hallgattak. Az idős generáció még ma is hű az adóhoz (*Rete 1*), sőt fiatalokat is meghódított, akik azonosultak a lombard régió információs, kulturális és szórakozási igényeivel.

A televíziózás kezdete Svájcban az ötvenes évekre tehető Lausanne, Bázel és Zürich központokkal. Az *SSR* (*Schweizerische Radio- und Fernsehgesellschaft*) 1957-ben megkapta az engedélyt a sugárzásra. A következő évben már rendszeresen közvetített német és francia nyelven, a Zürichből és Genfből közvetített olasz nyelvű kommentárok pedig eljutottak Ticino kantonba is.

Olasz Svájc területén elsőként az olasz *RAI* vált igazán népszerűvé. Amikor azonban a *TSI* (*Televisione della Svizzera Italiana*) megkezdte működését (amely hangsúlyozta az olasz svájci és svájci valósággal való azonosulást), egyre jobban elterjedt a ticinói és a graubündeni területen, majd meghódította Olaszország egyes vidékeit is. Bár a nyolcvanas években Olaszországban nem volt sugárzási engedélye, 1995-től, a római és a helvét hatóságok közti egyezménynek köszönhetően, Lombardia és Piemonte tartományokban újra fogható lett a *TSI*. 1996-ban mintegy 7 millióra volt tehető a potenciális közönség létszáma.

---

[97] www.cdt.ch – www.gdp.ch – www.rtsi.ch
[98] Az aktuális eladott példányszámról a Corriere della Sera szerkesztősége nem adott információt, így csak az említett tanulmányban közölt számokkal dolgozhattam.

	TSI	Canale 5	Raiuno	Raidue	Italia 1	Raitre
nézettség	26	15	11	10	9	5

12. táblázat. A legnézettebb olasz nyelvű programok olasz Svájcban, %-ban kifejezve
Forrás: saját készítésű ábra Zanetti (1996: 260-266) alapján

Egy 1995-ben végzett felmérésből kiderül, hogy olasz Svájcban a legnézettebb olasz nyelvű programokat a *TSI* szolgáltatja (26 %, főműsoridőben 32 %), ezt követi a *Canale 5* (15 %), a *Raiuno* (11 %), a *Raidue* (10 %), az *Italia 1* (9 %) és a *Raitre* (5 %).

Nyelvkutatási szempontból a már említett, Bellinzonában működő *Nyelvi Kutatóközpont* tesz a legtöbbet,[99] amelynek célja, hogy felmérje a kanton szociolingvisztikai és nyelvi helyzetét, és eredményeit publikációk formájában nyilvánosságra hozza. Ezek között találjuk az 1994-ben megjelent *Lingue nel Ticino* című kötetet (Sandro Bianconi szerkesztésében), mely az olasz nyelv és a Ticinóban meglévő egyéb nyelvek kapcsolatait vizsgálja. Az 1995-ben (ugyancsak Bianconi szerkesztésében) megjelent *L'italiano in Svizzera* az 1990. évi népszámlálás adataira támaszkodva mutatja be az olasz nyelv helyzetét a Svájci Konföderáció területén. Bianconi Val Bregaglia területén végzett kutatásáról szól az 1998-ban megjelent *Plurilinguismo in Val Bregaglia* című kiadvány. Az intézet további munkái között említhetők: Antonini, F. – Moretti, B.: *Le immagini dell'italiano regionale* (2000) és *Famiglie bilingui* (2000), Taddei Gheiler: *La lingua degli anziani* (2005), Casoni: *Italiano e dialetto al computer* (2011).

Mindezek az *italianità* elemei.[100] Ezt képviselik olasz Svájc nyelvészei, írói, költői, mint például Sandro Bianconi és Ottavio Lurati, illetve Giorgio Orelli, Alberto Nessi, Plinio Martini, Giovanni Orelli (Wenger 1988: 68-73).

Svájc esetében nem beszélhetünk egymástól elszigetelt nyelvi közösségekről. A különböző nyelvet beszélők együtt élnek, az egyes nyelvi areák között igen nagy az átfedés.

[99] Osservatorio linguistico della Svizzera italiana - www.ti.ch
[100] Az *italianità* szótári jelentése: olaszosság, olasz jelleg. Mint terminus az olasz néphez kötődő kulturális és történelmi jegyek összességét foglalja magában. Svájci viszonylatban az olasz nyelvi régió azon jegyeinek összessége, amely az olasz ajkú közösséget Svájcon belül megkülönbözteti a többi régió közösségeitől.

	teljes lakosság	német	francia	olasz	rétoromán	angol	egyéb nyelvek
Zürich	1.161.804	979.460	37.095	66.097	3.372	71.370	217.624
Uri	29.194	27.593	258	666	-	575	2.132
Basel-Stadt	158.613	126.602	8.271	10.715	438	11.252	35.263
Aargau	516.551	459.373	10.496	26.346	909	18.205	78.401
Genf	351.947	20.417	282.111	26.259	223	36.459	101.934

13. táblázat. Öt kanton teljes lakosságának nyelvi megoszlása 2011-ben
Forrás: saját készítésű ábra *Ständige Wohnbevölkerung ab 15 Jahren nach Hauptsprachen und Kanton 2011* alapján (http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/news/04/01.html)

A lakosság száma évről évre növekedett, azonban ez a növekedés nem homogén módon ment végbe az összes kantonban. Ezt mutatja a különböző nyelvet beszélők jelenléte is a táblázatban kiemelt öt kantonban. A francia ajkú Genf kivételével négy kanton német Svájc területén fekszik. A gazdaságilag legerősebb Zürich kantonban az angol nyelv erős jelenléte elsősorban a gazdasági szektor résztvevőinek köszönhető. Azonban az egyéb nyelveket beszélők száma is azzal magyarázható, hogy mivel Svájc legfontosabb pénzügyi, ipari és gazdasági centruma, a kantonban könnyebben találnak munkát az országban letelepedni kívánó külföldi lakosok. Minthogy Bázel a vegyipar, gyógyszergyártás központja, az angol dominanciája mellett az egyéb nyelvek jelenléte is jelentős ezen a területen. Genf esetében elsősorban az ott székhelyet választó nemzetközi vállalatok és egyéb intézmények miatt meglehetősen magas az angol ajkúak és az egyéb nyelvet beszélők száma. A csekély rétoromán jelenléttel szemben az olasz nyelvet beszélők száma mindegyik kantonban a legmagasabb a nemzeti nyelvek közül, leszámítva a nyelvi régió főnyelvét, azaz négy esetben a német, Genf esetében pedig a francia nyelvet. Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy a különböző országokból érkező vendégmunkások közvetítő nyelve leggyakrabban az olasz.

Mint ahogy az a 4.1.4. alfejezet ábráján látható, Ticino kanton sem csak olasz ajkú lakosságból áll, így a kantonon belül elsődlegesen a vegyeslakosságú település a jellemző. A következő táblázat szemlélteti néhány fontosabb település nyelvi megoszlását:

	teljes lakosság	olasz	német	egyéb nyelvek
Airolo	1.593	1.363	57	173
Bellinzona	16.463	14.392	590	1.481
Comano	1.594	1.355	163	76
Leontica	267	242	12	13
Locarno	14.561	11.153	1.528	1.880
Lodrino	1.461	1.292	28	141
Maggia	850	752	59	39
Vacallo	2.758	2.564	113	81

14. táblázat. Ticino kanton öt településének lakosai nyelvi megoszlás szerint, főben kifejezve
Forrás: saját készítésű ábra Bianconi–Borioli (2004: 152-158) alapján

Minthogy Ticino nyolc körzetből álló kanton, mindegyik körzetből kiválasztottam egy-egy települést. A kiválasztás szempontja az volt, hogy függetlenül a település nagyságától mindegyikben található legyen nem a kanton főnyelvét beszélő lakos. Bianconi–Borioli a nemzeti nyelvek közül csak a németet emelte ki, így feltételezhető, hogy az „egyéb nyelvek" a franciát és a rétorománt is magukban foglalják, nem csupán a nem-nemzeti nyelveket. A forrásanyag (Bianconi–Borioli 2004: 152-158) egészét figyelembe véve nem találtam olyan települést, ahol a német nyelv – még ha csak csekély számban is – ne lenne jelen, s csupán néhány település van, ahol a népszámlálás adatai alapján csak olasz és német ajkú lakos él. Példaként említendő Blenio körzetéből Ghirone, Largario, Leventina körzetéből Calonico, Locarno körzetéből Borgnone. Ezen települések mindegyikére jellemző, hogy a lélekszámuk 145 alatt van.

	egykori Jugoszlávia nyelvei	portugál	spanyol	albán	angol
1990-ben	3.329	2.183	2.774	543	1.531
2000-ben	5.879	3.474	3.099	1.703	1.520

15. táblázat. Ticino kantonban az öt legnagyobb lélekszámmal rendelkező nem nemzeti nyelv
Forrás: saját készítésű ábra Bianconi–Borioli (2004: 40) alapján

Az egyéb nyelvet beszélők csoportját illetően ugyancsak Bianconi–Borioli (2004: 40) kimutatására támaszkodva megállapítható, hogy a kantonra nézve legnagyobb számban az egykori Jugoszlávia nyelvei, valamint a portugál, a spanyol, az albán és az angol képviselteti magát. Az 1990-ben és a 2000-ben végzett népszámlálás adataiból

kitűnik, hogy míg a jugoszláv utódállamokból, Portugáliából, Spanyolországból, Albániából egyre többen telepednek le a kantonban, addig az angol ajkúak száma inkább stagnál. Ez feltételezhetően a háttérországok gazdasági helyzetének tudható be, mivel sokan a munkavállalás, a magasabb életszínvonal miatt hagyták el hazájukat.

A nyelvi különbségek minden esetben szociokulturális eltéréseket rejtenek, s a nyelvek egymásra hatása is elkerülhetetlen. Esetünkben az olasz nyelv mind földrajzi, mind politikai, mind szociális vonatkozásban szoros kapcsolatban áll a némettel. A nyelv kapcsolatrendszerének megértéséhez azonban először szükséges annak bemutatása, hogy miként vált Ticino kanton a Svájci Államszövetség részévé.

4.2.3. Ticino kanton integrációja

Az Államszövetség és Ticino kapcsolatát a XIX. században sok konfliktus hatotta át. Jóllehet a kanton 1803-tól az Államszövetség teljes jogú tagjává vált, továbbra is Franciaország segítségével intézte ügyeit mindaddig, míg Muggio és Mendrisio a Ciszalpin Köztársaság részévé vált. A belső politikai feszültségek egyik bizonyítéka, hogy a körzetek a kanton székhelyében sem tudtak egyezségre jutni, így Bellinzona, Lugano és Locarno hatévenként váltották egymást egészen 1878-ig, amikor Bellinzona végleges székhellyé vált. A Konföderáció lázongónak és megbízhatatlannak tartotta a kanton lakosait, így a kantonnak a hozzá kapcsolódó előítéleteket is le kellett győznie ahhoz, hogy béke uralkodjék közte és a többi kanton között.

Az 1815-1848 közötti időszakban a kanton nem vállalt jelentős szerepet a Szövetségi Gyűlésben; csekély figyelmet szentelt az általános kérdéseknek, sokkal inkább a kantoni érdekekre koncentrált. Földrajzi helyzetéből adódó elszigeteltsége a többi kantontól, illetve a nyelvi nehézségek (főként a német nyelvű területekre értve) az Államszövetség egyéb területein élőkkel kölcsönösen hátráltatták egymás megismerését.

1830-tól a liberálisok igyekeztek bekapcsolni Ticinót a helvét újjáteremtő mozgalomba azzal a szándékkal, hogy a szövetségi testvériség és a helvét hazafiság erősítse a ticinóiak svájci nemzeti tudatát. A XIX. század második feléig azonban nem volt érzékelhető ez a szellem; ritkák voltak a Ticinóban tartott szövetségi rendezvények – mely ritka alkalmak egyike volt 1833-ban a svájci Természettudományi Társulat gyűlése Luganóban –, s elsősorban arra szolgáltak, hogy kiemeljék a ticinóiak és az Államszövetség többi lakosai közötti távolságot vagy a kölcsönös közömbösséget. A

kantonális törvényhozás nem kedvezett a kívánt közeledésnek, s nem valósult meg az 1842-ben megvitatott kormányzati terv a szavazati és megválaszthatósági joggal rendelkező aktív lakosság kibékítéséről azon kantonok lakosaival, akik elfogadják a kölcsönösséget. Ennek fő oka vallási eredetű volt, ugyanis Svájc vallási szempontból már akkor is vegyes ország volt – relatív homogén vallási területekkel. Ticino olasz nyelvű katolikus, míg például Zürich, Bern vagy Schaffhausen német nyelvű protestáns kantonok voltak.

A kanton politikai arculatát a Habsburg Birodalomhoz tartozó Lombardiával való kapcsolata határozta meg, amely a közös kulturális hovatartozásnak, az élénk gazdasági kapcsolatoknak (gabona- és sóellátás), nem utolsósorban pedig a comói, valamint a milánói egyházmegyéhez való tartozásból eredő vallási kötődésnek tudható be. A katolikus Ticino egyházszervezeti szempontból nem volt egységes, ráadásul a Lombardiához képest amúgy is kis lélekszámú terület népessége két lombardiai egyházmegyéhez tartozott, a milánóihoz és a comóihoz. 1839-re szakadás állt be Ticino és Lombardia-Veneto között, mert előbbiek egyre inkább szembekerültek az osztrák uralommal és az azt megtestesítő – osztrák főpapok által irányított – katolikus egyházzal; míg az utóbbiak – ugyan ez nem jelentette feltétlenül a Habsburgok iránti hűséget – az egyre inkább függetlenedő ticinói kormányzat ellen léptek fel. Az 1815. évi bécsi kongresszus döntését követően a kanton számára világossá vált, hogy a helvét Konföderáció törekvései, miszerint a kantonoknak meg kell adni a legnagyobb autonómiát, kedvez a kanton népének, másrészről elhárítja annak veszélyét, hogy a szövetségi többség protestáns felekezeti hovatartozását átvegye a kanton, hiszen identitásuk egyik legfontosabb eleme éppen a katolikus vallás volt. Ennek fontosságát a ticinói Alkotmány is mutatja, amely akkor még nem tett említést a nyelvről, míg a katolikus identitás, mint legfontosabb autonómia-tényező, 1803-tól 1975-ig az Alapokmány részét képezte.

1839-től tehát egyre jobban elszakadt Ticino az észak-olasz területektől, s egy szűk évtized múlva, 1848-ban megszületett a Svájci Alkotmány, amelynek ez a kanton is fontos részévé vált. Ilyen körülmények között kezdődött a kanton és az Államszövetség közötti kapcsolat második periódusa 1848-ban, amikor az új alkotmánnyal létrejött a modern föderális állam. A közös kapcsolat két pillére a vám és a posta feletti szövetségi monopólium, valamint a közös külpolitika volt. A kantonok közötti vámilleték és egyéb illetékek, úthasználati díjak monopolizálásával (tehát egyes kantoni kompetenciákat megszűntettek) az állam az egységes piac kialakítására törekedett. A kantonon átmenő

forgalom miatt az intézkedések különösen érintették Ticinót, hiszen addig a felsorolt illetékekből származott a legnagyobb adóbevétele. Az állam a bevételek egy részét visszajuttatta a kantonnak, így legalább részben pótolta a kieső helyi jövedelmet. Az elkövetkező években a Konföderáció szembesült egy gazdaságilag gyenge, nyelvi és felekezeti szempontból kisebbségben lévő kantonnal, melynek 1859-ig (ekkor Ausztria elveszíti Lombardiát) az osztrák politikával is szembe kellett néznie.

Miután 1878-ban Bellinzonát Ticino egyedüli székhelyévé nyilvánították, 1884-ben megalapították a ticinói püspökséget, ami az olasz comói püspökségtől való leválást eredményezte. Ennek a jelentősége abban áll, hogy a független, önálló egyházszervezet létrehozása az egyik kulcsa a nyelvi, identitásbeli különválásnak is.

1882-ben a Gotthard-vasút megnyitásával új fejezet kezdődött a kanton és Svájc többi területének kapcsolatában. Megszűnt az elszigetelődés, ténylegesen megindult az emberek 'szabad áramlása', az ipar és szolgáltató szektorokban versenyhelyzetet teremtettek a Ticinónál fejlettebb kantonok. Idővel azonban a kanton lakosai úgy érezték, hogy a gazdaságilag erősebb kantonok át akarják venni az irányítást, ugyanakkor politikailag és kulturálisan kirekesztik őket, s az olasz nyelvet figyelmen kívül hagyják a gazdasági tevékenységekben. Ráadásul olasz Svájc még akkor sem nagyon képviseltette magát a föderációs igazgatásban: a Szövetségi Tanácsban 1864 és 1911 között egyetlen ticinói képviselő sem volt. A fenyegetettség és kirekesztettség érzése olyannyira eluralkodott, hogy 1924-ben, majd 1937-38 folyamán a ticinói kormány Bernben benyújtotta (a 3.1. alfejezetben említett) 'ticinói követeléseit'. Gazdasági kéréseiken túl, az olasz nyelv védelmében kérték, hogy szüntessék meg a Ticinóban dolgozó helvét vasúti alkalmazottak gyermekeinek épült német iskolákat. A második világháborút követően viszont gyorsan és pozitív irányban változott az állam és a kanton kapcsolata (a fasizmus megbukásával ugyanis végérvényesen megszűnt az olasz nemzetet egységesíteni akaró irredenta mozgalom, mely megzavarta a kantonnak a szövetséggel való kapcsolatát), melyet többek között a kantonok közötti egyezmények erősítettek (Marcacci 2003: 61-86).

4.2.4. A ticinói identitás jellemzői

Az előző alfejezetben felvázolt történelmi-politikai események mutatják, hogy a Ticinóban élő olasz ajkúak számára nyelvi tekintetben az Olaszországhoz való kötődésnél fontosabb a történelmi múlthoz, a lokális hagyományokhoz való kapcsolódás.

A svájciakkal való azonosulásuk fokozatosan alakult ki annak köszönhetően, hogy 1848 után sűrűsödtek az üzleti, adminisztratív, személyes kapcsolatok, amelyek egyre jobban összekapcsolták a különböző kantonok lakosait.

A XIX. századot Ticino szempontjából a csatlakozás körüli bizonytalanság jellemezte, ami abból a kettősségből fakadt, hogy egyrészt a kanton alárendeltnek érezte magát a konföderációban, másrészt az itáliai olasz nemzethez való földrajzi és kulturális közelsége miatt sem érezték magukat svájcinak. Ezen felül még az egy kantonná összekapcsolt körzetek lakosai is kölcsönösen idegennek érezték egymást. Az együttélés nehézségeit mutatták például a kanton székhelyéről szóló viták, Sopraceneri és Sottoceneri területek szétválasztása két félkantonná. A kohézió hiánya például abban is megmutatkozott, hogy Leventina 1814-ben Uri kantonhoz kívánt csatlakozni.

A helyi lokálpatriotizmust tükrözi, hogy a települések önálló, saját politikai vezetést követeltek, ezáltal az egész kantont érintő kezdeményezések (pl. általános iskola, agrártörvény, stb.) sok helyen nem találtak támogatásra.

Az 1815. évi föderális paktum teljes autonómiát garantált a ticinói köztársaságnak. A ticinóiak kötődtek ugyan valamennyire a konföderációhoz, ám ez mégsem volt teljes azonosulás. Erre utal az *andare in Svizzera* kifejezés, *menni a konföderáció másik részébe („Svájcba”)*, melyből világossá válik, hogy a kantonon kívül eső területek idegennek számítottak a ticinóiak számára (Ceschi 1986: 20).[101] Az 1830-as évektől egyre erősebb lett a Svájchoz tartozás szándéka. Egyre több tudományos, sport, és hazafias kör alakult, amelyek összefogták a kantonokat. Ticino is részt vett ebben a mozgalomban Vincenzo D’Alberti (neki köszönhető a már említett Természettudományi Társulat luganói gyűlésének megvalósulása 1833-ban) és Stefano Franscini közbenjárásának köszönhetően. Amikor 1830-ban a liberálisok hatalomra kerültek, missziójuk lett a társadalom figyelmének ráirányítása a kantonális hazaszeretetre, illetve a helvét testvériségre és a svájci tudatra. Franscini statisztikai műve, a *Statistica della Svizzera* 1827-ben jelent meg Luganóban, amely ugyan Ticinót a közösségi szellem

[101] A szerző utal *Appunti sulla «ticinesità»* című saját írására (1980), amelyben ezt a kifejezést használja és magyarázza meg. In: «Bloc-Notes», 2-3. szám. 1-8.

egyik legszegényebb kantonjaként említi, célja azonban az volt, hogy Svájc egyéb kantonjait megismertesse a ticinóiakkal. Ezt követte 1835-ben a *Der Canton Tessin* című, nem sokkal később olasz nyelven is megjelent mű, amely az előzővel ellentétben ezt a kantont szándékozott bemutatni az ország többi lakosának. A nevelésben is törekedtek a hazafiasságra, és arra, hogy a fiatalok barátságokat kössenek német és francia nyelvű honfitársaikkal.

A század második felétől két folyamat is erősítette a ticinói identitást. Egyrészt a folyamatosan szerveződő svájci állam föderalisztikus jellegének erősítése, másrészt az Itáliai Királyság megalakulása. Mivel a föderális állam megalakulásával Ticinót megfosztották a vámbevételektől, s ezáltal az autonómiája egy részétől is, a kanton mindig visszautasította a központosító reformokat, mert a szuverenitásuk és ezzel együtt az identitásuk megsértésének érezték az intézkedéseket; végül a folyamat eredményeként a XIX. század utolsó harmadára bizalmatlan lett Ticino a konföderációval szemben. A svájci állam aggódott a ticinóiak önállósodási törekvései miatt, s éppen ezért biztosokat jelöltek ki a kanton eseményeinek felügyeletére. Ezt ismét fenyegetésnek vélték a helyi lakosok. Úgy tűnt, a ticinóiak csupán a konföderáció népével (főként a franciákkal) szimpatizálnak, nem pedig a konföderációs hatalommal.

Ezzel párhuzamosan, a század második felében Ticino eltávolodott Itáliától is, aminek főként gazdasági és felekezeti okai voltak. Ez utóbbi magyarázata a már említett milánói és comói püspökségtől való leválás, s egy önálló ticinói egyházi igazgatás megalapítása. Amikor 1862-ben az olasz parlamentben Nino Bixio képviselő Ticino Itáliához való visszacsatolását követelte, tiltakozási hullám és a helvét lojalitás hirdetése indult el mind a kantonban, mind a külföldre emigráltak körében.

Mint arról a korábbiakban már szó esett, a Gotthard vasútvonal megépítése fizikailag megnyitotta az utat Svájc belseje felé, ennek eredményeként egyre inkább elmélyült Ticino és Svájc többi része között a gazdasági és a kulturális kapcsolat, ami maga után vonta a turizmus felélénkülését és ezzel együtt az életszínvonal emelkedésének lehetőségét is.

Az államszövetséggel való egyre szorosabb kapcsolat miatt az elnémetesedés valós veszélynek látszott. Ez ellen lépett fel s vette védelmébe a kanton olasz jellegét a *L'Aula* folyóiratban 1912-ben megjelent program, amely azonban hamar hitelét vesztette, miután a lap helyt adott az olasz nacionalizmus, irredentizmus és fasizmus eszméjét propagáló írásoknak.

Az első világháborúban és az azt követő húsz évben újabb problémák sújtották a területet. Gazdasági krízis, a turizmus visszaszorulása, a mezőgazdaság hanyatlása jellemezte a térséget. Rosszabbodtak a demográfiai mutatók is, csökkent a házasságkötések és a születések száma, magas volt a gyermekhalandóság.[102] A hegyekről a városokba való elvándorlás (igazi ticinóinak a hegyi parasztokat titulálták) és az urbanizáció, a völgyek elnéptelenedése is megrendítette a kanton helyzetét.

Ticinónak nehéz feltételek között kellett megőriznie identitását, az *italianità*-t. Az agresszív, fasiszta Olaszországgal szemben két stratégiával – a függetlenség megtartásával és a helvétizmussal – védekezett, melynek egyik eszköze volt, hogy a ticinói fiatalokat igyekeztek visszatartani az olasz egyetemektől, s arra törekedtek, hogy a kantonon belül tudjanak felsőfokú képzésben részesülni. A helvétizmus támogatói (ennek kiemelkedő alakja volt Guido Calgari) törekedtek a svájci állammal való együttműködés megteremtésére. 1937-ben megalapították a *Nuova Società Elvetica* (*Új helvét társaság*) ticinói szekcióját. 1941-ben Calgari megalkotta a *Svizzera italiana* (*Olasz Svájc*) című kulturális folyóiratot, ami a helvét együttműködés jelképévé vált.

Az olasz állam számára politikai kérdéssé vált Ticino, ugyanis az ország éppen a fasizmus éveiben dolgozott ki egy politikai doktrínát Svájc felé. Elfogadta Ticinónak a Svájci Konföderációhoz való tartozását, ugyanakkor a sovinizmus szellemében jogot formált az itt élő olasz ajkú lakosság támogatására.

Sokan veszélyesnek ítélték a svájci németek gazdasági és kulturális fölényét Ticinóban. Szerintük a kanton identitását és gyenge gazdaságának megmentését akár azon az áron el kell érni, hogy akadályozzák a bevándorlást és annak lehetőségét, hogy a szövetségesek gazdaságilag erősödjenek a kanton területén. A kanton kulturális elnémetesedését elkerülendő, szükségesnek látták egy olasz nyelvű egyetem, vagy legalább egy jogi kar létrehozását.

A második világháború idején – védelmi szükségszerűségből – a kantonban a svájci patriotizmus, a Svájchoz való kötődés erősödése volt látható, ami a svájci és a ticinói identitás egymáshoz való közeledését eredményezte. A gazdasági fejlődés és a gyors átalakulások elvonták egy időre a figyelmet az identitásról, ám később ismét

[102] A magas csecsemőhalandóság a II. világháború végéig jellemezte a kantont. 1900-ben a kanton 138.226 lakosára 4.074, 1914-ben a 161.670 főre 4.075 újszülött jutott. Miközben csökkent a születések száma, 14 %-os volt a csecsemőhalandóság. *La mortalità infantile in Ticino è la più alta della Svizzera.* In: https://www3.ti.ch/DECS/sw/temi/scuoladecs/files/private/application/pdf/3147_02.14-mortalita-infantile-in-Ticino-piu-alta-della-Svizzera.pdf

fontossá vált, s manapság egy sokkal összetettebb, a globalizáció kihívásainak is megfelelni akaró közegben próbál érvényesülni (Ceschi 1986: 17-31).

4.2.5. Nyelvi attitűdvizsgálatok Ticino kantonban

A többnyelvűség, egy területen több kultúra jelenléte a nyelvek beszélőinek érintkezéséből fakad. A nyelvhez való viszonyulás – legyen az sztenderd, nyelvjárások –, a nyelvhasználat számos attitűdvizsgálat alapját képezi. Sándor Anna nyitrai magyar szakos hallgatóknak a nyelvjárásokhoz való viszonyát vizsgálta. A kérdőíves felmérés eredményeként megállapította, hogy a hallgatók többsége – ugyan a szocializáció köznyelven ment végbe – beszél valamilyen nyelvjárást, s ez utóbbival való negatív élményeit környezete (magyarországi beszélők, pedagógusok, iskolatársak) váltotta ki. Ettől függetlenül nagy részük pozitívan viszonyul a nyelvjárásokhoz (Sándor A. 2009: 199-206).

A svájci olasz nyelvű kanton lakosainak más (főként a svájci német dialektus) nyelvhez / nyelvi változathoz, ezáltal a nyelvet / nyelvváltozatot beszélő közösséghez való viszonyulása több felmérés tárgyát képezte már. Az 1990-ben publikált, Ratti-Ceschi-Bianconi szerkesztésében megjelent *Il Ticino regione aperta: problemi e significati sotto il profilo dell'identità regionale e nazionale* című kötet a *PNR 21,* azaz *Kulturális többnyelvűség és nemzeti identitás program* keretében végzett felmérés[103] eredményeit mutatja be. Azt vizsgálta, miként alakítja a regionális identitást Ticino kantonnak Svájc többi nyelvterülete, valamint a különböző országok felé történő nyitása. A vizsgálati szempontok közül – történeti, társadalmi-gazdasági, antropológiai-nyelvészeti – az utóbbi szempont alapján Sandro Bianconi és Claudia Patocchi nyelvészek végeztek felmérést. 92 tizenhét és húsz év közötti Lugano és környéki, illetve Mendrisiottóból származó, Ticinóban felnőtt fiatallal (35 középiskolás, 57 ipari tanuló) folytattak nyitott kérdésekre épülő informális beszélgetést, amely során a különböző nemzetiségű (például német, spanyol, svájci – olasz, francia, német részről –, török) fiatalok mondták el véleményüket az alábbi témák köré csoportosítva: az iskola és a munka világa; politikával való kapcsolatuk; identitástudat; nyelv; kulturális modellek. Az említett kötet (1990: 271-325) terjedelmi okokból a fiataloknak a hovatartozás érzéséről, a nyelvről valamint az ’idegenekről’ alkotott meglátásaikat foglalja össze.

[103] A szerkesztők a PNR 21 (Programma nazionale di ricerca 21) keretében végezték a kutatást, melynek címét viseli a publikált könyv.

Összegzésként megállapítható, hogy a hovatartozás érzése sokféleképpen jelenik meg a fiataloknál a családi kötelékek függvényében. A fiatalok egy része a kantonon belül is városhoz köti identitástudatát, míg mások inkább svájcinak mintsem ticinóinak érzik magukat. A kantonban felnőtt külföldiek közül sokan nem azonosulnak sem a származási, sem a befogadó országgal, ugyanakkor közöttük a legelterjedtebb a kettős hovatartozás érzése is. Sok fiatal Svájchoz olyan sztereotípiákat kapcsol, mint *nyugodt, gazdag, szép, tiszta*, azonban többeknél mindehhez társul a *többkultúrájúság, többnyelvűség* fogalma is.

A nyelvhasználatról alkotott vélemények leghangsúlyosabb pontját a német nyelv és a svájci német dialektus kantonon belüli erős jelenléte adta, melyek jelenlétét a fiatalok nem pozitívan élik meg. Sokan kifogásolták, hogy sok német és francia svájci nem sajátítja el az olasz nyelvet, míg ők – tehát a ticinóiak – ismerik mindkét nyelvet. Nagyobb szükség lenne az olasz mint anyanyelv ápolására, s a német helyett inkább az angol nyelvet kellene előnyben részesíteni. A dialektusról alkotott vélemények alapján a dialektusnak szimbolikus értéke van, s a fiatalok szinte csak családi körben használják (a megkérdezettek egyötöde beszéli valamennyire). Azonban ’hatalmi’ tényezőként, vagy éppen mások kirekesztésére is szolgálhat, amennyiben olyan közegben használják, ahol nem mindenki érti azt. Ugyanakkor mindennél szorosabban fűzi beszélőjét a helyhez, ahol született.

A ticinói lakosság heterogén összetételét nézve az ’idegenek’ három kategóriába sorolhatók: nyaralók és turisták; állandó lakhellyel rendelkező / határszéli dolgozók; politikai menekültek. A német nyelv kapcsán az első csoportról alkotott véleményüket emelem ki, mely alapján megfigyelhető az elnémetesedés. A legtöbb turista német Svájcból vagy német nyelvű országból érkezik, s az olasz nyelv ismeretének hiánya miatt a szolgáltató szektor érintett területein dolgozók igyekeznek nyelvileg alkalmazkodni hozzájuk (tipikus példaként jelenik meg az éttermek német nyelvű ajánlata).

Maria Chini az *Italiano e tedesco a contatto in Ticino* című tanulmányában (1989: 101-133) az olasz – svájci német kétnyelvű családok körében végzett felmérését elemzi. Chini négy Lugano környéki családot vizsgált, ahol legalább az egyik szülő anyanyelve svájci német. Vizsgálatának tárgya a négy svájci német anyanyelvű anyuka és az egyik anyuka két svájci német anyanyelvű gyermeke volt. A kutatás eredményei két irányvonalra épültek: egyrészt az interjúalanyok önértékelésére (nyelvi viselkedés, első és második nyelven birtokolt nyelvi kompetenciák), másrészt az interjú során mutatott

nyelvi gyakorlatra és kompetenciákra. A szerző Grosjean azon megállapítását alapul véve, miszerint minden nyelvi kapcsolat bizonyos fokú 'kétkultúrájúság', kulturális cserét idéz elő, s új nyelvi-kulturális identitás megtalálását szükségelteti, arra a következtetésre jutott, hogy a vizsgált családok tagjai ticinóinak érzik magukat. A gyermekek Ticinóban születtek és nőttek fel, környezetük (játszótársak, iskola, munka) befolyással volt identitásukra. Nyelvi szempontból családon belül az olasz nyelv emelkedett változata éppúgy használatos, mint annak alacsonyabb változata, mely felülemelkedett a svájci németen, így kialakítva egy diglosszia nélküli kétnyelvűségi állapotot, mely általában nyelvcseréhez vezet, ez esetben az olasz nyelv javára. Megállapította továbbá, hogy az olasz nyelv esetleges elnémetesedése nem a kétnyelvű családok miatt következik be, akik teljesen integrálódtak a kanton nyelvi és kulturális környezetébe.

Ticinóban a többségi és a kisebbségi csoporthoz való tartozás egyszerre van jelen. Brigitte Crost, Piero Pedrazzini és Dorothée Schmitt *Soknyelvűség Ticinóban* címmel 1994-ben végzett kutatása (1994: 64-67) három hipotézisre épült: az olasz nyelvet veszélyeztetik a germanizálódás / a bevándorlók nyelvei; a nemzeti nyelvek (olasz, német, francia) problémamentesen élnek együtt; veszélyeztetett a dialektus használata. Egy locarnói óvoda (a gyerekek majdnem fele külföldi volt, akik otthon nem beszéltek olasz nyelven) és egy általános iskola egyik osztályának vizsgálatakor (amelyben a gyerekek több mint 50 %-a külföldi volt) Crost, Pedrazzini és Schmitt megállapították, hogy az idegen anyanyelvű gyerekek nagyon gyorsan alkalmazkodtak a környezethez, és az egymás közötti kommunikációban az olasz spontán módon vált közvetítő nyelvükké. A német nyelv esetében ugyan a kantonban letelepült német anyanyelvű nyugdíjas réteg nem sajátítja el az olasz nyelvet, azonban a fiatal generáció a helyi nyelvet használja kommunikációs eszköznek. Erre rá is kényszerülnek, minthogy olasz nyelvű iskolába járnak. A kutatást végzők a nemzeti többnyelvűség fogalmával illették a ticinói nyelvi szituációt. Locarnói gimnáziumi tanulókkal készített interjúik alapján elmondható, hogy az olasz nyelven kívül a német és a francia nyelvek gyakran használt nyelvek, azonban a nyelvhez való hozzáállás függ a fiatalok eltérő hátterétől. A kanton soknyelvűségét tanulmányozták különböző üzletekben, irodákban azt igazolva, hogy az olasz, a francia és a német nyelv jelenléte a ticinói mindennapok része. A dialektus használata azonban valóban visszaeső tendenciát mutat, minthogy a fiatalok körében elsőrendű kommunikációs eszköz az olasz nyelv. A dialektus passzív ismerete erősebb annak aktív

ismereténél. A városközpontokat elhagyva fontossága ugyan nő, ám főleg az idősebb korosztály körében használatos.

Az általam készített, Ascona városában kitöltésre került kérdőív egyik hangsúlyos témaköre volt az identitás, a kisebbség fogalmának meghatározása az olasz és a német ajkú közösség szempontjából. Felmérésem alapját képezte az alfejezetben bemutatott, Bianconi–Patocchi által készített kutatás, amely által megfogalmaztam a kiértékelés szempontjait. Ezek voltak egyrészt a társadalmi integráció kérdése a nyelvhasználat által, másrészt a szociális érzékenység. A nyitott kérdések segítségével a válaszadók szubjektív véleményeiket fogalmazták meg. Ebben az alfejezetben a kérdőív erre vonatkozó kérdéseinek válaszait foglalom össze, bemutatva segítségükkel az olasz és német együttélés minőségi jellemzőit (a kérdéseket lásd az 5. számú mellékletben). A városban az erős német jelenlét alapján abból indultam ki, hogy a két nyelvközösség mindennapi / gyakori érintkezése elkerülhetetlen. Kölcsönösen hatnak egymásra a nyelvközösségek, függetlenül a másik nyelvközösség nyelvének ismerete mértékétől. A kölcsönhatás jellege határozza meg az együttélés minőségét. A feltett kérdések az identitás és a kisebbség fogalmának értelmezésén túl a másik nyelvközösségről alkotott véleményre irányulnak. Az egyes kérdések elemzésénél mind az olasz, mind a német anyanyelvűektől kapott válaszok alapján foglalom össze attitűdjüket. A kérdőív kitöltőinek nyelvismeretére és nyelvhasználatára vonatkozó adatokat az 5.4. alfejezetben foglalom össze.

A kérdőív első, ide vonatkozó kérdése így hangzott az olasz anyanyelvűek számára: *Milyen körülmények között találkozott először német anyanyelvűekkel? Leírná a szituációt?* Német anyanyelvűek számára: *Milyen körülmények között találkozott először olasz anyanyelvűekkel? Leírná a szituációt?*

Az olasz anyanyelvűek közül három fő nem válaszolt a kérdésre. Egy fő német Svájcban töltötte gyerekkorát, így számára természetes jelenség volt a német anyanyelvűekkel való kapcsolattartás, egy másik válaszadó pedig – ugyan anyanyelvének az olaszt adta meg – otthon svájci németet és olasz dialektust használt, a sztenderd olasz nyelvet az iskolában sajátította el, így nem ütközött kommunikációs nehézségekbe. Egy fő pozitívan nyilatkozott: egy német anyanyelvű udvariasan meg szerette volna magát értetni, ezért részben olaszul, részben németül magyarázta el kérését. Két fő nem emlékszik az első találkozásra, ugyanakkor másik két válaszadónak kellemetlen élménye maradt. Érdekes módon mindketten a nyelvi problémák miatt élték meg negatívan a találkozást. A következő indoklásaik voltak: „*nem sikerült megértenem*

a nyelvet, nehézségbe ütköztem", „*svájci német dialektusban szóltak hozzám, s amikor jeleztem, hogy sztenderd németül beszéljen, meglepődött kérésemen*." Az első találkozásra vonatkozó konkrét szituációt egy válaszadó sem írt le, inkább a benyomásaikat rögzítették.

A német anyanyelvűek elsőként utazásaik, vagy munkájuk során ismerkedtek meg az olasz nyelvközösséggel. Elsősorban a munka miatt kényszerültek rá a nyelv elsajátítására (egy megkérdezett kezdetben vendégmunkásként dolgozott egy építkezésen, ahol olasz anyanyelvű főnöke volt).

A következő kérdés így szólt: *Mely tulajdonságokat részesíti előnyben a német anyanyelvűeknél? Mely tulajdonságokat részesíti előnyben az olasz anyanyelvűeknél?*

Mind az olasz mind a német ajkúak részéről egy-egy fő nem válaszolt a kérdésre. A német anyanyelvűek közül többeket az olasz nyelv dallamossága, illetve az emberek temperamentuma ragadott meg, tehát a kényszerűség nem jelentett egyúttal negatív attitűdöt is. A német ajkúak pozitív tulajdonságnak tartják az olasz ajkúak mentalitását, spontaneitását, kedvességét, vidámságát.

Az olasz nyelvű lakosok viszont nehezen fogadják el, hogy a svájci német dialektus előnyben részesül a sztenderd némettel szemben. Egy fő pozitívumnak értékeli, hogy sok német anyanyelvű, mielőtt kér valamit, megkérdezi, beszél-e az olasz illető németül. A német mint *technikai nyelv* is szerepelt a válaszok között. A válaszadó mindezt úgy magyarázza, hogy a német szaknyelv az olasz nyelvhez képest nagyobb szókinccsel rendelkezik a dolgok konkrét megjelölésére, így ez utóbbi nyelvet a *fantázia nyelve* kifejezéssel illette. Egy fiatal válaszadó a svájci németeket elbizakodottnak véli, a németországi németeket viszont kedvesnek tartja, akik tisztában vannak azzal, hogy Ticinóban nem a német a főnyelv. Két válaszadó a *szép német* (*buon tedesco* (*jó német*), *il vero tedesco* (*az igazi német*)) használatát tartja pozitív tulajdonságnak, így kiemelve a sztenderd német használatának jelentőségét az olasz ajkúakkal szemben. A német anyanyelvűekhez az olasz ajkúak olyan pozitív tulajdonságot társítottak, mint udvarias, segítőkész.

A két kérdés válaszait összefoglalva megállapítható, hogy a nyelvi nehézségek befolyásolják a két nyelvközösség egymáshoz való viszonyulását olyannyira, hogy az olasz ajkúak részéről a nyelv fontos érzelmi szemponttá vált. Ebből adódik, hogy az olasz ajkúaknak érezhetően több negatív élmény társul a német ajkúakkal való kapcsolatukhoz.

Mind az olasz mind a német ajkúak számára azonos volt a kérdés, vajon *Mit köt össze az „identitás” szóval*?

foglalkozás	életkor (év)
kereskedelmi tanuló	19
alkalmazott	24
titkárnő	32
fényképész	32
egyetemi tanulmányokat folytat	37
irodai alkalmazott	39
alkalmazott	41
építőipari dolgozó	55
irodai alkalmazott	56
sofőr	66

16. táblázat. Olasz válaszadók foglalkozása és életkora
Forrás: saját felmérés alapján

foglalkozás	életkor (év)
háziasszony	35
tanácsadó	54
szabad foglalkozású	56
festőművész	66
szabad foglalkozású	69
háziasszony	72
nyugdíjas	77

17. táblázat. Német válaszadók foglalkozása és életkora
Forrás: saját felmérés alapján

Az identitás kérdésénél a válaszadó hangsúlyozottan, mint beszélő, egyén, nyelvhasználó kerül a vizsgálat középpontjába. Az identitást számos tényező határozza meg és módosíthatja. A táblázat mutatja, hogy a válaszadók különböző életkori sajátosságokkal rendelkeznek, s eltérő a foglalkozási környezetük.

Az identitás kifejezéshez egy-egy olasz válaszadó (három fő nem válaszolt a kérdésre) az alábbi jellemzőket kötötte: „*Közösségek jellemzői*.” „*Maga a tény, hogy ticinói vagyok*.” „*Elismerés*.” „*Származási hely, kultúra, mentalitás*.” „*Minden körülmény között használhatom az anyanyelvet.” „Gyökerek.” „Megtartani a saját*

származást és a szokásokat.” A válaszok egyértelműen kifejezik a hovatartozást, a lokális identitás erősségét: a nyelv, a hely és a kultúra összekapcsolódását. Az életkort tekintve az ötven éven felüliek használták a *„gyökerek” „maga a tény, hogy ticinói vagyok*” kifejezéseket; ez valószínűsíthetően magyarázható azzal is, hogy az idősebb generáció számára egyre fontosabbá válik a származás, a hagyomány, az anyanyelv tisztelete.

A kantonban a német ajkúak kisebbséget alkotnak. Az identitással az „*egyenlőség,*” „*beilleszkedés,*” s „*önmagunk megőrzése*” kifejezéseket párosították. A *beilleszkedés* kifejezést az 54 éves tanácsadó használta, aki tíz évvel korábban eredetileg szakmai okokból érkezett a kantonba, majd itt telepedett le családjával. Aktív dolgozóként tehát számára fontos volt a helyi viszonyokhoz való alkalmazkodás, a beilleszkedés, hiszen munkája révén közvetlen kapcsolat alakult ki az olasz lakosokkal. A 35 éves válaszadó szülei révén winterthuri (német svájci), azonban ticinóinak érzi magát, minthogy már Ticinóban született. Számára tehát az identitás egyenlő azzal, amit Bianconi–Patocchi a *ticinocentrica* szóval illet (1990: 275), azaz identitása egyet jelent Ticino kantonnal (nem pedig Svájccal). Egy válaszadó szerint a német ajkúak nagy része Asconában svájci németekkel és Németországból származó németekkel él együtt, így nincsenek beilleszkedési problémáik. Zárt közösségben élnek, s hiába a beilleszkedés legfontosabb feltétele a helyi nyelv elsajátítása, lévén sokan nyugdíjasok, már a munkahely sem kötelezi őket az olasz nyelv megtanulására. Ez a 77 éves válaszadó 65 éves korában telepedett le Ticinóban azzal a szándékkal, hogy nyugdíjas éveit a számára élhetőbb környezetben töltse.

Ticino esetében az identitás és a kisebbség fogalma különös jelentőséggel bír. A *Mit köt össze a „kisebbség” szóval*? kérdésre válaszolva két fő olasz anyanyelvű a „*kisebbség*” szót Ticino kantonnal azonosította, egy fő az „*elérhetetlen cél a többséghez tartozás,”* egy fő a *„nyelvi kisebbség,”* egy fő az *„identitás megtartásának nehézsége*” fogalmakkal társította. Egy adatközlő szerint a kisebbséghez tartozást mutatja, hogy egy olasz anyanyelvűnek szükségszerű megtanulni a sztenderd németet vagy a svájci német dialektust ahhoz, hogy meg tudja magát értetni, azonban ez fordítva nem igaz. Egy másik vélemény szerint a kisebbség egyenlő a rasszizmussal és a félelemmel. Egy válaszadó (egykor egyesületben sportolt) szerint, a „*mi*” annyit jelent mint „*mi svájci németek,*” és csak azután tudta elfogadtatni magát, miután már kiválóan beszélte a német nyelvet. Ketten nem adtak választ a kérdésre.

A német anyanyelvűek a *kisebbség* szót úgy határozták meg, mint „*hátrányos megkülönböztetés,*” „*extrémizmus,*” „*túl sok külföldi*.” Negatív megkülönböztetést sugall mindhárom kifejezés, és mivel válaszukat nem indokolták, nem derült ki, vajon nyelvi vagy egyéb megkülönböztetést értenek-e alatta. Négy fő nem válaszolt a kérdésre.

Ugyan mindkét nyelvközösség tagjai negatív kifejezésekkel illették a *kisebbség* fogalmát, azonban a német ajkúak inkább általánosan fogalmaztak. Az olasz ajkúak véleményében több esetben konkrétan a német ajkúakkal szembeni kisebbség érzése jelent meg. Ez elsődlegesen megint a nyelvhasználattal magyarázható. Azon túl, hogy az olasz közösség nemzeti szinten kisebbség a német és a francia nyelvközösséggel szemben, még a kantonon belül is sok esetben a sztenderd német / svájci német dialektus használatára kényszerülnek. Ezt egyfajta bizonyításnak érezhetik anyanyelvük kisebbségi helyzetének legalizálására.

A nyelvi szituációból adódóan az identitás és a kisebbség fogalmához szorosan kapcsolódik a kérdés, miszerint *Gondolja, hogy a német ajkúaknak – akik Ticinóban laknak – el kell sajátítaniuk az olasz nyelvet? Miért? / Gondolja, hogy az olasz ajkúaknak jól kell ismerniük a német nyelvet? Miért?*

igen	10 fő
nem	0 fő
nem válaszolt	0 fő

18. táblázat. A német ajkúaknak el kell sajátítaniuk az olasz nyelvet
Forrás: saját felmérés alapján

igen	3 fő
nem	3 fő
nem válaszolt	1 fő

19. táblázat. Az olasz ajkúaknak el kell sajátítaniuk a német nyelvet
Forrás: saját felmérés alapján

Az olasz válaszadók egyöntetű véleménye alapján egy Ticinóban letelepült német ajkúnak el kell sajátítani az olasz nyelvet. Egy válaszadó nem indokolta döntését. Három válaszadó szerint a német anyanyelvűek csak így tudnak beilleszkedni a ticinói közösségbe. Egy fő úgy gondolja, a beilleszkedésen túl a nyelv elsajátítása egyfajta tiszteletet mutat a helyi lakosok felé. Ugyanezt a véleményt osztja egy másik adatközlő is, aki hozzáteszi, hogy mindez az olasz kultúra tiszteletét is magában foglalja, illetve

fontos a többnyelvű és többkultúrájú nemzeti kohézió szempontjából is. Egy fő a jobb kommunikáció érdekében tartja hasznosnak az olasz nyelv elsajátítását. Két válaszadó általánosabban indokolja választát: „*Ha valaki olasz nyelvű területen kíván élni, a legkevesebb, amit megtehet, hogy megértesse magát a helyi nyelven.*”, „*Ha mi megyünk hozzájuk, nekünk is alkalmazkodni kell a nyelvükhöz. Számukra egyértelmű, hogy egy ticinói beszél németül.*” Egy válaszadó úgy gondolja, természetesnek kellene lenni, hogy a német ajkú megtanulja az olasz nyelvet, ha Ticinóban kíván élni, azonban a gyakorlatban az olasz ajkúak kényszerülnek rá, hogy megtanulják a német nyelvet, hogy dolgozni tudjanak.

A német válaszadók közül egy fő nem válaszolt a kérdésre. Fele-fele arányban kaptam igen és nem választ arra, vajon az olasz anyanyelvűeknek el kell-e sajátítani a német nyelvet. A nemmel válaszolók közül egy nem indokolta döntését, azonban a másik két fő szerint nekik német ajkúaknak kellene elsajátítaniuk az olasz nyelvet, hiszen az olasz anyanyelvűek a „*saját hazájukban vannak*.” Az igennel válaszolók azon a véleményen vannak, hogy „*minden nyelv ismerete előnyt jelent*”, „*fiataloknak mindenképpen fontos*”, „*aki az ország bármely területén kíván letelepedni, nyelvileg alkalmazkodnia kell az adott környezethez*.”

Összességében megállapítható, hogy a válaszadók anyanyelvétől függetlenül a megkérdezettek nagy részének az alkalmazkodás legfontosabb eszköze a helyi nyelv elsajátítása. Az olasz ajkúak egyöntetű válasza nyilvánvaló. Maga a jogi háttér is biztosítja minden nyelvterület számára nyelvének használatát az élet minden színterén. Amennyiben a német ajkú már nem aktív dolgozó, elszigeteltebben tud élni saját nyelvi közegében. Ha pedig dolgozó, elkerülhetetlenné válik számára a helyi nyelv megtanulása. Úgy gondolom, a német válaszadók közül a nemmel válaszolók egyértelműen a kantonon belüli kommunikációt helyezték előtérbe (a felmérés szándékának megfelelően, melyet jeleztem is a kérdőív elején), s pozitív a nyelvhez való hozzáállásuk. Az igennel válaszolók globálisan közelítettek a kérdéshez, s inkább nemzeti szinten fogalmazták meg indokaikat.

A kérdőív következő kérdése arra kereste a választ, hogy a kantonban élők támogatják-e az angol nyelv kötelező tantárgyként való bevezetését (*Ön támogatja, hogy az angol nyelvet kötelezően bevezessék az iskolákban? Indokolja válaszát!*).

igen	8 fő
nem	1 fő
nem fontos	1 fő

20. táblázat. Az angol mint kötelező nyelv bevezetése – olasz ajkúak válaszai
Forrás: saját felmérés alapján

igen	2 fő
nem	1 fő
nem válaszolt	4 fő

21. táblázat. Az angol mint kötelező nyelv bevezetése – német ajkúak válaszai
Forrás: saját felmérés alapján

A kérdésre a német ajkúak közül nem mindenki adott választ. A válaszadók közül csupán egy fő volt, aki emocionális szempontból tartja fontosnak a nyelv bevezetését („*szép nyelv*"), a többi válaszadó (függetlenül anyanyelvétől) a hasznossága miatt tartja szükségesnek tanulását. Mindezt a következő indoklásokkal támasztották alá: „*a legelterjedtebb nyelv*", „*a jövő nyelve*", „*a világ és Európa politikai, kereskedelmi, szociális kapcsolatainak fontos eszköze*", „*a különböző szakterületeken szélesíti a lehetőségeket*", „*a világ bármely részén érvényesülhet vele az ember*". Ahogy a táblázat is mutatja, a német anyanyelvűek közül ketten támogatnák az angol nyelv oktatását. Ők mindketten maguk is jól beszélnek angol nyelven, tehát már a felmérés évében is valószínűleg érezték a nyelv ismeretének hasznát. Két fő nem támogatja az angol nyelv kötelező tárgyként való bevezetését, mivel nem nemzeti nyelv, s Svájcon belül inkább a német nyelvre van szükség. A korábban már említett, sporttal egyesületi szinten is foglalkozó egyén szerint „*annyira nem fontos*" az angol nyelv, nemzeti szinten ugyanis nincs rá szükség, így elég lenne gimnáziumi szinten kötelezővé tenni.

Az angol nyelv szükségessége bebizonyosodott a felmérés 1998. évi elkészítése óta; a diákok már a tanköteles iskolaidőszakban, a Primarschule szintjén kötelező tantárgyként kezdik tanulni az új nemzeti oktatási stratégia alapján. Erről részletesen szól a 6. fejezet.

Ápolni a többnyelvűséget annyit jelent, mint megőrizni a nyelvek vitalitását is. Arra a kérdésre, hogy *Ön szerint hogyan lehet ápolni a többnyelvűséget annak érdekében, hogy megőrizhessük a nyelvek vitalitását?*, nincs különbség az olasz és a német ajkúak válaszai között. Toleranciára, intelligenciára van szükség, valamint az iskoláknak lehetőséget kellene adni multikulturális összejövetelekre. Szükséges lenne biztosítani a kantonok közötti diákcserét, szakmai gyakorlatot. A többnyelvűség egyik

eszköze lehetne a négy nemzeti nyelv elsajátítása. Mind a munkát, mind a turizmust tekintve Svájc belseje felé kellene mozdulni, és mindenkinek meg kellene tanulni a nyelvi, kulturális, identitásbeli másság elfogadását és tiszteletben tartását. A felmérés óta eltelt időben megnőtt a diákcserét szorgalmazó támogatások száma, s a 3.3.4. fejezet bizonyítja, hogy az olasz és a rétoromán nyelvek védelmére központi intézkedések születtek.

A csak az olasz anyanyelvűek számára feltett kérdés így hangzott: *Ön úgy gondolja, hogy Ticinóban a német nyelvet keveset / gyakran / sokat használják? Milyen szituációkban*?

keveset	0 fő
gyakran	2 fő
sokat	7 fő
nem tudja megítélni	1 fő

22. táblázat. A német nyelv használatának gyakorisága Ticino kantonban
Forrás: saját felmérés alapján

A táblázat adataiból egyértelműen kitűnik, hogy az olasz válaszadók szerint a német nyelv a kanton életében fontos szerepet játszik. Minden helyzetben előfordul használata: hivatalok, munkahely, éttermek, üzletek, egyéb szolgáltatások. Egy fő szerint főleg a szállodaiparban használatos nyelv, holott az olasz nyelv vitalitását kellene erősíteni. Egy válaszadó konkrét esettel illusztrálta a német nyelv előfordulását: az étteremben üdítőt szeretett volna rendelni, s a pincér németül üdvözölte és kérdezte meg, mit óhajt (hasonló motívum jelent meg a fentebb említett Bianconi–Patocchi-féle kutatásban is). Kifogásolta azt is, hogy sok turista még arra sem hajlandó, hogy legalább megtanuljon olasz nyelven köszönni. Két fő szerint gyakran van szükség a német nyelv használatára. Egyikük indokolta válaszát, miszerint ebben némi szerencse is van, hiszen minthogy apartmanok kiadásával foglalkozó cégnél alkalmazott, együtt dolgozhat svájci németekkel / németekkel.

A német nyelvhasználat gyakoriságának megítélése az olasz nyelvközösség szempontjából nem örvendetes. Ugyanakkor természetes reakciónak tűnik, hiszen az olasz nyelv védelmét éppen az szolgálná, ha a kanton határain belül kizárólag e nyelvvel lehetne érvényesülni. A szintén csak az olasz ajkúaknak feltett kérdés arra irányul, vajon mindez befolyásolja-e az olasz nyelv vitalitását (*Ön szerint a fent említett tény fenyegeti az olasz nyelv vitalitását?*)

igen	5 fő
részben igen	1 fő
nem	2 fő
befolyásolja, de nem fenyegeti	1 fő
nem válaszolt	1 fő

23. táblázat. A német nyelv fenyegeti-e az olasz nyelv vitalitását?
Forrás: saját felmérés alapján

A válaszadók fele határozottan fenyegetve érzi az olasz nyelv vitalitását. Egy fő negatív jelenségnek ítéli, hogy az információkat sokszor csak németül közlik (titkárnőként dolgozik, így valószínűsíthető, hogy a munkaterületén ez gyakran előfordul). Egy másik válaszadó szerint „*Ha nem vigyázunk, biztosan fenyegetve érezhetjük magunkat!*" Egy fő úgy gondolja, hogy a német nyelv ugyan befolyásolja, ám nem fenyegeti az olasz nyelv vitalitását. Szerinte a német ajkúaknak jobban kellene alkalmazkodni Ticinóhoz. A nemmel válaszolók nem indokolták döntésüket.

A válaszokból látható tehát, hogy az olasz anyanyelvűek fenntartással kezelik a német nyelv jelenlétét a kanton életében. A német nyelvhez érezhetően a dominancia, az erős befolyás társul. Ezáltal a német ajkúakhoz – éppen nyelvhasználatuk által – nem viszonyulnak feltétlenül pozitívan.

A *Neue Zürcher Zeitung* napilapban 2004. szeptember 26-án megjelent interjú[104] alapján a ticinóiak szemszögéből a német svájciak magabiztosak, precízek, megbízhatóak, azonban főként a kevésbé fontos kérdésekben néha merevek. A francia ajkúak pedig szisztematikusabbnak tartják őket saját maguknál, precízen dolgoznak, ám kevésbé spontának. Ugyanakkor a ticinóiak dinamikusak, kreatívak. A nyelveket is sokkal jobban és gyorsabban sajátítják el. Politikailag a francia nyelvűek és a ticinóiak szemlélete áll közelebb egymáshoz; mindkettő inkább konzervatív a társadalmi kérdésekben, és a család is fontosabb szerepet kap értékrendjükben.

A vélemények alapján néhány német svájciból kihalt az a tudatosság, miszerint az együvé tartozást a nyelvvel, mint a többnyelvű társadalmi dialógus eszközével kell ápolni. Sokak számára az angol nyelv tanulása a legfontosabb. Mivel Svájc hivatalos

[104] *Wir sind ein bisschen chaotischer*. 2004. In: Neue Zürcher Zeitung. Szeptember 26. Az interjú a ticinói Chiara Simoneschi parlamenti képviselővel és a francia anyanyelvű, Alsó-Wallis-ból származó Jean-Noël Rey postafőnökkel készült.

nyelvei jelentős európai nyelvek és a szomszédos országok nyelvei, ezeket kell előnyben részesíteni, ellenkező esetben lazulhat a kohézió.

Az interjú egyik kérdése arra irányult, létezik-e feszültség a ticinóiak és a francia svájciak között? A ticinóiak a kisebbség kisebbségének érzik magukat, s ha a francia nyelvűek érdekeiről van szó, biztosan a ticinóiak szorulnak háttérbe. Politikai kérdésekben azonban inkább a német svájciak a szövetségesek, s ők jobban is ismerik Ticinót. A zürichiek speciális helyet foglalnak el a német svájciak csoportján belül, ugyanis az ő problémájuk (például a repülőtér kérdése) rögtön nemzeti problémává válik, de egy ticinói probléma mindig kantonon belüli kérdés marad.

Az egyes gazdasági régiók erősödése is problémákhoz vezethet. A zürichiek így is azon a véleményen vannak, hogy a peremrégiók jogtalanul panaszkodnak, holott Ticinóban például sok völgy nem alkalmas termelésre, így az ott élők csak a turizmusból tudnak megélni.

A fentiekből látható, hogy a svájci nemzeti identitásnak sokféle aspektusa van; a következő fejezetben ezek közül a nyelvnek, mint az identitás legfontosabb kifejezőeszközének szerepét mutatom be részletesen.

5. A svájci olasz nyelvváltozat és nyelvi környezete

Az előző alfejezetek bemutatták a ticinói lét kialakulásának hátterét. Az Itáliával, majd a később megalakult egységes Olaszországgal közös nyelv és kultúra szoros kapcsolódást jelent ma is a kantonban élő olasz anyanyelvűek számára. Minthogy a XIX. század második felében és a XX. század folyamán Ticino egyre jobban azonosult a helvét tudattal, lazult a kapcsolata a lombard területtel. A kanton az egyedüli olasz nyelvű helvét régió, és határain belül a kommunikáció, az ügyintézés, az oktatás nyelve az olasz. Ugyanakkor Svájc része is, így társadalmi, politikai, kulturális, földrajzi tekintetben szoros kapcsolatban áll a német, a francia és a rétoromán területekkel, ezért elkerülhetetlen annak értelmezése, hogyan tükrözi a Ticinóban beszélt olasz nyelv a helvét államhoz, a helvét szellemhez való kötődést, mennyiben tér el az Olaszországban sztenderdnak nevezett olasztól, hogyan mutatkoznak meg a lombard dialektus jellemzői, valamint, hogy miképpen befolyásolta a kanton nyelvét a gazdasági fölénnyel bíró német Svájcból, esetleg Németországból vagy Ausztriából a kantonba települt német ajkúak nem csekély jelenléte.

A népek keveredésének hatása a nyelvek változásában és változataiban is megmutatkozik. Ennek következtében egymással nem rokon nyelvek között is kialakulhat hasonlóság. A huzamosabb ideig egymás mellett élő népek nyelvei több, például társadalmi, politikai, kulturális szempontból szoros kapcsolatba kerülnek egymással, és ez egy idő után a nyelvben felfedezhető, főként lexikai egyezésekhez, hasonlóságokhoz vezet (Hadrovics 1989: 8-9). Ezt a jelenséget az areális nyelvészet kutatja. A svájci olasz nyelvű kanton esetében délről az olaszországi olasz nyelv és észak-olasz dialektusai, északról főleg a német nyelv befolyásolta a ticinói nyelvváltozat kialakulását. A dolgozat nyelvészeti aspektusai közé ezért az areális szemléletet is célszerű beilleszteni, és a következő fejezetben ennek a módszereivel próbálom feltárni a helvét olasz nyelv sajátosságait.

A kérdések megválaszolásában az areális nyelvészet összevető módszere segít, melynek „*...célja a szomszédos területeken beszélt nyelvek egyező vagy rokon vonásainak föltárása, függetlenül attól, rokonok-e egymással az illető nyelvek*” (Balázs 1983: 7). Dolgozatomban komparatív módszerre támaszkodva mutatom be a nyelvekben tükröződő, elsősorban szókincsbeli hasonlóságokat, egyezőségeket, melyek a nyelvi területek együttélése során alakultak ki. Balázs János Jakobson megfogalmazását emeli

ki, mely szerint az így létrejött rokonság „*...strukturálisan egymáshoz hasonlóvá teszi az egyes nyelveket, társulásba /.../ tömöríti őket*” (Balázs 1983: 14-15).

A Svájc olasz nyelvterületét bemutató fejezetben említésre került a Vassere és Antonini által használt felosztás, akik az olasz nyelven belül hat nyelvi variánst különböztetnek meg.[105] A szerzőpáros külön variánsnak említi a ***helvét*** és a ***föderális*** olasz nyelvet. Bianconi is mindkét kifejezést használja (1986: 126): a közigazgatásban használt olasz változatot, mely terminológiája párhuzamot mutat a német és a francia közigazgatási kifejezésekkel, a föderális olasz elnevezéssel illeti. Helvét olasz változatnak a reklámokban illetve a gazdaságban használt terminológiát érti. Berruto (1984: 76-77) nem tesz különbséget e kettő között. A ***helvét olasz*** elnevezés alatt az állami kormányzati és egyéb intézmények (berni hivatalok, posta, vasút, hadsereg) illetve a bankok, az ipari, a pénzügyi és a kereskedelmi területen tevékenykedő vállalatok által használt nyelvezetet érti. Értelmezésében ez a nyelvi forma a hivatalos svájci nemzeti nyelv, annak írott és beszélt formájában Svájc területén, főleg német Svájcban, amely a helvétizmusaival a svájci lét sajátosságait tükrözi az olaszországi sztenderd olasz nyelvvel szemben. Petralli (1990a: 341-343) a ***ticinói regionális nyelv helvétizmusainak*** nevezi az összes olyan ticinói kifejezést, melyre megfelelő terminus található német és francia Svájc területén (és gyakran, de nem szükségszerűen Németországban vagy Franciaországban is). Ugyan a háromnyelvű párhuzam eredetileg a jogi nyelvezethez köthető, azonban a hangképek hasonlóságának köszönhetően könnyebbé válik a kommunikáció, mint ahogy azt az *in principio – en principe – im Prinzip (elviekben)* példa mutatja. Petralli elkülöníti az *abszolút helvétizmus* fogalmát, amely azon lexikai egységeket jelöli, amelyek nem léteznek Franciaországban, Németországban, s Olaszországban a francia, a német és az olasz nyelvben, hanem csakis svájci közegben kapnak jelentést, mint például *corso di ripetizione* (Svájc francia nyelvterületén *cours de répétition*, Svájc német nyelvterületén *Wiederholungskurs*, magyar nyelven *az alapképzéssel már rendelkező katonák évente kötelező 2-3 hetes katonai gyakorlata*).

A kanton regionális nyelvének a politikai és a gazdasági életben használatos szókincsét tekintve tehát a regionális olasz és a helvét olasz nyelv között átfedések mutatkoznak: elméletileg a regionális olasz nyelvben minden előfordul, ami a helvét

[105] Ticinóban beszélt olasz; Graubünden kanton olasz nyelvű területén használt olasz; helvét olasz (Svájc nem olasz kantonjaiban fejlődött nyelv); föderális olasz (Bernben, a közigazgatás szövegeiben, fordításaiban használt nyelv); olasz bevándorlók nyelve; különböző származású munkások között közvetítő nyelvként használt egyszerűsített olasz. In: Antonini–Vassere 1990: 137.

olaszban, de fordítva ez nem igaz. A helvét olasz lexikális jelleget ölt, s többnyire a politikai és az adminisztratív kifejezéseket érinti (*iscritto* – németül *eingeschrieben*, franciául *inscrit* – *ajánlott* (Berruto 1984: 86)). A regionális nyelvnek azonban egyéb sajátos nyelvi jellemzői is vannak (mint például morfológia, szintaktika). A lehetséges példák közül szemléltetésül néhány (Taddei Gheiler 2004: 39): elöljárószók a sztenderd olasztól eltérő használata (*capace da fare* a *capace di fare* helyett), illetve deiktikus formák használata névszói csoporton belül (*questi giovani qui* a *questi giovani* helyett).

Dolgozatomban a ***ticinói regionális olasz*** és a Berruto által definiált ***helvét olasz*** fogalmát mutatom be részletesebben. Míg előbbinél a dialektus, a sztenderd olasz és a német nyelv szerepét különítem el, az utóbbinál a sztenderd olasz, a német nyelv és a három- illetve négynyelvű párhuzamok képezik a bemutatás alapját.

A regionális és a helvét olasz jellegzetességeit számos nyelvész elemezte. Közülük Sandro Bianconi, Gaetano Berruto, Harald Burger, Ottavio Lurati, Federico Spiess, Alessio Petralli, Stefano Vassere, Franca Taddei Gheiler és Francesca Antonini[106] munkáit emelem ki, akik a dialektus, a sztenderd olasz valamint a német és a francia nyelvek hatásait vizsgálták. Dolgozatomban a felsorolt nyelvészek munkáit foglalom össze és egészítem ki a magyar fordításokkal, illetve az általam összegyűjtött példákkal – természetesen elkülönítve azokat az említett szerzők példáitól. A szerzők maguk is utalnak egymás gyűjtéseire, így sok példa több tanulmányban is megtalálható. A megjelenés sorrendjét tekintve az általam felhasznált első összefoglalás a *Dialetto e italiano regionale nella Svizzera italiana* (Lurati 1976) című kötet, amelyben a szerző olasz Svájc (szétválasztva Ticino kantont Graubünden olasz ajkú völgyeitől) nyelvi jellegzetességeit mutatja be a dialektus, az olasz nyelv és a dialektus kapcsolatának, valamint a regionális olasz nyelv szintjén, mely utóbbi az én vizsgálatom tárgyát is képezi. Továbbá megemlítem Sergio Savoia és Ettore Vitale *Lo svizzionario* című összefoglalóját (2003), amely az egyetlen szótár-jellegű kiadvány a svájci kifejezések és az olasz megfelelőik bemutatására.

---

[106] Antonini, F.–Vassere, S.: L'italiano del canton Ticino e i suoi rapporti lessicali con il tedesco e l'italiano standard (1990: 137-145), Berruto, G.: Alcune considerazioni sull'italiano regionale ticinese (1980), Berruto, G.: Appunti sull'italiano elvetico (1984: 76-108), Berruto, G.–Burger, H.: Aspetti del contatto fra italiano e tedesco in Ticino (1985: 29-76), Bianconi, S.: Lingua matrigna (1980), Lurati, O.: Dialetto e italiano regionale nella Svizzera italiana (1976: 45-46, 159-160), Lurati, O.: Tra neologia di calco e identità progettuale: le sfide agli Svizzeri italiani d'oggi (1989: 161-177), Lurati, O.: Il Canton Ticino (1992: 166-168), Lurati, O.: Die sprachliche Situation in der Südschweiz (2000: 185-196), Petralli, A.: L'italiano in un cantone (1990a: 331-333, 340-345), Petralli, A.: Osservazioni sul lessico dell'italiano regionale ticinese (1990b: 131-144), Spiess, F.: Veri e falsi tedeschismi nell'italiano regionale della Svizzera italiana (1992: 627-640), Taddei Gheiler, F.: L'italiano in Ticino. Dalla 'questione della lingua' alla linguistica ticinese: un secolo di dibattiti (2004: 38-55).

A regionális és a helvét olasz terület külön megközelítését azért tartom fontosnak, mert – ahogy arra feljebb utaltam – a helvét olasz elemek a regionális nyelvváltozat részei, azonban minthogy kiterjedése túlmutat az olasz nyelvű kanton határain, kifejezéseivel éppen a kanton Svájchoz való (elsősorban politikai, gazdasági) hovatartozását erősíti.

5.1. A Ticinóban beszélt és írott olasz nyelv fejlődése

A svájci többnyelvűség kialakulását bemutató 3.1. alfejezetben említésre kerültek a XV. század végétől a XVI. század közepéig tartó itáliai háborúk, melyek során a Habsburgok és a franciák Itália területéért harcoltak, s ennek folyamán a már szövetségbe tömörült svájciak 1512-ben elfoglalták az Alpoktól délre eső területet, a mai Ticino kantont. Ezen terület lakói lombard típusú regionális olasz nyelvet beszéltek, mely a Lombardia nagyobb központjaiban használt olasszal volt azonos. A homogén jelleg mellett a svájciakhoz való tartozásból következően heterogén jegyek is megfigyelhetők voltak. A nyelvet egyrészt tehát a lombard kulturális központokkal fenntartott szoros kapcsolat, másrészt viszont a Közép-Itália felé való migráció befolyásolta. Így a területen a különböző nyelvek és nyelvváltozatok (latin, lombard dialektusok, lombard regionális olasz, az olasz egyéb regionális változatai) egyszerre voltak jelen különböző kiterjedtséggel és funkciókkal. A XIX. század második felében azonban ez a több évszázados egyensúly megbomlott az Olaszországból és Svájc főként német ajkú kantonjaiból érkezők magas száma miatt (lásd a 4.1.4. alfejezetet). A ticinói gyökerek legerősebb kifejezőeszköze a dialektus volt, ami az összetartó erő szimbóluma lett a XX. századra az olasszal szemben – amelyet ekkor Mussolini uralmának nyelvével azonosítottak. A II. világháborút követően pedig, az ötvenes évektől kezdve Dél-Olaszországból érkező vendégmunkásokkal szembeni intoleranciájukat fejezték ki a helyi lakosok ugyanezzel az eszközzel, tehát a dialektus használatával. Ugyanakkor egyre több fiatal ticinói számára vált a sztenderd olasz nyelv kommunikációs eszközzé, összességében csökkent a dialektust beszélők száma, s idővel ezáltal inkább szimbolikussá vált a szerepe. Ugyanakkor nőtt a németajkúak jelenléte, ahogy azt az alábbi táblázat is mutatja:

	1941	1980
olasz ajkú	90,3	83,9
német ajkú	8	11

24. táblázat. Ticino kantonban az olasz és a német nyelvet beszélők aránya 1941-ben és 1980-ban, %-ban kifejezve
Forrás: saját készítésű táblázat Bianconi (1986: 124) alapján

A többnyelvű környezetet tehát nagyobbrészt a dialektus, az olasz és a német domináns jelenléte adta, mely környezetben – többnyire a turistaközpontokban – olasz-német kétnyelvűség alakult ki.

A kantonban beszélt olasz nyelvre a lombard hatáson kívül nagy hatással volt a terület helvétizálódása, azaz egyre erősebb integrálódása a helvét szövetségbe mind társadalmi, politikai mind pedig kulturális téren, amelynek nyelvi kifejezőeszközei a morfológiai és szintaktikai jellegzetességeken kívül tükör- és kölcsönszavak formájában jelentek meg (Bianconi 1986: 117-128).

A ticinói olasz nyelvváltozat kérdése tehát szorosan kötődik a kanton történelmi, gazdasági és társadalmi tényezőihez. Franca Taddei Gheiler *La lingua del Ticino siamo tutti noi* című cikkében[107] kiemeli, hogy az 1900-as évek első feléig az olasz nyelv nem volt elválasztható fogalom a toszkán alapú olasz nyelvre épülő *italianità* fogalmától. Hogy csökkentsék a Ticinóban, valamint az Olaszországban beszélt és írott nyelv közötti különbséget, nyelvtervezési törekvések mutatkoztak a ticinói változat 'hibáinak' javítására, mely által egyre nagyobb lett az írott nyelv (az iskolában elsajátított nyelv) és a beszélt nyelv (elsősorban dialektus) közötti eltérés. A XX. század második felétől tudományos nyelvalakító tanulmányok tárgya lett a nyelvváltozatok kérdése. A Ticinóban használt olasz nyelvváltozatról szóló első kritikai hangvételű írás Giovanni Pozzinak, a freiburgi egyetem olasz irodalom tanárának a vezetésével jelent meg. A cikk szerint a kantonban nem beszélték és írták jól a nyelvet. Mindez megmutatkozott a szókészlet helytelen használatában (sok szó szemantikai tartalma megváltozott), a névmások és az elöljárószók hibás alkalmazásában, az összetett mondatok szerkesztésében. A nyelvészek számára középpontba került a dialektus problematikája, mivel a hetvenes évek második felét a dialektus és az olasz erőteljes ellentéte jellemezte, amelynek tartalma egyik részről a dialektus mint a sztenderd olasszal való szembenállás jelképének felértékelése, illetve a veszélyeztetett identitás kifejezése, másfelől egyes társadalmi csoportok közeledése az olasz nyelvhez. Ugyanebben az időszakban előtérbe

[107] In: Corriere del Ticino, 2003. december 4.

kerültek az Olaszországból érkező új elméletek, amelyek alapján az eddig hibának vélt eltéréseket már a normától való eltérésként értelmezték, ma pedig a nyelvészek már egyértelműen az olasz nyelv ticinói változataként vizsgálják. A nyolcvanas években Sandro Bianconi *Lingua matrigna* című tanulmánya (1980) rávilágított a ticinói regionális olasz nyelv lexikai és morfoszintaktikai jellegzetességeire. A tanulmányban elemzett vizsgálatok, s további empirikus tanulmányok eredményeként a nyelvészek – Lurati már 1976-ban megjegyzi – megállapították, hogy senki nem ír és beszél ugyanúgy, még a dialektust sem használják ugyanazon a módon, hanem a kifejezésmód és a nyelvi választás a beszélő szociokulturális szintjétől függ (a kor, nem, földrajzi származás, szövegkörnyezet mellett). Vannak azonban a beszélőkre nézve közös elemek is. Ennek alapján a ticinói nyelvi repertoáron belül különböző változatokat azonosítottak: művelt regionális olasz, köznyelvi olasz, tájnyelvi koinè, helyi dialektusok. Lassanként kezdték pozitívan értékelni az olaszországi olasztól való eltéréseket. A nyolcvanas és a kilencvenes években az olasz és a dialektus, az olasz és a német kapcsolata, valamint a ticinói írott és beszélt olasz fejlődése voltak a nyelvészeti kutatások (mint Berruto–Burger 1985, Maria Chini 1989, Petralli 1990ab) tárgyai. A kilencvenes évektől központi problémává vált, hogy a regionális nyelvváltozatból egyre több markáns vonás tűnik el azáltal, hogy a dialektus visszaszorulásával az onnan származó jellegzetességek visszaszorultak, illetve a nyelv régión túli terjedésének következtében kialakult egy északi változat. A demográfiai változásokkal a kanton társadalmi és nyelvi helyzete is megváltozott. A kilencvenes évek végére a többnyelvű és többkultúrájú környezet jellemzőit Franca Taddei Gheiler (2003) a következőképpen foglalta össze: többen beszélik az olaszt, mint a dialektust; a beszédben sok helyen váltakozik a sztenderd olasz és a dialektus; az olasz részben deregionalizálódik; a dialektus az összetartozás megnyilvánulási formája. Az olasz nyelv erősödését és a dialektus használatának visszaszorulását igazolja az alábbi táblázat:

	olasz nyelv	dialektus	olasz nyelv és dialektus	egyéb nyelvek	olasz és egyéb nyelvek	dialektus és egyéb nyelvek	olasz nyelv, dialektus és egyéb nyelvek
családban használt nyelvi változatok 2000-ben	43,1	14,7	16,1	9,5	13,5	0,7	2,4
változás 1990 és 2000 között	5,8	-5,2	-2,5	0,6	1,7	-0,1	-0,4
munkahelyen és a iskolában használt nyelvi változatok 2000-ben	56,2	4,1	13,9	1,9	17,2	0,4	6,3
családban használt nyelvi változatok	0,6	-1,2	-1,3	-0,5	2,4	-	0,1

25. táblázat. Az olasz nyelv és a dialektus viszonyának változása 1990 és 2000 között (%-ban)
Forrás: saját készítésű táblázat Bianconi–Borioli (2004: 48-49) alapján

5.2. A ticinói regionális olasz nyelvváltozat

Az olasz nyelvű kantonban használt nyelv tehát egy összetett politikai és szociokulturális környezetben fejlődött. Petralli (1990b: 137-140) az alábbi kategóriákat különbözteti meg a nyelv szókincsének eredete szempontjából:

eredet	regionális olasz	sztenderd olasz	magyar
lombard dialektus alapú	*a sbalzo* *esserci fuori*	*alla leggera* *che film danno*	*könnyedén* *milyen filmet adnak*
francia	*suggestione* *debile*	*suggerimento* *handicappato*	*sugalmazás* *fogyatékos*
német	*gommaschiuma* *piano*	*gommapiuma* *rilievo, mappa*	*habszivacs* *térkép*
helvétizmus	*magistrato* *(német: Magistrat; francia: magistrat)* *azione* *(német: Aktion; francia: action)*	*membro del potere giudiziario, uomo politico* *sconto*	*bírói hatalom tagja, politikus* *akciós ajánlat, engedmény*
nemzetközi	*pullover* *training*	*maglione* *tuta da ginnastica*	*pulóver* *sportszerelés*
bürokratikus regionális	*attinenza* *ronco vignato*	*origine* *terreno con vigna*	*eredet* *szőlővel telepített terület*
önálló, helyi szóalkotások	*servisol* *forbicicchio*	*self service* *sforbiciata*	*önkiszolgáló* *ollóval való kézimunka*

26. táblázat. A ticinói olasz nyelv szókincsének eredete Petralli felosztása alapján
Forrás: saját készítésű táblázat Petralli (1990b: 137-140) alapján

Az olasz nyelv bemutatott változatai esetében nagyobb a szókincsbeli különbség akkor, ha a kifejezés maga olasz eredetű. Erre jó példa, hogy akár a lombard dialektus alapú, akár a hivatalos regionális olasz nyelvből származó kifejezéseket hasonlítjuk össze, mind a hangalak, mind a kiejtés tekintetében markáns különbségek tapasztalhatók: *a sbalzo* és az *alla leggera,* vagy *attinenza* és az *origine*. Ellenben, ha a kifejezés másik nemzeti nyelvből származik, vagyis francia vagy német eredetű, az olasz nyelv mindkét változata majdnem hasonló formában veszi át mind a hangalakot, mind a kiejtést nézve, ahogy azt a *gommaschiuma – gommapiuma* vagy a *suggestione – suggerimento* is bizonyítja. Az olasz eredetű kifejezések a több évszázados elkülönült fejlődés miatt mehettek keresztül a fenti átalakuláson – még akkor is, ha a kialakulásuk idején természetesen egy tőről fakadtak –, míg az idegen nyelvekből a regionális olasz és a sztenderd olasz is szinte változatlan formában vette át a kifejezéseket, s azóta sem változtak.

Petralli felosztása mutatja, hogy a ticinói regionális nyelvezetre hatással van a dialektus is. Olasz Svájc földrajzi elhelyezkedéséből és az észak-olasz területtel való kapcsolatából adódóan Lurati három nagy csoportot különböztet meg (1976: 45-46): a hegyi/alpesi, az előalpesi és a lombard, comói dialektus felé irányuló dialektust. Mindhárom további aldialektusokra oszlik a körzetek, völgyek, stb. szerint. A beszélt nyelv jellemzője a dialektus erős hatása, amely a szókincsben erősen megmutatkozik.

regionális	**sztenderd olasz**	**magyar**
bon	*va bene, d'accordo*	*jól van, rendben van*
una sfracca	*un mucchio*	*egy rakás, egy halom*
ghello	*centesimo, spicciolo*	*fillér, aprópénz*
di brutto	*molto, violentemente*	*nagyon, hevesen*
disfesciare	*liberarsi*	*megszabadulni, megmenekülni*
sgraffignare	*rubare*	*lopni*
sgorare	*svuotare*	*kiüríteni, megfosztani*
cadreghino	*posto, ufficio*	*hely, hivatal*
andare in fuori	*andare oltre Gottardo*	*elhagyni olasz Svájcot*
dai due anni via	*in avanti*	*előre, ... kezdve*
chiaro	*luce*	*fény*
di sfroso	*di contrabbando*	*lopva, titokban*

socio	*compagno*	*társ*
tipo/-a	*persona, compagno*	*személy, társ*
roba	*cosa, fatto*	*általános értelemben dolog*
cinema	*film*	*film*
centina	*centinaio*	*százas mennyiség*
faccia	*figura*	*alak*
andare	*fare (l'apprendistato in) un certo lavoro*	*valamilyen foglalkozása van*
sbassarsi	*abbassarsi*	*leereszkedni; csökkenni*
fuoco	*famiglia*	*család*
cannuccia	*portapenne*	*tolltartó*
gamella	*gavetta dei soldati*	*csajka*
scherzare	*schernire, canzonare*	*kigúnyolni, kicsúfolni*
calla neve	*spazzaneve*	*hóeke*
palta	*fango*	*sár; mocsok*
tolla	*barattolo, lattina*	*fedeles doboz, tartó*
ronco	*area di terreno coltivato*	*megművelt földterület*
canvetto	*osteria, taverna*	*vendéglő, kocsma, fogadó*
giambone	*prosciutto*	*sonka*
cercare	*chiedere*	*kérni*
prendere	*fare fagotto, andarsene*	*továbbállni, elmenni*
stufirsi, stufito	*stufarsi, stufato*	*unatkozni, dühöngeni, elege van; unott*
buzza	*alluvione*	*áradás*
sgambata	*camminata faticosa*	*megerőltető séta*
stupidata	*stupidaggine*	*ostobaság*
tirata	*tratto di strada lungo e diritto*	*hosszú és egyenes útszakasz*
qua di (+infinito presente)	*al momento di*	*abban a pillanatban, amikor*

27. táblázat. A dialektus hatása a ticinói regionális nyelvre
Forrás: saját készítésű táblázat Berruto (1980), Bianconi (1980), Lurati (1989, 1992), Petralli (1990b) és Taddei Gheiler (2004) említett munkái alapján

A fenti táblázatban felsorolt kifejezések mindegyike lombard eredetű. A Ticinóban használt regionális olasz nyelvi megjelenési formával párhuzamba állítottam a sztenderd olaszban használt kifejezést, megadva a magyar jelentését is. Ez utóbbi momentum azért kiemelendő, mert számos ticinói kifejezés hangalakja – amelynek jelentésbeli sztenderd olasz megfelelőjét a táblázat rögzíti – létezik az olaszországi olaszban is, de ott

esetenként egészen más jelentéssel rendelkezik. Ezt példázza többek között a *fuoco // famiglia,* amely magyarul *családot* jelent, viszont a sztenderd olasz nyelvben a *fuoco* a *tűz* jelentéssel bír. A *socio//compagno* kifejezés magyar megfelelője *társ,* de a sztenderd olasz nyelvben inkább *tag, üzlettárs* jelentésben terjedt el.

A *cinema // film* szópár *film* jelentésű – a sztenderd olasz esetében a hangalak is megegyezik, utalva a szó nemzetközi eredetére –, a regionális olasz nyelvben használt *cinema* kifejezés a sztenderd olaszban *mozit* jelent; a *mozi* és a *film* közötti kapcsolat nyilvánvalósága utalhat a szavak közös eredetére.

Az alábbi példamondatok szemléltetik, hogy az említett kifejezések a regionális olaszban és a sztenderd olaszban ugyanazt a mondatbeli szerepet kapják; ezt bizonyítandó a szerzők által megadott példákat sztenderd olasz nyelven is megadtam:

regionális olasz	**sztenderd olasz**	**magyar**
Qua di venir via si sono accorti.	*Al momento di venir via si sono accorti.*	Induláskor vették észre.
Ho sempre fatto la distinzione tra amico e soci.	*Ho sempre fatto la distinzione tra amico e compagni.*	Mindig különbséget tettem barát és cimbora között.
Sono tipi molto simpatici.	*Sono persone molto simpatiche.*	Nagyon szimpatikus emberek.
Andiamo a vedere un cinema.	*Andiamo a vedere un film.*	Menjünk, nézzünk meg egy filmet.
Ho speso una centina di franchi.	*Ho speso una centinaia di franchi.*	Mintegy száz frankot költöttem.
Fa bella faccia davanti agli altri.	*Fa bella figura davanti agli altri.*	Teszi a szépet mások előtt.

28. táblázat. A kifejezések mondatbeli szerepe a regionális és a sztenderd olasz változatban
Forrás: saját készítésű táblázat Bianconi (1980: 167-168), Petralli (1990b: 138) alapján

A regionális nyelvnek a sztenderd olasz nyelvvel való kapcsolatának jellemzésére Petralli (1990b: 141) a következő felosztást javasolja:

– abszolút ticinói kifejezések
– formális ticinói kifejezések (Taddei Gheiler (2004: 45) a lexikális ticinói kifejezések elnevezést használja)
– szemantikai típusú ticinói kifejezések
– szociolingvisztikai ticinói kifejezések (Lurati (1989) *ticinesismo sociolinguistico* helyett a *regionalismo sociolinguistico* kifejezést használja a fogalomra). Mind Petralli, mind Lurati a *sociolinguistico* jelzőt használja a kategória megnevezésére, de magyar nyelvre jelen esetben a társadalmi nyelvhasználat kifejezés lenne célszerűbb.

Az **abszolút** ticinói kifejezéseknek a sztenderd nyelvben nem létezik megfelelőjük. A sztenderd olaszhoz képest az alábbi szavak rövidebbek, mely feltételezésem szerint a szavak eredetével hozható összefüggésbe. Például a *grotto* a falutól távol eső tipikus ticinói étterem. Régen sziklába vájt, pincével ellátott rusztikus hely volt, kőasztalokkal a szabadban és korlátozott számú házi ételekkel. Ma normál étterem menüvel. A *bosco sacro* lakott terület felett található erdőt jelöl, mely védi a területet a lavinától, földomlástól.[108] Lurati (1976: 159) Franscinit idézi, akinél *bosco sagro* formájában jelent meg a szó. Lurati (1976: 160) a *bosco sacro* eredetét a francia Svájcban használatos *deven, devein, bois devin* kifejezésekre vezeti vissza, amely a latin *defensum* szóból (*megvéd, védelmez*) származik; úgy gondolja, hogy az olasz fordítás egy félreértelmezés és így a *divin*-hez a *sacro*-t társította annak a ténynek köszönhetően, hogy ezek az erdők érinthetetlenek voltak.

abszolút ticinói kifejezés	**sztenderd olasz**	**magyar**
mister prezzi	*sorvegliante dei prezzi, funzionario dell'amministrazione federale addetto alla sorveglianza dei prezzi*	*árfelügyelettel megbízott államigazgatási képviselő*
bosco sacro	*Bosco protettore, bosco che non può essere tagliato, bosco di protezione di un abitato contro valanghe e frane*	*erdő, mely a lakott területet védi a lavinaveszélytől és földomlástól*
grotto	*tipico ristorante ticinese*	*tipikus ticinói étterem*
caffè tazza grande	*caffè molto lungo (circa due decilitri) servito in una grande tazza*	*kb. két dl, nagy csészében kínált kávé*

29. táblázat. Abszolút ticinói kifejezések
Forrás: saját készítésű táblázat Petralli (1990b: 141) alapján

A **formális** ticinói kifejezések nem léteznek a sztenderd nyelvben; a jelentést a sztenderd olasz egy szerkezetilag hasonló szóval fejezi ki:

formális ticinói kifejezés	**sztenderd olasz**	**magyar**
penna a biglia	*penna a sfera, biro*	*golyóstoll*
entrare in linea di conto	*entrare in considerazione*	*megfontolás tárgyává válik*
gamsce	*ghette*	*macskanadrág*

30. táblázat. Formális ticinói kifejezések
Forrás: saját készítésű táblázat Petralli (1990b: 141) alapján

[108] Dizionario dell'italiano ticinese, grigionese e "federale". In: https://sites.google.com/site/elvetismi/

A **szemantikai** ticinói kifejezéseknek három alcsoportját különbözteti meg Petralli:

- Az abszolút szemantikai elemek esetében ugyan a sztenderd olaszban a hangkép létezik, de a ticinói jelentés nem. A *patriziato* szó a sztenderd nyelvben *patríciusok rendje, patríciusi rang* jelentéssel bír:

abszolút szemantikai elem	sztenderd olasz	magyar
patriziato	*corporazione di diritto pubblico*	*közjogú szakmai testület*

31. táblázat. Abszolút szemantikai ticinói kifejezések
Forrás: saját készítésű táblázat Petralli (1990b: 141) alapján

- A részleges szemantikai elemeknél a sztenderd olaszban más jelentéssel bír a hangkép:

- *prospetto – dépliant, pieghevole*: míg a ticinói olasz nyelvváltozat a *prospektus, összehajtható prospektus* jelentésben használja a szót, a sztenderd olaszban a *prospetto* jelentései: *épület homlokzatának ábrázolása, homlokzat, áttekintés*

- *barre – lingotti*: a ticinói olasz nyelv az *öntecs, tuskó* jelentésben használja a szót, a sztenderd olaszban a *barre* jelentései *rúd, vasrúd, tengely*

- Az egyidejű (tartalomra, szövegkörnyezetre vonatkozó) szemantikai elemek mind a sztenderd olaszban, mind a ticinói regionális nyelvváltozatban jelen vannak, s használatukban csupán enyhe eltérés mutatkozik. Ahogy a sztenderd olaszban, úgy a ticinói nyelvváltozatban is létezik a *capanna* és a *rifugio* szó, azonban az *alpesi kunyhó* jelentésben a *capanna*-t előnyben részesíti a ticinói nyelvváltozat. A svájci francia is előnyben részesíti a *cabane*-t a Franciaországban használatos *refuge*-val szemben. Feltételezhetően a német *Hütte* szóra vezethető vissza a használata:[109] – *capanna alpina – rifugio alpino – alpesi kunyhó / alpesi menedékház*

Szociolingvisztikai ticinói kifejezések elnevezéssel illeti Petralli azon kifejezéseket, melyek a ticinói regionális olasz nyelvben használatosak, azonban az olaszországi olaszban választékos és / vagy elavult szóként vannak jelen. Az alábbi megkülönböztetéseket foglalják magukban:

[109] Dizionario dell'italiano ticinese, grigionese e "federale". In: https://sites.google.com/site/elvetismi/

• elavult és/vagy választékos elemek, melyek használata a sztenderd olasz nyelvben nem általános:

elavult és/vagy választékos elem	sztenderd olasz	magyar
volontieri	*volentieri*	szívesen
vessillo	*bandiera*	*zászló*
convivio	*banchetto*	*ünnepi lakoma, bankett*
Natale della patria	*festa nazionale*	*nemzeti ünnep*

32. táblázat. Elavult és/vagy választékos ticinói kifejezések
Forrás: saját készítésű táblázat Petralli (1990b: 141), Lurati (1989: 163), Lurati (2000: 195) alapján

• a szakosításra használt elemek esetében a ticinói kifejezés speciális értéket ad egy Olaszországban is létező kifejezésnek a funkcionális szinonima mellett. A *nafta* szót a ticinói nyelvváltozat a háztartások fűtésére használt gázolajra használja, míg a dízel motorhoz szükséges olajat a *diesel* vagy *carburante diesel* szóval illeti:[110] *nafta – gasolio – gázolaj*

Berruto (1980: 24-40) a ticinói regionális olasz nyelvváltozat szókincsét az alábbi kategóriákba sorolja:

– francia vagy német eredetű kölcsön- és tükörszavak
– dialektus alapú jövevényszavak
– valós ticinói kifejezések
– szektoriális nyelv
– föderális vagy helvét olasz
– partikularizmusok
– zsargon és ifjúsági nyelv
– frazeológiai és sajátos nyelvi fordulatok

A valós ticinói kifejezések az olaszországi sztenderdben vagy kevésbé használatosak, vagy más jelentéssel bírnak (például *pretorio-pretura*). A szektoriális nyelv a tömegkommunikáció, az adminisztráció, az iskola nyelvezete, mint például a *lodevole-egregio.* A magyarul *tisztelt*-nek fordítható kifejezés a hivatalos megszólításoknál használatos; a *lodevole* hangalak létezik a sztenderd olasz nyelvben is, de ehhez egész más jelentés kapcsolódik (*dicséretes, dicséretre méltó*). Berruto

[110] Dizionario dell'italiano ticinese, grigionese e "federale". In: https://sites.google.com/site/elvetismi/

megemlíti a helvét olasz eredetű szavak alkalmazásait is a regionális olasz nyelvben (ide tartoznak a háromnyelvű párhuzamok is), ezt mutatja a *treno ritardato.* A kifejezés alig tér el a sztenderd olaszban használt alaktól. A partikularizmusok a ticinói kultúrához és életközösséghez kapcsolódó kifejezéseket foglalják magukban. Mivel ezek a ticinói mindennapokban használatos kifejezések, nagyobb a sztenderd olasz nyelvtől való eltérés. Hasonló a helyzet a zsargon, valamint a frazeológiai és sajátos kifejezések tekintetében is, melyet a táblázat példái szemléltetnek:

regionális olasz		**sztenderd olasz**	**magyar**
kategória	**szókincs**		
francia vagy német eredetű kölcsön- és tükörszavak	*mersi / mersì accademico*	*grazie laureato*	*köszönöm diplomás*
dialektus alapú jövevényszavak	*giambone*	*prosciutto*	*sonka*
a sztenderd olaszban kevésbé, vagy más szemantikai jelentéssel használatos valós ticinói kifejezések	*pretorio*	*pretura*	*járásbíróság*
szektoriális nyelv	*lodevole*	*egregio*	*tisztelt*
föderális / helvét olasz	*treno ritardato*	*treno in ritardo*	*késésben lévő vonat*
partikularizmus	*sedime*	*insediamento, area occupata, pianta*	*település*
zsargon és ifjúsági nyelv	*gnecco*	*abulico, apatico*	*akaratgyenge, érzéketlen*
frazeológiai és sajátos nyelvi fordulatok	*a dipendenza di*	*a causa di, in relazione a*	*valami miatt, valamivel kapcsolatban*

33. táblázat. A ticinói olasz nyelv szókincsének eredete Berruto felosztása alapján
Forrás: saját készítésű táblázat Berruto (1980: 24-40) alapján

A morfoszintaktika szintjén az elöljárószók, a deiktikus formák és a mondatot bevezető formák tekintetében találhatók olyan ticinói jellegzetességek, amelyeknek nincsen megfelelőjük az Olaszországban használatos olasz nyelvi variánsok között (Berruto 1980: 16-23):

- az elöljárószók eltérő használata (*di, da, a, per, su*):

ticinói nyelvváltozat	**sztenderd olasz**	**magyar**
capace da fare	*capace di fare*	*képes megcsinálni*

- névszói csoporton belül deiktikus formák használata:

ticinói nyelvváltozat	sztenderd olasz	magyar
quella professione lì	*quella professione*	*az a hivatás*

- mondatot bevezető formák, mint például a *come* önálló főnévi igenevek előtt:

ticinói nyelvváltozat	sztenderd olasz	magyar
come risparmiare, per me è una cosa giusta	*risparmiare per me è una cosa giusta*	*a spórolás mint olyan számomra helyes dolog*

A ticinói regionális olasz nyelvváltozat és az észak-olaszországi regionális olasz nyelvváltozat sok közös morfoszintaktikai jellegzetességgel rendelkezik. A rájuk jellemző nyelvi szerkezetek eltérést mutatnak a sztenderd olasz nyelvhez képest, amelyet az alábbi táblázat példái szemléltetnek:

észak-olaszországi regionális variánsok/ticinói nyelvezet	**ticinói regionális nyelvváltozat**	**sztenderd olasz**	**magyar**
személynevek előtt a határozott névelő használata	*il Mario*	*Mario*	*Márió*
határozott névelő használata rokonságot kifejező szót megelőző birtokos névmás előtt	*il mio nonno*	*mio nonno*	*a nagypapám*
kettős tagadás egyszerűsítése	*abbiamo raggiunto niente*	*non abbiamo raggiunto niente*	*nem értünk el semmit*
feltételes mondatban congiuntivo imperfetto helyett a condizionale igeidő használata	*se avrebbe.., farebbe..*	*se avesse .., farebbe*	*ha lenne.. csinálna..*
***non stare a* szerkezet használata a tagadó felszólítás megerősítésére**	*non stare a mandarmi*	*non mandarmi*	*ne küldj el*
***non più* + főnévi igenév szerkezet használata a *non* + főnévi igenév + *più* szerkezet helyett**	*per non più dover tornare*	*per non dovere più tornare*	*hogy ne kelljen már visszatérni*

34. táblázat. Az észak-olaszországi regionális és a ticinói nyelvváltozat közös morfoszintaktikai jellemzői a sztenderd olasz nyelvhez képest
Forrás: saját készítésű táblázat Berruto (1980: 16-23) alapján

Az alfejezetben példákon keresztül mutattam be Ticino kanton regionális olasz nyelvváltozatát, párhuzamba állítva a sztenderd olasz nyelvvel. A fentiekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Svájc olasz nyelvű kantonjának nyelvváltozatát sok tényező együttes befolyása formálta. Meghatározó volt a demográfiai változás, a kantonnak Itáliához / Olaszországhoz fűződő szoros viszonya, melyhez a XIX. századtól társult a Svájci Államszövetséghez tartozás, a föderációba való integrálódás. Ebben a

folyamatban a kanton politikai, gazdasági és mindennapi életét egyre jobban a svájci léthez való kötődés határozta meg. Azonban az a tény, hogy a regionális nyelvváltozat több, Olaszországban választékos nyelvhasználatnak minősülő, valamint a lombard dialektusból származó kifejezést használ, mutatja a szoros kötődést. A nyelvek többközpontúságának szempontjából látható, hogy e nyelvváltozat megfelel azon kritériumnak, miszerint az eltérő környezet, melyben él és használatos, nyelvi különbségek kialakulását vonja maga után. Azonban e nyelvváltozat a ticinói lakosság által, a kanton határain belül használt kommunikációs eszköz, mellyel a beszélő érzelmileg azonosul.

Az areális nyelvészeti kutatások vizsgálati szempontja tehát a fentiek alapján igazolható, az egymás szomszédságában élő nyelvek egymásra hatása jól érvényesül Ticinóban. A svájci nemzeti nyelvek közül a legmarkánsabban a német hatott a kantonban használt olasz nyelvváltozatra. Hogy ez milyen formában nyilvánult meg, a következő alfejezet mutatja be.

5.3. A német nyelv hatása a ticinói regionális olasz nyelvváltozatra

A ticinói olasz nyelvváltozat legjellegzetesebb ismérve, hogy szókincse visszatükrözi a svájci élethez való igazodást, s a fonetikai és morfoszintaktikai eltérések mellett ez mutatja leglátványosabban az olaszországi sztenderd nyelvtől való különbözőségét. Ezt a különbséget leginkább a Svájcban használatos francia és német nyelvekből vett jövevényszavak nagy száma mutatja. Lurati (2000: 188-192) megkülönbözteti a tudatosan és nem tudatosan átvett szavakat; ez utóbbiból van több. Elterjedésüket a reklámok és a tömegkommunikáció segítik. A svájci életforma (hagyományok, mindennapi élet, politika, kultúra, egyéb) jellemzői a szókészletben is megmutatkoznak. Ezen kifejezések nem ismertek Franciaországban, Németországban, Olaszországban, lásd a már említett *corso di ripetizione* példáját.

A regionális nyelvváltozat további jellegzetességét a sport, az iskola, a közlekedés, a közigazgatás, a katonaság és a politika színtereinek szaknyelve adja, ugyanis míg Olaszországban az említett területeken a szókincs központosított, azaz nincs regionális variáns, csak a kodifikált változat létezik, addig a ticinói variáns egyrészt a középkori, olasz eredetű kifejezéseket, másrészt a német nyelvből átvett számos új alkotást és jövevényszót használja. Másik nagy eltérés, hogy a sztenderd olasz az anglicizmusokat

közvetlenül az angol nyelvből veszi át, a ticinói olasz változat viszont a német nyelven keresztül.

Berruto és Burger (1985: 29-30) a demográfiai – *in praesentia*[111] – és a gazdasági – *in absentia*[112] – téren mutatkozó domináns jellegében látja a német nyelv negatív hatását a ticinói nyelvre. A szerzőpáros két integrációs modellt emel ki: egyrészt a kantonba települt német ajkúak izoláltan élnek és kevés olasz nyelvtudással bírnak; másrészt, főként vegyes házasságok esetén, akár teljes asszimiláció is létrejöhet az olasz nyelv rovására.

A kantonon belül a német és az olasz nyelv kapcsolatát mind a Weinreich által használt *in contatto*, mind pedig az *a contatto* fogalma jellemzi. A szerzők az előbbi fogalommal a két nyelv együttes jelenlétét jelöli ugyanannál a beszélőnél; az utóbbi fogalom pedig kifejezi, hogy a két nyelv (illetve azok változatai) a földrajzi és a társadalmi közvetlen kapcsolatból / szomszédságból adódóan ugyanannak a nemzeti közösség – azaz Svájc – két alközösségének nyelvei, melyek egymással állandó kapcsolatban állnak.

Svájc hivatalos nyelve az úgynevezett *Schweizerhochdeutsch*, azaz az Államszövetség területén használatos német, mely a német nyelv svájci nemzeti változata, azaz svájci sztenderd német nyelv. Az alfejezet e nemzeti változat hatását mutatja be a ticinói regionális olasz nyelvváltozatra nézve. A svájci sztenderd német nyelvnek a ticinói olasz nyelvváltozatra gyakorolt hatását vizsgálva Antonini és Vassere (1990: 138-140) alapvetően három kategóriát különböztet meg:

	ticinói olasz nyelvvál-tozat	**svájci sztenderd német**	**sztenderd olasz**	**magyar**
egy szó közvetlen átvétele hasonulás nélkül	*Berliner, Polizei-stunde*	*Berliner, Polizei-stunde*	*caratteristico dolce alla marmellata, ora di chiusura serale dei bar*	*lekváros édesség, a bárok esti zárórája*
egy szó közvetlen átvétele minimális morfofonológiai hasonulással	*tippare*	*tippen*	*battere (il prezzo alla cassa)*	*beütni (a pénztárgépbe az árat)*
az olasz nyelv szóképzési szabályainak megfelelően a német nyelvben használatossal azonos terminus alkotása	*tesoro notturno*	*Nachttresor*	*cassa continua*	*éjszakai trezor*

35. táblázat. Német nyelvi jellemzők az olasz nyelvváltozatban
Forrás: saját készítésű táblázat Antonini–Vassere (1990: 140) alapján

[111] A német anyanyelvűek tényleges jelenléte a kantonban.
[112] Gazdasági szempontból a német Svájcban működő székhelyektől függenek a nagyvállalatok.

Az írásbeliségben a német nyelv használata a szükségszerűségből fakad, hiszen indikátor szerepet tölt be a turizmusban és a kereskedelemben. Funkcionális jellegét mutatják az olyan köznyelvi kifejezések, mint (Berruto–Burger 1985: 46):

– *Kehrrichtsäcke obligatorisch – szemeteszsák használata kötelező*
– *Ferienwohnungen – apartmanok*
– *Anwaltsbüro – ügyvédi iroda*
– *Lebensmittel / Frischprodukte – élelmiszer / friss áru*
– *Wir sind umgezogen. – Elköltöztünk.*
– *Familie X bitte keine Reklame und Drucksachen – Kérem, ne dobjanak be reklámokat és hirdető újságokat, X család*

Német Svájc dominanciájából adódóan a német a „főnyelv" a föderális nyelvek között, így hatása különböző nyelvhasználati területeket érint. A szóátvétel a mindennapi élet számos területén megjelenik. Az átvétel mértéke azonban változó, hiszen például az *ordine di marcia – Einberufungsbefehl* kifejezések esetében már csak nagyon mély elemzéssel lehetne feltárni az eredeti tükörfordítás egymáshoz kapcsolódó elemeit. Az alábbi táblázat példáinak többségénél a kapcsolat még jól megfigyelhető; ilyen esetekben a német kifejezés tükörfordítása adja olasz jelentésbeli párját: *cassa malati – Krankenkasse*. A kölcsönszavak esetében a változás főként csak abban áll, hogy az átvevő regionális olasz nyelvváltozat „olaszosítja" a német kifejezést, azaz nagy kezdőbetű helyett kisbetűvel írja a főnevet, illetve a szó végét az olasz nyelv szabályaihoz igazítja: *mappa – Mappe, tabletta – Tablette.* A szóátvétel legegyszerűbb esete, amikor változtatás nélkül veszi át a kifejezést, például a *Zwieback* vagy a *Windjacke* esetében, amikor a regionális olasz nyelvváltozat egy tipikus német kifejezéssel gazdagodik, ahol az átvett kifejezésnek semmiféle gyökere nincs az olasz nyelvben (például *w* használata, *ck* betűkapcsolat).[113]

[113] A tanulmányokból összegyűjtött elemekhez a szerzőpáros nem mindig adott meg sztenderd olasz / német megfelelőt. A magyar nyelven kívül az említettekkel kiegészítettem a felsorolást.

alkalmazási terület	svájci sztenderd német	regionális olasz	sztenderd olasz	magyar
iskola	*Mappe*	*mappa*	*cartella*	*lap*
	Note	*nota*	*voto*	*jegy*
közigazgatás	*Krankenkasse*	*cassa malati*	*cassa malattia*	*egészségbiztosítási pénztár*
	Pensionskasse	*cassa pensione*	*previdenza sociale*	*nyugdíjpénztár*
	Fahrausweis	*licenza di condurre*	*patente di guida*	*vezetői engedély*
vendéglátás, turizmus	*Mohrenkopf*	*moretto*	*negretto/ moretto*	*négercsók*
	offener Wein	*vino aperto*	*vino sfuso*	*kimért bor*
orvosi nyelv	*Lazarett*	*lazzaretto*	*ospedale militare*	*katonai kórház*
	Tablette	*tabletta*	*pastiglia*	*tabletta*
posta, vasút	*verspäteter Zug*	*treno ritardato*	*treno in ritardo*	*késve érkező vonat*
	Zahnradbahn	*ferrovia a ingranaggio*	*ferrovia a cremagliera*	*fogaskerekű vasút*
katonaság	*Einberufungsbefehl*	*ordine di marcia*	*cartolina precetto,*	*behívó*
nagy üzletek kínálata	*Zwieback*	*Zwieback*	*fette biscottate*	*kétszersült*
	Windjacke	*Windjacke / vindiacca*	*giacca a vento*	*széldzseki*

36. táblázat. A német nyelv hatása a ticinói regionális olasz nyelvre
Forrás: saját készítésű táblázat Antonini–Vassere (1990: 140) alapján

Míg a fenti táblázat alkalmazási területenként hozott példát a ticinói regionális olasz nyelvváltozat szóátvételére a német nyelvből, addig az alábbi a szókincs és a morfoszintaktika szintjén mutat be példákat a regionális olasz nyelvváltozatba tükörfordítással, vagy szókölcsönzéssel bekerült kifejezésekhez.

Tükörfordításban használt kifejezések:

német	regionális olasz	sztenderd olasz	magyar
einen kühlen Kopf bewahren	*mantenere la testa fredda*	*non perdere la testa*	*nem veszíti el a fejét*
in der Mitte + G	*a metà di*	*in mezzo a*	*valaminek a közepén*
immer noch	*sempre ancora*	*tuttora, tuttavia*	*még mindig*
Bombenattentat	*attentato alla bomba*	*attentato dimanitardo*	*bombamerénylet*
Trainingslager	*campo d'allenamento*	*ritiro*	*edzőtábor*
verbreitern	*far largo*	*ampliare, estendere*	*szélesíteni, bővíteni*

Schiessplatz	*piazza di tiro*	*poligono di tiro*	*lőtér*
auf der Bank	*sulla panca*	*in panchina*	*cserepadon, kispadon, padon*
zweitens	*secondariamente*	*in secondo luogo*	*másodszor*
Gottesdienst	*servizio divino*	*servizio religioso*	*istentisztelet*
Viehhalter	*tenitori di bestiame*	*allevatori, proprietari*	*állattenyésztők, állattartók*
jede zweite Woche	*ogni seconda settimana*	*ogni due settimane*	*minden második hét(en)*
aufmerksam machen auf	*rendere attenti a*	*richiamare l'attenzoine su*	*felhívni a figyelmet*
ich habe Spaghetti nicht gern	*non ho volentieri gli spaghetti*	*non mi piacciono gli spaghetti*	*nem szeretem a spagettit*
ausgebutterte Form	*forma emalgata di burro*	*teglia spalmata con burro*	*kivajazott tepsi*
ich habe Mühe, mich zu konzentrieren	*ho pena di concentrarmi*	*faccio fatica a concentrarmi*	*igyekszem koncentrálni*
unter anderem	*fra altro*	*fra l'altro*	*többek között*
gleitende Arbeitszeit	*orario variato, dinamico, flessible*	*orario articolato, flessibile*	*rugalmas munkaidő*

37. táblázat. A német nyelvből tükörfordítással átvett kifejezések a ticinói regionális olasz nyelv szókincsében
Forrás: saját készítésű táblázat Berruto–Burger (1985: 60-66), Spiess (1992: 632-639) alapján

Látható, hogy a regionális olasz változat által a német nyelvből tükörfordítással átvett kifejezések képzésük, nyelvtani szerkezetük szerint a német nyelvhez hasonlítanak, amelyet a táblázatban aláhúzott példákkal külön szemléltetek. Az első példában szó szerint *einen kühlen Kopf bewahren – egy hideg fejet megőrizni* analógiájára vette át a regionális változat *megtartani a hideg fejet* formát, melyet a sztenderd olasz a *nem veszíti el a fejet* kifejezéssel használ. A német nyelvben az *auf + Dativ* szerkezet az *–on, -en, -ön* jelentéssel bí. Az *auf der Bank* analógiájára a regionális olasz változat a *su –on, -en, -ön* elöljárószóval alkotta meg a szerkezetet, jóllehet a sztenderd nyelvben a kifejezésre az *in* prepozíció a megfelelőbb. A *jede zweite Woche* szerkezet mintájára a *minden második hét(en)* kifejezés a regionális változatban szó szerint ebben a formában, tehát sorszámnévvel jelenik meg – *ogni seconda settimana –*, szemben a sztenderd nyelvben használt tőszámneves szerkezettel: *ogni due settimane*. Az *ich habe .. nicht gern* jelentése *nem szeretem a ..*, melyet a regionális olasz változat szó szerint vett át: *non ho volentieri.* A sztenderd olasz nyelv megfelelője a *non mi piace / piacciono* alak. Az állandó szókapcsolat *Mühe haben* szó szerinti fordítása jelenik meg az *ho pena* alakban, azaz *fáradozást, erőfeszítést birtokolni*, szemben a sztenderd nyelv *fare fatica a* szerkezetével.

A táblázatból az is kitűnik, hogy egyes kifejezéseknél (*fra altro – fra l'altro, orario variato, dinamico, flessibile – orario articolato, flessibile*) felfedezhető a hasonlóság a regionális nyelvváltozat és a sztenderd nyelv között. Ennek oka az lehet, hogy az északkeleti olasz területek még egy évszázada is német nyelvterülethez, az Osztrák-Magyar Monarchiához tartoztak, ahol a XIX. század utolsó harmadától az I. világháborúval bezárólag egyre inkább erősödött az asszimilációs törekvés, amelynek legfontosabb eszköze a német nyelv oktatásának az előretörése volt.

A német eredetű szavak másik része kölcsönszóként került át a regionális olasz nyelvváltozatba:

német	**regionális olasz**	**sztenderd olasz**	**magyar**
Kantine	*cantina*	*mensa*	*étkezde, menza*
Inventar	*inventario*	*insieme dei beni, scorte*	*eszköztár, készlet*
Patent	*patente*	*licenza*	*szabadalom, engedély*
Boykott	*boicotto*	*boicottaggio*	*bojkott*
Aromat	*aromato*	*aromatizzante*	*ételízesítő*
Firma	*firma*	*ditta, azienda*	*cég*
Tasche	*tasca*	*borsa*	*táska*
Quark	*quark*	*ricotta*	*túró*
Medikament	*medicamento*	*farmaco, medicina*	*gyógyszer*
Rang	*rango*	*posto di classifica*	*rang*
Gitarre	*ghitarra*	*chitarra*	*gitár*
Kompensation	*compensazione*	*compenso*	*bér, juttatás, kárpótlás*

38. táblázat. A német nyelvből kölcsönszóként használt kifejezések a ticinói regionális olasz nyelvváltozat szókincsében
Forrás: saját készítésű táblázat Antonini–Vassere (1990), Berruto (1980), Berruto–Burger (1985), Spiess (1992) említett munkái alapján

A regionális olasz és a sztenderd olasz kifejezések egy része itt sem hasonlít egymásra. A különbségek az eltérő életkörülményekre, társadalmi berendezkedésre (mint a többközpontúság egyik tényezője) vezethetők vissza. A szókincsben látott hasonlóságok a regionális olasz és a német között látható. A két olasz variáns közötti hasonlóság akkor a legnagyobb, ha a szó nemzetközi eredetű, egy harmadik nyelvből származik; ezt mutatják a *ghitarra és a compensazione* szavak alakjai, de itt említhető a *boicotto* is. Ez utóbbi ugyan eredetileg angol szó, azonban köznévi jelentésében a ticinói nyelvváltozatba a német *Boykott* és a francia *boycott* szavakból került át.

A *patente, tasca, firma* kifejezések egyébként a sztenderd olasz nyelvben is megtalálhatóak, azonban a regionális olaszhoz képest más jelentéssel (*jogosítvány, zseb, aláírás*).

A német nyelv hatása a szóátvétel mellett a nyelvtani szerkezetek átvételében is megmutatkozik a regionális olasz nyelvváltozatban.

A német és az olasz nyelv is használ elöljárószókat, de a ticinói változatban kettősség figyelhető meg: a német nyelv hatása megmutatkozik a sztenderd olaszhoz képest az elöljárószók elhagyásában, vagy éppen annak használatában, illetve az elöljárószó meg is változhat a regionális olasz nyelvváltozatban. Az alábbiakban néhány példával szemléltetem az elöljárószó használatának eltéréseit:

- az elöljárószó elhagyása:

crema giorno, crema notte – Tagescreme, Nachtcreme – crema per il giorno, crema per la notte – nappali krém, éjszakai krém

- az elöljárószó beszúrása; a *di* főnévi igenevet vezet be, ami a német *zu* elöljárószónak felel meg:

è possibile di parlare – es ist möglich zu sprechen – è possibile parlare – lehet beszélni

- az elöljárószó megváltoztatása:

regionális olasz	**sztenderd német**	**sztenderd olasz**	**magyar**
ho molte cose a fare	*ich habe viel zu tun*	*ho molte cose da fare*	*sok tennivalóm van*
far parte a	*teilnehmen an*	*far parte di*	*részt venni*
soddisfatto con	*zufrieden mit*	*soddisfatto di*	*elégedett vmivel*
occuparsi con	*sich beschäftigen mit*	*occuparsi di*	*foglalkozni vmivel*
contare con	*rechnen mit*	*contare su*	*számolni vmivel*
nell'ovest della città	*im Westen*	*ad ovest della città*	*a várostól nyugatra*
in Lugano	*in Lugano*	*a Lugano*	*Lugánóban*
in tre ore	*in drei Stunden*	*fra tre ore*	*három óra múlva*
in scuola	*in der Schule*	*a scuola*	*az iskolában*

39. táblázat. Az elöljárószó használata a ticinói regionális olasz nyelvváltozat szókincsében a német nyelv hatására
Forrás: saját készítésű táblázat Antonini–Vassere (1990), Berruto (1984), Berruto–Burger (1985), Spiess (1992) említett munkái alapján

A határozott névelők használatát is befolyásolja a német nyelv, hiszen megeshet, hogy a sztenderd olasz nem teszi ki a névelőt, de a regionális olasz változat igen, vagy éppen fordítva:

- a regionális olasz használ, a sztenderd viszont nem használ névelőt:

- ideale per lo spuntino – geeignet als Zwischenimbiss – ideale per spuntini – ideális tízóraira

- nella casa – im Haus – in casa – a házban

- a regionális olasz nem használ, a sztenderd viszont használ névelőt:

- neve sopra 800 - 1200 metri – Schnee oberhalb 800 – 1200 Meter – neve sopra gli 800 – 1200 metri – hó 800 – 1200 méter felett

- dopo accettazione – nach Annahme – dopo l'accettazione – elfogadás után

A jelzők és a határozók használatában is érződik a német nyelv hatása, melynek eredményeként a módosítószó előre kerül:

- la moderna tecnica – die moderne Technik – la tecnica moderna – a modern technika

- è una facile operazione – das ist eine leichte Operation – è un'operazione facile – egy könnyű műtét

- leggermente strizzare – leicht auswinden – strizzare leggermente – könnyedén kicsavarni

A fenti példák bizonyítják a német nyelv jelentős befolyását. Azonban az olasz hatása is megfigyelhető a svájci sztenderd németben, bizonyítván a nyelvi area létezését. A német *Kass**e*** helyett a *Kass**a*** szót használja a *cass**a*** – *kassza* hatására. További példák:

svájci sztenderd német	olasz	német	magyar
Faktura	*fattura*	*Rechnung*	*számla*
avisieren	*avvisare*	*benachrichtigen*	*értesíteni*
fallieren	*fallire*	*in Konkurs geraten*	*csődbe megy*

40. táblázat. Az olasz nyelv hatása a svájci sztenderd német nyelvre
Forrás: saját készítésű táblázat Antonini–Vassere (1990: 139) alapján

A példák mutatják a német nyelv erős hatását a ticinói olasz nyelvváltozatra, de azt is, hogy bizonyos fokú kölcsönhatás is megfigyelhető a két nyelv és változatai között. Felmerül annak kérdése, vajon az évszázadok alatt kialakult regionális olasz nyelvváltozat milyen lehetőségeket biztosít a kommunikációban az itt élő olasz anyanyelvűek számára, s mennyire motiválja a kantonban élő német ajkúakat a területre

jellemző olasz variáns elsajátítása. Erre a kérdésre kerestem választ az egyik első kutatásom során, amikor az olasz és a német anyanyelvűek idegennyelv-ismeretére, a nyelvtanuláshoz való viszonyukra kérdeztem rá.

5.4. Ahogy a beszélők látják – kérdőíves felmérés eredménye

A 4.2.5. alfejezetben az Ascona városában készült felmérés identitás, kisebbség tárgykörébe tartozó kérdéseire (lásd a 5. számú mellékletet) adott válaszokat elemeztem. A válaszadók nyelvismeretére és nyelvhasználatára vonatkozó adatokat az alábbiakban foglalom össze. A vizsgálati személyek foglalkozás szerinti megoszlása a következőképpen alakult: az olasz válaszadók körében építőipari dolgozó, (hivatali) alkalmazott, kereskedelmi tanuló, titkárnő, fényképész, sofőr; a német válaszadók háztartásbeli, tanácsadó, szabadfoglalkozású, festő, nyugdíjas voltak.

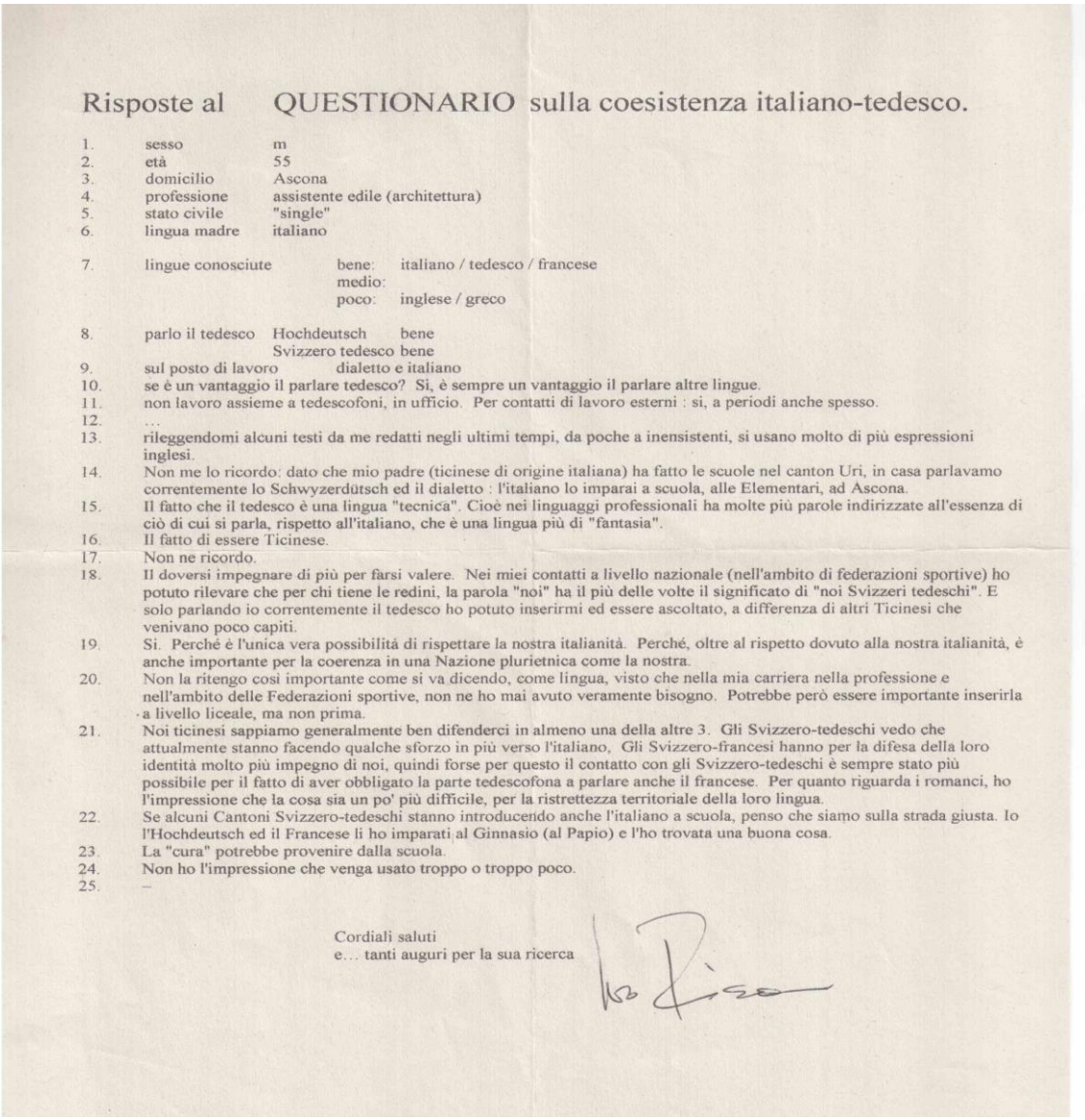

Risposte al QUESTIONARIO sulla coesistenza italiano-tedesco.

1. sesso m
2. età 55
3. domicilio Ascona
4. professione assistente edile (architettura)
5. stato civile "single"
6. lingua madre italiano

7. lingue conosciute bene: italiano / tedesco / francese
medio:
poco: inglese / greco

8. parlo il tedesco Hochdeutsch bene
Svizzero tedesco bene
9. sul posto di lavoro dialetto e italiano
10. se è un vantaggio il parlare tedesco? Sì, è sempre un vantaggio il parlare altre lingue.
11. non lavoro assieme a tedescofoni, in ufficio. Per contatti di lavoro esterni : sì, a periodi anche spesso.
12. ...
13. rileggendomi alcuni testi da me redatti negli ultimi tempi, da poche a inensistenti, si usano molto di più espressioni inglesi.
14. Non me lo ricordo: dato che mio padre (ticinese di origine italiana) ha fatto le scuole nel canton Uri, in casa parlavamo correntemente lo Schwyzerdütsch ed il dialetto : l'italiano lo imparai a scuola, alle Elementari, ad Ascona.
15. Il fatto che il tedesco è una lingua "tecnica". Cioè nei linguaggi professionali ha molte più parole indirizzate all'essenza di ciò di cui si parla, rispetto all'italiano, che è una lingua più di "fantasia".
16. Il fatto di essere Ticinese.
17. Non ne ricordo.
18. Il doversi impegnare di più per farsi valere. Nei miei contatti a livello nazionale (nell'ambito di federazioni sportive) ho potuto rilevare che per chi tiene le redini, la parola "noi" ha il più delle volte il significato di "noi Svizzeri tedeschi". E solo parlando io correntemente il tedesco ho potuto inserirmi ed essere ascoltato, a differenza di altri Ticinesi che venivano poco capiti.
19. Sì. Perché è l'unica vera possibilità di rispettare la nostra italianità. Perché, oltre al rispetto dovuto alla nostra italianità, è anche importante per la coerenza in una Nazione plurietnica come la nostra.
20. Non la ritengo così importante come si va dicendo, come lingua, visto che nella mia carriera nella professione e nell'ambito delle Federazioni sportive, non ne ho mai avuto veramente bisogno. Potrebbe però essere importante inserirla a livello liceale, ma non prima.
21. Noi ticinesi sappiamo generalmente ben difenderci in almeno una della altre 3. Gli Svizzero-tedeschi vedo che attualmente stanno facendo qualche sforzo in più verso l'italiano, Gli Svizzero-francesi hanno per la difesa della loro identità molto più impegno di noi, quindi forse per questo il contatto con gli Svizzero-tedeschi è sempre stato più possibile per il fatto di aver obbligato la parte tedescofona a parlare anche il francese. Per quanto riguarda i romanci, ho l'impressione che la cosa sia un po' più difficile, per la ristrettezza territoriale della loro lingua.
22. Se alcuni Cantoni Svizzero-tedeschi stanno introducendo anche l'italiano a scuola, penso che siamo sulla strada giusta. Io l'Hochdeutsch ed il Francese li ho imparati al Ginnasio (al Papio) e l'ho trovata una buona cosa.
23. La "cura" potrebbe provenire dalla scuola.
24. Non ho l'impressione che venga usato troppo o troppo poco.
25. –

Cordiali saluti
e... tanti auguri per la sua ricerca

10. ábra. Egy asconai válaszadó által megfogalmazott válaszok, vélemények

	olasz anyanyelvű (10 fő)			német anyanyelvű (7 fő)		
	jól	**közepesen**	**kevésbé**	**jól**	**közepesen**	**kevésbé**
olasz	–	–	–	2	1	2
német	4	5	0	–	–	–
francia	6	3	0	0	4	1
egyéb nyelvek	0	3	8	3	2	1

41. táblázat. Az asconai olasz és német anyanyelvű válaszadók nyelvismerete a beszélt idegen nyelvek alapján
Forrás: saját gyűjtés az 1997/98-as tanévben elvégzett asconai felmérés

A kérdések egy csoportja a különböző idegen nyelvek ismeretére vonatkozott. Arra, hogy milyen idegen nyelvet ismernek, az adott szempontok (jól, közepesen, kevésbé) alapján a válaszok többféle variáció szerint születtek. A Ticinóban található település többségében olasz nyelvű környezete előrevetítve azt sugallná, hogy az ott élő nem olasz anyanyelvűek – ebben az esetben a német ajkúak – körében sokkal nagyobb lesz az olasz nyelv elsajátítása iránti hajlandóság, mint fordítva. A kutatási minta azonban nem ezt igazolta, hiszen az olasz anyanyelvűek majd mindegyike – egy fő kivételével – vagy jól, vagy közepes szintű német nyelvtudást jelzett vissza, míg a németek közül csupán ketten jelölték jónak olasz tudásukat. Ez felveti annak kérdését, vajon az olasz nyelvű kantonban az itt élő más nemzeti nyelvet beszélők miért nem törekednek a helyi nyelv elsajátítására?

Összevetve az olasz és a német anyanyelvűek idegennyelv-ismeretének szintjét megállapítható, hogy az olaszok átlagosan fél idegen nyelvvel többet beszélnek, mint a németek. Magas szinten sajátították el a német és a francia nemzeti nyelveket, míg a német ajkúak esetében csupán az olasz nyelv szerepel a listán, mely nyilvánvalónak tűnik Ticinóból adódóan. Egyéb nyelvként a válaszadók több nyelvet is megjelöltek: spanyolt, görögöt és angolt. Spanyolul és görögül a néhány válaszadó is csak alacsony szinten beszél. A német ajkúak körében az angol nyelv kapott domináns szerepet.

Az olaszokra vonatkozó kérdőív rákérdezett a német nyelvtudáson belüli kategóriákra. Az irodalmi német nyelvet négyen ismerik jól, öten közepesen, egy pedig egyáltalán nem. A svájci német dialektust a válaszadók közül hárman jól, hárman kevésbé beszélik, négy egyáltalán nem ismeri. Minthogy a kantonban kötelező a sztenderd német nyelv tanulása, így ennek ismerete nem meglepő. Valószínűsíthető, hogy a munkavállaláshoz szükséges a svájci német dialektus ismerete, mivel a

kantonban található német svájci érdekeltségű cégek a belső kommunikációjukban előnyben részesítik a dialektust a sztenderd német nyelvvel.

	olasz anyanyelvű (10 fő)			német anyanyelvű (7 fő)		
	jól	közepesen	kevésbé	jól	közepesen	kevésbé
	%-ban kifejezve					
nem jelölt idegennyelv-ismeretet	30	30	40	43	43	57
egy idegen nyelv	40	40	40	43	14	29
két idegen nyelv	30	20	20	14	43	14
három idegen nyelv	0	10	0	0	0	0

42. táblázat. Az asconai olasz és német anyanyelvű válaszadók nyelvismerete a beszélt idegen nyelvek száma alapján
Forrás: saját gyűjtés: Ascona 1997/98-as tanév

A táblázatból látszik, hogy Ascona a többnyelvű Svájc egyik többnyelvű városa. A válaszadók körülbelül egyharmada nem jelölt meg olyan idegen nyelvet, amelyet bármilyen szinten is elsajátított, de a kérdőív adataiból kiderült, hogy ők főként az idősebb korosztályt képviselik, foglalkozásukat tekintve pedig autóvezető, szabad foglakozású, nyugdíjas, háziasszony. A válaszadók abszolút többsége azonban főleg egy, de jellemzően két nyelvet is elsajátított, míg egy fő jelezte, hogy három idegen nyelvet is beszél.

Az előzőekben már láttuk, hogy az olasz nyelvű válaszadók nagyobb arányban sajátítottak el idegen nyelvként egy másik nemzeti nyelvet, mint a németek, tovább árnyalva a képet az is elmondható, hogy összességében az olaszok több idegen nyelvet beszélnek.

Az olaszok nemcsak több idegen nyelvet ismernek, mint a németek, hanem azon nyelveket, amelyeket elsajátítottak, magasabb szinten is beszélik, mint a német anyanyelvűek. Ez nem azt jelenti, hogy az olaszok szorgalmasabbak a németeknél, hanem inkább a kényszer szülte a magasabb szintű nyelvtudásukat. Mint arról már szó esett, Svájc más nyelvterületein az olasz nehezen használható a mindennapi életben, jó példa erre az oktatás, hiszen olasz nyelvű egyeteme is csak 1996 óta van a kantonnak. Ha tehát addig egy ticinói diák diplomát akart szerezni Svájcban, a német vagy a francia nyelvterület egyik egyetemét kényszerült látogatni, ehhez pedig magas szintű

nyelvismeretre volt szüksége. Ez a fő oka az olaszok jobb nyelvismeretének, hiszen a német anyanyelvűeknél ez a motivációs tényező nincs meg.

Az idegen nyelv ismeretének fontossága nemcsak a válaszadók nyelvismeretéből derül ki. A problémára direkt módon irányult kérdés. Arra a feltételezésre, hogy előnyt jelent-e az, ha valaki németül beszél, szinte kivétel nélkül igen volt a válasz. Csak egy megkérdezett adott nemleges választ, egy pedig nem tudta eldönteni.

A nyelvek ismerete a munkahelyeken „kötelezően" használt nyelv függvénye is. Az olasz anyanyelvű megkérdezettek nagy százalékának így az olaszon kívül más nyelv ismeretére is szüksége van. Egy 66 éves olasz gépkocsivezető például csak az olaszt (idegennyelv-ismerete a svájci német dialektus minimális megértéséig terjed), míg az építőiparban dolgozó társa az olasz nyelv mellett a svájci német dialektust is használja. Egy fényképész olasz, német, angol, francia nyelvet használ munkájához. Jól beszéli mind a sztenderd németet, mind pedig a svájci német dialektust. Csupán két ember volt a válaszadók között, akik német anyanyelvűvel dolgoznak együtt Ticinóban; nekik közös nyelvük a német.

Az olasz anyanyelvűek válaszai részben arra utalnak, hogy a közéletben (turizmus, szolgáltatás, étterem, stb.) a német nyelv használata nagyon elterjedt; például az olasz éttermekben sokszor német nyelven kérdezik a vendéget.

Minthogy Ascona Svájc olasz nyelvterületén található, a helyben használt olasz nyelvváltozat sok helvét kifejezést vett át. Ez nemcsak a német anyanyelvűek jelenlétének köszönhető, hanem nemzeti szinten a német Svájccal való együttműködés, a német és a francia Svájc termékeinek beáramlása is eredményezi. Arra a kérdésre, hogy milyen másik nyelvből átvett kifejezésekkel találkoznak a hétköznapokban, a következőket említették: az olasz anyanyelvűek a *Gipfel, tschau, camion, birchermüesli*, *Hotel* szavakat adták meg, míg a német ajkúak a *ciao, Grappa, Spaghetti* szavakat sorolták fel. Egy olasz válaszadó megjegyezte, hogy egyre több angol kifejezés olvad az olasz nyelvbe, ám példát nem írt.

A német ajkú megkérdezettek évek óta élnek az olasz kantonban, mégis kevesen beszélik az olasz nyelvet. Nincsen semmilyen kapcsolatuk az olasz lakosokkal? Nem tanulták a nyelvet az iskolában? Nincs szükségük helyi nyelvismeretre? Miért élnek akkor Ticinóban? A válaszok széles skálán mozogtak: *„Sok a napsütés." „Jó lehetőséget nyújt golfjátékra." „Szép a táj; szimpatikus az olasz emberek stílusa." „Itt van saját házam; gyermekemet ticinói iskolába írattam be."*

A német ajkúak a ticinói olasz közösségben egy nyelvi kisebbséghez tartoznak. Arra a kérdésre, hogy átélt-e olyan szituációt, melyben érzékelhető volt a hátránya annak, hogy egy nyelvi kisebbséghez tartozik, egy német anyanyelvű azt a példát hozta fel, hogy hiányzott az olasz nyelv tudása, amikor hivatali ügyintézés kapcsán az általa beadott német nyelvű kérelemre olasz nyelvű választ kapott. Egy másik német válaszadó azt az esetet mesélte el, amikor az olasz étteremben nyelvtudás hiányában csak a leánya nyelvtudására hagyatkozva tudott kommunikálni (ő járatta gyermekét ticinói iskolába).

A megkérdezettek többsége szerint a négy nemzeti nyelv nagyon jól működik együtt. Természetesen elégedetlenek is akadnak. Az egyik olasz válaszadó a német nyelvet tartja domináns nyelvnek, amely mellett alárendelt szerepe van az olasznak. Ez igaz a konföderáció szintjén, de a kantonon belül nem érzékelhető. Egy másik egyén a kölcsönös megértés érdekében helyesnek tartja az iskolákban kötelezően bevezetett nemzeti nyelv tanítását. Az egyik vélemény így hangzik: *„A svájci németek szorgalmazzák az olasz nyelv elsajátítását; a svájci franciáknak a saját identitásuk megőrzésének biztosítéka, hogy a svájci németeknek kötelező a francia tanulása. Ami a rétorománokat illeti, az a benyomásom, hogy a dolog sokkal nehezebb a nyelv területi korlátozottsága miatt.”* Egy német anyanyelvű szerint rosszul működik együtt a négy nyelv, de véleményét nem indokolta meg. Egy másik német ajkú a német–francia kapcsolatot tekinti valós problémának.

A megkérdezettek többsége azt várja a nyelvpolitikától, hogy nagyobb hangsúlyt fektessen a kisebbségi nyelvekre, s csökkentse a német dialektus szerepét az adminisztráció és a közszolgálat (főként a tv és a rádió) területén. Az emberek a nyelvi közösségek közötti megértést, a saját nyelv és kultúra fenntartását kívánják. Egy német válaszadó azt szeretné, ha minden svájci lakos elsajátítaná mind a három másik nemzeti nyelvet, így mindenki használhatná a saját anyanyelvét. Egy másik szerint hasznos lenne, ha néhány német nyelvű kanton kötelezővé tenné az olasz nyelv oktatását az iskolákban. Ahogy azt az oktatáspolitikai fejezetben látni fogjuk, a tanköteles iskolaidőszakban Graubünden kantonon kívül az olasz nyelv nem szerepel a kötelezően tanulandó nyelvek palettáján.

5.5. A helvét olasz nyelvváltozat

Spiess (1992: 636) a helvétizmusokat a regionális nyelvváltozat különleges formájának tekinti, amely olyan terminusok összessége, amelyek a Svájcban használatos német, francia és olasz nyelv szókincsében megtalálhatók. Így elsősorban a jogi és az adminisztratív szociolektust foglalja magában. A nyelvek találkozásából adódik, hogy egy kifejezés a másik nyelvben is megjelenik. Ez a jelenség az érintett három vagy négy nyelvben párhuzamosan is feltűnhet, amelynek egyértelmű bizonyítékai a táblázatban aláhúzott prefixumok között felfedezhető párhuzam, a szavak hasonló hangzása.

helvét olasz	sztenderd olasz	svájci sztenderd német	svájci sztenderd francia	magyar
iscritto	*raccomandato, registrato*	*eingeschrieben*	*inscrit*	*ajánlott*
proseminario	*seminario propedeutico, introduttivo*	*Proseminar*	*proséminaire*	*előkészítő szeminárium*
papeteria	*cartoleria*	*Papeterie*	*papeterie*	*papírbolt*
mantello	*cappotto*	*Mantel*	*manteau*	*kabát*
mappa	*valigetta, cartella*	*Mappe*	*mappe*	*lap, mappa*
postulato	*richiesta, rivendicazione; interpellanza parlamentare*	*Postulat*	*postulat*	*indítvány*
protocollo	*verbale*	*Protokoll*	*protocole*	*jegyzőkönyv*
chiosco	*edicola*	*Kiosk*	*kiosque*	*újságos(bódé)*
frazione	*gruppo parlamentare*	*Fraktion*	*fraction*	*frakció*

43. táblázat. Nyelvi parallelizmus
Forrás: saját készítésű táblázat Lurati (2000: 185-196), Berruto (1984: 86-87) alapján

A Svájcban található földrajzi nevekben is megmutatkozik a párhuzam:

német	olasz	francia	rétoromán
der Bodensee	*il Lago di Costanza*	*le lac de Constance*	*il Lai da Constanza*
Zürich	*Zurigo*	*Zurich*	*Turitg*
die Limmat	*la Limmat*	*la Limmat*	*la Limmat*
das Mittelland	*l'altopiano svizzero*	*le Plateau*	*la Bassa*
der Monte Rosa	*le Monte Rosa*	*le Mont Rose*	*il Monte Rosa*

der Tessin	*il Ticino*	*le Tessin*	*il Ticino*
Genf	*Ginevra*	*Genève*	*Genevra*
Jura	*Giura*	*Jura*	*Giura*
Lausanne	*Losanna*	*Lausanne*	*Losanna*
Genfersee	*Lago Lemano*	*lac Léman*	*Lai da Genevra*
Graubünden	*Grigioni*	*Grisons*	*Grischun*
Chur	*Coira*	*Coire*	*Cuira*

44. táblázat. Földrajzi nevek nyelvi párhuzama
Forrás: saját készítésű táblázat Bourquin (2006: 123-125) alapján

A táblázatból kitűnik az olasz és a rétoromán nyelv szoros kapcsolata. Ez a történelmi részben említett közös gyökereken túl a földrajzi közelséggel is magyarázható, így a két nyelvben használt földrajzi elnevezések vagy teljesen megegyeznek (*Losanna, Giura*), vagy csak kis mértékben térnek el egymástól (*Coira – Cuira, Ginevra – Genevra).*

A táblázatban található földrajzi nevek és a forrásként felhasznált szakirodalom alapján is elmondható, hogy a németen kívüli nyelvi régiókban található földrajzi helynevek nagyobb részét germanizálják. Ez azért is feltűnő, mert a másik három nemzeti nyelven a tulajdonnevek igen hasonlóak, ezzel szemben a német megfelelőjük jelentős eltéréseket mutat. (*Graubünden – Grigioni – Grisons – Grischun*).

Néhány földrajzi név esetében egyértelmű a hasonlóság a négy nyelvben; az adott nyelv sajátosságaira való formálás kimerül a névelők megváltoztatásában. Érdekességként megjegyzendő, hogy a táblázatban található gyűjtés mindkét példája olyan természetföldrajzi objektum, amely Svájc nemzeti jelképei közé tartozik: Zürich folyója a Limmat (*die Limmat – la Limmat*); illetve a híres hegycsoport, a Monte Rosa, amelyek alapvetően csak a névelőkben térnek el egymástól.[114]

Svájc sajátos, autonómiát biztosító, föderális állami berendezkedéséből adódóan a svájci és az olaszországi szókészletben a legnagyobb különbség a politika témakörében mutatkozik meg. Az effajta kifejezések a német és az olasz nyelvben egyaránt csupán Svájcon belül használatosak, tehát mind Olaszország, mind Németország számára idegen fogalmakat takarnak. A berni parlamenttel való kapcsolatfelvételnek köszönhetően

[114] A helységnevek és a földrajzi objektumok elnevezéseinek listája a négy hivatalos nyelven ma már megtalálható az alábbi oldalakon: Glossarium Helvetiae historicum: http://www.hls-dhs-dss.ch/ghh/?lg=i, Elvetismi-ticinesismi: https://sites.google.com/site/elvetismi/bilingui, Bahn+Bus CH: http://www.bahn-bus-ch.de/sprachen/orte.html

rendelkezésemre álltak kiadványok; a közigazgatás, a demokratikus rendszer jellegzetes fogalmait a Svájci Konföderáció Alkotmánya (*Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft / Costituzione federale della Confederazione Svizzera*), valamint a Szövetségi Kancellária (Schweizerische Bundeskanzlei) két kiadványa – *Avete detto diritti politici?* (2005); *Der Bund kurz erklärt* (2005) – alapján ismertem meg és gyűjtöttem példákat a fentiek alátámasztására.

svájci sztenderd német	**helvét olasz**	**magyar**
Bundesstaat	*Stato federativo*	*szövetségi állam*
Eidgenossenschaft	*Confederazione*	*a kantonok államszövetsége*
Kanton	*cantone*	*kanton*
Stände	*Stati*	*kantonok*
Kantonsparlamente	*Parlamenti cantonali*	*kantonális parlament*
Landsgemeinde	*la Landsgemeinde*	*a kantonok lakosságának gyűlése*
Halbkantone	*semicantoni*	*félkantonok*
Nationalrat	*Consiglio nazionale*	*szövetségi parlament alsóháza; alsóházi képviselő*
Ständerat	*Consiglio degli Stati*	*kantonok tanácsa*
Bundesrat	*Consiglio federale*	*szövetségi miniszter; szövetségi kormány*
Bundeskanzler	*Cancelliere della Confederazione*	*a szövetségi kormány irodavezetője*
Bundesgericht	*Tribunale federale*	*Szövetségi Bíróság*
Bundesverwaltung	*Amministrazione federale*	*szövetségi közigazgatás*
das Eidgenössische Departement für auswärtige Angelegenheiten	*il Dipartimento federale degli affari esteri*	*Külügyminisztérium*
das Eidgenössische Volkswirtschaftsdepartement	*il Dipartimento federale dell'economia*	*Gazdasági Minisztérium*
Verwaltungsgericht des Bundes	*Il tribunale amministrativo federale*	*Szövetségi közigazgatási bíróság*
Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft	*Costituzione federale della Confederazione Svizzera*	*Svájci Államszövetség Alkotmánya*
Bundesversammlung	*Assamblea federale*	*a két kamara együttes gyűlése*
Nationalpräsident	*il presidente del Consiglio nazionale*	*a parlament elnöke*
Bundesgesetz	*legge federale*	*szövetségi törvény*
Kantonsverfassungen	*Costituzioni cantonali*	*kantonok alkotmányai*

45. táblázat. A közigazgatás fogalmai
Forrás: saját készítésű táblázat *Avete detto diritti politici? (2005), Der Bund kurz erklärt (2005), Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft / Costituzione federale della Confederazione Svizzera* alapján

A saját gyűjtésem Ódor László *Helvetismen* (2005) című kötetére támaszkodott, amely a jellegzetes helvét kifejezések és magyarázataik gyűjteménye. Felmerült a kérdés, vajon ha egy ticinói lakos elmegy a kantonok lakosságának gyűlésére, akkor azt mondja, hogy *vado alla Landsgemeinde* vagy esetleg a svájci olasz nyelvváltozat rendelkezik egy speciális megfelelővel? 2008-ban 18 jellegzetes svájci kifejezést küldtem el német nyelven a luganói gimnázium igazgatójának, egy bellinzonai könyvtárosnak (aki segítségemre volt néhány szekunder irodalom beszerzésében), valamint Zürichbe dr. Stephan Schmid professzornak, volt mentoromnak. Arra kértem őket, hogy a kifejezéseket tartalmazó lapokat (fejenként tíz-tíz darabot) osszák szét olasz és német nyelvet ismerő diákok, illetve a könyvtári olvasók között azzal a céllal, hogy adják meg a felsorolt német kifejezések általuk ismert helvét olasz megfelelőjét. A visszaérkezett 21 lap alapján az alábbi érdekességeket gyűjtöttem össze. Megjegyzendő, hogy a majd kéttucatnyi válaszadó néhány esetben több helvét olasz kifejezést is megadott.

svájci sztenderd német	**helvét olasz**	**magyar**
Zauberformel	*formula magica*	*a szövetségi kormány arányos összetételére 1959-ben kidolgozott és elfogadott szabályok fogalom-neve*
Territorialitätsprinzip	*principio della territorialità*	*területiség elv, mely szerint a nyelvhasználat területileg s nem a lakosság összetétele szerint meghatározott*
direkte Demokratie	*democrazia diretta*	*közvetlen demokrácia*
Kollegialitätsprinzip	*principio della collegialità*	*a hét szövetségi miniszter közös megnyilatkozását és együttes felelősségét tartalmazó elv*
Sonderweg Schweiz	*via svizzera, via solitaria della Svizzera, il 'Sonderweg' svizzero*	*Svájc kialakulásának, felépítésének sajátosságait összefoglaló s ezen sajátosságok megtartásának elsődlegességét hangsúlyozó kifejezés*
Landsgemeinde	*landsgemeinde*	*egy területileg meghatározott lakossági csoport közvetlen demokráciát gyakorló közhatalmi eljárása, olyan gyűlés, amelyen a szavazópolgárok nyíltan, kézfeltétellel döntenek (Händemehr)*
Stillesitzen	*lo stare fermi, 'silenzio' neutrale, immobilismo*	*a két világháború alatt a honvédelemért felállított svájci hadsereg „viselkedése", alapvetően defenzív attitüdje: ül a határon és figyeli, lesi az ellenséget. Külföldre fegyverével svájci katona nem mehet*
Sturmgewehr	*fucile d'assalto*	*a hivatásos katonák otthon tartott karabélya*

Wiederholungskurs	*corso di ripetizione*	*az alapképzéssel már rendelkező katonák évente kötelező 2-3 hetes katonai gyakorlata*
Rekrutenschule	*scuola reclute*	*katonai alapképzés*
geistige Landesverteidigung	*difesa spirituale del paese, difesa spirituale, difesa nazionale*	*az olasz és a német fasizmussal szemben a svájci védekezés szellemi megnyilvánulása: a lokális és szubszidiáris hagyományok tudatos védelme (l938)*
eidgenössisch	*federale*	*államszövetségi/szövetségi állami*
Miliz	*milizia*	*Svájc jellegzetesen társadalmiasult hadsereg-formája és gyakorlata*
Milizparlament	*parlamento di milizia*	*parlamenti gyűlés, melynek képviselői nem hivatásos politikusok, hanem foglalkozásuk mellett évente négy alkalommal három héten át gyűléseznek*
Session	*sessione*	*az alsó- és felsőház évente négyszer tartott háromhetes ülése*
fremde Dienste	*mercenariato, servizio mercenario, servizio all'estero*	*a svájci katonák külföldön teljesített zsoldos szolgálata a sváb háború és a francia forradalom közötti évszázadokban*
Schmiergelder	*bustarella, tangenti, colui che versa tangenti* o *bustarelle*	*a svájci katonák a külföldi szolgálatot teljesítő időszakukban pénzük egy részét (felét) hazaküldték, hogy –szimbolikusan– az otthon hagyott fegyvereikre vigyázzanak s esetleg rokkant/sebesült öregkorukra ellátásban részesüljenek*
Bergler	*montanaro, milite della Fanteria di montagna*	*a hegyekben élő, sajátos életvitelű és szemléletű ember*

46. táblázat. Az elküldött kifejezésekre kapott olasz megfelelők és magyar nyelvű magyarázatuk
Forrás: saját készítésű táblázat a kifejezéseket tartalmazó 21 visszaküldött lap alapján

A megkérdezettek nem minden esetben adták ugyanazt az olasz megfelelőt, illetve egy-két esetben olaszul nincs is megfelelője az eredetileg németül keletkezett szónak. Olasz egynyelvű szótárakban nem is találtam meg a kifejezéseket ebben a formában. Nem létezik például *mercenariato*, hanem csak *mercenario*. A *scuola reclute* az olasz *CAR*-nak (*centro addestramento reclute*) felel meg. Ahogy az olasz ajkúak integrálódtak, Svájc egyik nemzetévé váltak, nyelvükben is felvették a svájci kulturális, társadalmi jellegzetességeket.

A *scuola reclute* kapcsán egynyelvű olasz szótárban (*Dizionario Garzanti di Italiano* 1995**)** és a *Lo svizzionario* című gyűjteményben összevetettem egyéb katonai kifejezéseket is, és több eltérést találtam a sztenderd olasz és a helvét olasz között:

sztenderd olasz	helvét olasz	magyar
il lanciagranate	*il lanciamine*	*gránátvető*
generale di divisione	*divisionario*	*altábornagy*
tenente	*il primo tenente*[115]	*főhadnagy*
le galosce / le calosce	*le gamasce*	*sárcipő*
chiamata alle armi	*ordine di marcia*	*katonai szolgálatba hívás*
lanzi, soldati di entura	*landskenechti*	*zsoldoskatona*
portabandiera	*banher, panher*	*zászlóvivő*

47. táblázat. Sztenderd és helvét olasz katonai kifejezések
Forrás: saját készítésű táblázat a Lo s*vizzionario* (2003), *Dizionario Garzanti di Italiano* (1995) alapján

Az eltérés oka lehet, hogy a XVI. századtól a XIX. század elejéig svájci zsoldosok Európa szinte minden csataterén küzdöttek, és az itáliai háborúk néhány évtizedét leszámítva a harcok során főként franciákkal, németekkel kerültek kapcsolatba, így a katonai szakkifejezések is innen származhatnak, a helvét olasz nyelv ezeket vehette át.

Egy nyelv jelenléte a társadalom életében főként attól függ, hogy az ott élők mennyire tudják azt használni. A svájci állam a nyelvi sokszínűségét egyrészt azzal tudja biztosítani, hogy a fentieknek megfelelően a közigazgatásban széleskörű nyelvhasználati lehetőséget biztosít minden nyelvi nemzete számára. Ahhoz azonban, hogy a differenciált nyelvhasználat igénye egyáltalán fennmaradjon, szükség van a nyelvek ismeretére is, amelyben nagy szerepe van a sajátos svájci oktatási rendszernek.

5.6. A fejezet rövid összefoglalása

A fejezetben láthattuk, hogy az Olaszország határain kívül hivatalos és nemzeti nyelv státussal rendelkező olasz nyelv főleg szókincsben jelentősen eltérő elemeket mutat az Olaszországban sztenderd nyelvnek nevezett olasztól, valamint az olasz kanton földrajzi fekvéséből és az utóbbi évszázad népmozgásából adódóan az olasz nyelvű kantont övező területek nyelvei / nyelvváltozatai nagy hatással voltak a ticinói regionális nyelvváltozatra. A nyelvi area szereplői az észak-olasz dialektusok, az olaszországi sztenderd olasz nyelv, a Svájcban beszélt német és francia nyelvek, s nem utolsósorban a Ticino kantonon belül használt regionális olasz nyelvváltozat. Svájc hivatalos és nemzeti nyelvi státussal rendelkező olasz nyelvváltozata Berruto értelmezésében a helvét vagy

[115] De létezik *secondo, terzo stb.!*

föderális olasz; ő nem tesz különbséget a kettő között. Ticino kanton olasz nyelvváltozata tartalmazza mindazon elemeket, melyeket a helvét olasz, hiszen a kanton Svájc szerves része politikai, kulturális, gazdasági, s egyéb szempontból. Így része a három- vagy négynyelvű paralellizmus is, azaz az olyan elemek összessége, melyek Svájc nemzeti nyelveinek szókészletének elemei, s a svájci lét sajátosságait tükrözik (főként politikai, katonai, földrajzi kifejezések). A ticinói regionális olasz nyelvváltozatot azonban erősen befolyásolták az észak-olasz dialektusok, a svájci sztenderd német és francia nyelvek, melyek nem csupán a jogi és az adminisztratív szaknyelvben jelennek meg, hanem az élet számos területén, így az iskola, a vendéglátás, a katonaság szókincsében. A kantonban élő jelentős számú német ajkú lakosság befolyással van a nyelvhasználatra, erre bizonyíték az elsősorban a turizmusban és a kereskedelemben németül használatos köznyelvi kifejezések, mint a *Ferienwohnungen – apartmanok*. Nem véletlen tehát, hogy sok német jövevényszót és tükörszót találtunk a ticinói olasz nyelvváltozatban.

Mind a helvét olasz, mind a ticinói regionális nyelvváltozatban megtalálhatók a sztenderd olasz nyelvvel közös, illetve az attól eltérő jegyek. A helvét olasz mint szövetségi szinten státussal bíró nyelvváltozat ismérvei a jogi, az adminisztrációs, a politikai (tehát az emelkedett funkciókban) szókészletben (vizsgálatomban ezt vettem alapul) az ország jellegzetességeit tanúsító helvétizmusok. A regionális nyelvváltozattal szemben nem az érzelmi motiváció, sokkal inkább a személytelen, hivatalos forma jellemzi. A többközpontúság szempontjából ily módon megkülönböztetem a kantonon belüli sztenderd (ticinói regionális olasz) és az állami szinten nemzeti és hivatalos nyelv státussal rendelkező helvét olaszt mint svájci sztenderd nyelvváltozatot.

6. Oktatáspolitika és nyelvoktatás

A XX. század második felétől a négynyelvűből többnyelvűvé alakult Svájc kantonjai új kihívás elé néztek. A bevándorlók növekvő létszámának, valamint a globalizálódó világnak köszönhetően felvetődött annak szükségessége, hogy az oktatásügyet az új körülményekhez igazítsák. E folyamat következményeként ma minden kantonban a tankötelezettség ideje alatt minden gyermek a tannyelven kívül elsajátít egy nemzeti nyelvet és az angolt. Ennek intézményes hátterét, valamint az olasz nyelvnek az oktatásban betöltött szerepét mutatja be az alábbi fejezet.

A téma bemutatásához több forrásra támaszkodtam. Minthogy az oktatás eddigi rendszere átalakulóban van, s a folyamat a 2015/2016-s tanévvel fejeződik be, s lép új korszakába, az oktatáspolitikát meghatározó ajánlásokat, egyezményt, egyéb dokumentumokat vettem alapul, kiemelve az idegen nyelvek oktatására vonatkozó elveket. A nyelvoktatás gyakorlatának, motivációs hátterének szemléltetésére egy luganói, s két zürichi gimnázium nyelvtanáraival kitöltetett kérdőíveket elemeztem. Az intézmények kiválasztásában két szempont játszott szerepet: ticinói viszonylatban mely gimnázium igazgatója járult hozzá a kérdőívek kitöltéséhez, hiszen mindegyik gimnázium tannyelve az olasz, s mindegyikben tanítanak idegen (beleértve egyéb nemzeti) nyelveket; zürichi viszonylatban pedig mely gimnáziumokban folyik olasz nyelvoktatás. A kérdőíves megkeresés célja az volt, hogy képet kapjak arról, mely idegen nyelvek milyen szerepet játszanak a tanulók tanulási folyamatában, illetve az olasz kantonban milyen a diákok hozzáállása anyanyelvükhöz, az olasz nyelvhez.

6.1. A nyelvoktatás helye a svájci iskolarendszerben

A föderális berendezkedésből adódóan az oktatás feladatainak ellátása megosztott a szövetség, a kantonok és a községek között. A 2006. május 21-i népszavazást követően az Alkotmány 62. cikkelye nem csupán azt rögzíti, hogy az oktatásügyben a kantonok illetékesek és biztosítják minden gyermek számára a kötelező, ingyenes, állami felügyelet alatt álló általános iskolai oktatást, hanem a 4. bekezdés alapján azt is, hogy, amennyiben nem valósul meg az iskolakezdés életkorának, az iskolai kötelezettségeknek, az oktatási szintek időtartamának és céljainak, valamint a bizonyítványok elismerésének harmonizációja, a szövetség kiadja a szükséges

utasításokat.[116] Azaz érvényesül a szubszidiaritás elve, miszerint ha a feladatot nem teljesíti a kanton, a felette álló szövetségnek joga van beavatkozni.

A kantonok és településeik felelősek a kötelezően látogatandó intézmények (Primarschule – Sekundarstufe I)[117] szabályozásáért és működtetéséért. A gyermekek 95 %-a állami intézménybe jár, s csupán 5 %-a tanul magániskolában, így az állami iskolák nemcsak oktatási, hanem fontos integrációs feladatot is ellátnak, mivel nem tesznek különbséget a szociálisan, nyelvileg és kulturálisan különböző háttérrel rendelkező gyerekek között. Minden kanton kínál óvodai ellátást, melynek látogatása két (Ticino kantonban három) évig kötelező, illetve kötelező lesz a 2015/2016-os tanévtől. A Primarschule 22 kantonban hat év, ezt követi három év a Sekundarstufe I szintjén. Ticino, Basel-Stadt, Basel-Landschaft és Aargau kantonokban még 5 év a Primarschule és 4 év a Sekundarstufe I időtartama, azonban a jelenleg folyó harmonizációs folyamat eredményeként (a HarmoS-egyezmény bemutatására a 6.2.2. alfejezetben sor kerül) Ticino kivételével – ahol marad kötelező a három év óvoda – egységesnek kell lennie az egész országban a 2015/2016-os tanév megkezdéséig.

A tanköteles időszakot követő szint (Sekundarstufe II) és a felsőfokú tanulmányok (Tertiärbereich) szabályozásában mind a kantonok mind pedig a szövetség rendelkeznek hatáskörrel. Kantonok közötti és szövetségi rendelkezések határozzák meg a képzési kínálatot. A szakképzést a szövetség szabályozza, de a végrehajtásért a kantonok felelnek. A Sekundarstufe II magában foglalja a szakiskolákat, a szakközépiskolákat és a gimnáziumi oktatást. Míg az előbbi szakmát tanít, utóbbi kettő az általános oktatást öleli fel, amely a felsőfokú tanulmányokra készíti a diákokat.[118] A svájci oktatási rendszert mutatja az alábbi táblázat (részletesen lásd a 6. számú mellékletet).

---

[116] Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft. Stand am 3. März 2013.
[117] Primarschule: hazai megfelelője az általános iskola alsó tagozata.
Sekundarstufe I.: hazai megfelelője az általános iskola felső tagozata.
[118] Kurzbeschreibung Bildungssystem Schweiz. In: http://www.edk.ch/dyn/14798.php
Schweiz: Überblick. In:
https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Schweiz:%C3%9Cberblick

11. ábra. A svájci oktatási rendszer
Forrás: saját készítésű ábra Das Bildungssystem Schweiz alapján (http://www.edudoc.ch/static/web/bildungssystem/grafik_bildung_d.pdf)

A kanton hivatalos nyelve, tehát nyelvrégiótól függően a német, a francia, az olasz vagy a rétoromán, egyben az oktatás nyelve is. A 2010. január elsejétől érvényes nyelvtörvény 15. cikkelyének értelmében a szövetség és a kantonok illetékességi körükben különös védelemben részesítik minden oktatási szinten az oktatás nyelvét,

nevezetesen a nyelv sztenderd formáját.[119]

Az ország többnyelvű működése az egyének többnyelvűségén alapul, ezért kiemelkedően fontos szerepe van az idegen nyelvek iskolai oktatásának. Az említett cikkely 2. bekezdése garantálja, hogy a szövetség és a kantonok támogatják a tanulók és a tanárok többnyelvűségét. A 3. bekezdés alapján pedig egy olyan idegennyelv-oktatást támogatnak, amely garantálja, hogy a diákok a tanköteles iskolaidőszak végén legalább egy második nemzeti nyelv és egy további idegen nyelv ismeretével rendelkeznek. Ezt szolgálja a Kantonok Oktatási Minisztereinek Testülete által (továbbiakban EDK[120]) 2004. március 25-én jóváhagyott, a tanköteles iskolaidőre vonatkozó nyelvoktatási stratégia. A kantonok megegyeztek abban, hogy az idegen nyelv oktatását legkésőbb az iskola 3. tanévétől megkezdik, s a második idegen nyelv az 5. tanévben kerül bevezetésre.

Magyarország nyelvoktatási célkitűzései hasonlóságokat mutatnak a svájci célkitűzésekkel, miszerint a korai gyermekkortól kezdődően legalább két idegen nyelvet kell tanulni a diákoknak. Ahogy azt már a 2.2. alfejezetben említettem, Magyarország nyelvoktatási ideológiájának célkitűzése az Európai Unió 2002. évi barcelonai célkitűzéseinek felel meg, melynek eléréséhez a közoktatás nyújt terepet.[121] Svájctól eltérően azonban hazánkban a második idegen nyelv tanulása nem kötelező, ám az iskolai pedagógiai programban kötelezően szerepelnie kell. A diákok tehát az általános iskola 4. osztályában (Svájcban a 3. osztályban) kötelező jelleggel kezdik az első idegen nyelv, s 7. osztályban (Svájcban az 5. osztályban kötelező jelleggel) a feltételek függvényében a második idegen nyelv tanulását. Lehetőség szerint az iskolák már az 1-3. évfolyamokon bevezethetik az idegen nyelvek tanítását. A magyar lakosság nyelvtudását figyelembe véve nem pozitívum, hogy 7. osztálytól nem mindenki tanul második idegen nyelvet, s ez ellentmond annak a koncepciónak, miszerint a versenyképesség növeléséhez, az egyén munkaerő-piaci elhelyezkedéséhez szükség van idegen nyelvek elsajátítására. A felmérés idején a 27 uniós tagállamot tekintve Magyarország az utolsó helyen áll a nyelvtudást illetően. Ezzel szemben Svájc (lásd a 6.4. alfejezetet) európai viszonylatban 2,0 idegen nyelv ismeretével a harmadik helyen áll.

---

[119] Bundesgesetz über die Landessprachen und die Verständigung zwischen den Sprachgemeinschaften. In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20062545/index.html

[120] EDK: die Schweizerische Konferenz der kantonalen Erziehungsdirektoren. Országos szinten ez a testület koordinálja az oktatási és kulturális feladatokat. Tagjai a kantonok oktatási miniszterei.

[121] A nemzeti idegennyelv-oktatás fejlesztésének stratégiája az általános iskolától a diplomáig. Fehér könyv 2012-2018. In: http://nyelvtudasert.hu/cms/data/uploads/idegennyelv-oktatas-feher-konyv.pdf

A tankötelezettséget követő Sekundarstufe II szintjén nem egységesen kötelező az idegen nyelvek tanulása. A két- illetve négyéves szakképzésben teljesen hiányzik a kötelező nyelvoktatás több szakma esetében, míg néhány szakmánál előírás. A laboráns, fogászati asszisztens képzésben kötelezően tanulandó nyelv az angol, míg az eladók képzésében a francia. Amennyiben szakmai érettségit akar tenni a tanuló, kötelező két idegen nyelvet tanulnia. A gimnáziumokban és a szakközépiskolákban kötelező két idegen nyelv tanulása. Az 1995. évi, az érettségi bizonyítványok elismerését szabályozó rendelkezés bevezetése óta a gimnáziumok a kétnyelvű képzést hivatalosan bejegyezhetik az érettségi bizonyítványba. Ennek feltétele, hogy a diák legalább két tantárgyat a választott idegen nyelven tanuljon és az összóraszám elérje a legalább 600 tanórát. Azonban kétnyelvű oktatást szakiskolák is kínálhatnak (Zürich kantonban az informatikusok számára).[122]

6.2. A nyelvoktatást szabályozó nemzeti / regionális szintű dokumentumok

6.2.1. Az EDK (Kantonok Oktatási Minisztereinek Testülete) ajánlásai

A többnyelvű Svájc hagyományosan nagy hangsúlyt fektet a nyelvoktatásra. A mindenki számára kötelező francia illetve német nyelv tanulásának gondolata a hatvanas évek végén vált fontos kérdéssé, melynek eredményeként az említett nyelvek korai tanulását az első kantonok a hetvenes években bevezették.[123] Egy nemzeti nyelv (tehát az egyik hivatalos nyelv) kötelező tanulásáról az 1975. október 30-án az EDK által kibocsátott ajánlás és határozat döntött, mely alapján német és olasz Svájcban a francia, francia Svájcban a német nyelv tanulása kötelező. Graubünden kantonra külön előírások vonatkoztak, minthogy az egyedüli háromnyelvű kanton. A rendelet emellett hangsúlyozza, hogy a nemzeti nyelv tanulása nem helyettesíthető az angol nyelv tanulásával. Az EDK 1998. november 13-án kelt új javaslata már tartalmazta az angol nyelv kötelező bevezetését is oly módon, hogy megmarad egy nemzeti nyelv kötelező tanulása a 4. vagy 5. osztálytól, s ehhez társul 7. osztálytól az angol nyelv.[124] Ezt a javaslatot az EDK által felkért szakértői bizottság 1998. július 15-én fogalmazta meg

[122] Sprachenpolitik und Bildungsstrategien in der Schweiz. In: http://www.skbf-csre.ch/fileadmin/files/pdf/publikationen/Staffpaper1.pdf
[123] Fremdsprachenunterricht in der obligatorischen Schule. In: http://www.edudoc.ch/static/web/arbeiten/sprach_unterr/fktbl_sprachen_d.pdf
[124] 25 Jahre Sprachenpolitik der EDK: Englisch wird obligatorisch. In: Babylonia 4/1998: 10

Gesamtsprachenkonzept (közös nyelvoktatási koncepció) címmel, mely dokumentum arra adott útmutatást, hogy milyen nyelveket kell Svájcban tanulniuk a diákoknak a tanköteles iskolaidőszakban. Az elnevezés az anyanyelv (első nyelv), a nemzeti (hivatalos) nyelvek, és további modern nyelvek egységére utal, melyek az egyéni és a társadalmi többnyelvűség alapját képezik, s tartalma egyben utal arra is, hogy az említett nemzeti nyelv és angol nyelv mellett a diákoknak lehetőséget kell adni további nyelvek (másik nemzeti nyelv, vagy egyéb, az iskolában beszélt nyelvek) tanulására (Lüdi 1998: 11-12) is.

A mai nyelvoktatást az előző alfejezetben említett, 2004-ben jóváhagyott stratégia határozza meg. Fő célkitűzései a nyelvtanulás általános javítása, a korai nyelvtanulásban rejlő lehetőségek jobb kihasználása, az ország többnyelvűségének megbecsülése, valamint európai viszonylatban a versenyképesség fenntartása. A nyelvek tanulásának sorrendiségét a kantonok saját regionális megállapodásaik alapján, sajátosságaik figyelembevételével (mely szomszédos országgal határos, két- vagy háromnyelvű-e a kanton) maguk döntik el, azonban a sorrendtől függetlenül, a kötelező iskolaidőszak végére mindkét nyelvből azonos kompetenciákkal kell rendelkezniük a tanulóknak.[125] Hogy mindez egységesen megvalósuljon, meg kellett határozni a nyelvoktatás célkitűzéseit, s összhangba kellett hozni a kantonok oktatáspolitikáját. Erre szolgál a következő alfejezetben bemutatandó HarmoS-egyezmény.

6.2.2. A HarmoS-egyezmény

Az oktatási szintek céljainak összehangolása – ezáltal a nyelvoktatás céljainak harmonizálása – a már a 6.1. alfejezetben említett 2006. évi revideált oktatási cikkely óta minden kantont érintő feladat. Az EDK által 2007. június 14-én elfogadott *Kantonok közötti megállapodás a kötelező iskolai harmonizációról*, továbbiakban HarmoS-egyezmény,[126] 2009. augusztus 1-én lépett életbe. Az egyezmény az azt elfogadó kantonok számára kötelező előírásokat tartalmaz, melyek megvalósításának határideje a 2015/2016-os tanév.[127] A 2010. szeptember 26-i állapotot figyelembe véve, 26-ból 15 kanton fogadta el, és 7 utasította el a belépést, 4 kanton pedig még nem csatlakozott az

[125] Fremdsprachenunterricht in der obligatorischen Schule. In: http://www.edudoc.ch/static/web/arbeiten/sprach_unterr/fktbl_sprachen_d.pdf
[126] Interkantonale Vereinbarung über die Harmonisierung der obligatorischen Schule
[127] HarmoS. Beitrittsverfahren und Inkrafttreten. In: http://www.edk.ch/dyn/14901.php

egyezményhez.[128] Viszont – ahogy az már említésre került – az Alkotmány 62. cikkelyének 4. bekezdése alapján az állam beavatkozik azon kantonok esetében, akik nem teljesítik a rögzített feltételeket. Így tulajdonképpen minden kanton számára szükségessé válik, hogy legkésőbb 2015-ig elfogadják az egyezményt.

A HarmoS-egyezmény 6. cikkelye alapján a tankötelezettség 11 évet foglal magában: az *előiskola* (óvoda) (2 év) és a *Primarschule* (6 év) együttesen nyolc év, melyet három év *Sekundarstufe* I követ. Az átmeneti időszakban a kantonok a nyelvoktatatás kezdetét még az óvodai évek nélkül számolják, ez magyarázza azt, hogy a két nyelv bevezetésének ideje a 3. és az 5., nem pedig az 5. és a 7. év. Az egyezmény 4. cikkelye természetesen a 11 éves skálát alkalmazza, mely kimondja, hogy az idegen nyelvek tanulását legkésőbb az 5. és a 7. évben kezdik a diákok. Hangsúlyozza, hogy amennyiben Ticino és Graubünden kantonok egy harmadik nyelv tanulását is kötelezővé teszik, a fentiektől eltérő módon határozhatják meg a nyelvtanulás kezdetét. Ugyanezen cikkely alapján dönthetik el a kantonok, mely nyelv kerül elsőként bevezetésre; valamint az iskola fakultatív lehetőséget ad egy harmadik nemzeti nyelv tanulására is. Kiemeli a migrációs háttérrel rendelkező gyermekek számára szervezett Származási nyelv és kultúra tanfolyamok támogatását (lásd a 6.7.2. alfejezetet).

A tankötelezettség ideje alatt minden diáknak szert kell tennie az alapismeretek megszerzésére, melyek biztosítják a továbbtanulás lehetőségét a *Sekundarstufe II* szintjén. Az egyezmény 7. cikkelyének értelmében az oktatás nemzeti szintű összehangolása érdekében meg kell fogalmazni a nemzeti oktatási célokat. Ennek, valamint a 3. cikkely értelmében, az EDK az alapkompetenciákat az alábbi területeken határozza meg: nyelvek; matematika és természettudományok; társadalom- és humántudomány; zene, művészet és ábrázolás; mozgás és egészség. Az elérendő kompetenciák egyes szintjeit a 11 éves tankötelezettséggel számolva a 4., 8. és 11. tanév végére határozza meg, így ezeknek megfelelően történik a tantervek kidolgozása, a taneszközök kiválasztása. A 8. cikkely alapján a tantervek harmonizálása és a taneszközök koordinációja (nyelvi) regionális szinten történik.[129]

Tehát az egyezmény adja az EDK által megfogalmazott nemzeti szintű oktatási célok megvalósításának jogi alapját, mely utóbbi a hazai Nemzeti alaptantervnek felel meg. A kantonok és az iskolák igény szerint további oktatási célokat határozhatnak meg.

---

[128] Beitrittsverfahren HarmoS-Konkordat: http://www.edudoc.ch/static/web/arbeiten/harmos/beitritt_harmoS_kantone_d.pdf

[129] HarmoS-Konkordat vom 14. Juni 2007. In: http://edudoc.ch/record/96777/files/harmos-konkordat_d.pdf

Az egyezményben meghatározottak nem közvetlenül az iskolai gyakorlatra irányulnak, hanem a tantervek, taneszközök és mérési módszerek kidolgozóinak nyújt segítséget. Az alapképzés célkitűzései, pontos formái a nyelvi régiók tanterveiben jelennek meg.

6.2.3. Regionális tantervek

Svájcban a különböző nyelvi régiókban jelentős kulturális, pedagógiai és tananyagbeli eltérések mutatkoznak. Eddig a gyakorlatban nyelvi régiókon belül (például Közép-Svájc), illetve adott oktatási szintre (például Bern kanton óvodai tanterve) dolgoztak ki tanterveket.[130] A HarmoS-egyezmény éppen ezért irányozza elő a tantervek harmonizálását és a taneszközök koordinálását nyelvi régiók szintjén. A regionális tantervek a francia *Plan d'études romand* (PER), a német és többnyelvű kantonokra vonatkozó *Lehrplan 21* és a ticinói *Piano di studio per la scuola dell'obbligo* tanterveket foglalják magukban, melyek nyelvterülettől függően fokozatosan kerülnek bevezetésre. Közös jellemzőjük, hogy a tanköteles iskolaidőszak (tehát a HarmoS-egyezmény értelmében az óvoda, a Primarschule és a Sekundarstufe I.) teljes egészére adnak útmutatót arra nézve, milyen tudást kell elérniük a diákoknak a már említett műveltségi területeken meghatározva a minimálisan teljesítendő elvárásokat; hogyan épülnek egymásra az alapkompetenciák. Az oktatás tartalmának szempontjából három részre osztják az iskolai ciklust: óvoda és a Primarschule első két éve; a Primarschule 3-6. éve; a Sekundarstufe I három éve. Így megegyezik a HarmoS-egyezményben előírtakkal, miszerint az elérendő alapkompetenciákat a 4., 8. és 11. tanév végére határozzák meg. Rögzítik a tartalmi előírásokat mind a kötelező, mind a kötelezően vagy szabadon választható tárgyakra nézve, illetve meghatározzák, mely tantárgy minősül kötelező, vagy kötelezően / szabadon választható tárgynak. További közös jellemzőjük, hogy nem az EDK, hanem a nyelvi régiók illetékesei hagyják jóvá.

A nyugat-svájci kantonok által kidolgozott *PER* az érintett kantonok közötti megállapodás (*Convention scolaire romande*) alapján jött létre, s 2015-től kerül bevezetésre a HarmoS-egyezmény által meghatározott 11 évre vonatkozóan.

A *Lehrplan 21* elnevezésű tanterv 21 német- és többnyelvű kanton közös tanterve, melyet a kantonok várhatóan 2014-ben kapnak kézhez, s ők döntik el, mikor és hogyan

[130] Lehrplan 21. In: http://www.lehrplan.ch/sites/default/files/2013-06-25_rahmeninformation_konsultation.pdf

kezdik annak tényleges bevezetését.[131] A tanterv kidolgozása 2010 őszén kezdődött meg. A kidolgozásban mind a 21 kanton részt vesz: Aargau, Appenzell Ausserrhoden, Appenzell Innerrhoden, Basel-Landschaft, Basel-Stadt, Bern, Freiburg, Glarus, Graubünden, Luzern, Nidwalden, Obwalden, Schaffhausen, Schwyz, Solothurn, St. Gallen, Thurgau, Uri, Wallis, Zug és Zürich. A tanterv életbelépésével továbbra is a kantonok fennhatósága alatt marad az iskola; többek között megmarad az órarend / tantárgyfelosztás összeállításának feladata.[132]

Ticino az egyedüli nyelvi régió, mely a saját tantervéért felel. Ilyen módon a többi nyelvterülettől eltérően kantonális tantervnek minősül, mivel egyedül Ticino kantonban lesz érvényes. Kidolgozása ugyanis 2011 szeptemberében kezdődött, s várhatóan 2014 nyarán kerül elfogadásra. Fő részei a HarmoS-egyezményben rögzített öt főterület alapkompetenciái mellett az általános képzés és a személyes kompetenciák.[133]

6.3. A tanköteles iskolaidőszakban tanulandó idegen nyelvekről

Svájcban tehát az iskolák folyamatosan állnak át az új nyelvoktatási rendszerre annak érdekében, hogy teljesíteni tudják az említett dokumentumokban rögzített feltételeket. A címben szereplő idegen nyelvek fogalmához azonban érdemes áttekinteni a különböző dokumentumok meghatározásait. A HarmoS-egyezmény 3.a pontja nyelvek alatt a következőt fogalmazza meg: átfogó alapképzés a helyi sztenderd nyelven (szóbeli és írásbeli nyelvismeret), alapvető kompetenciák egy második nemzeti nyelven és legalább egy további idegen nyelven.

Az EDK az alapkompetenciák meghatározásánál két kategóriát különböztet meg: iskolai nyelv és idegen nyelvek.[134] Ez utóbbi kifejezést használja mind az elsőként, mind a másodikként elsajátítandó nyelvre a tannyelven kívül. Minthogy a tantervek ezen alapkompetenciákra épülnek, a tantervek is ezen elnevezéseket használják.

Ahogy már a 6.1. fejezetben utaltam a nyelvtörvény 15. cikkelyének 3. bekezdésére, a szövetség és a kantonok olyan idegennyelv-oktatást támogatnak, amely

---

[131] Sprachregionale Lehrpläne. In: http://bildungssystem.educa.ch/de/sprachregionale-lehrplaene
[132] Projektübersicht. In: http://www.lehrplan.ch/projektuebersicht
[133] Progetto piano di studio per la scuola dell'obbligo (2014). In: http://www4.ti.ch/fileadmin/DECS/DS/HARMOS/documenti/Nuovo_piano_di_studio_documento_di_sintesi26.pdf
[134] Grundkompetenzen für die Schulsprachen. In: http://edudoc.ch/record/96791/files/grundkomp_schulsprache_d.pdf
Grundkompetenzen für die Fremdsprachen. In: http://edudoc.ch/record/96780/files/grundkomp_fremdsprachen_d.pdf

garantálja, hogy a diákok a tanköteles iskolaidőszak végén legalább egy második nemzeti nyelv és egy további idegen nyelv ismeretével rendelkeznek.

A megfogalmazásokból látható, hogy az idegen nyelv és a nemzeti nyelv elnevezés több esetben fedi egymást, ugyanakkor az egymásra épülő dokumentumok (nyelvtörvény – HarmoS-egyezmény – nemzeti képzési alapkompetenciák) alapján egyértelmű, hogy az oktatásban az idegennyelv-oktatás fogalma alatt mindenképpen egy nemzeti nyelv értendő. A nyelvtörvény „*Kompetenzen in mindestens einer zweiten Landessprache und einer weiteren Fremdsprache verfügen”* megfogalmazása további kétséget zár ki, hiszen amennyiben a második idegen nyelv is kötelezően nemzeti nyelv lenne, akkor a *Fremdsprache* szó helyett ugyanúgy a *Landessprache* elnevezést használta volna.

Az alábbiak igazolják, hogy összességében az idegennyelv-oktatás egy nemzeti nyelv és az angol nyelv oktatását takarja.

A táblázatok a 2013/2014-es tanév ismérveit foglalják össze kantonok szerint:[135]

egynyelvű kanton	**német nyelv**	**francia nyelv**	**olasz nyelv**	**rétoromán nyelv**	**angol nyelv**
Aargau					3. osztály
Appenzell I. Rh.					3. osztály
Appenzell A. Rh.					3. osztály
Basel-Landschaft		3. osztály			
Basel-Stadt		3. osztály			
Genf	3. osztály				
Glarus					3. osztály
Jura	3. osztály				
Luzern					3. osztály
Neuenburg	3. osztály				
Nidwalden					3. osztály
Obwalden					3. osztály
St.Gallen					3. osztály
Schaffhausen					3. osztály

[135] A 6.2.2. alfejezetben leírt okok miatt a táblázatban a számok az iskolaéveket jelölik, tehát nem a HarmoS-egyezmény alapján történt a jelölés.

Solothurn		3. osztály			
Schwyz					3. osztály
Thurgau					3. osztály
Tessin		3. osztály			
Uri					3. osztály
Waadt	3. osztály				
Zug					3. osztály
Zürich					2. osztály

48. táblázat. Az első kötelezően tanulandó nemzeti nyelv / idegen nyelv bevezetésének ideje a tankötelezettség ideje alatt Svájc egynyelvű kantonjaiban a 2013/2014-es tanévben
Forrás: saját készítésű ábra EDK 2013: 2 és EDK/IDES-Kantonsumfrage alapján (http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/093.pdf, http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/092.pdf)

Minden kantonban minden diák kötelezően két nyelvet tanul a tannyelven kívül. Az egynyelvű kantonokat tekintve 14 német nyelvű kantonban első idegen nyelvként az angol a kötelező. A HarmoS-egyezménynek megfelelően ezt harmadik osztálytól tanulják a diákok Zürich kanton kivételével, ahol már második osztályban megkezdődik az angol nyelv tanulása. Azonban Basel-Landschaft, Basel-Stadt, Solothurn és Ticino/Tessin kantonokban, tehát három német és egy olasz kantonban (e kanton nyelvoktatásának bemutatására a 6.5. alfejezetben kerül sor), a francia, azaz egy nemzeti nyelv az elsőként elsajátítandó idegen nyelv. Basel-Landschaft és Basel-Stadt tekintetében ennek magyarázata, hogy Franciaországgal és a francia nyelvű Jura kantonnal határosak, míg Solothurn ugyancsak Jura kantonnal, valamint a francia-német kétnyelvű Bern kantonnal határos. A francia nyelvű Genf, Jura, Neuenburg és Waadt kantonokban a német nyelv az első kötelezően tanulandó idegen nyelv. Az angol nyelv bevezetéséig a német nyelvű kantonok diákjai a francia nyelvet, a francia kantonok diákjai pedig a német nyelvet tanulták.

A nemzeti kohéziót ilyen módon megbontó angol nyelv előtérbe helyezése azt feltételezi, hogy a globalizációnak köszönhetően a nemzeti nyelvek elsajátítása háttérbe szorul az angol nyelv javára. Már 1998-ban vitatéma volt az angol és a nemzeti nyelvek kérdése. Zürich kanton nem a francia nyelv terhére kívánta előtérbe helyezni az angolt, ugyanis az angol nyelvet támogatók szerint egy nemzeti nyelv ápolása nem jelenti azt, hogy le kell mondani egy világnyelv elsajátításáról. Ernst Buschor, Zürich kanton akkori oktatásért felelős megbízottja a közösség akaratát hangsúlyozta, ami szerint a lakosság 60,5 %-a, a 29 év alattiak 68 %-a azt szeretné, hogy az angol első idegen nyelvként

legyen tanulható, hiszen ez a nyelv a társadalmilag, gazdaságilag és kulturálisan globalizált világ nyelve (Ghisla 1998: 25).

A táblázatból világosan kitűnik, hogy az olasz és a rétoromán nyelv semelyik kantonban nem került az első kötelezően tanulandó nyelvek közé. Ebből következően hivatalosan háttérbe szorul e két nyelv, jóllehet az oktatás az a terület, amely nagymértékben hozzájárulhat egy nyelv pozíciójának megerősödéséhez.

kétnyelvű kanton	német nyelv	francia nyelv	olasz nyelv	rétoromán nyelv	angol nyelv
Bern – német		3. osztály			
Bern – francia	3. osztály				
Freiburg – német		3. osztály			
Freiburg – francia	3. osztály				
Wallis – német		3. osztály			
Wallis – francia	3. osztály				

49. táblázat. Az első kötelezően tanulandó nemzeti nyelv / idegen nyelv bevezetésének ideje a tankötelezettség ideje alatt Svájc kétnyelvű kantonjaiban a 2013/2014-es tanévben
Forrás: saját készítésű ábra EDK 2013: 2 és EDK/IDES-Kantonsumfrage alapján (http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/093.pdf http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/092.pdf)

A francia-német kétnyelvű Bern, Freiburg és Wallis kantonokban a kölcsönösség alapján a francia ajkú diákok a német nyelvet, a német ajkú diákok a francia nyelvet tanulják elsőként a harmadik osztálytól kezdődően, vagyis minden diák egy nemzeti nyelvet tanul elsőként. E kantonokban sem a két kisebb nemzeti nyelv, sem az angol nyelv nem minősül első, kötelezően elsajátítandó idegen nyelvnek.

háromnyelvű kanton	német nyelv	francia nyelv	olasz nyelv	rétoromán nyelv	angol nyelv
Graubünden – német			3. osztály	3. osztály fakultatív: 1. osztály	
Graubünden – olasz	3. osztály				
Graubünden – rétoromán	3. osztály				

50. táblázat. Az első kötelezően tanulandó nemzeti nyelv / idegen nyelv bevezetésének ideje a tankötelezettség ideje alatt Svájc háromnyelvű kantonjában a 2013/2014-es tanévben
Forrás: saját készítésű ábra EDK 2013: 2 és EDK/IDES-Kantonsumfrage alapján (http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/093.pdf http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/092.pdf)

Graubünden kanton sajátos helyzetéből adódóan nem mutat egységes képet. A német nyelvű részében a diákok harmadik osztálytól kezdődően vagy az olasz, vagy a rétoromán nyelvet tanulják kötelezően, azonban a rétoromán már az első osztályban is választható. Az olasz és a rétoromán nyelvű területek diákjai számára a német az első elsajátítandó idegen nyelv. Függetlenül tehát a lakosok anyanyelvétől, a kanton egész területén valamely nemzeti nyelvet tanulják elsőként a diákok a tannyelven kívül; az angol nyelv tanulására ily módon nincs lehetőség.

egynyelvű kanton	német nyelv	francia nyelv	olasz nyelv	rétoromán nyelv	angol nyelv
Aargau		6. osztály			
Appenzell I. Rh.		7. osztály			
Appenzell A. Rh.		5. osztály			
Basel-Landschaft					7. osztály
Basel-Stadt					5. osztály
Genf					7. osztály
Glarus		5. osztály			
Jura					5. osztály
Luzern		5. osztály			
Neuenburg					5. osztály
Nidwalden		5. osztály			
Obwalden		5. osztály			
St.Gallen		5. osztály			
Schaffhausen		5. osztály			
Solothurn					5. osztály
Schwyz		5. osztály			
Thurgau		5. osztály			
Tessin	7. osztály				8. osztály
Uri		7. osztály			
Waadt					7. osztály
Zug		5. osztály			
Zürich		5. osztály			

51. táblázat. A második kötelezően tanulandó nemzeti nyelv / idegen nyelv bevezetésének ideje a tankötelezettség ideje alatt Svájc egynyelvű kantonjaiban a 2013/2014-es tanévben
Forrás: saját készítésű ábra EDK 2013: 2 és EDK/IDES-Kantonsumfrage alapján (http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/095.pdf http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/094.pdf)

A második idegen nyelv esetében vegyesebb a kép. A táblázatból látszik, hogy még nem minden kanton vezette be egységesen a 3. osztálytól az első, az 5. osztálytól pedig a második idegen nyelv tanulását. Az egynyelvű kantonok esetében a 2013/2014-es tanévben Basel-Landschaft, Genf és Waadt kantonokban a diákok még nem a Primarschule szintjén kezdték az angol nyelvet, hanem csak a hetedik osztályban. Aargau, Appenzell Innerrhoden és Uri kantonokban is még az átmeneti helyzet mutatkozik. Aargau az új tanterv (Lehrplan 21) bevezetésével kívánja áttenni ötödik osztályra a francia nyelvet; Appenzell Innerrhoden pedig ugyancsak a Lehrplan 21 tantervvel összefüggésben felülbírálja a francia nyelv levitelét a hetedik osztályról az ötödikre (EDK 2013: 2). Jóllehet az olasz nyelvű Ticino kantonnal közvetlen szomszédságban álló Uri kantonban a diákok a francia nyelvet a hetedik osztálytól tanulják, az 5. és a 6. osztályban az olasz nyelv is tanulható. Két lehetőséget kínál az iskola, melyből kötelező választani: a diák vagy az olasz nyelvet tanulja, vagy a német / matematika tárgyakból lesz magasabb az óraszáma. A tanulók eddig az 5., 6., és 9. tanévben tanulhattak olasz nyelvet (ez utóbbi évfolyamon szabadon választható tárgyként). A 2014/2015-ös tanévtől a 7. és 8. évfolyamon is folytathatják a tanulmányaikat, így folyamatossá válik a nyelv tanulása.[136] Összességében az egynyelvű kantonokban mind az elsőként, mind a másodikként bevezetésre kerülő idegen nyelvként sem az olasz, sem a rétoromán nyelv nem kap státust, mely helyzet hosszú távon hozzájárulhat a két nyelv visszaszorulásához saját nyelvi határain belülre.

kétnyelvűkanton	német nyelv	francia nyelv	olasz nyelv	rétoromán nyelv	angol nyelv
Bern – német					5. osztály
Bern – francia					5. osztály
Freiburg – német					5. osztály
Freiburg – francia					5. osztály
Wallis – német					5. osztály
Wallis – francia					5. osztály

52. táblázat. A második kötelezően tanulandó nemzeti nyelv / idegen nyelv bevezetésének ideje a tankötelezettség ideje alatt Svájc kétnyelvű kantonjaiban a 2013/2014-es tanévben
Forrás: saját készítésű ábra EDK 2013: 2 és EDK/IDES-Kantonsumfrage alapján (http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/095.pdf http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/094.pdf)

[136] Wahlfach Italienisch Oberstufe (7-9. Schuljahr). Konzept für ein zentrales Angebot im Kanton Uri. In: http://www.zebis.ch/ablage/news/2013_Konzept_Italienisch79_ur.pdf

A kétnyelvű Bern, Freiburg és Wallis kantonokban egységesen angol nyelvet tanulnak a diákok az ötödik osztálytól; az olasz és a rétoromán nyelv második idegen nyelvként sem jelenik meg a palettán.

háromnyelvű kanton	német nyelv	francia nyelv	olasz nyelv	rétoromán nyelv	angol nyelv
Graubünden – német					5. osztály
Graubünden – olasz					5. osztály
Graubünden – rétoromán					5. osztály

53. táblázat. A második kötelezően tanulandó nemzeti nyelv / idegen nyelv bevezetésének ideje a tankötelezettség ideje alatt Svájc háromnyelvű kantonjában a 2013/2014-es tanévben
Forrás: saját készítésű ábra EDK 2013: 2 és EDK/IDES-Kantonsumfrage alapján (http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/095.pdf http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/094.pdf)

Ugyanígy egységes Graubünden kanton egész területén is, tehát függetlenül a kantonrész hivatalos nyelvétől, az ötödik osztálytól kezdődően az angol lett a kötelezően tanulandó idegen nyelv.

Az elsőként és a másodikként kötelezően tanulandó nyelveket együttesen nézve feltűnik, hogy az olasz és a rétoromán nyelv csupán Graubünden német ajkú részén jelenik meg, ott is úgy, hogy a diáknak választania kell a kettő között. Nyilvánvalóvá válik mindkét kisebbségi nyelv hátrányos státusa, hiszen intézményesen, kötelező formában nem támogatott egyik nyelv oktatása sem. Egyedül Uri kantonban jelenik meg az olasz nyelv támogatása a fentebb leírt módon.

A táblázatok alapján elmondható, hogy a kantonok igyekeznek megfelelni a harmonizációnak, s ennek szellemében egységesíteni az első illetve a második idegen nyelv bevezetésének kezdetét. Zürich kanton kivételével egységes képet mutat az első nyelv bevezetésének ideje, hiszen minden kanton a harmadik osztálytól kezdődően előírja. A nyelvek sorrendiségét azonban a kantonok saját igényük szerint határozzák meg. Az első nyelv esetében a német kantonoknál két tendencia figyelhető meg. Többségükben az angol megelőzi a nemzeti nyelveket, de a nyelvhatárokon fekvő, illetve a kétnyelvű kantonokban valamelyik nemzeti nyelv tölti be az első tanulandó nyelv szerepét. A második nyelvet tekintve pedig látható, hogy mindazon kantonokban, ahol első nyelvként nem az angolt vezették be, második nyelvként kötelezően jelen van az oktatásban. Így érvényesül az *anyanyelv + egy nemzeti nyelv + az angol nyelv* elve. Ebből az elvből kiindulva feltételezhető, hogy a nemzeti nyelv fogalma az anyanyelven /

tannyelven kívüli három másik nemzeti nyelvet takarja. Azonban látható, hogy a gyakorlatban a fogalom Graubünden kanton kivételével a német és a francia, azaz a két domináns nemzeti nyelvet foglalja magában. Az angol nyelv kötelező bevezetése feltételezésem szerint hozzájárulhat az olasz és a rétoromán nemzeti nyelvek még erősebb visszaszorulásához. Ugyan a harmadik nemzeti nyelv fakultatív tanulásának palettáján az olasz nyelv helyet kap a Sekundarstufe I szintjén,[137] ám csak abban az esetben lehet fennmaradásának létjogosultsága, ha a Sekundarstufe II, tehát a gimnáziumi, középiskolai szinten továbbtanulhatja a diák. A gimnáziumi olasz mint idegen nyelv oktatásának szemléltetésére a 6.6. alfejezetben kerül sor.

6.4. Frühdeutsch, Frühfranzösisch, Frühenglisch[138]

A nyelvismeretet tekintve európai viszonylatban a svájci lakosság Luxemburg (3,0) és Hollandia (2,2) után a harmadik helyen áll (2,0). Átlagosan egy német vagy olasz Svájcban élő polgár 2,2, egy francia Svájcban élő 1,7 idegen nyelvet ismer. A német vagy olasz svájci túlnyomóan a francia és az angol nyelvet beszéli, míg a francia svájci 1,7 nyelven tudja megértetni magát. A nyelvtanulásban a legnagyobb motivációt a saját megelégedettség jelenti; ezt követi annak lehetősége, hogy külföldön megérteti magát az ember; más kultúrák jobb megértése; más országok embereinek megismerése; a munkából adódó szükségesség.[139] Az adatok némileg ellentmondanak a 2.2. alfejezetben jelzett adatokkal, miszerint jelenleg a lakosság 84 %-a egynyelvűnek vallja magát. Ez véleményem szerint azzal magyarázható, hogy mivel többségük iskolai keretekben lesz több nyelv ismeretének birtokában, szükség esetén támaszkodhat tudására, azonban alapvetően a hétköznapokban nem feltétlen használja azokat, hiszen a kantonok nagy része hivatalosan egynyelvű. Így elkülönül egymástól a nyelvismeret és a nyelvhasználat.

Az európai országok között előkelő helyen álló Svájc egyik célja a már említett versenyképesség megtartása az európai kontextusban, ennek alapja a gazdasági tényezők mellett a szellemi tőke, beleértve ebbe a többnyelvűséget is. Az előző alfejezetből egyértelműen látszik a minél korábbi nyelvtanulásra való törekvés. A rétoromán nyelv

---

[137] Fakultativer Unterricht dritte Landessprache. In: http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/095b.pdf

[138] Korai német, korai francia, korai angol, azaz az említett nyelvek korai gyermekkorban kezdődő tanulása.

[139] Fremdsprachen: Die Schweizer rangieren in Europa auf Platz drei. In: http://bildungsklick.de/a/58790/fremdsprachen-die-schweizer-rangieren-in-europa-auf-platz-drei/

kivételével Svájc hivatalos és nemzeti nyelvei széles körben ismertek és használatosak Európában, tehát szerencsésen találkozik a nemzeti többnyelvűség alapelve az idegennyelv-tanulás hasznossági kritériumaival. 2004-ben Hans Ulrich Stöckling, az EDK akkori elnöke úgy nyilatkozott, hogy a korai nyelvtanulás fontos és nyereséges, így a lehető leghamarabb el kell kezdeni, sőt a sztenderd nyelvet már az óvodában. Fontosabbnak látta a célokat meghatározni, mint azt, hogy melyik nyelvet kelljen elsőként tanulni (Fischer–Edthofer 2004: 6-7). Számos érv szól amellett, hogy az idegen nyelveket már a Primarschule szintjén érdemes tanulni:

– a tanulóknak több idejük van a nyelvvel foglalkozni, azt tanulni, mint a Sekundarstufe I szintjén, s így ott már az órarendben sem foglal helyet;
– minthogy nincs nagy időbeli távolság az első és a második idegen nyelv tanulásának megkezdése között és ugyanazon az oktatási szinten folyik mindkettő, a második nyelv hatékonyabban sajátítható el;
– a Primarschule szintjén a gyerekek még a nyelvtanuláshoz fontos fejlődési és tanulási szakaszban vannak; például nyitottabbak a tanulási stratégiákra;
– korukból adódóan motiváltabbak (örömüket lelik a tanulásban) és általában nagyobb érdeklődést mutatnak a nyelvtanulás iránt, mint idősebb társaik, akik később kezdik a nyelvtanulást; az erős motiváció megmaradhat, amennyiben a tanár motiválni tudja a tanulót (EDK 2013: 6)

2009-ben összesen 893 hatodik osztályos gyermek vett részt abban a közép-svájci kutatásban, mely azt vizsgálta, vajon a tanulók angol és francia nyelvből elérik-e a Primarschule végére a kitűzött célokat; továbbá az idegen nyelvek tanulása milyen hatással van az olvasáskészségükre német nyelven (tannyelv). A vizsgálati csoportot Obwalden, Schwyz és Zug kantonjaiból 30, a 3/5-ös modell alapján tanuló osztály képezte, míg a kontrollcsoportot a még a régi oktatási modellt követő 20 luzerni osztály adta (ez azért volt lehetséges, mert Luzern kanton később vezette be az új nyelvoktatási stratégiát).[140] Az eredmény a következőképpen foglalható össze:

– a tanulók többsége nem érzi magát túlterheltnek, és a két nyelv tanulása nincs negatív hatással a tannyelvre;

[140] Englisch und Französisch auf der Primarstufe – Verlängerung des NFP-56-Projekts. In: http://www.phlu.ch/fileadmin/media/phlu.ch/fe/Forschungsberichte/Kurzfassung%20des%20Schlussberichts%20Nr.%2023_web.pdf

– két idegen nyelvet tanuló gyermekek olvasáskészsége azonos az egy idegen nyelvet tanulókéval;
– a gyerekek profitálnak az első idegen nyelvből; a második idegen nyelvet hatékonyabban tanulják, azonban fontos, hogy felhasználják előismereteiket;
– a két- és többnyelvű gyerekek nem szenvednek hátrányt az idegennyelv-tanulásban, s gyakran magasabb nyelvtanulási motivációval rendelkeznek; ebből következően nincs ok arra, hogy a migrációs háttérrel rendelkező gyerekek ne tanuljanak idegen nyelveket (EDK 2013: 6-9).

A magyarországi idegennyelv-oktatást tekintve Nikolov Marianne (2011) kiemeli, hogy két nemzetközi trend hazánkban is megfigyelhető: az angol mint a legelterjedtebb tanult idegen nyelv, valamint az egyre koraibb életkorban kezdődő nyelvtanulás. Ez utóbbival kapcsolatban megjegyzi, hogy *a „minél korábban, annál jobb”* alapelv nem állja meg a helyét. Jóllehet a tanárok nagy része a magasabb óraszámnak tudná be a pozitív változást, azonban a helyzet ennél összetettebb. A gyerekeket nem motiválják a tanárok, ezáltal nincs belső motiváció a nyelvtanulásra. Sokszor nem veszik figyelembe az életkori sajátosságokat; a szóbeliség még mindig háttérbe szorul az írásbeliséggel, nyelvtancentrikussággal szemben. Az oktatási szintek közötti összhang is hiányzik sok esetben, ennek tudható be, hogy a több éven át tanult nyelvet a tanulók újrakezdik a felsőbb iskolai szinten.

Svájcot tekintve a fentebb felsorolt sok pozitívum ellenére is vannak félelmek a korai nyelvtanulás bevezetésével kapcsolatban, amiről több újságcikk is beszámolt. Az új nyelvtanítási modell nem csak a gyerekeket terheli meg, hanem a tanárokat is. A heterogén osztályokban további tanerőre, a tanároknak pedig megfelelő felkészítésre, továbbképzésre van szükségük.

Uri kanton továbbra is csak a 7. tanévben szeretné beilleszteni a tantervbe a második idegen nyelv tanulását. Ennek hátterében éppen az említett okok állhatnak. A heterogén osztályok esetében megjegyzendő, hogy nem csupán az esetlegesen magas létszámú migráns gyermekek, hanem a tanulási nehézséggel küszködők számából is következhet a plussz tanerő szükségessége. Graubünden kantonban elindult egy polgári kezdeményezés annak érdekében, hogy töröljék el a második nyelv tanulását a Primarschule szintjén. A Svájci Néppárt (SVP) részéről pedig megfogalmazódott, hogy

az idegen nyelvek helyére a matematika és a német nyelv oktatását kell beépíteni.[141]

Luzern kanton kezdeményezése, miszerint csak egy idegen nyelvet kelljen tanulni a Primarschule szintjén, nem a többnyelvűség ellen szól, csupán megerőltető a gyerekek számára, s így demotiváló hatással lesz rájuk. Megszabadulnának ettől a tehertől, ha a második nyelv csak a Sekundarstufe szintjén kerülne bevezetésre. Graubünden kanton azt indítványozza, hogy a Primarschule szintjén vagy csak az angol, vagy csak a német nyelvet kelljen tanulni a diákoknak. A tanárok véleménye szerint a tanulók matematikai és anyanyelvi teljesítménye alábbhagyott. Nidwalden kantonban a francia nyelv tanulását valamely reáltárgy javára szeretnék eltörölni.[142]

Az új nyelvoktatási stratégia tehát nem egyértelmű pozitív visszajelzést mutat már most, amikor még a harmonizáció teljességgel létre sem jött, mert félő, hogy nemcsak a diákokra, hanem a tanárokra is nagy felelősség hárul. A tanárok részéről felvetett továbbképzési igényeket bizonyára az állam ki fogja elégíteni annak érdekében, hogy szakképzett, hatékony munkaerővel rendelkezzen minden iskola ahhoz, hogy biztosítani tudja a tannyelven kívül két nyelv oktatását. A gyermekek pedig hosszú távon nem csupán azért profitálnak a helyzetből, mert hosszabb ideig tanulhatnak nyelveket, hanem azért is, mert a korán elkezdett nyelvtanulás előkészíti az utat a későbbi nyelvtanulás számára, hiszen a gyerekek megtanulják, mit jelent idegen nyelvet elsajátítani. A korai nyelvtanulást támogatók a kritikus vagy érzékeny periódusra hivatkoznak, amely szerint egy bizonyos kor után kezdődő nyelvtanulással anyanyelvi szinten már nem sajátítható el egy nyelv. Nikolov (2007) azonban rámutat, hogy maguk a nyelvtanárok sem beszélik anyanyelvi szinten a célnyelvet. Ettől függetlenül egyre elterjedtebb Magyarországon is, hogy már az óvodában tanulnak a gyerekek idegen nyelvet. A kisgyermekek lassú idegen nyelvi fejlődésének ellenére *„A felmenő rendszerű korai nyelvtanulási lehetőség hosszú távon hozza meg gyümölcsét: elsősorban a nyelvi folyékonyságban, a szóbeli készségekben és a nyelvtudáson kívül az attitűdökben, nyitottságban, önbizalomban, illetve további nyelvek tanulásában jelenhet meg”* (Nikolov 2007: 51).

A korai idegennyelv-tanulás korántsem szokatlan dolog Európában. Az Eurydice adatai alapján a 2010/2011-es tanévben az európai országok többségében a tanulók 16 éves korukig (sőt öt országban már 11 éves, további hétben 12 éves korukig) kötelezően

[141] Burri, Anja 2013. *Aufstand der Lehrer gegen zweite Fremdsprache*. In: http://www.tagesanzeiger.ch/schweiz/Aufstand-der-Lehrer-gegen-zweite-Fremdsprache/story/30259072
[142] Angriff auf die zweite Fremdsprache. In: http://www.nzz.ch/aktuell/schweiz/angriff-auf-die-zweite-fremdsprache-1.18155555

két idegen nyelvet kezdenek tanulni.[143] A 2005-ös év új színfoltot vitt az oktatatásba. Az ebben az évben alapított Európai Iskolának célja a többnyelvű és multikulturális oktatás minden gyermek számára az óvodától a Sekundarstufe szintjéig két év óvoda, öt év Primarschule, hét év Sekundarstufe elosztásban. A jelenleg hét országban 14 iskolával működő intézményben körülbelül 24.000 diák tanul. Már a Primarschule szintjén központi helyet foglal el az első idegen nyelv (angol, francia vagy német nyelv) tanulása az anyanyelv és a matematika mellett. A Sekundarstufe második osztályában a tanulók megkezdik a második idegen nyelv, a negyedik osztálytól pedig a harmadik idegen nyelv tanulását. A 6. és a 7. évfolyamon kiegészítő oktatásban részesülhetnek még egy további idegen nyelvből. Az első idegen nyelv kivételével a további idegen nyelvek alapvetően minden uniós tagállambeli nyelv lehet az ír és a máltai kivételével. [144]

6.5. Ticino kanton nyelvoktatási jellemzői

Az intézményes többnyelvűség alapja az oktatás, így magától értetődő, hogy a nemzeti nyelvek oktatása központi kérdés. Hipotézisem alapját az olasz nyelv Ticino kantonon kívüli tanulása képezi, ami feltételezésem szerint lehetővé teszi a nyelv fennmaradását és használatát az államszövetség szintjén. A hipotézis igazolására végzett kutatások (a luganói és két zürichi gimnáziumban kitöltetett kérdőívek) eredményei az olasz nyelvnek a gyakorlatban elfoglalt pozícióját hivatott bemutatni.

A svájci oktatás szempontjából fontos kérdés a migráns gyermekek nyelvi integrációja. Dolgozatom nyelv- és oktatáspolitikai megközelítésből betekintést ad a származási nyelv és kultúra fogalmába, valamint az olasz nyelvet középpontba helyezve kiemeli e nyelv funkcióját, jelentőségét a nyelvi integráció szempontjából.

[143] Fremdsprachenunterricht in der obligatorischen Schule. In: http://www.edudoc.ch/static/web/arbeiten/sprach_unterr/fktbl_sprachen_d.pdf
[144] Schola Europaea. In: http://www.eursc.eu/index.php?id=2

6.5.1. A nyelvoktatásról általában

Minthogy Ticino kanton hivatalos nyelve a svájci sztenderd olasz, így minden tanuló számára ez az oktatás nyelve még akkor is, ha ez nem feltétlen van összhangban az otthonról hozott nyelvváltozattal. A kantonban a tankötelezettség alatt kötelezően tanulandó nyelvek a francia, a német és az angol (lásd 6.3. alfejezet táblázatait), ezáltal az egyedüli kanton, ahol három idegen nyelv (ebből két nemzeti nyelv) a kötelező. Tehát a harmadik nyelv tanulása nem szabad választáson alapul, így eltér a HarmoS-egyezményben rögzített – és a 6.2.2. alfejezetben említett – feltétel alapján a 3/5-ös oktatási modelltől. A francia nyelv a 3., a német nyelv a 7., az angol nyelv a 8. tanítási évben kerül bevezetésre. A francia nyelvnek eddig is hagyománya volt a ticinói oktatásban. Azonban a jelenlegi nyelvoktatási rendszerben a Sekundarstufe I szintjéről lekerült a Primarschule szintjére, így a gyerekek folyamatosan tanulják 3. osztálytól a Sekundarstufe I szintjéig.[145] A német nyelv szükségszerűségét az adja, hogy svájci viszonylatban az olasz – hivatalos és nemzeti nyelv jellegétől függetlenül – kisebbségi nyelv szerepét tölti be, s a domináns német nyelv ismeretére mindenképpen szükség van. Az angol nyelv tanulása pedig kötelezővé vált az új nyelvstratégia alapján.

A Sekundarstufe I szintjén a gimnáziumi oktatást emelem ki dolgozatom szempontjából, mivel az érettségihez kötelezően kell tanulni két idegen nyelvet. A 2007-ben részben revideált, 1995. (január 16./február 15.) évi érettségi szabályzat[146] 9. cikkelye szabályozza az érettségi tárgyakat. Az alaptantárgyak között az anyanyelv, egy második nemzeti nyelv, egy harmadik idegen nyelv (egy harmadik nemzeti nyelv, angol, vagy egy holt nyelv) található. Kötelezően választható tárgynak minősülnek a holt nyelvek (latin és/vagy görög), egy modern nyelv (egy harmadik nemzeti nyelv, angol, spanyol, vagy az orosz). Ugyanazon nyelv nem lehet alaptantárgy és kötelezően választható tárgy.

A kanton gimnáziumi nyelvoktatásának és nyelvtanulásának jellemzőibe ad betekintést a Liceo Cantonale Lugano 1 nyelvtanáraival kitöltetett kérdőív.

---

[145] L'insegnamento del francese nella scuola dell'obbligo dopo la Riforma delle lingue. In: http://www4.ti.ch/fileadmin/DECS/DS/Rivista_scuola_ticinese/ST_n.295/ST_295_Carparelli_L__insegnamento_del_francese.pdf

[146] Verordnung des Bundesrates / Reglement der EDK über die Anerkennung von gymnasialen Maturitätsausweisen (MAR). In: http://edudoc.ch/record/38112/files/VO_MAR_d.pdf

6.5.2. A luganói gimnázium nyelvtanárai által kitöltött kérdőívek értékelése

Az olasz kanton oktatásába kívántam betekintést nyerni azzal a céllal, hogy képet kapjak a nyelvoktatás gyakorlatáról. Minthogy Ticino az egyedüli olasz ajkú svájci kanton, így nem szándékoztam figyelmen kívül hagyni az olasz mint tannyelv szerepét sem, tehát az idegen nyelvek (angol, francia, német és spanyol) mellett a kérdőíves felmérésben szerepet kapott az olasz nyelv is. A luganói Liceo Cantonale 1 gimnázium nyelvtanárai vállalták 2005-ben a tizenhat nyitott kérdésből álló kérdőív kitöltését.[147] A nyitott kérdéseken túl a kérdőív tartalmazott néhány, a körülményeket meghatározó vonatkozást (nemzetiség, anyanyelv, tanított nyelvek, a tanított nyelv pozíciója a gimnáziumi tanrendben, nyelvi csoportok létszáma és annak anyanyelvi összetétele). Az olasz nyelven készített kérdőív (lásd a 7. számú mellékletet) kiindulási alapja az volt, hogy a kantonban tanító tanároknak akkor is kell beszélniük az olasz nyelvet, ha nem az anyanyelvük, hiszen az olasz a helyi hivatalos nyelv. Egyetlen válaszadó számára sem okozott gondot a kérdőív olasz nyelven történő kitöltése. A kérdőív első fele a gimnáziumi nyelvoktatásra vonatkozott, a második felében a tanár, mint ticinói lakos nyilatkozott az identitást, általában a ticinói nyelvi szituációt illetően. A szubjektív vélemények a mindennapi emberek álláspontját tükrözik. A kérdőív erre vonatkozó része is ebben a fejezetben kerül bemutatásra. A nyelvpolitikai és az oktatási kérdések ugyanis az adott terület nyelvi jellemzőire épültek, ugyanakkor a szubjektív vélemények szemléltetik e kérdéskör főbb jellemzőit, világítanak rá a mögöttes tartalomra. Tizenhét ember véleményéből ugyan nem ismerhető meg a lakosság általános véleménye, de gimnáziumi tanárokról lévén szó, bizonyos kérdések nem választhatók el a munkájuktól (nevelő hatásuk sok embert érint).

állampolgárság	**anyanyelv**	**tanított nyelv / nyelvek**
svájci	olasz és dialektus	olasz
olasz	olasz	olasz
svájci	olasz	olasz
svájci	olasz	olasz
svájci és olasz	olasz	olasz

[147] A felmérésről röviden 2012-ben publikáció formájában számoltam be *A nyelvoktatás terén végzett felmérés tapasztalatai a luganói Liceo Cantonalében* címmel (In: Oszetzky Éva-Bene Krisztián (szerk.): *Újlatin kultúrák vonzásában*. Újlatin filológia 5. MTA Pécsi Területi Bizottsága Romanisztikai Munkacsoport. PTE. Francia Tanszék. 205-211.).

svájci	olasz	olasz
svájci	olasz	olasz
nem válaszolt	olasz és német	angol
svájci	olasz	angol
svájci	olasz	angol
nem válaszolt	olasz	angol
brit	angol	angol
nem válaszolt	német	francia
nem válaszolt	olasz	spanyol
svájci	olasz	angol-olasz
svájci	svájci német és olasz	angol-német
svájci	svájci német és magyar	angol-német

54. táblázat. A Liceo Cantonale tanáraira vonatkozó személyes adatok
Forrás: a kitöltött kérdőívek

A tanárok nemzetiségét tekintve – saját bevallásuk alapján – a csak olasz nyelvet tanítókból öt fő olasz anyanyelvű svájci, egy fő olaszországi olasz, egy fő pedig svájci és olasz kettős állampolgár. A többi nyelvet tanítónál is domináns az olasz anyanyelv. Az állampolgárságot tekintve néhányan nem adtak választ, csak valószínűsíteni lehet a svájci állampolgárságot. Kitűnik az egy fő angol anyanyelvű tanár, aki Nagy-Britanniából érkezett.

Az alábbi táblázat a felsorolt nyelvek gimnáziumban oktatott státusát hivatott szemléltetni.

	olasz nyelv	**angol nyelv**	**francia nyelv**	**német nyelv**	**spanyol nyelv**
anyanyelv	X				
első kötelező idegen nyelv				X	
második kötelező idegen nyelv		X		X	
első szabadon választott idegen nyelv		X	X	X	
második szabadon választott idegen nyelv		X	X	X	X
nyelv, melyen matematika, történelem, egyéb tantárgyak folynak	X				
egyéb (nem kötelező harmadik idegen nyelv)		X			

55. táblázat. A kérdőívben szereplő nyelvek gimnáziumban oktatott státusa
Forrás: a kitöltött kérdőívek

A gimnázium tannyelve Svájc nemzeti és hivatalos sztenderd olasz nyelve, melyet Berruto a helvét olasz elnevezéssel illetett (lásd 5. fejezet). Az idegen nyelvek kivételével a tantárgyakat olasz nyelven tanulják a diákok. A táblázatból egyértelmű, hogy a luganói gimnáziumban a felmérés évében a német nyelv kötelező idegen nyelv volt a tanulók számára. Az angol nyelvet második kötelező, illetve első / második / harmadik szabadon választható tárgynak jelölték a válaszadók. Némi ellentmondásba ütközik, hogy egy nyelvet több kategóriában is jelölt ugyanaz a tanár. Ez a feltett kérdésből adódhatott, miszerint *Milyen pozíciót tölt be az Ön által tanított nyelv a gimnáziumi rendszerben?* Azaz nem konkrétan a luganói gimnáziumra, hanem magára a gimnáziumi struktúrára vonatkoztatták a kérdést. Így nem szűrhető le egyértelműen, mely kolléga milyen formában tanította a nyelvet. Ticino kantonban (a 2012/2013. tanév szabályai alapján) az öt kötelező érettségi tantárgy a következő: olasz nyelv; diák által választott második nemzeti nyelv (francia vagy német); matematika; látogatott szakirány alapján választott humántudomány (történelem vagy földrajz vagy filozófia); diák által választott tárgy (latin, görög, francia, német, angol, spanyol, fizika és matematikai alkalmazások; biológia és kémia; gazdaság és jog).[148] A diákok tehát mindenképpen legalább két idegen nyelvet tanulnak. Az elnevezés megint terminológiai szempontból problematikusnak tűnhet, de a 6.3. alfejezetben említettek alapján a nyelvoktatást tekintve az idegen nyelv a francia és a német nyelvek esetében egyenlő a nemzeti nyelvek fogalmával.

A nyelvek elsajátítása a diákok kulturális gazdagodását szolgálják, amely különösen fontos a többnyelvű társadalomban. A gimnázium honlapján közreadott nyelvtanulási célkitűzések – a kantonális tanterv alapján – évfolyamokra bontva tartalmazzák az elérendő célokat, fejlesztési, kimeneti követelményeket.[149]

Az olasz mint anyanyelv, az egyéni kifejezés és az ismeretek birtoklásának legfőbb eszközének oktatásában két irányvonalra kerül a hangsúly: az oktatás célja egyrészt a szóbeli és írásbeli kifejezőkészség tökéletesítése, másrészt a kultúra és az irodalom megismertetése a korszakok kiemelkedő képviselőin keresztül, illetve az olvasásra neveléssel a gondolatokról, ismeretekről személyes állásfoglalás kialakítása. Az anyanyelv alapos ismerete képezi alapját további nyelvek elsajátításának. Az idegen

[148] Direttive per l'organizzazione degli esami di maturità nei licei del Canton Ticino. In: http://www.liceolocarno.ch/Liceo_di_Locarno/Regolamenti/Documenti/Direttive%20org_esami%202013.pdf

[149] Obiettivi del settore di studio delle lingue. In: http://www.liceolugano.ch/index.php/component/jdownloads/finish/21-piano-cantonale-degli-studi/73-il-settore-lingue/0?Itemid=0

nyelvek tekintetében a német és a francia esetében kiemeli a többnyelvű svájci egységben betöltött szerepét. Az angol nyelv célkitűzéseinél hangsúlyozza a világon betöltött közvetítő (és presztízs) nyelv szerepét. A spanyol nyelv esetében általában a kulturális, gazdasági és politikai életben betöltött szerepét emeli ki. A gimnázium kínál latin és görög nyelvoktatást is, azonban a kitöltött kérdőívek alapján e két nyelv nem képezi a vizsgálat tárgyát.

	olasz	**angol**	**francia**	**német**	**spanyol**
gimnáziumban tanult évek száma	4 év	4 év	4 év	4 év	4 év
csoportlétszám	teljes létszámú osztályok	10-25 fő	10-24 fő	10-27 fő	16 fő
csoport nemzetiségi összetétele	olasz, német, egyéb	olasz, szerbhorvát	olasz, német, spanyol, portugál, szerbhorvát	olasz, német, angol, spanyol, szerbhorvát	olasz
a nyelv tanulásának fontossága	- anyanyelv - olasz kultúra képviselője - európai kultúra része	- világnyelv - tudomány nyelve - továbbtanulás angol nyelvterületen - európai kultúra nyelve	- minden kontinensen beszélt nyelv - új kultúra megismerése	- legelterjedtebb nemzeti nyelv - továbbtanulás	világnyelv
diákok viszonyulása a nyelvhez	pozitív / semleges	pozitív	pozitív	szükséges az ismerete	kitűnő
érettségi vizsgára elért eredmény	anyanyelv	B1-B2	B2+-C1	B2	B1-B2
nehézségek a nyelvtanulás során (olasz anyanyelvűeknél)	a dialektus és a sztenderd eltéréseiből adódó különbségek	- interferenciák a német nyelvből - kiejtés - hangsúly - igeidők használata	- precizitás - helyesírás	- névelők használata - melléknév ragozása - mondattan - szókincs elsajátítása	elöljárószók használata
nehézségek a nyelvtanulás során (nem olasz anyanyelvűeknél)	- eltérő mondat-struktúra - névmások, elöljárószók, névelők használata - helyesírás	- névelők használata	- precizitás	ugyanaz, mint az olasz anyanyelvűeknél	-
a nyelv gyakorlati hasznossága	- Ticino kanton hivatalos nyelve, így mindig mindenhol használható - néhány szituációban	- angol filmklub - angol tv csatornák - svájci fiatalokkal közös nyelv - internet	- diákcsere-programok - kommunikáció francia Svájcban - mozifilmek, tv adók	- nyári munka - kommunikáció turistákkal - német nyelvű könyvek olvasása - kommunikáció német Svájcban	- mozifilmek - irodalmi találkozók

	a dialektus használatával együtt ticinóiakkal való kommuniká-cióban				

56. táblázat. A Liceo Cantonale gimnáziumban tanított nyelvek ismérvei
Forrás: a kitöltött kérdőívek

A táblázat a kérdőív első és második részében, a nyelvoktatásra vonatkozólag megfogalmazott kérdések alapján foglalja és hasonlítja össze az egyes nyelvekre adott válaszokat.

Az olasz nyelvet a tanulók folyamatosan tanulják mind a tanköteles időben, mind ezt követően a gimnáziumban. A tanulók nagy többségének az anyanyelve (a gondolkodás és a kommunikáció nyelve). Tanulása nem csupán azért fontos, mert anyanyelv, hanem az olasz kultúrát képviseli, ugyanakkor az európai kultúra részét képezi. Mint anyanyelv fontos ápolása, mivel használatával jut el a tanuló a legmagasabb képzettségi szinthez. Lőrincz László (2007: 410) kiemeli, hogy az anyanyelv „…*az idegen nyelvek tanulásának alapeszköze*”. A jelenséget azzal magyarázza, hogy az anyanyelvre épül minden kommunikáció.

Az anyanyelvhez való viszonyulás különböző a tanulóknál. Akik úgy gondolják, hogy a nyelvismeret teljes birtokában vannak, nem vált ki belőlük érzelmet a nyelv tanulása. Általában azonban a diákok pozitívan állnak a nyelvtanuláshoz akkor is, ha ismereteik (főként az írott nyelvre vonatkozóan) hiányosak. Úgy vélik, az anyanyelv az identitás érvényesülésének eszköze, s utat nyit az olasz világ felé.

Az érettségi vizsgára elsajátított képességek tekintetében több válaszadó is úgy találja, hogy a latin / görög speciális osztály alaposabb anyanyelvi kompetenciával rendelkezik. A tanulók többsége eléri azt a szintet, hogy képes legyen világosan kifejezni magát, és megérteni az irodalmi nyelvet. Megfelelő írásbeli és szóbeli kifejezőkészségén túl rendelkezik az olasz irodalom és történelem alapismeretével; képessé válik irodalmi szövegeket elemezni és véleményezni, azokat a megfelelő szociokulturális környezetbe helyezni.

Az olaszórákon teljes létszámú osztályok vesznek részt. Az összetételt tekintve majdnem mindenki olasz anyanyelvű. Egyes osztályokban azonban csak 80 % ez az arány; a fennmaradó 20 %-ot német, szerbhorvát és egyéb anyanyelvű diák teszi ki. Ez utóbbinál nem pontosították a tanárok a nemzetiségeket.

A nyelvtanulás során fellépő nehézségek sok olasz anyanyelvű diáknál abból erednek, hogy gyakran szegényes szókinccsel, s egyszerű mondattani ismeretekkel rendelkeznek tanulmányaik elején. A dialektus és a sztenderd eltéréseiből is adódnak problémák. A nem olasz anyanyelvűeknél az eltérő szintaktikai felépítés, a szerbhorvát anyanyelvűeknél főként a névmások, a névelők, és az elöljárószók használata okoz gondot. A megértés és a kifejezés nehézsége miatt ők nem tudnak gyorsan integrálódni az osztályba. A szegényes szókincs mellett olykor helyesírási, morfológiai problémák nehezítik a nyelvtanulásukat.

A tanároknak feltett kérdések egyike a *Mely nyelveket és miért szeretik általában a diákok?* (A kérdés jellege miatt a fenti táblázat nem tartalmazza sem a kérdést, sem a válaszokat.) Az olasz nyelvet tanító tanárok az alábbi válaszokat adták: az olaszt, mert nincs nehézség a közvetlen megértésben, hiszen anyanyelvük. A megjegyzés azért érdekes, mert fentebb láthattuk, az anyanyelvvel igenis van problémájuk. A válaszadók úgy érthették, hogy függetlenül a nyelv nem teljesen korrekt nyelvtani és stilisztikai használatától a diákoknak anyanyelvükön okoz a legkisebb nehézséget a kommunikáció. Másik motiváló tényező, hogy egyesül a nyelv és az irodalom tanulása a saját kultúrájuk elsajátításával. Sok diák szereti az angolt is, mert globális kommunikációs eszköznek tartja, és a nyelvtan szempontjából egyszerűbbnek találja, mint a francia vagy a német nyelvet. Továbbá az angol a szórakozás és a kapcsolattartás nyelve; a technika és a tudományok iránt érdeklődők számára hozzáférhetővé teszi a szakirodalmat. A tanárok szerint egyedi motiváció függvénye, ki melyik nyelvet szereti. Sok diák a német nyelvet fontossága miatt preferálja, ugyanakkor a spanyol és a francia nyelveket hasonlóságuk miatt könnyen elsajátíthatónak találják.

Ez utóbbi állítás igazolja, hogy a diákok számára a nyelv szeretetét meghatározza az is, melyiket tanulják könnyebben. A külső tényezőkön – mint például internet, zene – kívül döntő lehet két nyelv szerkezetének közelsége, mely által az elsajátítás is könnyebb. Crystal (1998: 461) C.V. Jamest idézi, miszerint a tanulás nehézsége és a nyelvi eltérés foka között nem lehet egyértelmű összefüggést megállapítani. Az általa felállított diagram alapján (különböző szempontokat, mint például szókincset, nyelvtant figyelembe véve) az angol nyelvhez legközelebb eső nyelvek sorrendben az olasz, a spanyol, a német, a francia és az orosz.

A kérdőív kitöltési évének szempontjából megjegyzendő, hogy az angol nyelv választható tantárgy volt a felső tagozaton, s továbbtanulhatta a diák még 4 éven át a

gimnáziumban. Az angol nyelv oktatásában bekövetkezett változásról már szóltam a 6.3. alfejezetben.

Arra a kérdésre, hogy miért fontos a nyelv tanulása, a következő válaszok születtek: „*világnyelv és a tudomány nyelve*;” „*fontos azon diákoknak, akik Nagy-Britanniába vagy az Egyesült Államokba szeretnének menni*;” „*a nemzetközi kommunikáció nyelve, gyakorlatilag nélkülözhetetlen*;” „*egyértelmű, hogy közvetítő nyelvként mindazok számára szükséges, akik a teljes világot meg akarják ismerni;” „az európai kultúra nyelve*.”

A diákok hozzáállása az említett okokból kifolyólag nagyon pozitív. A némethez képest az angol nyelvhez való közeledés közvetlenebb. Lelkesek, és a szülők is buzdítják őket, mivel elengedhetetlen nyelv a munkához és a világban. A nyelvtanulás elején gyakran összehasonlítják a franciával és a némettel, s úgy gondolják, sokkal egyszerűbb az angol. Jól motiváltak a tanulásban, és mihelyt megvannak az alapjaik a hétköznapi angolhoz, a lelkesedés még erősebbé válik.

Az érettségi vizsgára mind a négy alapkészséget (olvasás- és hallásértés, beszéd- és íráskészség) meglehetősen jól birtokolják. Természetesen a tanulóktól függ, de sokan eljutnak arra a szintre, hogy képesek legyenek célnyelven rövid könyveket, történeteket olvasni. Átlagosan a középszintet (B1-B2) érik el a diákok.

A csoportlétszám 10 és 25 fő közé tehető; a diákok nagyrészt olasz anyanyelvűek. A kiejtés, az igeidők okozzák a legtöbb gondot a tanulás során. A német anyanyelvűek kevésbé tartják nehéznek a kiejtést, illetve a szemantika szintjén előnyben vannak az olasz anyanyelvűekkel szemben.

Ticinóban az angol nyelv alkalmazási területei a következők: iskola, turizmus, angol filmklub látogatása. Iskolai kirándulás során svájci német fiatalokkal való találkozás esetén a kommunikáció egy része angolul folyik, tehát közvetítő nyelvként helyettesíti valamely nemzeti nyelvet.

Az angol nyelvet tanító tanárok szerint is az angolt szeretik leginkább a tanulók, mert rövid idő alatt el lehet jutni a használat szintjére, illetve a dalok, a filmek és az internet miatt több forrásból motiváltak. Ez a fiatalok „multikultúrájának” is a nyelve. Az egyik megkérdezett úgy véli, hogy a tanártól nagymértékben függ, motiválttá válik-e a tanuló a nyelv iránt. A spanyol és a francia is kedvelt nyelvek, amelyek az olasz anyanyelvűek számára a nyelvrokonság miatt viszonylag könnyen elsajátíthatóak.

A francia nyelv oktatása már az általános iskolában megkezdődik, a gimnáziumban maximum 4 évig tanulják a diákok saját választásuk alapján. Az olaszhoz közeli nyelvről van szó, amely azonban egy új világot tár a tanulók elé mind a kultúra mind a kommunikáció terén, hiszen a francia minden kontinensen beszélt nyelv. Meglehetősen jó a diákok hozzáállása a nyelvhez, néhányuknak azonban gondot okoz a nyelvtan tanulása; számukra nehéz nyelv a francia. Ennek ellenére az érettségi vizsgára a tanulók elérik a $B2^{+}$, néhányan akár a C1 szintet is.

A 10-24 fős csoport diákjainak mintegy 70 %-a olasz, a többi német, spanyol, portugál, vagy szerbhorvát anyanyelvű. Az olasz anyanyelvűek számára a nehézséget a pontosság és a helyesírás jelenti; a nem olasz anyanyelvűek számára a pontosság problematikusabb. Ticino kantonban a mozi, a tv, a diákcsere-programok, az e-mail ad lehetőséget a nyelv használatára, míg Svájcon belül a francia nyelvterület kínál alkalmat gyakorlásra.

A német nyelv tanítására és tanulására vonatkozó sajátosságok a két angol-német szakos tanár által leírtak alapján kerülnek bemutatásra. A gimnáziumban 4 éven át tanulják a diákok a német nyelvet. Tanulása azért kiemelt jelentőségű, mert ez a legelterjedtebb nemzeti nyelv Svájcban, és sok tanuló német svájci (esetleg németországi vagy osztrák) egyetemen szeretne továbbtanulni. A diákok részéről egyfajta bizonytalanság mutatkozik a nyelvhez való viszonyban; többnyire a szükség miatt tanulják, nem azért, mert tetszik. Nehéznek találják a nyelvtant és a szavak elsajátítását. Az egyik tanár nem érettségiztetett még, így nem tudott választ adni arra, hogy milyen kompetenciákkal rendelkeznek a diákok az érettségin, azonban a másik tanár szerint a diákok mind a négy nyelvi készség terén elérik a B2 tudásszintet.

A nyelvi csoportok létszáma 10 és 27 fő között váltakozik. A diákok nemzetiségi összetételére vonatkozóan csak az egyik tanártól érkezett információ (ami vonatkozhat az angol csoportjára is, hiszen nem osztotta szét a tanulókat nyelvek szerint). Eszerint a többség olasz anyanyelvű, de van néhány német, angol, spanyol, szerbhorvát anyanyelvű diák is.

Az olasz anyanyelvűek számára a német nyelv tanulásában nehézség mutatkozik a névelők, a melléknevek ragozása, a mondattan, valamint a szókincs elsajátításában. Egyes tanulóknak nehézséget jelent a hallás utáni megértés és a szóbeli kifejezés elsajátítása is. A nem olasz anyanyelvűeknél ugyanezek a problémák merülnek fel; külön kiemelendő az alapszókincs, a nyelvtani szabályok valamint a német párbeszéd értésének nehézsége.

A gyakorlatban is hasznosíthatják a diákok ismereteiket Ticino kantonban: turistákkal kommunikálnak, nyári munkát végeznek. Nyelvtanulás szempontjából ez utóbbi azzal magyarázható, hogy a szolgáltató szektorban sok (köztük német svájci) cégnek van központja vagy leányvállalata más nyelvi térségben. Sok diák német nyelven olvas könyvet, újságot, német nyelvű csatornákat néz. Svájcon belül az egész német nyelvű területen hasznosíthatják tudásukat.

A két német szakos tanár véleménye megegyezik abban, hogy a diákok nem a német, hanem általában az angol nyelvet kedvelik, ugyanis ez utóbbit hasznosabbnak találják, hiszen szélesebb körben használhatják. Az angol a divat, a sport nyelve, a mindennapi életben egyre inkább megkerülhetetlen (tv, film, zene).

Saját oktatási tapasztalataim alapján a német nyelvi rendszerben a határozott névelők, a főnevek nemek szerinti megkülönböztetése más diákok számára sem könnyű, és felszínes megtanulása a későbbiekben gondot okoz az esetek és a melléknévragozás nyelvtanilag helyes használatában. Szórend tekintetében a német kötöttebb, mint az olasz nyelv. A személyes névmások kötelező használata gondot okozhat egy olasz anyanyelvűnek, mivel az olaszban csak akkor kötelező kitenni alanyesetben, ha hangsúlyos. A személyes tapasztalatok azt mutatják, hogy a hallás utáni értés a legnehezebben elsajátítható kompetencia. Nem kevésbé könnyű a szóbeli készség elsajátítása sem, ami minden idegen nyelvet tanuló számára gyakorlással jól fejleszthető, s erre a ticinói diákoknak közvetlen lehetőségük van a meglehetősen nagyszámú német ajkúaknak, esetleges német svájci diákcsere-kapcsolatoknak, maga német Svájc közelségének köszönhetően. Ha pedig egy német svájci egyetemen folytatja tanulmányait, elkerülhetetlenné válik a német nyelven történő kommunikáció.

A spanyol nyelvet tanító tanár szerint azért fontos az általa tanított nyelv, mert világviszonylatban hasznos a kommunikáció és az utazás terén. A gimnáziumban 4 éven át tanulható nyelvhez kitűnő a tanulók hozzáállása, az érettségi vizsgáig haladó szintre (B1-B2) jutnak. A megkérdezett tanár 16 fős csoporttal dolgozik. A diákoknak elsősorban az elöljárószók elsajátítása okoz gondot. Svájc többi részéhez képest a kantonban erős a spanyol és a latin-amerikai jelenlét, így a diákok sokszor vehetnek részt mozielőadás-sorozatokon, irodalmi találkozókon, előadásokon.

A tanár szerint a diákok kedvelik mind az angol, mind pedig a spanyol és a francia nyelvet, mert nem nehéz elsajátítani a nyelvtant, és könnyebb beszélni, mint a németet.

A tizenhét nyelvtanár által adott válaszokból kitűnik, hogy a luganói gimnázium diákjai alapvetően motiváltak az idegennyelv-tanulás terén. Az egyes nyelvek tanulásához való viszonyuk összetett, hiszen nagyban függ a környezettől, a nyelv nehézségeitől, és főként a használhatóságtól. Azonban az objektív és a szubjektív szempontokon felülemelkedve a diákok általában szívesen sajátítanak el idegen nyelveket, ennek is következménye, hogy Ticino kantonban az idegen nyelvek ismerete meghaladja a svájci átlagot.

A kérdőív első részének záró kérdése arra kereste a választ, vajon a nyelvoktatás területén milyen változások szükségeltetnek a válaszadók szerint.

Ön mit változtatna Svájc nyelvpolitikájában (nemzeti nyelvek / idegen nyelvek elsajátításának sorrendje, nemzeti szinten a nemzeti nyelvekhez való viszonyulás, nemzeti nyelvek védelme, stb.)?

14 fő válaszai alapján (3 fő nem válaszolt a kérdésre) a következő változtatások lennének célszerűek: négy fő szerint nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az anyanyelv tanulására. Az olasz nyelv presztízsének növelése érdekében egyrészt több olasz nyelv és olasz kultúra tanfolyamot kellene hirdetni, mely felkeltené az érdeklődést a nyelv iránt; másrészt támogatni kellene az egyetemeken az olasz oktatást. Három fő kiemelte a nyelvi kisebbségek, azaz az olasz és a rétoromán nyelvek védelmére irányuló intézkedéseket. Három tanár szerint elsődleges feladat a nemzeti nyelvek védelme az angol nyelvvel szemben / esetleg amellett. Egy válaszadó úgy véli, kevesebb jelentőséget kellene tulajdonítani a francia nyelvnek, mivel már általános iskolában is tanulják a diákok. Egy másik válaszadó gondolata kapcsolódik e véleményhez, miszerint a diákoknak német és angol nyelvet kellene tanulni, a francia szabad választás lehetősége kellene, hogy maradjon. Egy fő szerint pedig a diáknak kellene választani a német és a francia nyelvek között, ezt követően pedig tanulni az angol nyelvet. Egy válaszadó szerint pedig egyszerűen kevesebb nyelvet kellene tanítani; kevesebb nyelvet magasabb színvonalon, nem pedig többet felületesen.

A változások mai tükrében látható, hogy a nyelvek tanulásának sorrendisége a kantonok által meghatározott sorrendben történik, nem szabad választás lehetősége a tanköteles iskolaidőszakban. Ezt követően a középiskola által kínált lehetőségek alapján választ a tanuló kötelezően tanulandó, kötelezően választandó és szabadon választható tárgyak közül, melyek palettáján természetesen az idegen nyelveken túl más tantárgyak is szerepelnek. Kiemelendő az olasz és rétoromán védelmére irányuló intézkedések szükségessége. Az utóbbi években e kérdésben is történtek változások. Mint ahogy a

3.3.4. alfejezetben említésre került, a nyelvtörvény és a nyelvrendelet alapján a két nyelvet támogató intézkedésekre Ticino és Graubünden kantonok pénzügyi segítséget kapnak az állam részéről.

A kérdőív második része nem kapcsolódik szorosan az oktatáshoz, de a válaszokból sokszor kitűnik, hogy a tanárok az oktatás szemszögéből válaszolnak a kérdésekre. Ugyan a válaszok szubjektív véleményeket tükröznek, mégis a kanton nyelvi helyzetére reflektálnak. A tanárok válaszait a kérdések alapján csoportosítottam.

Hogyan tudná jellemezni Ticino nyelvi helyzetét?

A kérdést többféleképpen közelítették meg a válaszadók (néhány válaszadó több aspektust emelt ki). Három fő nem válaszolt a kérdésre, további három fő a *jó,* valamint *jó, változatos, nemzetközi, gazdag* jelzőkkel illette a nyelvi helyzetet. Két válaszadó a kanton többnyelvűvé válását emelte ki. Meglehetősen magasnak vélik a német nyelvet vagy svájci német dialektust beszélő nyugdíjasok arányát, továbbá a más anyanyelvű külföldi bevándorlók számát. Ez utóbbi jellemzés egy másik válaszadónál is olvasható volt. Egy tanár kiemeli, hogy a német nyelv ismeretének szükségessége ellenére az olasz nyelvben egy erős nyelvi identitás ismerhető fel és a német háttérbe szorul. Véleménye szerint a dialektus veszített jelentőségéből, s a svájci sztenderd olasz nyelv más európai nyelvekhez hasonlóan változott, hatást gyakorolt rá az angol nyelv. Négy válaszadó az egyéb nyelvek ismeretét hangsúlyozta. A fiatalok az angol nyelvet részesítik előnyben a német és francia nyelvekkel szemben, de az oktatásnak köszönhetően az angol mellett valamelyik ismeretét birtokolják. Két fő hangsúlyozta, hogy a kanton ugyan nyelvileg olasz terület, a nyelv közvetlen kapcsolatban áll más nyelvekkel (német, részben francia), melyek azonban nem veszélyeztetik fennmaradását. A ticinói nyelvváltozat a dialektus elemeit őrzi, a dialektus használata azonban visszaszorult a völgyekbe.

Ön veszélyeztetettnek tartja az olasz nyelvet más (mely) nyelvek által Ticinóban? Miért igen vagy nem?

	Veszélyeztetett-e az olasz nyelv más nyelvek által Ticino kantonban?
nem	12
részben igen	4
igen	0
nem válaszolt	1

57. táblázat. A kérdésre adott válaszok számszerű összefoglalása
Forrás: a kitöltött kérdőívek

A kérdésre egy fő nem válaszolt. Az adatokból látszik, hogy a gimnázium tanárai szerint az olasz létjogosultságát nem fenyegeti veszély a kantonon belül. Megjegyezték, hogy ugyan az angol nyelv egyre elterjedtebb egyes szaknyelvi (például az informatika) területeken, illetve a munkahelyeken is egyre nagyobb igény mutatkozik ismeretére, mindez nem befolyásolja az olasz nyelv vitalitását. Ennek fennmaradását segíti az Olaszországgal való szomszédság is, mely kulturális cserekapcsolatokra ad lehetőséget. Az olasz nyelv és (ugyan ma már kevesek által használt) dialektusai olyan mély gyökeret vertek a kantonban, hogy azt semmilyen nyelv nem helyettesítheti. Néhány évvel ezelőtt ugyan megfigyelhető volt a kanton bizonyos fokú elnémetesedése, de túlzott volt a félelem. Egy adatközlő szerint az olasz nyelvre negatívan ható tényező lehet Ticinóban, hasonlóan Olaszországhoz, a tanulatlanság, az írástudatlanság. Éppen ezért fontosnak tartja az anyanyelvi nevelést. Egy fő szerint ugyan a kantonon belül nem, azonban nemzeti szinten veszélyeztetve látja az olasz nyelv pozícióját a svájci német dialektus egyre erősödő, szinte nemzeti nyelvre emelkedő szerepe miatt.

A részben igen választ adók a nemmel válaszolókkal ellentétben éppen az angol nyelv terjedésével magyarázták válaszukat. Úgy gondolják, főként a fiatalok körében gyakran válik kommunikációs eszközzé az olasz nyelv helyett. Egy kolléga nem a nyelv fennmaradását, sokkal inkább annak gazdagságát tartja kérdésesnek az angol nyelv befolyása, és más kulturális és társadalmi faktorok változása miatt.

A 6.5.1. alfejezetben szó volt a tanköteles iskolaidőszak alatt kötelezően tanulandó francia, német és angol nyelv bevezetéséről. A kérdőív kitöltésének ideje óta tehát a kantonban intézményes szinten helyet kapott a két nemzeti nyelv mellett egy idegen nyelv, azonban megjegyzendő, hogy már 2001-ben az alábbiak jellemezték a kanton

nyelvoktatási palettáját:[150] tanköteles iskolaidőszak alatt a Primarschule 3. osztályától a francia nyelvet, a Sekundarstufe I. 2. osztályától a német nyelvet tanulták kötelezően. Az angol nyelv szabadon felvehető tárgy volt (a diákok 51 %-a választotta) a Sekundarstufe I 4. évfolyamától. Latin nyelvet is választhattak a diákok a Sekundarstufe I 3. (a diákok 21 %-a választotta) és 4. (a diákok 13 %-a választotta) évfolyamán. A gimnáziumokban a tanulók az első évben két vagy három nyelvet választhattak az alábbiak közül: francia, német, angol, spanyol, latin, görög.

A tanulók nagy többsége már 2001-ben is az angolt választotta az első évfolyamon (92 %), ezt követte a német (81 %) és a francia (41 %) nyelv.[151] Tehát már évekkel ezelőtt nagy presztízse volt az angol nyelvnek a diákok körében. Ma a nyelvtanulást a tanköteles időszakra bevezetett változások annyiban módosítják, hogy a tanult nyelvekből az eddigieknél feltételezhetően még alaposabb nyelvismerettel kezdik meg gimnáziumi tanulmányaikat, s a nyelvtanulás folytonossága a francia, a német és az angol nyelvekből megmarad. Minthogy az iskolák tannyelve az olasz nyelv, valamint a tanulóknak lehetőségük van a kanton egyetemi karain továbbtanulni, anyanyelvük továbbra is a kommunikáció első nyelve maradhat. Az egyetemeken azonban már angol, német nyelvű kurzust is felvehetnek, illetve közvetlen kapcsolatba kerülnek nem olasz anyanyelvű diákokkal, így kérdésessé válik, a nyelvek bábeli zűrzavarában vajon melyik nyelvnek adnak elsőbbséget.

Milyen szerepe van a nyelvnek Ticino olasz ajkú lakosainak identitásában?

A kérdésre három fő nem adott választ. 14 válaszadó a *fontos, nagyon erős* jelzőkkel illette az olasz nyelv identitásban betöltött szerepét az alábbi indoklásokkal: Ticino lakossága Svájc olasz nyelvű kisebbségeként határozható meg; a nyelv eszköz ahhoz, hogy megkülönböztessék őket Svájc többi lakosától. Az Olaszországban beszélt nyelvtől a ticinói dialektus által különbözik. Az tekinthető igazi ticinóinak, aki első nyelveként beszéli a dialektust is. Az olasz nyelv annak regionális nyelvváltozatával ugyanúgy fontos a Graubünden kanton italofón völgyeiben élők identitása számára is, hiszen ez együtt jelenti olasz Svájcot. Egy válaszadó a nyelv Olaszországhoz való viszonyát hangsúlyozza. A nyelv híd, mely összeköti az olasz kantont Olaszországgal, ugyanakkor megkülönbözteti tőle főleg lexikai jellegzetességeivel és kulturális

[150] Insegnamento delle lingue: interventi proposti dal Dipartimento. In: http://www.scuoladecs.ti.ch/scarica_insegnamento_lingue/interventi_%20proposti_dal_Dipartimento.pdf
[151] In: Insegnamento delle lingue: interventi proposti dal Dipartimento (2001: 3)

sajátosságaival. Egy adatközlő megfogalmazása alapján a ticinóiak kultúrája részben olasz, amennyiben olasz irodalmat olvasnak és olasz csatornák műsorait követik. Ez utóbbi tükrözi a ticinóiak kettős helyzetét. Svájchoz tartozó kanton lévén a svájci politikai, gazdasági, kulturális élet szerves része, ugyanakkor nyelvének és történelmi hátterének köszönhetően Olaszországhoz való viszonya kétségtelen. E kettősséget maga a svájci sztenderd olasznak nevezett helvét olasz nyelvváltozat is bizonyítja, mely az 5. fejezetben elemzett módon eltér Olaszország sztenderd olasz nyelvétől.

Önnek személy szerint milyen kapcsolata van a német anyanyelvű beszélőkkel? Hogyan értékeli őket (tulajdonság, viszonyulásuk az olasz anyanyelvűekhez, stb.)?

állampolgárság	**anyanyelv**	**német ajkúakkal való kapcsolat**
svájci	olasz és dialektus	nem válaszolt
olasz	olasz	ritka
svájci	olasz	kevés svájci németet ismer
svájci	olasz	bizottsági ülések
svájci és olasz	olasz	ritka
svájci	olasz	kevés kapcsolat
svájci	olasz	kevés kapcsolat
nem válaszolt	olasz és német	kevés személyes kapcsolat, munkahely
svájci	olasz	pozitív, Freiburg / Zürich
svájci	olasz	kevés kapcsolat
nem válaszolt	olasz	kevés kapcsolat
brit	angol	nincs kapcsolat
nem válaszolt	német	jó kapcsolat
nem válaszolt	olasz	kevés kapcsolat a svájci német dialektus miatt
svájci	olasz	egyetemi tanulmányok
svájci	svájci német és olasz	család, turizmus, munka
svájci	svájci német és magyar	család révén állandó

58. táblázat. A Liceo Cantonale tanárainak kapcsolata német ajkú beszélőkkel
Forrás: a kitöltött kérdőívek

A német nyelvet beszélőkhöz fűződő viszonyra vonatkozott az a kérdés, miszerint van-e személyesen kapcsolata német ajkúakkal. A svájci német anyanyelvűeknek természetesen sok kapcsolatuk van akár más svájci német állampolgárokkal, akár

németországi, illetve ausztriai németekkel is. Ismerik a sztenderd német nyelvet – hiszen az oktatás nyelve is ez –, és a svájci német dialektust is, ami Svájcon belül a hétköznapi kommunikáció eszközévé vált. Családi kötődések miatt még Ticino kantonban is általában a német nyelv egyik változatát használják, és barátaikat is jellemzően német nyelvet beszélők közül választják ki. Mindkettő válaszadó kiemelte a német nyelv turizmusban játszott kommunikációs szerepét is. A magánéletben viszont változó, személytől függő a német nyelv szerepe.

Az olasz anyanyelvűek árnyaltabban látják a német nyelvhez fűződő viszonyukat. A Ticino kantonban letelepedett német ajkúakkal a megkérdezetteknek azért kevés vagy ritka a kapcsolata, mert elvárják, hogy a német legyen a kommunikáció nyelve. Nehézséget ad, hogy az iskolában a sztenderd német nyelvet tanítják, ezt azonban csak a németországi vagy ausztriai turistákkal / letelepedettekkel tudják használni. A német Svájcból Ticinóba telepedett német ajkúak a svájci német dialektust használják, mely nehezíti a megértést. A ticinói lakosok körében nem csak a német ajkúakkal, hanem más anyanyelvűekkel történő kommunikáció során is általában nekik kell váltani egy idegen nyelvre.

A kérdőívet megválaszoló angol-olasz szakos tanár Zürichben járt egyetemre, néhány évig a francia-német kétnyelvű Freiburgban élt. Sokat olvas német nyelven. Azt vallja, hogy a svájci nemzet nem csupán a különböző nyelvet beszélő közösségek miatt, hanem az ebből adódó karakter- és kultúrabeli különbségek miatt összetett. Így mindannyiuk feladata, hogy ezt a közösséget védjék és értékeljék.

A német és olasz ajkúak között a feszültséget tehát inkább az adja, hogy az olasz ajkúak gyakran ütköznek nehézségekbe, mert nem tudják használni saját anyanyelvüket a kommunikáció során. A válaszokból érezhető, hogy az olasz nyelv a kanton határain belül sem tud teljes értékű kommunikációs eszközként szolgálni, de a kantonon kívül az olasz anyanyelvűek kénytelenek egy másik nemzeti nyelven megszólalni.

Ön szerint az angol nyelv betöltheti Svájcban a közvetítő nyelv szerepét? Miért igen vagy nem?

	Betöltheti-e az angol nyelv Svájcban a közvetítő nyelv szerepét?
nem	5
előfordulhat	5

igen	5
nem tudom	1
nem válaszolt	1

59. táblázat. A kérdésre adott válaszok számszerű összefoglalása
Forrás: a kitöltött kérdőívek

A kérdőív ezen kérdése megosztotta a válaszadókat. Az *igen* és az *előfordulhat* válaszok együttes száma arra utal, hogy az angol nyelv átveheti a nemzeti nyelvektől a közvetítő nyelv szerepét. A tizenhét megkérdezett személyből csupán öt válaszolt határozott *nem*mel a kérdésre. Az indoklásokat az alábbiakban foglalom össze. Az igen választ adók közül négy szerint az angol már átvette a közvetítő nyelv szerepét. Svájc különböző nyelvi régióiból érkező fiatalok közös kommunikációs nyelve. Egyszerűbb kifejeznie magát az embernek angolul, mint svájci német dialektusban. Egy-egy válaszadó a bankszektort, illetve a tudományos publikációk nyelvét emelte ki, ahol az angol nyelvnek egyre erősebb hatása van.

Öt fő szerint azért válhat az angol nyelv közvetítő nyelvvé, mert megkönnyíti a kommunikációt, s elkerülhető más idegen nyelvek elsajátítása. A fiatalok közül sokan favorizálják a nyelvet a nemzeti nyelvekkel szemben. Egy válaszadó szerint az angol nyelv csak alapkommunikációs szinten válhat közvetívő nyelvvé, nem válik a kultúraközvetítés nyelvévé. Egy adatközlő szerint presztízs okokból francia és német Svájc lakosai között (mindegyik terület lakosa a saját nyelvét tartja értékesebbnek) egyre nagyobb szerepet kaphat, főleg ha átveszi az első tanulandó nyelv szerepét a német svájci kantonokban. Két válaszadó kifejezte reményét, hogy az angol nem veszi át a nemzeti nyelvek elől az elsőbbséget. Nem tartozik a svájci kultúrához, s a nemzeti nyelvek segítik a svájci nyelvterületek összetartását, egymáshoz való közeledését. Éppen ezért a francia vagy a német nyelvnek kell betöltenie a közvetítő nyelv szerepét.

Egy fő nem adott határozott *igen* vagy *nem* választ a kérdésre. Számára úgy tűnik, hogy inkább a német minősül közvetítő nyelvnek. Jóllehet az Európai Unión belül az angol és a német nyelv ’versengésében’ az angol nyelv kerül előtérbe, Svájc mindig is egy zártabb közösség marad Európán belül, ahol a németnek, mint a gazdaságilag domináns terület nyelvének, kell betöltenie a közvetítő nyelv szerepét.

Öt válaszadó egyértelmű *nem* választ adott a feltett kérdésre. A kohézió miatt fontosnak tartják, hogy a közvetítő nyelv szerepét az egyik nemzeti nyelv töltse be. Az angol nyelv nem a Svájcon belüli, hanem az idegen országokkal való kommunikációra szolgál. Ezen kívül nem elhanyagolható tényező, hogy a lakosság nagy része nem, vagy

alig van az angol nyelv ismeretének birtokában, így nem szolgálhat közös kommunikációs nyelvként. Mindenki számára könnyebb lenne, ha ezt a szerepet a francia nyelv töltené be.

Ha a válaszoknál figyelembe vesszük, mely nyelvet tanítja a válaszadó, akkor feltűnik, hogy az angoltanárok – bár érzelmi oldalról megközelítve ők is sajnálják a svájci nemzeti nyelvek háttérbe szorulását – ma már szinte kész tényként kezelik az angol nyelv egyre fontosabb szerepét. Úgy gondolják, hogy a folyamatok egyébként is ebbe az irányba tartanak a világon, így megkönnyítheti a kommunikációt mindenki számára. A gimnázium más nyelvet tanító tanárai is elképzelhetőnek tartják, hogy idővel egy bizonyos nyelv töltené be a közvetítő nyelv szerepét Svájcban, esetükben azonban már nem annyira egyértelmű az angol nyelv megkerülhetetlensége, mint az angol szakos tanárok esetében.

Az új oktatáspolitikai stratégia mindenképpen segítette az angol nyelv intézményes megszilárdulását. A következmények csak hosszú távon lesznek beláthatók. Minthogy a diákok anyanyelvük (amely egy nemzeti nyelv) tanulása és elmélyítése mellett elsajátítanak egy másik nemzeti nyelvet és az angol nyelvet, nem feltétlenül jelenti az angol nyelv előnyben részesítését Svájcon belüli kommunikációban. Akik azonban egyetemen folytatják tanulmányaikat, egyre több angol nyelvű képzési lehetőséggel találkozhatnak. Az angol nyelvnek a tanköteles időszakban betöltött szerepéről a 6.3. alfejezet, Svájcban betöltött szerepéről a 7. fejezet ad összefoglalót.

A kérdésre adott válaszokat úgy összegezhetjük, hogy a nyelvi folyamatoktól – az angol nyelv erősödésétől függetlenül – továbbra is fontos szerepet kell, hogy betöltsön a nemzeti nyelvek tanulása, ez ugyanis segíti a különböző nyelvi régiók egymáshoz való közeledését, tágabb értelemben a nemzeti kohézió erősödését. Svájc esetében ezek a nyelvek sokkal hitelesebb kultúra-közvetítő szereppel is bírnak, mint az angol.

A luganói gimnáziumban gyűjtött tapasztalatok bepillantást engedtek abba, hogyan viszonyulnak a tanulók és a tanárok az egyes nyelvek tanulásához / elsajátításához a nyelvileg színes, sajátos helyzetű Ticino kantonban, illetve hogyan befolyásolja identitásukat, milyen várakozással tölti el őket a svájci többnyelvűség és annak jövője.

6.6. Nyelvoktatás az olasz kantonon kívül

6.6.1. Az olasz mint idegen nyelv az oktatásban

A 6.3. alfejezetben bemutatott új nyelvoktatási stratégia gyakorlati megvalósulása világossá teszi, hogy az olasz nyelv teljességgel háttérbe szorul a német és a francia nemzeti nyelvekkel, sőt az angol nyelvvel szemben is. Az, hogy csupán Graubünden kanton német ajkú részén kötelező a tanulása (amennyiben nem a rétorománt választja a tanuló!) a tanköteles iskolaidőszak alatt, megerősíti kisebbségi státusát. A 'Frühitalienisch', azaz a korai olasztanulás fogalma így nem is létezik a svájci oktatásban. Egy harmadik nemzeti nyelv fakultatív tanításának keretében azonban a legtöbb kantonban lehetőség van tanulására, ha nem is a Primarschule szintjén. A 2012/2013-as tanévben például Aargau kantonban a 8. osztálytól volt erre lehetőség, Nidwalden kantonban heti három órában a 9. osztálytól kezdődően.[152] Arról azonban, vajon hány gyerek tanulta, nincs információ. Sokkal inkább beszédesebbek a gimnáziumi oktatás szintjére vonatkozó adatok.

A Svájci Érettségi Bizottság 2011-ben végzett felmérést a gimnáziumi olasz nyelvoktatásról. A már említett érettségi szabályzat alapján a kantonoknak az olasz nyelvet fel kell kínálniuk alaptantárgyként, választható tárgyként, vagy kötelezően választható tárgyként. A felmérés alapján ez a következőképpen alakult: 17 kantonban (Ticino nélkül) alaptantárgy, 19 kantonban szabadon választható tárgy, 23 kantonban kötelezően választható tárgyként jelent meg. Összességében a gimnáziumok 55 %-ban alaptantárgyként volt jelen, 51%-ban szabadon választott tárgyként, 68 %-ban kötelezően választható tárgyként. Átlagosan a diákok 13 %-a választotta a nyelvet valamilyen formában. Genf és Graubünden kantonokban ez az arány 30 %-nál magasabb volt. Az adatok arra intették a bizottságot, hogy felkérjenek egy munkacsoportot a helyzet elemzésére, valamint megkeressék annak lehetőségét, miként lehetne erősíteni a nyelv pozícióját a gimnáziumokban.[153]

Az olasz nyelv tanulásának háttérbe szorulása egyrészt az angol nyelv előtérbe helyezésének tudható be. Azonban minthogy a tanköteles iskolaidőszakban kötelező formában nem kapnak lehetőséget a nyelv elsajátítására, így feltételezhető, hogy a már

[152] Fakultativer Unterricht dritte Landessprache. In: http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/095b.pdf
[153] Unbefriedigende Stellung des Italienischen an den Schweizer Gymnasien. In: http://www.news.admin.ch/message/?lang=de&msg-id=43770

akkor is tanult nyelvet / nyelveket részesítik előnyben gimnáziumi tanulmányaik során is. A következő oldalakon bemutatásra kerülő felmérés résztvevőire ugyan még nem volt hatással az új nyelvoktatási stratégia, azonban a két zürichi gimnázium példája jól szolgálja annak megismerését, miként viszonyulnak a diákok a nyelvek – köztük az olasz mint idegen nyelv – tanulásához.

6.6.2. Az olasz és egyéb nyelvek oktatása két zürichi gimnáziumban

A két zürichi gimnáziumban, a Kantonsschule Oerlikonban és a Kantonsschule Stadelhofenban 2008-ban végzett felmérés reprezentatív mintával szolgálhat a kantonban folyó nyelvoktatás legfontosabb jellemzőinek bemutatására. A választást az indokolta, hogy a felmérés évében Zürichben csak ez a két gimnázium foglalkozott olasz nyelvoktatással. Az előző fejezetekben láthattuk, hogy jelenleg a tanköteles iskolaidőszakban az olasz nyelv tanulására csupán fakultatív keretben, harmadik nyelvként van lehetőség. Ugyan ennek hatása még nem érintette a felmérést, azonban már akkor is érezhető volt az olasz nyelvnek az oktatásban betöltött előnytelen szerepe. Középiskolai szinten kívántam azt megvizsgálni, vajon a nyelv idegen nyelvként való tanulása hozzájárul-e annak fennmaradásához, valamint azt, hogy a tanárok szerint hogyan értékelik a diákok a nyelv hosszú távú létjogosultságát. A luganói gimnáziummal ellentétben, e két gimnáziumban tehát idegen nyelvként jelenik meg az olasz. A három gimnáziumban közös elem, hogy a felmérés tárgyát képezték az idegen nyelvek tanulásának motivációs tényezői, a nyelvek tanulásának intézményes háttere.

A három részből álló, nyelvtanárok által kitöltött kérdőív (lásd a 8. számú mellékletet) első kérdéssora a tanárokra, valamint véleményükre vonatkozik; a második a nyelvoktatásra; a harmadik pedig a diákokra. Az első kérdéssort tekintve a személyes jellegű kérdéseken túl nyitott kérdések formájában a tanárok szubjektív válaszokat adtak, melyből véleményüket ismerhettem meg az általuk oktatott nyelvek fontosságáról; az olasz nyelv (esetlegesen) veszélyeztetett szerepéről; az angol mint közvetítő nyelv létjogosultságáról; az általuk szükségesnek tartott nyelvpolitikai változtatásokról. A második, a nyelvoktatásra vonatkozó kérdéskör a megkérdezettek által tanított nyelvekre irányulnak a tanított évek / óraszámok / tankönyvek / csoportlétszámok szempontjából, mely adatokkal a nyelvoktatás körülményeit kívánom bemutatni. A harmadik, a megkérdezett tanárok által tanított diákokra vonatkozó kérdések a különböző nyelvek gyakorlati hasznosságát igyekezett középpontba helyezni. Azon túl, hogy milyen

nehézségekbe ütköznek a diákok a tanulás folyamán, s milyen kompetenciákat érnek el az érettségi vizsgára, választ kaptam arra, hol és hogyan tudják hasznosítani megszerzett ismereteiket; ezzel összefüggésben milyen a nyelvhez való hozzáállásuk; s a tanárok véleménye alapján mely nyelveket és miért kedvelik.

A Kantonsschule Oerlikonban kilenc, míg a Kantonsschule Stadelhofenban tíz kolléga töltötte ki a kérdőívet, melynek adatait összevetve láthatóvá váltak a két gimnáziumban folyó nyelvoktatás hasonlóságai és különbségei.

A. A tanárokra vonatkozó kérdések

Az első három kérdés személyes jellegű volt, a válaszokat az alábbi táblázat foglalja össze:

Kantonsschule Oerlikon			**Kantonsschule Stadelhofen**		
állam-polgárság	**anyanyelv**	**tanított nyelvek**	**állam-polgárság**	**anyanyelv**	**tanított nyelvek**
1. svájci	cseh	angol	1. svájci és osztrák	angol, német	angol
2. svájci	német, olasz	német, francia	2. svájci	svájci német	francia, olasz
3. svájci	német	angol	3. svájci	spanyol	spanyol
4. svájci	német	angol	4. svájci	német	francia
5. svájci	német	francia	5. svájci	francia	francia, spanyol
6. svájci	német	angol	6. svájci és olasz	német, olasz	francia, olasz
7. svájci	német, francia, olasz	francia, olasz	7. svájci	német	francia, spanyol
8. francia	francia	francia	8. svájci	francia, német	francia
9. olasz és svájci	olasz	spanyol, korábban olasz	9. svájci	német	angol
			10. svájci	német	francia, olasz

60. táblázat. A két zürichi gimnázium tanáraira vonatkozó személyes adatok
Forrás: a kitöltött kérdőívek

A gimnáziumokban oktató nyelvszakos tanárok döntő többsége svájci állampolgárságú, illetve van három kettős- és egy francia állampolgárságú tanár is. Ennek megfelelően az anyanyelvre vonatkozó kérdésnél majdnem mindenki svájci nemzeti nyelvet adott meg, illetve van köztük egy spanyol anyanyelvű, spanyol nyelvet

tanító tanár is. Négy fő kettő, egy válaszadó pedig három anyanyelvet is megadott. Ez utóbbi magyarázatot nem fűzött hozzá, így csupán feltételezhető, hogy családi kapcsolatai révén mindhárom nyelvet használja a családon belüli hétköznapi kommunikációban, ezért adott meg három anyanyelvet. Minthogy német Svájcról van szó, valószínűsíthető a német dominancia. Ugyanakkor a tanított nyelveknél éppen a másik két nyelvet jelölte. Anyanyelvük alapján nincs nagy különbség a két iskola pedagógusi gárdája között, mindkettő esetében jellemző a német túlsúly. Az anyanyelv és a tanított nyelvek között már összetettebb kapcsolatot lehet találni, bár valójában ez sem intézmény-specifikus. A német anyanyelvűek tanítási repertoárja igen változatos, más esetben azonban a nyelvtanár saját anyanyelvét tanítja idegen nyelvként is.

A további kérdésekre a tanárok szubjektív véleményt alkottak, így a következőkben a kérdésekből kiindulva elemzem a válaszokat.

Véleménye szerint miért fontos elsajátítani az Ön által tanított nyelvet / nyelveket?

Minthogy a nyelvtanár munkája akkor hitelesebb, ha maga is érzi az általa tanított nyelv jelentőségét, ennek megfelelően a két zürichi iskola nyelvtanárai is látják az általuk tanított nyelv fontosságát. A két gimnázium nyelvtanárainak válaszai egybeesnek attól függően, hogy milyen idegen nyelvet tanítanak.

	Kantonsschule Oerlikon	**Kantonssschule Stadelhofen**
nyelvek státusáról / presztízséről alkotott vélemény	**angol**: - közvetítő nyelv **francia**: - a második legelterjedtebb beszélt nyelv Svájcban - nemzeti nyelv, így a kommunikáció miatt fontos az ismerete **olasz**: - nemzeti nyelv - a bevándorlók közvetítő nyelve **spanyol**: - világnyelv - sok bevándorló anyanyelve	**angol**: - világnyelv - a politika és a gazdaság legfontosabb nyelve **francia**: - nemzeti nyelv - francia Svájc, s a frankofón országok nyelve - az Európai Unió nyelve - kereskedelmi nyelv - általános képzettség része **olasz**: - nemzeti nyelv - Svájc és Olaszország hivatalos nyelve - az Európai Unió nyelve **spanyol**: - 400 millió ember beszéli; 3. világnyelv
nyelvek hasznossága	**angol**: - ismerete nélkül könnyen elbocsátják az embert - általa jobban megismerhető az angol irodalom - nyilvánvaló szükségessége	**angol**: - fontos az egyetemi tanulmányokhoz és továbbképzésekhez **francia**: - fontos eszköz a munkaerőpiacon - eszköz mások megértéséhez

		olasz: - általános képzettség része **spanyol**: - eszköz mások megértéséhez
érzelmi viszonyulás	**angol**: - nagyon szép nyelv **francia**: - hatással van a svájci kultúrára és életmódra **olasz**: - hatással van Svájc kultúrájára és életmódjára	**francia**: - új kultúra és gondolkodásmód ismerhető meg általa - segíti az európai történelem és kultúra megismerését - közelebb hozza a művészetet **olasz**: - fontos szerepe van a művészetben - segíti az európai történelem és kultúra megismerését **spanyol**: - más kultúra és gondolkodásmód ismerhető meg általa

61. táblázat. A gimnáziumokban tanított nyelvek jellemzése
Forrás: a kitöltött kérdőívek

A válaszokat aszerint csoportosítottam, milyen módon közelítették a válaszadók a nyelvről alkotott véleményüket. A nyelvek státusáról / presztízséről alkotott vélemények inkább tényeket, míg a nyelvek hasznosságát és az érzelmi viszonyulást tekintve inkább szubjektivitást tükröznek. Összességében elmondható, hogy az angol nyelv szerepe nyilvánvaló. Világnyelv, vagyis nemzetközi szinten fontos közvetítő nyelv, a politika és a gazdaság legfontosabb nyelve, nélkülözhetetlen a továbbtanuláshoz és a továbbképzéshez. Az angoltanárok úgy vélik, hogy manapság már elengedhetetlen a tanulása; ismerete nélkül az ember szinte tehetetlen. A spanyol nyelv is világnyelv, valamint ez nagyon sok, Svájcba bevándorolt migráns anyanyelve is, ezáltal ismerete segíti a velük való kommunikációt. Az olasz és a francia nyelvet is egyformán közelítették meg a válaszadók, miszerint mindkettő nemzeti nyelv Svájcban, az Európai Unióban is fontos nyelvek, segítenek megérteni az európai történelmet és kultúrát. A kérdőívben egy tanár jelölte a német nyelvet is általa tanított nyelvként, de a kérdés tekintetében a nyelvre vonatkozó információt nem kaptam.

Gondolja, hogy az olasz nyelv Svájcban veszélyeztetett nyelv?

	Kantonsschule Oerlikon	**Kantonsschule Stadelhofen**
igen	2	5
nem	7	5

62. táblázat. Az olasz nyelv veszélyeztetett státusa
Forrás: a kitöltött kérdőívek

A kérdőívet kitöltők vegyes véleménnyel vannak arról, vajon veszélyeztetett-e Svájcban az olasz nyelv. Mindkét iskolában a válaszadók legalább fele úgy vélte, hogy nem, viszont két fő utalt arra, hogy ettől függetlenül jelentőségéből veszített. Az egyik válaszadó szerint főleg az iskolákban és az egyetemeken. Az *igen* válaszok esetében magyarázatokat is kaptam: Svájc egészében csökken az olasz szerepe, sőt még Ticino kantonban is egyre többen beszélik a németet. A nyelv visszaszorul a közoktatásban, valamint az egyetemeken is. Egy válaszadó a megoldást is felvázolta, miszerint fontos lenne tudatosítani az emberekben az olasz nyelv és kultúra jelentőségét, nevezetesen hogy az utóbbi nem csupán a pizzával, kávéval és tésztával azonosítható. Egy másik válaszadó pozitív lépésnek tartaná például a diákcsere-programok erősítését az olasz nyelv érdekében. Egy olasz nyelvet tanító tanár jelzése szerint – aki közvetlenül felvette a kapcsolatot illetékes személyekkel – ugyan német Svájc lépéseket tesz a cél érdekében, Ticino és Graubünden kantonok azonban egyelőre nem nyitottak erre. A válaszokból úgy tűnik, maguk a nyelvtanárok is hiányolják a kulturális kapcsolatok kölcsönös ápolását, mely hozzásegítené az olasz nyelvet vitalitásának megőrzéséhez. Az előző fejezetekben felvázolt változásokból látható, hogy államszövetségi szinten fontossá vált a nyelvrégiók közötti diákcserék, tanári továbbképzések kérdése, így valószínűsíthető, hogy az olasz oktatást biztosító német svájci intézményekben is megoldás születik a felvetett kérdésekre.

Vajon felveheti-e az angol nyelv Svájcban a közvetítő nyelv szerepét?

	Kantonsschule Oerlikon	**Kantonsschule Stadelhofen**
igen	9	7
nem	0	3

63. táblázat. Az angol mint közvetítő nyelv szerepe
Forrás: a kitöltött kérdőívek

A két intézmény válaszadói körében a legmarkánsabb különbség az angol nyelv közvetítő szerepének megítélésében mutatkozott, amely nem is annyira a számokban, mint inkább a hozzáfűzött megjegyzésekből látszik. A Kantonsschule Oerlikon tanárai egybehangzóan úgy vélik, hogy az angol felveheti ezt a szerepet Svájcon belül, sőt bizonyos területeken e nyelv már most is közvetítő nyelvként funkcionál. A Kantonsschule Stadelhofen válaszadói szerint ennél árnyaltabb a kép; többen voltak, akik úgy vélték, hogy Svájc speciális helyzeténél fogva ez nem történhet meg, illetve

csak részben, bizonyos társadalmi rétegekben, életkor szerinti csoportokban nőhet meg a jelentősége. Egy válaszadó az angol elterjedésének praktikus oldalát emelte ki, de mindkét gimnázium tanárai körében az a vélemény volt általános, hogy sajnálatos lenne, ha az angol olyan dominanciára tenne szert Svájcban, aminek következtében nem a nemzeti nyelveket használnák a nyelvrégiók közötti kommunikációra. Egy kolléga felhívta a figyelmet arra is, hogy a kommunikáció is gördülékenyebb, ha legalább az egyik beszélgetőpartner a saját anyanyelvén beszél. A kérdőív kitöltése óta eltelt időben az oktatáspolitika az angol nyelv előretörésének adott lehetőséget a már bemutatott új idegennyelv-oktatási stratégiával. Ugyan minden diák tanul anyanyelvén kívül egy nemzeti nyelvet, azonban várhatóan – külső tényezők, mint média hatására – az angol nyelv sok esetben helyettesíteni fogja a nemzeti nyelv közvetítő nyelv szerepét.

Ön mit változtatna a svájci nyelvpolitikán?

Kantonsschule Oerlikon	**Kantonsschule Stadelhofen**
a francia és az olasz nyelv felértékelése	gimnáziumi szinten az olasz, a francia és az angol nyelv kötelező tanulása
Svájc négynyelvűségéből adódóan a francia vagy az olasz nyelv elsőbbsége, ezt követően azonban a világnyelv angol kötelező tanítása	nemzeti nyelvek oktatásának kötelező jellegű beépítése az oktatásba
a nemzeti nyelvek pozíciójának erősítése	idegen nyelvek tanulása csak a hatodik osztálytól
a Primarschule szintjén ne kelljen francia nyelvet tanulni	a Primarschule alatt angol nyelvet csak szakmailag jól felkészült tanárok oktassanak, egyébként inkább ne legyen angoloktatás
második nemzeti nyelv helyett kötelező angol és egy további világnyelv (kínai, arab) tanítása	az angol nyelv megszüntetése a Primarschule szintjén
Primarschule szintjén csak egy idegen nyelv kötelező tanulása	már a Primarschule szintjén törekvés több diákcsere-kapcsolat létrehozására
mindegy, mely idegen nyelv intenzív tanulása, s csak ezt követően – még a Primarschule szintjén – egy másik nyelv megkezdése	a Svájcon belüli diákcsere-kapcsolatok kötelezővé tétele
a gimnáziumokban egyes tantárgyak idegen nyelven történő oktatásának támogatása	a nyugat- és német Svájc közötti diákcsere-kapcsolatok támogatása
	az angol nyelv kizárása a közigazgatás, a szolgáltatások és a nyilvános helyek nyelvhasználatából
	a nyelvpolitika kantononként különböző
	nincs szükség nyelvpolitikai változtatásokra

64. táblázat. Szükséges változtatások a svájci nyelvpolitikában
Forrás: a kitöltött kérdőívek

A tanárokra vonatkozó kérdések közül az utolsó arra kereste a választ, hogy mit változtatnának a svájci nyelvpolitikán. A fenti táblázat a kérdésre kapott válaszokat foglalja össze. Mindkét részről megfogalmazódott az igény, hogy erősödjön a nemzeti nyelvek jelenléte a közoktatásban (nyilván nyelvszakos tanárként saját nyelvük szerepét is meg kívánják őrizni), mert az olasz és a francia nyelvek ezáltal erősebb pozícióba kerülhetnek. Mindez azonban nem zárja ki az angol nyelv, esetleg egy másik világnyelv tanulását. A Kantonsschule Stadelhofen tanárai fontosnak tartották a csereprogramok szerepének erősítését, kiemelve annak hatékonyságát. A Primarschule szintjére megfogalmazott gondolatok az oktatáspolitikai változások miatt is kiemelendők. Az előző alfejezetekből kiderült, hogy az új oktatási stratégiában a francia az elsőként elsajátítandó nyelv három német és az egy olasz nyelvű kantonban, tehát az az igény, hogy ne kelljen a Primarschule szintjén francia nyelvet tanulni, svájci szinten nem teljesült. A vizsgálatban azonban két zürichi gimnázium vett részt, s Zürich kanton éppen azon kantonok egyike, ahol első tanulandó idegen nyelvként az angolt vezették be. Második nyelvként viszont itt is megjelenik a francia. A Kantonsschule Stadelhofen egyik válaszadója az angol nyelv megszüntetését irányozná elő a Primarschule szintjén. Ez már csak azért is érdekes, mert éppen Zürich kanton volt az, aki a gazdasági érdekeket nézve előnyben részesítette az angol nyelvet a nemzeti nyelvekkel szemben. Természetesen egy véleményre nem lehet támaszkodni, mindenesetre a felvetés valószínűsíti, hogy nem mindenki örül a korai angol bevezetésének. Az a kívánság, miszerint a Primarschule szintjén egy idegen nyelvet kelljen tanulni, a jelen helyzetben teljesíthetetlen. Viszont utaltam már rá, hogy például Graubünden kanton is szeretné, ha eltörölnék a második nyelv tanulását, így hosszú távon nyitott kérdés marad a felvetés. Kiemelném a Kantonsschule Oerlikon egyik válaszadójának megjegyzését, miszerint támogatni kellene a gimnáziumokban egyes tantárgyak idegen nyelven történő oktatását. A CLIL néven emlegetett tartalomalapú oktatási módszer, melynek lényege egy adott nem nyelvi tárgy idegen nyelven történő tanítása úgy, hogy a tárgyi tudást az idegen nyelv segítségével szerzik meg a tanulók, fejlesztve ezáltal a nyelvi jártasságot is, az utóbbi években egyre elterjedtebb módszer Európában is.[154] A Kanadában kifejlesztett módszer különbözik az idegen nyelv oktatásától, hiszen a bemerítéses / immerziós módszer lényege, hogy nem a nyelvi kompetenciák, hanem a tárgyi tudás kerül értékelésre. Christine Le Pape Racine éppen ezért ezt a típusú nyelvoktatást

[154] Tartalomalapú nyelvoktatás (CLIL, EMILE) az európai iskolákban. In: http://www.nefmi.gov.hu/download.php?docID=798%E2%80%8E

tartalomorientált idegennyelv-oktatásnak jelöli.[155] A 2010/2011. tanévben a Kantonsschule Freudenberg Zürich és a Kantonsschule Zürich Nord kínált fel német-francia, kétnyelvű érettségivel záródó képzést. Minthogy ilyen irányú didaktikai kurzust francia nyelvből nem indít a zürichi egyetem (angol bemerítéses oktatási kurzust viszont igen), így a zürichi Mittelschul- und Berufsbildungsamt indított képzést 2013-ban a szaktanárok részére. 2011 óta Svájc is részt vesz az európai mobilitási programokban, így a svájci tanároknak is lehetőségük van megismerni az európai nyelvoktatást, résztvenni CLIL-továbbképzéseken.[156]

B. A nyelvoktatás körülményei

A kérdőív ezen része csak a nyelvoktatás kereteinek objektíven számszerűsíthető részeire kérdezett rá. Az alábbi táblázat alapján összehasonlítható a két gimnáziumban az idegen nyelv tanulásának időtartama, a heti óraszám, az egyes idegen nyelveknél használt tankönyvek, illetve a nyelvi csoportok létszáma.

tanított nyelv	iskola	tanulási idő (év)	heti óraszám	tankönyv	nyelvi csoport létszáma
angol	Oerlikon	4-6	2-4	Non Stop, Inside Out, Headway, Recycling your English	20-24
	Stadelhofen	4	3-5	FCE Masterclass, Inside-Out, FCE Language Practice, First Certificate, Advanced Certificate	16-25
olasz	Oerlikon	4	3-4	Italiano e altro	10-25
	Stadelhofen	4	3-4	Corso Italia 1	15-25
francia	Oerlikon	4-6	3-4	Découvertes, Envol lycée	20-25
	Stadelhofen	4	3-4	Envol lycée, BE-Grammatik+ Exercices, Lernergrammatik, Cours Intensiv	20-25
spanyol	Oerlikon	4	3-4	Línea Uno/Dos, Puente Nuevo	6-24
	Stadelhofen	4	3-4	Paso a paso, Concha Moreno: Curso Superior, Puente Nuevo 1/2, Linea 1/2	7-24

65. táblázat. A nyelvoktatás körülményei a két zürichi gimnáziumban
Forrás: a kitöltött kérdőívek

[155] Integrierter Sprachenunterricht und immersive Unterrichtsformen. In: http://www.schulblatt-sh.ch/Integrierter-Sprachenunterrich.10492.0.html
[156] Immersion - Zweisprachiger Unterricht. In: http://www.mba.zh.ch/internet/bildungsdirektion/mba/de/maturitaetsschulen/unterrichtsthemen/immersion.html

Mindkét középiskolának hasonló a nyelvi kínálata. Néhány példát emelek ki az Európai Unió országaiból. A Sekundarstufe II szintjén 2009-ben az első és a második leggyakrabban elsajátított idegen nyelv Németországban, Ausztriában és Olaszországban az angol és a francia, Franciaországban, Norvégiában az angol és a spanyol, Magyarországon, Lengyelországban az angol és a német.[157] A táblázatból látható, hogy a nyelvoktatás körülményeit tekintve nincsenek alapvető különbségek a két intézmény között. Az idegen nyelv tanulására fordított idő nem intézmény-, hanem inkább idegennyelv-függő. A 6.1. alfejezetben említésre került, hogy a gimnáziumi érettségi vizsgához két idegen nyelv tanulása szükséges. A gimnázium teljes ideje alatt, tehát 4, illetve az úgynevezett Langzeitgymnasium-ban, tehát a hat éves képzésben 6 éven át tanulják a diákok a nyelveket.[158] Több válaszadó hozzátette, hogy az adott nyelvre fordított évek száma ennél több, ha hozzávesszük a Primarschule éveit. Ebből adódóan a francia nyelvet a legtöbb diák összesen nyolc éven át tanulja, míg az olasz és a spanyol nyelvet csak a gimnáziumban kezdik. A kérdőív kitöltésének évében, tehát 2008-ban, még az angol nem volt kötelező tárgy a Primarschule szintjén.

A tanórák száma minden nyelv esetében annak függvénye, milyen minőségben tanulja a diák a nyelvet, azaz kötelezően tanulandó, vagy kiegészítő tárgyként kerül az órarendjébe. Az idegen nyelvek és az egyéb tantárgyak összóraszáma Zürich kantonban heti 30-35 óra, mely magában foglalja a kötelező, a kötelezően választandó és a szabadon választható tantárgyakat.[159]

Az intézmények között a legnagyobb különbség a nyelvtanulás folyamán használt könyvekben mutatkozott meg. Összevetve a két gimnáziumban használt tankönyveket az egyes idegen nyelvek esetében, alig található hasonlóság, sőt amennyiben az egyes gimnáziumok azonos nyelvet tanító tanárainak tankönyvhasználati szokásai lenne a vizsgálat tárgya, a feldolgozott kérdőívek alapján látható lenne, hogy még ugyanazon intézményen belül is különböző könyvekből dolgoznak a kollégák. Ez mutatja egyrészt a tanár szabadságát a tankönyvválasztás tekintetében, másrészt azt is, hogy egy tapasztalt tanár a már fentebb említett módon a nyelvi csoport céljának, összetételének figyelembevételével ki tudja választani a legmegfelelőbb tankönyvet. A nyelvkönyvek abban egyeznek, hogy mindegyik egynyelvű.

---

[157] Fremdsprachen. In: http://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/europa/135813/fremdsprachen
[158] Amennyiben a tanuló a hatosztályos képzésben veszt részt, a magyarországi képzéshez hasonlóan két évvel előbb lép be a gimnáziumba, mint a négyosztályos képzésben résztvevő társaik.
[159] Wochenlektionen Gymnasiale Maturitätsschulen. In: http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/162.pdf

A csoportlétszám esetében a szóródás szintén nagy, ami több összetevő függvénye. Jellemző, hogy az angolt és a franciát fő nyelvnek tekintő csoportok általában nagy létszámmal működnek, hiszen ezeket – mivel e két nyelv tanulása általánosan elterjedt – könnyű feltölteni, ezzel szemben az olasz és a spanyol nyelvet tanuló diákok néha egészen kicsi, máskor pedig igen nagy létszámú csoportban tanulnak.

C. A diákokra vonatkozó kérdések

A kérdések a diákok képességeire, a nyelvtanulás során elért szintjükre, a tanított nyelv hasznosításának lehetőségeire vonatkoztak, illetve az utolsó kérdés arra tért ki, hogy milyen motivációs háttere volt a nyelvtanulásnak, hogyan viszonyultak az adott idegen nyelvhez. A két gimnáziumban kitöltetett kérdőívek külön kerültek feldolgozásra, de a három pont közül talán itt van a legkisebb jelentősége az összehasonlításnak, főleg ami a különbségek – esetleg csak erőltetett – keresését illeti, így a kérdésekre adott válaszokból igyekeztem egy egységes képet kialakítani a diákok nyelvtanulására vonatkozóan.

Melyek a tanulók fő nehézségei az Ön által tanított nyelv/ek tanulása során?

nyelv	**nyelvtanulás során felmerülő nehézségek**
angol nyelv	- állandó szókapcsolatok elsajátítása - német nyelvtől nagyon eltérő elemek, mint pl. a Perfekt elsajátítása - elöljárószók használata - igeidők használata - korrekt és tiszta nyelvezet szóban és írásban
francia nyelv	- szókincs aktív használata - nyelvtani elemek precíz használata - kiejtés - mondatszerkezet - igeidők használata - aktív szóbeli kifejezésmód
olasz nyelv	- kevés idő a szókincs gyakorlására - ragozási nehézségek - hangsúlytalan névmások együttes előfordulása - igeidő-egyeztetés korrekt szóbeli használata - feltételes mondatok képzése
spanyol nyelv	- igerendszer bonyolultsága - kiejtés, beszédtempó - aktív szóbeli kifejezésmód

66. táblázat. A diákok nyelvtanulási nehézségei
Forrás: a kitöltött kérdőívek

Látható, hogy az idegen nyelvek tanulása során sokféle nehézségbe ütközik a diák, mely által hibásan / helytelenül használja a nyelvet, s akár negatív motivációként hátráltatja az elsajátítást. Angol nyelven nehezen sajátítják el a némettől eltérő elemeket, mint a Perfekt használata vagy a beszédfordulatok. Többször gondot okoz a bonyolultabb nyelvtani szerkezetek, elöljárószók alkalmazása, a szavak megtanulása. Sok tanulónak problémája van akár írásban, akár szóban a helyes kifejezésmóddal.

A francia nyelv tanulása során a nyelvtan mellett a szókincs aktív használatának hiányából, valamint a pontatlanságból adódnak problémák. Jellemző, hogy a diákok hiányos nyelvtani alapismeretekkel rendelkeznek. Nehéznek találják a kiejtést, bonyolultnak a mondatfelépítést. Egyre jellemzőbb, hogy hiányzik a tanulók igénye a stílusos beszédre. A legnagyobb probléma az, amikor a diák a tanulás kezdetén nem érez rá a nyelvre. Az ilyenkor bekövetkező kudarcélmény meghatározza a nyelvhez fűződő viszonyát.

Az olasz nyelv tanulásában a korrekt helyesírás, a nyelvtani alapfogalmak megértése, egyes nyelvtani elemek precíz használata okoz nehézséget.

A spanyol nyelv tanulásában nehéz a diákok számára a szókincs memorizálása, valamint a némettől eltérő nyelvtani struktúrák elsajátítása. A némethez képest bonyolultnak találják az igék rendszerét, illetve idegen tőlük a spanyol nyelv kiejtése, a nyelvre jellemző beszédtempó.

Az idegen nyelvek elsajátítása folyamán fellépő hibatípusokat Bárdos Jenő Corder, Krashen és a saját felosztása alapján csoportosítja (Bárdos 2000: 220-222). Corder felosztását emelem ki, akinél a tanítás által kiváltott hibákon túl megjelennek a két nyelv közötti negatív interferenciából származó hibák, így az anyanyelv hatásának tudható be például a téves szóhasználat, a hibás nyelvtani szerkezet alkalmazása. A transzfer kiváltotta hibáktól Corder elkülöníti az analógián alapuló, intralingvális hibákat. Ide sorolható az igeidők használata, melyre az anyanyelven túl hatással lehet egy másik idegen nyelv ismerete is.

Az érettségi vizsgára milyen kompetenciákat érnek el a diákok az Ön által tanított nyelven / nyelveken?

A második kérdés a tanulók nyelvtanulásban tanúsított előmenetelének szintjére vonatkozott. A diákok az érettségi vizsgára a különböző nyelvekből eltérő tudásszintet érnek el.

Angol nyelven a *First Certificate* szintjétől egészen az *Advanced Certificate* szintjéig terjed a tudásuk. Sokan eljutnak a majdnem folyékony beszéd szintjére, képesek angol nyelvű újságok és tudományos szövegek értelmezésére.

A francia nyelv tanításának célja az lenne, hogy a diákok képesek legyenek szóban kifejezni magukat, szöveget önállóan feldolgozni, és a francia irodalom néhány fontos írásáról átfogó képet adni. A gyengébb tanulók a B1 alsó határát, míg a jó tanulók a B2+ szintet képesek elérni.

Olasz nyelven írásban és szóban igen magas kompetenciákkal rendelkeznek a tanulók. Képet kapnak az ország kultúrájáról is, bár az ismereteik minősége és mennyisége meglehetősen heterogén. Általában a B2 szintet érik el az érettségi vizsgára.

A spanyol nyelv tanulása esetén a szövegértésben szépirodalmi szövegek és újságcikkek értése valamint kommentálása a legfontosabb célkitűzés. Beszédértésben többnyire a folyamatos beszéd elsajátítása irodalmi, társadalmi kérdéseket illető témákban, hétköznapi szituációkban; hallásértésben általános beszélgetések, televíziós adások valamint előadások követése, írásban fogalmazások, levelek, valamint kommentárok elkészítése a cél.

A luganói és a zürichi gimnáziumok esetében is az érettségi vizsgára elért tudásszint meghatározására az A1 – C2 skála alapján került sor. Az Európa Tanács által 2001-ben jóváhagyott Közös Európai Referenciakeret (KER) szintekre bontva meghatározza az idegen nyelv tanulásának célját. A legalacsonyabb, A1 (alapszintű felhasználó) szinttől a legmagasabb, C2 (mesterfokú felhasználó) szintig rendszerezi a nyelvtudást elkülönítve egymástól a szövegértés (ezen belül hallás utáni értés, olvasás), beszéd (ezen belül társalgás, folyamatos beszéd) és írás alapkészségeket. A szintleírások alapján a tanuló maga is képes meghatározni idegennyelvtudásának szintjét. A szintleírásokat a Svájci Nemzeti Kutatási Tanács projektje keretében határozták meg. Alapszintű nyelvhasználónak az A1-A2, önálló nyelvhasználónak a B1-B2, mesterfokú nyelvhasználónak a C1-C2 szintű tudással rendelkező egyén minősül.[160] Ahogy a kérdőívre válaszoló kollégák, úgy a KER is cselekvésorientáltan határozza meg az egyes szintekhez tartozó kompetenciákat. A magyar érettségi vizsga rendszerében élő idegen nyelvekből a középszintű vizsga A2-B1, az emelt szintű vizsga B2 szintnek felel meg.[161]

---

[160] Közös Európai Referenciakeret (KER). In: http://www.nyak.hu/nyat/doc/ker_2002.asp, http://www.keronline.hu/

[161] Élő idegen nyelv. In: http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2012/elo_idegen_nyelv_vk.pdf

A tanárok által megadott információk alapján a diákok a B1-B2-es szintet érik el az érettségi vizsgára.

Az érettségit adó svájci iskolák kerettanterve minden tantárgyra lebontva fogalmazza meg az elérendő készségeket. Az egyes nyelveknél nyelv-specifikus elemeket is meghatároz: az angol nyelv esetében a tanulónak rendelkeznie kell az angol nyelvű országok kultúrájának és irodalmának alapismereteivel; a spanyol nyelvet tanulóknak tudatosítaniuk kell, hogy a spanyol nyelv Spanyolországban és Latin-Amerikában más történelmi környezetben fejlődött, földrajzi helyhez kötött nyelvváltozatokból áll; az olasz és a francia nyelvek esetében a tanulónak rendelkeznie kell a beszélt és írott nyelv alapszabályaival, s ismernie kell az olasz nyelv esetében Olaszország, a francia nyelv esetében a francia nyelvű területek kultúrájának, irodalmának és történelmének alapjait.[162] 2011 óta a középiskolai diákokat és tanáraikat segíti a nyelvben elért tudásszint meghatározásában a 16 éves korosztálytól ajánlott ESP III elnevezésű nyelvi portfolió, amely a többi európai nyelvtanulási naplóhoz hasonlóan három részből áll: nyelvi útlevél, nyelvi életrajz, nyelvi dosszié. Az ESP III újdonsága, hogy internetes adatbank segítségével további anyagokhoz biztosít hozzáférést.[163]

Mikor és hol tudják használni a diákok az Ön által tanított nyelvet / nyelveket?

A kérdésre adott válaszokból érzékelhető, hogy az angol nyelvnek van a legnagyobb használati köre. Szinte mindenhol lehet vele érvényesülni: tanulás, üzleti élet, külföldiekkel való kapcsolattartás, olvasmányok, filmek megismerése; külföldön pedig a nem angol nyelvű területeken válik hasznossá.

A francia nyelv használata a diákoknak főként francia Svájcra korlátozódik. Úgy gondolják, hogy diákként főleg a francia svájciakkal való kommunikációban tudják hasznosítani ismereteiket. Azonban később hasznos lehet az üzleti életben, továbbtanulás céljából francia svájci egyetemekre, a magánéleti kapcsolatokban, illetve akkor, ha eredeti nyelven szeretnék olvasni a kiválasztott művet. Mind az olasz, mind a francia nyelvre jellemző, hogy akkor tudják leginkább alkalmazni, ha maguk keresik olasz vagy francia anyanyelvűvel a kapcsolatot. Különösen az olasz esetében van ez így, hiszen egy német svájci elsősorban akkor van rászorulva e nyelv ismeretére, ha olasz nyelvterületre

[162] Rahmenlehrplan für die Maturitätsschulen vom 9. Juni 1994. In: http://www.edudoc.ch/record/17476/files/D30a.pdf
[163] Europäisches Sprachenportfolio. In: http://www.sprachenportfolio.ch/page/content/index.asp?MenuID=2081&ID=3366&Menu=14&Item=7.1.6

látogat, de még Ticinóban is csak korlátozottan, mert a ticinóiak igyekeznek németül beszélni.

A spanyol nyelvet elsősorban majd felnőttként a spanyolországi és a latin-amerikai utazások során, illetve a szakmai életben használhatják a diákok.

A motiváció fontos tényező a kötelezően tanulandó tantárgyak, jelen esetben az idegen nyelvek esetében is. A belső motiváció megléte vagy hiánya nagyban befolyásolja a nyelvtanuláshoz való hozzáállást. Svájcban ennek is különleges szerepe van, hiszen a diák már a nyelvtanulás kezdetekor a célnyelvi közeg részének érezheti magát egy nemzeti nyelv tanulása folyamán. Ezt csak erősíteni tudja egy diákcsere-kapcsolat, mely közelebb hozza egymáshoz a különböző svájci nyelvi régiók fiataljait. Az angol mint világnyelv ismerete új lehetőségeket nyit a világ felé.

Milyen a diákok hozzáállása az Ön által tanított nyelvhez / nyelvekhez?

Egy adott nyelvhez hasonló válaszok születtek mindkét gimnázium tanárai részéről. Az angol nyelvet nagyon hasznosnak tartják, és szívesen tanulják, mert látják a szükségességét. A zene, valamint az Egyesült Államokhoz fűződő viszony pozitív hatással van rájuk már diákként is. A francia nyelvvel kapcsolatban születtek a legnegatívabb vélemények. A tanárok úgy gondolják, hogy a diákok számára ez nehéz nyelv, elsajátítása sok munkát igényel, így kevésbé motiváltak; általában nem annyira kedvelt, mint az angol. Ugyanakkor sokak szerint az olasszal együtt szép nyelv. A spanyol és az olasz nyelv is csak pozitív véleményt kapott. A jó vélemény nem utolsósorban annak is köszönhető, hogy a diákok szabadon választják ez utóbbi két nyelvet.

Általában mely nyelveket szeretik a diákok? Mit gondol, miért?

A válaszok alapján általánosítható, hogy a diákoknak minden nyelv tetszik, amennyiben felismerik közvetlen szükségességét, így az angol és a spanyol kedvelt nyelvek. Fontos szempont, hogy a diák önszántából válassza a nyelvet, mert akkor motiváltabb a tanulásban, amint ez az olasz és a spanyol nyelvvel kapcsolatban már elhangzott. A spanyol nyelv esetében erős az érzelmi viszonyulás; az e nyelvet tanulók egzotikus és divatos nyelvnek tartják.

A luganói és a két zürichi gimnáziumban végzett kérdőíves felmérés alapján látható, hogy a nyelvtanárok véleménye sok esetben megegyező. Mind az olasz, mind a

német kanton diákjai motiváltak a nyelvtanulásban, ha érzik annak hasznát, szükségességét. Az angol általában kedvelt, sokak számára könnyen tanulható nyelvnek minősül.

Mindkét kanton tanárai azon a véleményen vannak, hogy csökken az olasz nyelv jelentősége az ország nem olasz anyanyelvűek által lakott területein.

Egybehangzó vélemény alapján az lenne helyes, ha az angol nyelv tanítása nem a nemzeti nyelvek ismeretének rovására történne. A nyelvek közötti helyes egyensúly megtartása a közoktatás feladata.

A svájci oktatásban az utóbbi évek egyik legnagyobb változása mindenképpen a nyelvoktatás új stratégiájának megvalósítása. Ebben főszerepet kapott az angol nyelv bevezetése már a Primarschule szintjén. A nemzeti nyelvek szerepének változásában fontos tényező lesz, vajon hogyan viszonyul a közgondolkodás az angol nyelv előretöréséhez. Előbb azonban az oktatáspolitika – nyelvoktatás viszonylatában egy másik fontos elemet, a migráns gyerekek anyanyelvi oktatását foglalom össze. Az új nyelvoktatási stratégia megvalósításával párhuzamosan Svájc oktatásügyének nagy feladata az egyre nagyobb lélekszámú bevándorlók gyermekeinek iskoláztatása. A 6.7. alfejezet szemlélteti a migráns gyermekek nyelvoktatását célzó ismérveket a gyermekek anyanyelvi nevelésének szempontjából. Minthogy dolgozatomban hangsúlyt fektetek az olasz nyelv helyzetének több szempontú bemutatására, a migráns gyermekek kapcsán e nyelv mint második nyelv, illetve mint anyanyelv megjelenésére is kitérek.

6.7. A migráns gyermekek nyelvi integrációja

A 3.3.1. és a 3.3.5. alfejezetekben említettem, hogy az Alkotmány alapján minden terület hivatalos nyelve egyben az oktatás nyelve is; valamint a külföldiekről szóló szövetségi törvény 4. cikkelye előírja a svájci társadalomhoz való alkalmazkodást, egy nemzeti nyelv elsajátítását. Ezek értelmében az elsajátítandó nemzeti nyelv elsődlegesen azon kanton hivatalos nyelve, amelyben a bevándorló család letelepedett. Az alábbi alfejezet azt igyekszik bemutatni, miként szolgálja az oktatásügy az anyanyelvként nem nemzeti nyelvet / nem a kanton hivatalos nyelvét beszélő migráns gyermekek integrációját a tanköteles iskolaidőszakban. A cím is erre a kettősségre utal, hiszen a szomszédos országokból (Franciaország, Németország, Ausztria vagy Olaszország) érkező, Svájcban nemzeti nyelvnek minősülő nyelvet beszélő gyermek is ütközhet nyelvi akadályokba,

amennyiben nem az anyanyelvével azonos nyelvet beszélő kantonba költözik. A külföldiekről szóló 2013. augusztus végi statisztikai adatok alátámasztják a felvetés létjogosultságát, amely alapján Portugáliából, Koszovóból, Németországból, Olaszországból és Franciaországból vándoroltak be a legtöbben.[164]

6.7.1. Migráns gyermekek Európában és Svájcban

A migrációs háttérrel rendelkező lakosság fogalma Svájcban magában foglal állampolgárságtól függetlenül minden olyan személyt, akiknek szülei külföldön születtek. Egyrészt idesoroljuk a Svájcba bevándorolt személyeket (migránsokat), másrészt a már Svájcban született közvetlen utódaikat. 2012-ben a 15 éves vagy ennél idősebb állandó lakosság 34,7 %-a (2.335.000 fő) tartozott ebbe a csoportba.[165] Bővebb értelmezésben a fogalom összefog minden külföldit (függetlenül attól, mely generációhoz tartozik), az első és második generációs svájci állampolgárságot szerzett személyeket (akik külföldön születtek, vagy Svájcban születtek két külföldi szülőtől), továbbá két külföldi szülőtől származó svájci állampolgárként született személyeket.[166] Látható, hogy a statisztikákban megadott *külföldi lakosság* fogalma nem egyezik a *migrációs háttérrel rendelkező lakosság* fogalmával. Ez magyarázza a számadatokban való eltérést.

A svájci társadalom a bevándorlóktól nem az asszimilációt, hanem a svájci létbe való integrációt várja el, melynek legnagyobb mérföldköve a kanton hivatalos nyelvének elsajátítása. Azonban éppen az asszimiláció és az integráció fogalmának különbözőségéből adódik az az igény, hogy a gyermek anyanyelvét is megőrizze, származási országának kultúráját, szokásait ismerje. Ennek szükségességét emeli ki az Élő Nyelvek Európai Központjának VALEUR elnevezésű projektje is, amely Európa nem domináns nyelveire vonatkozólag ad ajánlást az oktatás résztvevői számára. Szükségesnek tartja az oktatásban betöltött szerepük erősödését, valamint annak elérését, hogy az állampolgárok valóban többnyelvűvé váljanak. A nem domináns nyelv elnevezés a regionális / kisebbségi nyelvek, a migránsok nyelve, a területhez nem köthető nyelvek és a jelnyelvek összefoglaló neve, tehát mindazon nyelvek összessége,

[164] Ausländerstatistik per Ende August 2013. In: https://www.bfm.admin.ch//bfm/de/home/dokumentation/medienmitteilungen/2013/2013-06-110.html
[165] Migration und Integration – Indikatoren In: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/07/blank/key/04.html
[166] Migration und Integration – Analyse: Integration. In: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/07/blank/dos2/01.html

melyek az adott ország domináns nyelve mellett használatosak. A projektben huszonegy ország delegáltja (köztük Svájcé) vett részt. Az adatok alapján legalább 440 beszélt és 18 jelnyelv használatos nem domináns nyelvként, mely azért is meglepő, mert a 2006. évi Eurobarométer hatvan nyelv használatát feltételezte a hivatalos nyelveken felül. Kiemelem Ausztriát, ahol a hetvenes évektől a kilencvenes évekig kétoldalú megállapodás alapján a migráns gyermekek a török nyelvet és az egykori Jugoszlávia nyelveit tanulhatták az iskolákban kiegészítő anyanyelvű oktatás keretében, a kilencvenes évektől pedig számos egyéb migráns nyelv tanulása is lehetővé vált anyanyelvi nevelés címen.[167] Az egykori Jugoszlávia hivatalos nyelvein és török nyelven kiadott brosúra segíti a szülőket abban, hogy fel tudják készíteni gyermeküket az iskolára a tanköteles életkor előtt. Hangsúlyozza az anyanyelv fontosságát, mely a sikeres iskolai tanulmányok alapja, valamint a szülők támogató szerepét. Egy másik, német és további öt nyelven megjelenő tájékoztató füzet a szülői feladatokat, jogokat és kötelezettségeket ismerteti.[168] 1992-től, amikor az anyanyelvi oktatást beépítették az iskolai rendszerbe, az osztrák iskolahatóság választja ki, alkalmazza és fizeti a tanárokat, akik kötelező tanterv alapján tanítanak. Jelenleg 32.000 gyermek és fiatal látogatja az önkéntesen, 23 nyelvből választható anyanyelvi órákat. Svájccal ellentétben azonban a dél-európai anyanyelvű migránsok jelentősen csekélyebb arányban vannak jelen.[169]

Az anyanyelv megőrzésének, ápolásának fontossága anyanyelvi tanárok segítségével kiemelkedően fontos számos más európai országban, mint például Dániában, Hollandiában, Norvégiában vagy Finnországban. Ez utóbbiban az oktatási törvény rögzíti a gyermek azon jogát, hogy anyanyelvén is tanulhasson a kéttannyelvűség keretein belül.[170]

Európában a migráns gyermekek oktatásának első mérföldköve 1977, amikor is első ízben törvényesítik a migráns gyermekek oktatáshoz való jogát. Az Európa Tanács 77/486/EGK irányelvének 2. cikkelye rögzíti, hogy *„…biztosítva legyen a területükön a befogadásukat célzó, ingyenes oktatás, ideértve különösen a fogadó állam hivatalos nyelvének vagy egyik hivatalos nyelvének az ilyen gyermekek különleges igényeihez*

[167] Európa minden nyelve kincs. In: http://archive.ecml.at/mtp2/VALEUR/html/valeur.pdf
[168] Die schulische Integration der Migrantenkinder in Europa. p. 9-10 In: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice%20/documents/thematic_reports/101DE.pdf
[169] Eine unersetzliche Verbindung zur fremden Heimat. In: http://www.woz.ch/1218/kahlschlag-beim-erstsprachenunterricht/eine-unersetzliche-verbindung-zur-fremden-heimat
[170] A bevándorló gyerekek iskolai integrációja Európában. In: http://www.ofi.hu/tudastar/bevandorlo-gyerekek

alakított oktatását".[171] Kiemelendő az Európai Parlament 2009. április 2-i állásfoglalása a migránsok gyerekeinek oktatásáról, melyet nem csupán jogként, hanem a hátterüktől függetlenül kötelességként jelöl meg. Hangsúlyozza, hogy a teljes integráció feltétele a befogadó ország nyelvének elsajátítása. Felhívja a tagállamok figyelmét a gyermekek saját nyelvének és kultúrájának előmozdítására, valamint annak fontosságára, hogy kifejlesszék a kultúrák közötti kommunikációs képességeket. Javasolja a képzett szakemberekhez szükséges pénzügyi és adminisztratív támogatást, továbbá kiemeli a bevándorló tanárok fontosságát.[172]

Svájcban az EDK 1991. október 24-i *Ajánlás az idegen nyelvű gyermekek beiskolázásához*, összhangban az Alkotmány 8., 11., 19., 62.; a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 13.; a Gyermek Jogairól szóló ENSZ Egyezmény 2. és 28. cikkelyével, rögzíti a migráns gyermekek iskolai kötelezettségeit.[173] Az ajánlás első pontja rögzíti azt az elvet, miszerint minden, Svájcban élő idegen nyelvű gyermeket integrálni kell az iskolákba. Minden diszkrimináció kerülendő, s az integráció tiszteletben tartja a gyermek azon jogát, hogy származási országának nyelvét és kultúráját ápolja. A kantonoknak ajánlja többek között azt, hogy lehetőség szerint heti legalább két alkalommal építsék be az órarendbe a Származási nyelv és kultúra (HSK[174]) tanfolyamot, azt a megfelelő formában támogassák, a kurzuslátogatást és esetleg az értékelést tüntessék fel az iskolai bizonyítványban. Fontosnak tartja minden szinten az interkulturális kapcsolatok és a tanítási formák támogatását.[175]

Ahogy Christoph Flügel (1995: 47) is utal rá, az ajánlás a *származási ország* terminus alkalmazásával elsősorban, sőt akár teljességgel külföldi származású idegen nyelvű gyerekekre gondol. Azonban a kurzusok svájci nemzetiségű gyerekek számára is nyitva állnak, azaz olyan gyermekek számára, akik már Svájcban születtek külföldi szülők gyermekeként.

---

[171] Európa Tanács 77/486/EGK irányelve: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:05:01:31977L0486:HU:PDF
[172] Európai Parlament – A bevándorlók gyermekeinek oktatása. In: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:137E:0001:0005:HU:PDF
[173] Grundlagen-Texte der EDK. In: http://www.edk.ch/dyn/11984.php
[174] HSK – Heimatliche Sprache und Kultur – Származási nyelv és kultúra. A magyar és a svájci fogalmat dolgozatomban szinonímaként, felváltva fogom használni.
[175] Empfehlungen zur Schulung fremdsprachiger Kinder vom 24. Oktober 1991. In: http://edudoc.ch/record/24317/files/EDK-Empfehlungen_d.pdf

6.7.2. Származási nyelv és kultúra tanfolyam

6.7.2.1. A származási nyelv és kultúra tanfolyam (HSK) fogalma

A *származási nyelv és kultúra tanfolyam*ok története az 1930-as évekig nyúlik vissza. Az olasz politikai menekültek kezdeményezésére létrehozott kurzusok célja az volt, hogy elősegítsék az Olaszországból és a szomszédos országokból érkező munkaerő esetleges visszatérését a szülőhazájukba azzal is, hogy gyermekeik számára is megkönnyítik a visszailleszkedést. Az idegen nyelvű gyermekek beiskolázásáról szóló 1976. május 14-i ajánlás fordulatot jelentett a tanfolyamok történetében. Már nem az esetleges visszatérés megkönnyítése volt a cél, hanem azon törekvés, hogy a bevándorlók elfogadhatóan tudják kialakítani Svájcban kezdett új életüket. A személyiségfejlesztésre és az integrációra került a hangsúly. Az új, Zürich kantonban hozott 1983. november 8-i szabályozás már nem csupán az olasz és a spanyol nyelvre terjedt ki, de már görög, portugál, török és délszláv nyelveken is folyt az oktatás. A szabályozás négy pontja: a származási nyelv és kultúra tanfolyamok részleges integrációjának engedélyezése a normál oktatási időben; a kurzuson szerzett jegy feltüntetése az iskolai bizonyítványban; a jelentkezés szabályozása; az iskolatermek használata és a felügyelet szabályozása. Ezen változásokkal megnőtt a kurzusok elismertsége, s gyors növekedésnek indult mind a kurzusok, mind résztvevőinek száma nemzetiségtől függetlenül. A származási nyelv és kultúra tanfolyamok megvalósításáról szóló 1992. június 11-i határozat pedig elsőként ismerte el a nem állami pénzügyi támogatókat. 2003-ban Zürich kantonban elkészítették a tanfolyamok kerettantervét, mely újabb mérföldkövet jelentett, hiszen az első alkalommal fogalmazták meg a kurzusok célját, keretfeltételeit (Caprez-Krompàk 2007: 74).

Ahogy arra már utalás történt a 6.2.2. alfejezetben, a HarmoS-egyezmény 4. cikkelyének 4. bekezdése az egyezményt elfogadó kantonoknak előirányozza a HSK tanfolyamok támogatását (szervezési feladatok ellátása) a migrációs háttérrel rendelkező gyermekek számára.[176]

A kurzusok célja, hogy a gyermek a családban elsajátított nyelvet továbbfejlessze, és ismereteit anyanyelvének kultúráján keresztül bővítse. Az anyanyelvi oktatás pozitívan hat a gyerek teljesítményére; gyorsabban képes a második, azaz a helyi

[176] HarmoS-Konkordat. In: http://edudoc.ch/record/24711/files/HarmoS_d.pdf

nyelvet, később pedig a harmadik nyelvet elsajátítani. Ez a gondolat jelenik meg Illés-Molnár Mártánál is (2010: 68), aki úgy fogalmaz, hogy „*Anyanyelvét az ember elsőként sajátítja el, az idegen nyelvet – legtöbbször az anyanyelv segítségével – tanulja*.” A németországi magyar diaszpóra nyelvhasználatát vizsgáló tanulmányban a magyar mint származási nyelv áll a vizsgálat középpontjában. A nyelv oktatásában a leírtakhoz hasonlóan a már elsajátított kompetenciákra, azok bővítésére épül a kulturális ismeretek átadása, mivel ezzel fejleszthető a nyelvi kompetencia is.

A kurzusoknak helyt adó iskolák megfigyelései alapján a többséghez tartozó gyermekek kisebb előítélettel közelednek a migráns gyermekekhez. A kurzusokon a gyerekek interkulturális képzésben részesülnek azáltal, hogy a családból hozott ismereteket és tapasztalatokat összekötik a svájci közösségben tapasztaltakkal. Összességében az anyanyelvi nevelés fejleszti a gondolkodásmódot, erősíti az identitástudatot, hozzájárul az iskolai sikerekhez.[177] A felsorolt célok mellett kiemelendő, hogy a harmadik generációnak köszönhetően (akik már Svájcban születtek) sok gyermek már kétnyelvűként nő fel, így a tanfolyamok célja a kétnyelvűség támogatása is.

Az oktatás mellett az integrációs politika másik eszközét jelentik az interkulturális könyvtárak. Céljuk, hogy minden látogatónak lehetőséget adjanak anyanyelvükön olvasni; élénkítsék az interkulturális kapcsolatokat a különböző országok, népek és nyelvek között; a külföldi lakosság kultúrájának felértékelésével hozzájáruljanak az integrációhoz; találkozóhelyet biztosítsanak azok számára, akik rövid ideje laknak az országban; valamint bátorítsa a fiatalokat, hogy ápolják anyanyelvüket. Svájcban az első interkulturális könyvtárat 1988-ban Renensben hozták létre. A *Globlivres* 30.000 példányos állománya 280 nyelven kínál olvasnivalót.[178] Olasz Svájc első interkulturális könyvtára Bellinzonában nyílt 2004-ben. A könyvtár állománya többek között a Bibliomedia svájci alapítványnak és egyéb adományoknak köszönhető (Conrad 2004: 39).

[177] Sprachen der Migration in den Schulen: ein riesiges Potential. In: http://www.plattform-migration.at/fileadmin/data/Publikationen/Sprachen_der_Migration_in_den_Schulen_ein_riesiges_Potenzial.pdf
[178] Globlivres. Bibliothèque Interculturelle. In: www.globlivres.ch

6.7.2.2. Származási nyelv és kultúra tanfolyamok Basel-Stadt kantonban

A 2013. augusztusi statisztikai adatok szerint Zürich, Vaud, Genf, Aargau, St. Gallen és Basel-Stadt kantonokban a legmagasabb az állandó külföldi lakosok száma.[179] Ez utóbbi kanton azért kedvelt a bevándorlók által, mert kedvező a német és a francia határhoz közeli fekvése; nagy nemzetközi cégek székhelye; a bázeliek más kantonok lakosainál nyitottabbak a külföldiekkel szemben. 2011-ben a kantonban élő külföldi lakosság majdnem egynegyedét (14.881 fő) a németek tették ki; őket követték az Olaszországból (12 %), Törökországból (10,4 %), Szerbia, Koszovó és Montenegró területéről (összesen 4.700 fő), valamint a Spanyolországból (3.000 fő), Portugáliából (2.800 fő) érkezők.[180]

Az eredeti alapcéloktól eltérően ma a bázeli származási nyelv és kultúra tanfolyamok célja a kétnyelvűség támogatása, hiszen a résztvevő gyermekek nagy része a migráns családok leszármazottai, akik már Svájcban születtek, gyakran két különböző nemzetiségű szülőtől.

2012 novemberében mintegy 3.000 gyermek látogatta a 30 nyelven felkínált kurzusokat, amelyeket nagykövetségek, konzulátusok, vagy szülői szervezetek, egyéb intézmények szerveznek meg, finanszíroznak és felügyelnek, s a szülők hozzájárulást fizetnek. Az olyan nagy nyelvcsoportoknak, mint az albán, bosnyák / horvát / szerb, olasz, portugál, spanyol, tamil és török, rendes iskolai oktatásba beépített oktatást kínálnak, amelyet részben a kanton támogat. Az ingyenes oktatás abban az iskolában zajlik, ahova a gyermek jár.

A gyermekek legfeljebb heti három alkalommal látogatják az egész tanköteles iskolaidőszakban felkínált kurzusokat. Ugyan a termeket és általában a tanításhoz szükséges technikai feltételeket a lakhelyhez közeli iskolák biztosítják, az egyéb taneszközök beszerzése a támogatók feladata. A teljesítmény minősítéséhez az Európai Nyelvi Portfolió alapján elkészített értékelést használják a tanárok, melyet mellékelnek az iskolai bizonyítványhoz. [181]

---

[179] Bestand der ständigen ausländischen Bevölkerung nach Wohnkanton und Ausländergruppe Ende August 2013. In: https://www.bfm.admin.ch/content/dam/data/migration/statistik/auslaenderstatistik/aktuelle/ausl-nach-kanton/107-bevoelkerung-kt-2013-08-d.pdf

[180] Mehr Ausländer als Schweizer im Jahr 2050? In: http://bazonline.ch/basel/stadt/Mehr-Auslaender-als-Schweizer-im-Jahr-2050/story/22428783

[181] Rahmenlehrplan für Heimatliche Sprache und Kultur (HSK) Beilage Basel-Stadt und Basel-Landschaft. In: http://www.ed-bs.ch/bildung/pzbs/unterricht/lehrplaene/rahmenlehrplan-hsk/neuer-hsk-rahmenlehrplan-beilage-bsbl-juli13.pdf

A bázeli St. Johann Primarschule egyik vezetője, Nadine Bühlmann[182] tájékoztatása alapján – együttműködve a Volta Primarschule-val – az iskolában 1993 óta szerveznek származási nyelv és kultúra tanfolyamot. Kezdetben spanyol, olasz, albán, török, egykori Jugoszlávia területéről érkező, és srí lankai származású gyermekek vettek részt a tanfolyamokon. Jóllehet az iskola a legtöbb külföldi gyereket befogadó iskolák közé tartozott, létszámuk csökkenése miatt az eddig az oktatásba integrált órák megszűnnek a 2014/15-ös tanévtől. A 2012/2013. évre vonatkozó kimutatás alapján a kurzuson, melyet 1-4. évfolyamon szerveznek, a 4. évfolyamon összesen 44 gyerek tanult anyanyelvi tanárral. A legtöbb diák albán nemzetiségű volt (12 fő); őket követték sorrendben a török (8), a portugál (7), a tamil (7), a szerb-horvát (5) és az olasz (5) anyanyelvű gyerekek. Az integrált származási nyelv és kultúra tanfolyam látogatása kötelező az iskolában, melynek célja, hogy a gyermek tudatában legyen saját kultúrájának, és erősítse saját identitását; erősítse más kultúrcsoporttal szembeni megértését és toleranciáját; megszilárdítsa és bővítse anyanyelvének alapszókincsét; javítsa kommunikációs készségeit anyanyelvén.

Arra a kérdésre, hogyan segíti a tanfolyam a gyerekeket az integrációban, Bühlmann a következő választ adta: a nyelv egy fontos eszköz a kapcsolatok kialakításában; egyfajta közvetítő a világ felé. Az iskola a következő hipotéziseket állította fel:

– minél magasabb egy gyermek iskolai önismerete, annál magasabb a nyelvi teljesítménye (ugyanez fordítva is igaz)
– minél magasabb a gyermek nyelvi teljesítménye, annál jobb a társadalmi integrációja (ugyanez fordítva is igaz)

Az értékelés eredménye alapján a St. Johann Primarschule diákjai általában jobban integrálódnak, mint egy átlagos osztály diákjai, melyet a jó kapcsolatháló, a kielégítő iskolai körülmény és a tanulás lehetősége segít.

A tanfolyamot török, tamil, albán, szerb-horvát, spanyol és portugál nyelvből a Volksschule Baselstadt, míg olasz nyelvből az olasz konzulátus támogatja.

[182] 2013 decemberében vettem fel e-mailben a kapcsolatot Nadine Bühlmannal, a bázeli St. Johann Primarschule egyik iskolavezetőjével. A kérdéseimre adott válaszok, valamint a postai úton eljuttatott *Das Modell St. Johann* (2003) alapján kaptam betekintést az iskolában működő Származási nyelv és kultúra tanfolyamokba.

Az intézmény által megküldött iskolafejlesztési projekt[183] rögzíti, hogy az iskola első hetében kezdődnek a tanfolyamok, és a gyermekeket az alábbi kritériumok alapján osztják csoportokba: otthon beszélt nyelv, otthon ápolt kultúra, rokonokkal és ismerősökkel való kapcsolat a szülőházában. Amely gyermekek nem oszthatók be egyértelműen egy adott csoportba, egy úgynevezett multikulturális csoportba kerülnek, melynél nincsen létszámelőírás. Egyébként legkevesebb öt tanuló képezi a csoportot, de 12 fő feletti csoportoknál bontásra kerül sor. Amennyiben kevesebb, mint három gyerek marad egy csoportban, bekerülnek a multikulturális csoportba.

Az oktatásba integrált származási nyelv és kultúra tanfolyam központi szerepet kap a St. Johann programjában. A gyerekek nyelvi és kulturális sokszínűségét figyelemmel kíséri, és támogatja a társadalomba való integrációt. Mentes minden vallási és nacionalista befolyástól. Az integrációt az első nyelv támogatásával és a származási kultúra figyelembevételével segíti a tanórán, amely által erősödik a tanulók öntudata és kulturális identitása.

A fenti iskolapélda mutatja Bázel sokszínűségét. Ebben a nyelvi sokszínűségben azonban helyet kap a magyar nyelv is. A magyar nyelven túl az alábbiakban kiemelem az olasz nyelvet is, hiszen alapvetően e nyelvnek tudható be a származási nyelv és kultúra tanfolyamok létrehozása, elterjedése.

6.7.2.3. Egy példa a migránsok oktatására: a magyar nyelv a bázeli származási nyelv és kultúra tanfolyamokon

A bázeli iskolákban 58 (többek között albán, arab, görög, koreai, lett, román, orosz, cseh, magyar) nyelven beszélnek / értenek a diákok (Bollhalder 2004: 30). Svájcban a magyar anyanyelvű lakosság létszáma folyamatosan nő; 2012-ben 9.819 fő volt a számuk.[184] A 2005-től működő Bázeli Magyar Iskola és Óvoda Egyesülete a Bázelban és vonzáskörzetében élő magyar anyanyelvű gyermekek anyanyelvi ápolását tűzte ki célul.[185]

---

[183] Baeriswyl, Dominique – Bruggmann, Guido – Primarschule Grossbasel-West et al. 2003. Das Modell St. Johann.

[184] Bestand der ständigen ausländischen Wohnbevölkerung nach Staatsangehörigkeit Ende Dezember 2011 und 2012. In: https://www.bfm.admin.ch/content/dam/data/migration/statistik/auslaenderstatistik/aktuelle/ausl-nach-staat/ts8-bevoelkerung-staat-2012-12-d.pdf

[185] 2009-ben felvettem a kapcsolatot Steinegger Eszterrel, a Bázeli Magyar Iskola és Óvoda Egyesület vezetőjével, aki által betekintést nyertem az intézmény munkájába. Levelezéseink alapján az általa közölt

A magyar iskola és óvoda 2007 decemberétől önálló szervezetként működik szakképzett pedagógusok alkalmazásával. Az óvoda két helyszínen – Bázelban és Liestalban – tart foglalkozásokat. 2009-ben 21, 3 és 7 év közötti gyermekkel foglalkoztak a pedagógusok két csoportban. Általában egy ilyen foglalkozáson a gyerekek mondókákat, körjátékokat tanulnak, barkácsolnak, megünneplik a karácsonyt, az anyák napját. Az iskolai oktatás 2005-ben kezdődött öt fővel, 2009-ben már szombat délelőttönként három csoportban 21 tanuló igyekezett megtanulni jól olvasni és helyesen írni magyar nyelven. Tanmenetüket a származási nyelv és kultúra kurzusok számára készített kerettanterv[186], illetve a szegedi Mozaik Kiadó integrált olvasókönyve alapján állítják össze. Az óvodában Forrai Katalin *Ének az óvodában*, illetve Zilahi Józsefné óvodapedagógusok számára készített könyve alapján tervezik a foglalkozásokat.

Az iskolai szünetek miatt egy évben csak harminc alkalommal tudnak foglalkozásokat tartani, ezért minden tanítási egységet nagyon meg kell tervezniük. A gyerekek életkorának és iskolai előképzettségének megfelelően állítják össze a célkitűzéseket. Első osztályban a fő cél az olvasás alapjainak az elsajátítása. Másodikban az olvasástechnika fejlesztése és a helyesírási alapok megismertetése. Harmadikban az értő olvasás és a szókincs bővítése mellett a helyesírás gyakorlása. Negyedikben pedig a fogalmazás, a szófajok és a mondattan mellett történelmi alapismereteket is tanítanak.

A gyerekek érdeklődők, szorgalmasak; szívesen látogatják a kurzusokat. A tanulók félévente kapnak egy német nyelvű igazolást a tanfolyam eredményes látogatásáról, amelyet a svájci tanító bejegyezhet a svájci bizonyítványba is. Továbbá minden diákjukról félévente írnak egy szöveges értékelést is magyar nyelven arról, hogyan sajátította el a kitűzött célokat és milyen a magaviselete és a szorgalma. Arra is volt már példa, hogy ezt a dokumentumot magyarországi iskolában is elfogadták, így az oda beiratkozó elsős gyereknek nem kellett magyar nyelvből vizsgáznia, csak matematikából. Továbbá – ahogy azt az előző alfejezetben jeleztem - 2009-ben kísérleti jelleggel egy új német nyelvű bizonyítványt is adhattak a diákjaiknak, amely a svájci bizonyítvány mellékleteként a gyermek nyelvtudását az Európai Nyelvi Portfolió alapján értékeli. Ebben a kísérletben öt másik származási nyelv és kultúra tanfolyamot indító iskola mellett a Bázeli Magyar Iskola is részt vett. Emiatt a tanároknak sok kötelező továbbképzésen kellett részt venniük, hogy megtanulják, hogyan, milyen módon kell a

---

információkat foglalom össze. A szöveg megjelent a Modern Nyelvoktatás 2009. XV. évf. 4. számában *Túl a nemzeti nyelveken* címmel. 60-66.

[186] A Kerettanterv. Szülőföldi Nyelv és Kultúra (SZNYK) oktatás címmel magyar nyelven 2003-ban Parragi László fordításában jelent meg.

gyerekek tudását vizsgálni és értékelni. Megjegyzendő, hogy ezért a tanárok semmilyen anyagi, csupán morális elismerést kaptak és kapnak a mai napig.

A legtöbb gyerekkel és családdal elveszik a kapcsolat, ha valamilyen oknál fogva nem járnak tovább a magyar iskolába. Ezt a pedagógusok nagyon sajnálják, ám mindenkivel nehéz is lenne tartani a kapcsolatot, hiszen szinte mindenkinek más a lakóhelye és a sorsa; valamint a gyerekek különböző iskolákba járnak (például Waldorf iskolába, vagy olyan nemzetközi iskolába, ahol a tanítási nyelv az angol). A különböző kantonok oktatási gyakorlata is nehezíti a helyzetet, mivel mindenhol más a szünetek rendje, s másként történik a gyerekek értékelése is.

6.7.3. A migráns gyermekek és az olasz nyelv

A migráns gyermekek szempontjából az olasz nyelv szerepét két megközelítésből értelmezem. Egyrészt Ticino kanton hivatalos nyelvének oldaláról, mivel ez az idetelepült családok gyermekei számára egyben az oktatási nyelv is; másrészt, a Svájcban élő olasz ajkú gyerekek anyanyelvi kultúra- és nyelvoktatásában betöltött szerepe felől.

6.7.3.1. Migráns gyermekek a ticinói iskolákban

Ticino, hasonlóan Basel-Stadt kantonhoz, határkantonként országos szinten az egyik legnagyobb számú, migrációs háttérrel bíró tanulókat befogadó iskolákat tudhatja magáénak. Az 1994/1995-ös tanévben 7.741 diák számított külföldinek, ők a teljes tanulói létszám 28,9 %-át tették ki. A *külföldi* és az *idegen nyelvű* elnevezések nagy jelentőséggel bírnak ticinói közegben abban az értelemben, hogy kezdetben, tehát a hatvanas években, többnyire olasz állampolgárságú gyermekekről volt szó, akiknek az oktatás nyelve csak akkor jelentett problémát, ha Dél-Olaszországból érkeztek, s az általuk beszélt nyelvváltozat erősen eltért a sztenderd olasz nyelvtől. Azonban a nyolcvanas években már az olasz és spanyol ajkúak mellett radikálisan megnőtt az egykori Jugoszláviából bevándoroltak, illetve a Törökországból és Portugáliából érkezettek száma. Az 1990/1991 és az 1994/1995-s tanév között összesen 1.592 újonnan érkezett gyermeket iskoláztak be 46 különböző országból. Kisebb-nagyobb közösségeket ezek közül csak az egykori Jugoszlávia, Törökország és Portugália lakosai alkotnak

(Allemann–Ghionda 1999: 376-377). A megváltozott körülményeknek tudhatók be az alábbi változások:

tanév	1985/1986	1994/1995
olasz állampolgárságú gyermek – Primarschule	21,7	13,8
olasz állampolgárságú gyermek – Sekundarstufe I	24	16,4
egyéb, nem svájci állampolgárságú gyermek - Primarschule	4,6	15,5
egyéb, nem svájci állampolgárságú gyermek – Sekundarstufe I	3,4	11,6

67. táblázat. A Ticino kantonban tanuló migráns gyermekek aránya %-ban
Forrás: saját készítésű ábra Allemann–Ghionda (1999: 377) alapján

Az arányok jól mutatják, hogy az iskoláknak új helyzettel kellett szembenézniük, hiszen tíz év alatt jelentősen nőtt azon gyermekek száma, akik az olasz nyelvet nem beszélték anyanyelvként.

A 2011/2012-es tanévre vonatkozó adatok alapján a Sekundarstufe I szintjére beiratkozott diákok 11,83 %-a Ticino kantonban született külföldi állampolgár; 12,16 %-a nem Ticino kantonban született külföldi állampolgár, így összesen a diákok mintegy 24 %-át teszik ki. Minthogy azonban majdnem fele a kantonban született, a kanton olasz nyelvű általános iskolájába járt, így már megfelelő olasz nyelvi kompetenciákkal rendelkezik, s így a fennmaradó rész tekinthető anyanyelvként más nyelvet beszélő diáknak. A kantonban Biasca, Chiasso, Locarno 1 és Locarno 2, valamint Viganello körzetekben a nem svájci állampolgárságú diákok aránya meghaladja a 40 %-ot. [187]

Ticino kantonban az 5.1.1.1 számú 1990. február 1-i iskolatörvény, valamint az 5.1.2.3 számú, az olasz nyelvű tanfolyamokra és az integrációt elősegítő tevékenységekre vonatkozó szabályozás rögzíti a nem olasz anyanyelvű diákok kötelezettségeit / lehetőségeit. Az iskolatörvény 1. cikkelyének 3. bekezdése kimondja, hogy az oktatás nyelve az olasz. 72. cikkelye alapján pedig minden típusú iskola minden szinten szervezhet olasz nyelvi kurzusokat nem olasz anyanyelvű diákok számára, akik nem rendelkeznek az iskolai követelményeknek megfelelő tudással, valamint az iskolai integrációt elősegítő programokat. Az 5.1.2.3 számú szabályozás maximum két évre korlátozza a nyelvkurzus hosszát.[188] 2012-ben 22 tanár 146 diákkal foglalkozott

[187] Rapporto di maggioranza. In: http://www.ti.ch/CAN/SegGC/comunicazioni/GC/inizgeneriche/rapporti/pdf/IG485-r-magg.pdf
[188] Legge della scuola. In: http://www3.ti.ch/CAN/RLeggi/public/raccolta-leggi/legge/numero/5.1.1.1

összesen 6.156 órában. Megjegyzendő, hogy a kurzusokat látogathatták Svájc más nyelvű kantonjából érkezett diákok is, akik semmilyen, vagy nagyon csekély szintű olasz nyelvtudással rendelkeztek.[189]

Ticino kiemelkedően jó helyet foglal el a kantonok között az integráció iskolai kezelésében. 1990 óta a kanton iskolái külön tanárokat foglalkoztatnak, akik olasz nyelvet tanítanak idegen anyanyelvű gyermekeknek. A fenti adatok mutatják, hogy a diákok mintegy negyede nem olasz ajkú, amely átlag magasabb a 20 %-os svájci átlagnál. A gyermekek osztálybesorolásánál nem az a szempont, vajon külföldről jött-e, vagy Svájc más nyelvű kantonjából, hanem egyénileg megállapítják a megfelelő szintet. A tanulmányaik mellett heti két-három órában a nyelvi különfoglalkozáson is részt vesznek. A ticinói integrációs modell pozitívuma továbbá, hogy már az óvodában elkezdődik a gyerekekkel (a gyerekek 25 %-a nem olasz anyanyelvű) való foglalkozás. Ennek eredményeként meglehetősen jó olasz nyelvtudással kezdik meg iskolai tanulmányaikat.[190]

Az 5.1.2.3 számú ticinói szabályozás nem szól a származási nyelv és kultúra tanfolyamok lehetőségéről, azaz figyelmen kívül hagyja annak esetleges szükségességét, hogy a migráns gyermekek anyanyelvi kompetenciájukat fejlesszék. Ezt a lehetőséget az iskola átengedi a településeknek. A kurzus szükségszerűsége megosztja a ticinói tanárközösséget. Egyes vélemények szerint, minthogy olasz nyelvű kantonban él a család, az olasz nyelv ismeretét kell minden szinten erősíteni. Sokan azt a nézetet képviselik, miszerint a származási ország kultúrájának becsben tartása segíti az integrációt. Néhány tanár úgy véli, hogy a gyermekeknek fenn kell tartaniuk anyanyelvi ismereteiket, ám ennek közege a család kell, hogy legyen (Allemann–Ghionda 1999: 387-390). Némileg magyarázatot adhat a felvetett problémára az, hogy az egész ticinói modell az óvodás korú gyerekeket is bevonja a nyelvtanulásba, így iskolai szinten ajánlásként a nyelvi integrációhoz szükséges olasz nyelv még jobb ismeretét tartja szem előtt. Azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy iskolán kívüli intézmények támogatásával a migráns gyermekek tanulják anyanyelvüket.

Regolamento concernente i corsi di lingua italiana e le attività d'integrazione. In: http://www3.ti.ch/CAN/RLeggi/public/index.php/raccolta-leggi/legge/vid/149

[189] Rapporto di maggioranza. In: http://www.ti.ch/CAN/SegGC/comunicazioni/GC/inizgeneriche/rapporti/pdf/IG485-r-magg.pdf

[190] Gemma d'Urso: Integration: ein seit Jahrzehnten bewährtes Modell im Kanton Tessin. In: http://www.discours-suisse.ch/parser.php?page=aktuelle_ausgabe_it&lang=de

6.7.3.2. Származási nyelv és kultúra tanfolyamok olasz nyelven

Az olasz nyelv különleges státusa abból ered, hogy ugyan Svájc egyik hivatalos és nemzeti nyelve, ugyanakkor az olasz állampolgárságú bevándorlóknak köszönhetően olasz nyelven tartották az első származási nyelv és kultúra tanfolyamokat. A ma Svájcban élő leszármazottaik létszámának köszönhetően jelenleg is nagy igény van az olasz nyelv és kultúra tanulására. A kurzus egyrészt a négy képesség fejlesztésére irányul. Nagy különbség mutatkozik a gyerekek között attól függően, hogy otthon olaszul beszélnek-e, illetve a harmadik generáció gyermekeként csak félig olasz származásúak. A kurzus fontos része a kultúra megismerése is, ahol az irodalmi ismereteken túl az olasz szokásokról, az étkezésről, az olasz életről tanulhatnak.

Christoph Flügel (1995: 47-48) az 1994/1995. tanév példáját emeli ki, amikor 19.000 olasz nyelvű gyermek látogatta az olasz konzulátusok által szervezett tanfolyamokat. Akkor mintegy 35.000 olasz nemzetiségű gyerek tanult a svájci iskolákban, tehát valamivel több, mint fele járt a szabadon felvehető kurzusra is. A kantonok és a községek kötelezettsége arra korlátozódott, hogy a tantermet és a berendezéseket ingyenesen rendelkezésre bocsássák. 2008-ban 16.000 olasz anyanyelvű gyermek látogatta heti 2,5 órában a kurzusokat egész Svájcban (ebből 900 Bern kantonban).[191] Zürich kantonban 2011-ben több mint 2.500 gyerek vett részt olasz kurzuson.[192] 2012-ben 13.000 gyerek és fiatal vett részt országszerte olasz származási nyelv és kultúra tanfolyamokon.[193] 2013-ban a bázeli konzulátushoz tartozó körzetben, Nyugat-Svájcban és Jura kantonban 2.700 gyerek látogatta az olasz nyelvű tanfolyamokat.[194]

A bevándorlók számának növekedése és az ebből adódó oktatáspolitikai kérdések nem csak Svájcra, s a nyugati országokra vonatkozó ismérv. Az utóbbi években Magyarországon is megnőtt a menekülők s letelepedni kívánók, vagy az országban tartózkodó külföldi lakosok száma.[195] Ez maga után vonta annak szükségességét, hogy a

---

[191] Italienischkurse in Gefahr. In: http://www.derbund.ch/bern/Italienischkurse-in-Gefahr/story/18545388

[192] Jigme Garne: Kinder lernen Italien kennen. In: http://www.stadi-online.ch/archiv/indexa3eb.html?id=127&no_cache=1&tx_ttnews[pS]=1296514800&tx_ttnews[pL]=2419199&tx_ttnews[arc]=1&tx_ttnews[tt_news]=2566&tx_ttnews[backPid]=126&cHash=095791b67e

[193] Eine unersetzliche Verbindung zur fremden Heimat. In: http://www.woz.ch/1218/kahlschlag-beim-erstsprachenunterricht/eine-unersetzliche-verbindung-zur-fremden-heimat

[194] Italienisch für Italiener. In: http://www.nzz.ch/aktuell/schweiz/italienisch-fuer-italiener-1.18134227

[195] A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján 2009-ben a bevándorló külföldi állampolgárok száma 25.582 fő volt, míg a hazánkban tartózkodó külföldi állampolgárok száma 184.358 fő volt. Ez utóbbi szám 2010-re 197.819 főre változott. A nemzetközi vándorlás főbb folyamatai Magyarországon – táblázatok. In: http://www.ksh.hu/nemzvand09_tablak

magyar iskolák befogadják az iskoláskorú külföldi gyermekeket. Ennek néhány sajátosságát mutatja be a következő alfejezet.

6.7.4. A külföldi gyerekek és a magyar iskolarendszer – kitekintés Svájc határain túlra

Magyarország az 1980-as évek végéig inkább migránsokat kibocsátó ország volt, ám azt követően egyre több bevándorló érkezett nem csak a környező, hanem más európai és Európán kívüli országokból. A befogadóállomásokhoz (Bicske, Debrecen, Békéscsaba) közeli iskolák egyre több külföldi gyermeket fogadtak be. A rendszerváltást követően azonban sok munkavállalónak és vállalkozónak is célországgá vált hazánk. 2008-ban 1 %-ra volt tehető a magyar iskolákban tanuló külföldi diákok aránya (10.916 fő). Az iskolák tekintetében előnyben részesülnek azok, amelyek a származási ország által fenntartott vagy államközi együttműködésen alapuló intézmények; a származási nyelv egyben a tanítási nyelv; valamely menekülttábor közelében van az iskola; az iskola egy nagyobb csoportban élő külföldiek közelében van. Ez utóbbi főleg a távol-keleti származású gyerekekre jellemző.[196]

Svájcban a migráns gyermekek azzal a céllal sajátítják el az oktatás nyelvét, hogy integrálódni tudjanak a svájci társadalomba. Magyarország sokak számára inkább ugródeszkának minősül a nyugati / amerikai társadalom felé. Ez derül ki a Feischmidt Margit és Nyíri Pál által szerkesztett könyvből (2006), amely betekintést enged a nem magyar anyanyelvű diákok és a magyar közoktatás kapcsolatába. Az egyetlen kutatás eredményeire épülő könyvből azon ismérveket emelem ki, amelyek jobban rávilágítanak a svájci-magyar különbségekre. Nyilvánvaló, hogy alapértelmezésben két teljesen különböző országról van szó, ám a migráns gyerekek és az oktatás vonatkozásában mégis érdemes megemlíteni néhány jellegzetességet.

Közös vonásnak tekinthető, hogy mindkét országban jogi szabályozás határozza meg a migráns gyerekekre vonatkozó kötelezettségeket. A Svájc kapcsán már említett Európa Tanács 77/486/EGK irányelve Magyarország számára is betartandó célkitűzéseket tartalmaz. Hazánkban ezen kívül az *OM közlemény a külföldi állampolgár gyermekek, tanulók interkulturális pedagógiai rendszer szerinti óvodai nevelése és iskolai nevelése-oktatása irányelvének kiadásáról* rendelkezik a külföldi állampolgár

[196] A migráns gyerekek oktatása. In: http://menedek.hu/sites/default/files/article-uploads/20090831konyvbelso.pdf

tanuló nevelésének és oktatásának megszervezéséről. A 2002/2003-as tanévtől minden migráns gyermekre vonatkozik a tankötelezettség.[197] A 2001/2002-es tanévben 92 intézményben volt legalább négy nem magyar anyanyelvű tanuló, s csupán kilenc iskolában volt húsz feletti a számuk. Nemzetiségüket tekintve főleg kínai, román, az egykori Jugoszlávia területéről érkező, vietnami, mongol, orosz gyerekek adták a külföldi tanulók zömét. Az iskolákban az oktatás nyelve a magyar, s a beilleszkedésben meghatározó szerepe van a magyar nyelv ismeretének. Hazánkban általában egy-két évvel alacsonyabb osztályokba sorolják be a külföldi tanulókat, mint ahogy az az életkoruknak megfelelne. A nyelvi akadályok a szaktárgyakban való elmaradáshoz vezethetnek.

Magyarországon sok külföldi diák nemzetközi iskolába jár. Ennek egyik oka a már említett transznacionális irányultság, azaz átmenetinek tekinti letelepedését az országban. Így a magyar nyelv ismereténél fontosabbá válik az angol nyelvi tudás. A nemzetközi iskolák előnye, hogy középpontban áll a több anyanyelvű és kultúrájú gyermekek oktatása. Támogatóik által módszertani segítséget kapnak a gyermekek integrációjával kapcsolatban. Mind az anyagi fedezet, mind pedig a pedagógiai koncepció adott ahhoz, hogy megfelelő eszközökkel közelítsenek a gyerekekhez. A magyar iskolákban többnyire hiányzik az a szemléletmód, amivel optimálisan kezelni tudnák a nem magyar anyanyelvű gyerekeket. Ennek fő oka abban keresendő, hogy a magyar iskolák általában nem felkészültek a külföldi tanulók befogadására, hiszen – Svájccal ellentétben, ahol minden kantonban jelentős számú külföldi él – sok olyan terület, ezáltal iskola van, ahol nem él külföldi iskoláskorú gyermek.[198] A nemzetközi iskolák javára írható az a tény is, hogy csak közöttük található olyan intézmény, ahol a tanulók nagy részének anyanyelvének tanítását is biztosítják.

Az oktatáspolitikai fejezet a svájci nyelvoktatás új struktúráját kívánta bemutatni, a migránsokkal összefüggésben kitekintve a teljesen más nyelvi környezetet jelentő magyarországi gyakorlatra is. Svájc lakossági összetételének megváltozása az egyre több bevándorló személyt tekintve szükségessé tette, hogy a nyelvoktatáshoz kapcsolódóan

[197] Jelenleg a 2011. évi CXC törvény a nemzeti köznevelésről nemzetközi vonatkozású rendelkezéseiben a 92. § határozza meg a nem magyar állampolgárságú kiskorú óvodai ellátásra jogosultságát, illetve tankötelezettségét. In: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV

[198] 2012. december 31-én egész Magyarország területén összesen 213.732 volt a bevándorolt, letelepedett és három hónapot meghaladó tartózkodók száma. In: Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal 2014. *Kiadványfüzet 2012-2013.*

kiemeljem a Svájcban letelepedett családok gyermekeinek helyzetét a már említett aspektusok alapján. A fejezet fő motívuma azonban az anyanyelv – egy nemzeti nyelv – angol nyelv bevezetése volt, ami új helyzetet teremtett a nemzeti nyelvek szerepének megítélésében.

7. A hagyományos svájci nemzeti nyelvek és az angol

Az oktatáspolitikai fejezetben bemutatott új nyelvoktatási stratégia világosan mutatja, hogy az angol nyelv vitathatatlan jelentősége Svájcot is arra késztette, hogy változtasson eddigi nyelvoktatási rendszerén, s nyisson Európa és a világ felé azáltal, hogy állami szinten kötelezővé teszi az angol nyelv oktatását. Felmerül a kérdés, vajon hogyan befolyásolja ez a változás a négy nemzeti nyelv kohézióját? Ellentmondásos-e az a tény, hogy miközben az ország a négy nemzeti nyelv kohéziójára törekszik, kötelezővé vált egy ötödik, az angol nyelv oktatása? Az alábbi fejezet – kapcsolódva az előző fejezethez – az angol nyelv Svájcban betöltött szerepét mutatja be.

7.1. Az angol nyelv dominanciája Európában

A második világháborút követően gazdasági és politikai tényezőknek köszönhetően ma mintegy 350 millió fő anyanyelvként, további 300 millió, a gyarmati területekről származó ember második nyelvként beszéli az angol nyelvet. Tényleges közvetítő szerepe van gazdasági, diplomáciai téren; a légi közlekedés, az egyetemi képzés, a matematika és a természettudományok, a technológia, azon belül különösen a számítógép és az internet nyelve. Ma többen beszélik idegen – vagy második nyelvként az angolt, mint anyanyelvként. Ez a jelenség Európában is egy olyan speciális diglossziát teremt, hogy bizonyos helyzetekben funkcionális megkülönböztetés történik az angol javára például a kasztíliai vagy katalán nyelvvel szemben, ahol ez utóbbi egyenértékűnek minősül az angollal szemben. Svájcra levetítve azt a helyzetet teremti, hogy a német, a francia, az olasz és a rétoromán nyelvek többé-kevésbé egyenjogú nyelvként állnak szemben az angollal (Stein 2010: 5). de Swaan (2004: 164) az angol és a nemzeti nyelv ilyen módon való konfrontálódásával a szórakoztatás, a reklám, a sport és a divat területét emeli ki.

Minden anyanyelvi beszélőre négy nem anyanyelvi beszélő jut. A közvetítő nyelvként használatos angol eltér az anyanyelvi angoltól (a *Nationalenglisch* - nemzeti angol értelmében, tehát az országok által hivatalos nyelvként használt angol nyelvtől), hiszen különböző anyanyelvi beszélők által használt nyelv (Dirtl 2009), s megjelenik többek között a nemzetközi kommunikáció, az üzleti élet, az utazás, a tudomány, a technika területén (de Swaan 2004: 164). Az Európai Unión belüli első számú második nyelv szerepét igazolja az Európai Bizottság *Attitudes towards multilingualism* 2012. évi

felmérése is, amely az uniós polgárok nyelvtanulási szándékát térképezte fel. Minthogy Svájc négy nemzeti nyelvéből három európai uniós nyelv, amelyek egyben egy nagyobb nyelvközösség részei is, az alábbi táblázatban az uniós országok közül Franciaország, Németország, Olaszország, valamint Magyarország eredményeit mutatom be két kérdés tekintetében: [199]

1. Az anyanyelvén kívül melyik két nyelvet tartja személyes fejlődését tekintve a leghasznosabbnak?

2. S mit tanuljanak a gyermekek a jövőjük érdekében?

	angol	német	francia	spanyol	kínai	olasz	orosz	egyéb	egyik sem	nem tudom
Franciaország	**79**	13	6	**33**	8	5	0	2	10	1
Németország	**82**	10	**21**	13	4	3	6	1	7	2
Olaszország	**70**	8	11	9	7	**14**	1	0	13	1
Magyarország	**64**	**48**	5	2	1	2	2	2	16	3
EU 27	**67**	**17**	16	14	6	5	4	1	12	3

68. táblázat. ***Az anyanyelvén kívül melyik két nyelvet tartja személyes fejlődését tekintve a leghasznosabbnak?*** **A válaszok %-ban kifejezve**
Forrás: saját készítésű táblázat *Attitudes towards multilingualism* EB77.1 Europeans and their Languages: Factsheets alapján (http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_399_380_en.htm)

	angol	francia	német	spanyol	kínai	orosz	olasz	egyéb	egyik sem	nem tudom
Franciaország	**92**	5	15	28	28	0	1	1	1	1
Németország	**94**	27	9	17	9	6	1	2	1	1
Olaszország	**84**	14	10	11	12	2	5	0	4	2
Magyarország	**85**	6	59	2	2	2	1	0	3	2
EU 27	**79**	20	20	16	14	4	2	1	2	3

69. táblázat. ***S mit tanuljanak a gyermekek a jövőjük érdekében?*** **A válaszok %-ban kifejezve**
Forrás: saját készítésű táblázat *Attitudes towards multilingualism* EB77.1 Europeans and their Languages: Factsheets alapján (http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_399_380_en.htm)

Mindkét táblázatban a nyelvek sorrendjét az uniós átlag százalékarányának csökkenő sorrendjében adtam meg. Uniós szinten összesen 26.751 fő válaszát vizsgálta a felmérés. Mindkét táblázatból jól látható az angol nyelv fölénye. Az első kérdésre adott válaszokból kitűnik, hogy a polgárok az angol mellett a német, a francia és a spanyol nyelvek ismeretét tartják a legfontosabbnak az anyanyelvük mellett. Olaszország

[199] In. EB77.1 Europeans and their Languages: Factsheets. In: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_399_380_en.htm

esetében meglepőek a százalékarányok, hiszen a kérdés éppen az anyanyelven kívül két egyéb nyelv hasznosságára irányult. Magyarországi viszonylatban az angol és a német nyelv kiemelkedik a többi nyelv közül, s az uniós átlagot nézve ugyanez a két nyelv szerepel az első két helyen.

A második kérdés esetében még nagyobb az eltérés az angol és az egyéb nyelvek között, ami feltételezi, hogy a nyelv a jövőben is – legalábbis egy ideig még – be fogja tölteni a nemzetközi kommunikációban a lingua franca szerepet. Az angol nyelv jelentőségét tekintve még abban sincs különbség, hogy az ország hivatalos nyelve mennyire centrális nyelv, hiszen mind Németországban, mind Franciaországban jelentősen alulmarad a német, illetve a francia nyelv. Amennyiben Svájc uniós tagország lenne, adatai, amelyek megjelennének ebben a felmérésben, nyilvánvalóan erősítenék e két nyelv, valamint az olasz részarányát. A számadatok ugyanakkor rávilágítanak arra a tényre, hogy a Svájcot körülvevő országokban domináns szerepet kap az angol, így a mobilitás érdekében számára is fontossá válik e nyelv.

Az adatok alátámasztják Abram de Swaan megállapítását, miszerint „*Nyelveket lentről felfelé tanul az ember, „a középpont felé törekedve”: az emberek olyan nyelveket tanulnak szívesebben, melyek magasabb helyet foglalnak el a hierarchiában. Ezzel pedig megint csak a globális nyelvrendszer hierarchikus struktúrája erősödik.*” (de Swaan 2004: 15). Ezt a szerepet pedig jelenleg az angol nyelv tölti be.

7.2. Az angol nyelv erősödő szerepe Svájcban

7.2.1. Az angol nyelv felhasználási területei

Az idézett szemléletmód Svájcban is érezhető, ami elsősorban a gazdasági körülmények megváltozásának köszönhető. S minthogy egy nyelv elterjedésének egyik módja az iskolai oktatás, az angol nyelv bevezetése mindenképpen hatással van / lesz a nemzeti nyelvek jelenlétére az oktatás fentebb vázolt színterein (lásd 6.3. alfejezet). Ugyan az állam ugyanúgy támogatja a nemzeti nyelvet és az angolt, ugyanakkor mivel ez utóbbi bizonyos körülmények között – például munka, továbbtanulás – nagyobb kommunikációs előnyhöz juttatja a beszélőt, az angol nyelvet beszélők feladják a számukra alacsonyabb értékű nyelvet, amely esetükben valószínűleg az első idegen nyelvként tanult nemzeti nyelv lesz. Ma már nem csupán az európai, hanem a svájci egyetemeken is – elsősorban a mesterképzésben – növekszik az angol nyelv jelentősége;

egyre többen angol nyelven végzik tanulmányaikat. A természettudományos képzéseken már egy generáció óta angol nyelvű programokat kínálnak, ám a társadalomtudomány területén is évről évre erősen nő ezek száma. Ez egyrészt lehetővé teszi több külföldi diák és kutató számára a svájci egyetemeken való tanulást, másrészt megadja annak a lehetőségét, hogy az egyetem elvégzése után a végzettek képesek legyenek helytállni az ipar, az üzleti élet, a pénzügy, a kutatás különböző területein, ahol az angol a domináns nyelv. Az angol nyelv ismerete elkerülhetetlenné vált azok számára is, akik például az olasz irodalommal foglalkoznak. Míg húsz évvel ezelőtt olasz nyelven publikáltak, ma az angol az elvárt nyelv.

A svájci egyetemek egyre több angol nyelvű képzést kínálnak. A lausannei Műszaki Főiskolán jelenleg folyik annak szabályozása, hány angol órát kínáljon fel alapképzésben ahhoz, hogy lehetővé tegye diákjainak az angol nyelvű programok hallgatását a mesterképzésben. Minden egyetem számára feladat, hogy megtalálja az egyensúlyt az angol és a nemzeti nyelvek között. Egy többnyelvű környezetben közvetítő nyelvként él az angol, azonban fontos fenntartani a nyelvi hagyományokat. Sabina Schaffner nyelvpolitikai szakértő szerint (kutatási területe a nyelvpolitika a főiskolai képzésben) el kell fogadni ezt a tényt, s azt is, hogy hosszútávon már a művészetek és a humántudományok területén is egyre fontosabbá válik az angol nyelv (Hoi 2014). Az egyetemek nemzetközivé válása nem csupán német és francia Svájcra jellemző. Az olasz kantonban működő Università della Svizzera Italiana hallgatóinak 65 %-a több mint 100 országból érkezik. A tanítás nyelve olasz és angol. Az alapképzésben az informatika szakirány hivatalos oktatási nyelve az angol; az építészeti, a gazdasági és a kommunikációs karon a fő nyelv az olasz, de az angol szaknyelv mindegyik karon az oktatás részét képezi, illetve az építészeti karon egyes előadásokat angol nyelven hallgatnak a diákok. A mesterképzésben több, kizárólag angol nyelvű kurzust hirdet az egyetem.[200]

A nyitottság és a nemzetközi együttműködés mindig is jellemző volt Svájcra. Az angol nyelv ilyen mértékű támogatásával még jobban nyitottá vált az európai egyetemi térség felé, ahol a nyelvek sokasága miatt adódik, hogy munkanyelvként az angol kerül előtérbe.

Az angol nyelv egyre erőteljesebb jelenléte már a kilencvenes években megjelent a politikai diskurzusokban is. 1991-ben Flavio Cotti, a szövetségi kormány akkori

[200] Università della Svizzera Italiana. In: http://www.usi.ch/

elnöke, titkos ötödik nyelvként emlegette az angolt; két évvel előtte Jean-Pascal Delamuraz akkori gazdasági miniszter szerint pedig Svájcban két nyelv használatos: a svájci német és az angol. Az 1988/89-ben végzett *Svájc nyelvei* elnevezésű kutatási projekt keretében interjút készítettek a svájci gazdaság vezetőivel. Közöttük voltak politikusok is, akik szerint az angol nyelv előretörése egyrészt súlyos problémaként jelent meg, másrészt viszont mindenki számára látható, hogy általános trenddé vált elterjedése, és több területen – mint például sport, zene – nagy jelentősége van. A tizennégy megkérdezett vezetőből csak ketten szóltak az angol ellen. Egyikük véleménye szerint egyrészt szükség lenne a nemzeti nyelvek ápolására, másrészt helytelen, s gyengeségre vall, hogy egy importált nyelv vegye át a közvetítő nyelv szerepét a nyelvi régiók lakosainak egymás közötti megértésében. Az angolnak meg kellene maradni az idegen nyelv szintjén, s annak a svájciak számára a világnyelv szerepét betölteni (Dürmüller 1995: 82). A többi vezető úgy látta, a többnyelvű Svájcban az angol nyelv megoldaná a megértési problémákat. Egy dologban mindannyian egyetértettek: az angol nyelv ismerete elkerülhetetlen. Ismerete növeli a munkaerő értékét, megkönnyíti a kapcsolatteremtést, erősíti Svájc nemzetközi piacon való jelenlétét. Ezen érvek miatt a gazdaság vezetői támogatták az angol nyelv oktatását, azonban hangsúlyozták, hogy nem a nemzeti nyelvek kárára (Dürmüller 1995: 81-82). Urs Dürmüller, a Berni Egyetem tanára ugyanezen tanulmányában kilenc pontban vázolta fel az angol nyelv elterjedésének bizonyítékait (Dürmüller 1995: 83-86):

- Az angol a graffiti szövegek fontos nyelve lett. A nyolcvanas években a graffiti szövegek átlagosan 30 %-a angol feliratú volt, majd a hiphopkultúra hatására nőtt ez a tendencia.
- A nyomtatott sajtó reklámjainak 30 %-ában angol nyelvű szöveget is használ. Ez a svájci termékekre is vonatkozik azzal az indokkal, hogy angol szlogennel jobban eladható az áru.
- Svájcban a mozifilmek legfontosabb nyelve az angol. 1994-ben a Nyugat-Európában vetített filmek 80 %-a amerikai volt. Az anyanyelvű felirattal ellátott filmek angol nyelvűek. Ez a fordítás révén kihat a nyelvtanulásra is.
- Már a nyolcvanas években mind a zenei, mind a svájci állami rádióadókon játszott dalok 75-96%-a angol nyelvű volt. A bemondók angol kifejezésekkel tarkították mondanivalójukat. Az angol nyelvű dalcímek, az angol nyelven készített interjúk úgyszintén lehetőséget adtak a nyelv elsajátítására.

- Svájcban négyszer-ötször több könyvet adnak ki angolul, mint olaszul. Az olvasók körében körülbelül ugyanannyit olvasnak angolul, mint a második nemzeti nyelven.
- A munkaerőpiacon is nőtt a nyelv jelentősége; csak kismértékben marad el írásbeli és szóbeli használata a második nemzeti nyelv mögött.
- A fiatalok úgy gondolják, számukra a szakmai előmenetelhez az angol nyelv ismerete ugyanolyan fontos, mint a második nemzeti nyelv ismerete; sőt német és francia Svájcban fontosabb. A megkérdezettek 70 %-a szeretné, ha erősödne az angoloktatás az iskolákban.
- A fiatal svájciak azon a véleményen vannak, hogy angol nyelvi ismereteik elérik a második nemzeti nyelvi kompetenciáikat, jóllehet az iskolában nem sok angolt tanultak.
- Az angol nyelv pozíciója olyannyira megerősödött a nyolcvanas évek közepére, hogy a svájci népesség körében az anyanyelvet ez követte az ismert nyelvek rangsorában.

Ulla Kleinberger Günther (2002: 22-24) 2002-ben a határok nélküli kommunikáció fogalmával jellemezte az angol közvetítő nyelv szerepét. A német Svájcban, hat nemzetközi tevékenységet folytató nagyvállalat dolgozóinak körében, az angol nyelv szerepéről végzett vizsgálat azt eredményezte, hogy a szervezeti hierarchia alsó – és középszintjén álló dolgozók különböző tudásszinttel többnyelvűek (többségében a német, az angol és a francia nyelvet beszélik). A vállalatok által fizetett továbbképzéseken a francia, az olasz, az angol és a spanyol nyelv elsajátítása, míg a saját finanszírozású nyelvtanfolyamok esetében a felsoroltakon kívül helyet kapott a portugál és a dán nyelv is. A vállalaton belüli kommunikációban a beosztástól függően az angol a francia és az olasz nyelv mellett hasonlóan fontos szerepet kapott. A közvetlenül nemzetközi tevékenységet folytató személyzet számára azonban az angol nyelv használata nélkülözhetetlen. A globalizációs tendencia átalakította az elvárásokat is. Míg a hetvenes években egy menedzsertől elvárt legfontosabb követelmény a szakmai ismeret volt, s csekély szerepet kapott a nyelv- és az interkulturális ismeret, addig a századfordulóra az idegennyelv-tudás szükségessége megelőzte a marketingismeretet és az interkulturális menedzsmentet.

A jelenlegi, Dürmüller és Kleinberger Günther tanulmányához képest több évvel későbbi szituáció mutatja, hogy az akkor megerősödni látszó angol nyelv valóban fontos szerepet kapott a nemzeti nyelvek mellett. A mai tanulók kötelezően tanulják az angol

nyelvet, s a gazdaságilag domináns területeken – elsősorban német Svájcban – alapfeltétel lett e nyelv ismerete. Minthogy az oktatás nem független az ország politikai, gazdasági és kulturális kontextusától, s ezek összessége határozza meg a nyelvoktatást, érthető, miért Zürich kanton sürgette az angol nyelv korai tanulásának bevezetését.

A kanton Statisztikai Hivatalának oldalán 2013. májusában jelent meg egy összefoglaló az angol nyelv használatának kiterjedtségéről, melyet az alábbiakban foglalok össze. Ez alapján Zürich kantonban a lakosság egyötöde rendszeresen használja az angolt munkája révén. Ugyanakkor növekszik azok száma, akiknek fő nyelve az angol. Ez utóbbi tényező azonban abból is adódik, hogy 2010-től megváltozott a népszámlálás módszere. 2000-ig az összlakosságot érintette a felmérés, az új módszer alapján viszont évente szúrópróbaszerűen kérdezik a 15 év feletti lakosságot. Mindegyik népszámlálás során rákérdeztek a főnyelvre, valamint a munkahelyen és otthon használatos nyelvre. 2000-ben az angol nyelv még a hatodik helyet foglalta el a Zürich kantonban beszélt főnyelvek rangsorában, 2010-ben viszont már közvetlenül a német nyelv mögött állt a második helyen. 74.000 fő, azaz a 15 év feletti lakosság 6 %-a jelölte főnyelvnek, vagy az egyik főnyelvének. Ugyanis több főnyelvet jelölhettek az eddigi egyhez képest.

Az angol nyelv erősödése részben annak köszönhető, hogy nem csak egy főnyelvet jelölhettek a megkérdezettek, mivel sok közülük többnyelvű. 80 %-a legalább egy további nyelvet adott meg főnyelvként. Az angol ajkúaknak mintegy fele első generációs külföldi, másik fele svájci, többségük migrációs háttér nélkül. Tehát a nyelv pozíciójának erősödése nem csak az angolszász országokból való bevándorlásnak tudható be.

A zürichiek 17 %-a munkahelyén is gyakran használja az angol nyelvet; ezt követi bőven alulmaradva a francia és az olasz. Az otthon használatos nyelvek körében azonban a munkahelyen jellemzően nem használható nyelvek, így a spanyol, a szerb, a horvát, az albán kerülnek előtérbe.[201]

[201] Englisch auf dem Vormarsch. In: http://www.statistik.zh.ch/internet/justiz_inneres/statistik/de/aktuell/mitteilungen/2013/zhiz13_sprachen.html

7.2.2. A nemzeti nyelvek és az angol nyelv az állam szemszögéből

Abram de Swaan (2004: 162-163) hét pontban foglalja össze, miként védi egy állam a hivatalosan elfogadott nyelveit. Vajon ha Svájcra vetítve teljesülnek ezen feltételek, kimondható-e, hogy az angol nyelv nem veszélyezteti a nemzeti nyelvek kohézióját?

1. „… *minden törvényt és rendeletet a hivatalos nyelven foglalnak írásba, ami már önmagában is megköveteli a terminológia szabványosítását és a jelentések időbeli állandóságát*"

Svájcban szövetségi szinten a német, a francia és az olasz szerepel hivatalos nyelvként, a rétoromán nyelvű kantonban pedig a rétoromán. Így a szövetség összes hivatalos publikációja (törvények, rendeletek) kötelező jelleggel három (német, francia és olasz) nyelven jelenik meg, de a háromnyelvűség kiterjed az egész országot érintő szövegekre is, így a weboldalak, járművek és épületek feliratai, hírlevelekre. Minthogy a rétoromán csak részben minősül hivatalos nyelvnek – valójában regionálisan hivatalos nyelv –, így csak a nagy jelentőségű szövegeket fordítják erre a nyelvre. Az angol nyelv sem hivatalos, sem nemzeti nyelvnek nem minősül Svájcban, ám mivel a gazdasági, az ipari és a szolgáltató szektorban jelentős szereppel bír, néhány hivatalos szöveget angol nyelven is közzé tesznek, jóllehet ez jogilag nem kötelező.

A svájci nyelvi jogok alapelve a többnyelvűség. A német, a francia és az olasz szöveg egyformán kötelező; tartalmilag és formailag teljesen meg kell egyezniük.[202]

2. „… *minden közigazgatási ügy és az állampolgárokkal való minden érintkezés ezen a választott nyelven folyik*"

Az Alkotmány 70. cikkelye meghatározza Svájc hivatalos nyelveit, azaz azon nyelveket, melyeken a hivatalok egymás között, illetve a lakossággal való kommunikációban használnak. Szövetségi szinten ez a német, a francia és az olasz nyelv. Rétoromán ajkú állampolgárral való kommunikációban a rétoromán nyelv minősül hivatalos nyelvnek.[203]

---

[202] Amtssprachenpolitik. In: http://www.bk.admin.ch/themen/lang/04925/04939/index.html?lang=de
[203] Sprachpolitik und Mehrsprachigkeit. In: http://www.bk.admin.ch/themen/lang/04925/index.html?lang=de

3. „… *az oktatás is a hivatalos nyelven folyik, és legtöbbször már az első osztálytól, úgyhogy minden állampolgár kénytelen mintegy belenőni ebbe a nyelvbe*”

Svájcban a kantonok határozzák meg az oktatás nyelvét, így lehet német, francia, olasz vagy rétoromán. A többnyelvű kantonokban régiónként / településként határozzák meg, melyik nyelv minősül az oktatás nyelvének.[204] A kantonális iskolatörvények rögzítik, hogy a Primarschule kezdettől fogva biztosítja a sztenderd nyelv oktatását. Azon gyermekek, akik nem a kanton hivatalos nyelvét beszélik anyanyelvként, segítséget kapnak a sztenderd nyelv elsajátításához. [205]

4. „… *az üzleti élet magánszektorának ezt a nyelvet kell használnia, ha kapcsolatba lép a központi és helyi államigazgatási szervekkel, vagyis a középosztály és az elit nem lehet meg nélküle*”

A nyelvtörvény 5. cikkelyének 2. pontja alapján a szövetségi hivatalok a már említett hivatalos nyelveket (és a megfelelő szituációban a rétoromán nyelvet) annak sztenderd formájában használják. A 6. cikkely a nyelv választását szabályozza. Eszerint aki valamely állami hivatal felé fordul, azt megteheti az általa választott hivatalos nyelven. A hivatalok ezen a nyelven kötelesek választ adni. A rétoromán ajkúak a rétoromán nyelv egyik változatát, vagy a rumantsch grischunt használják kommunikációs nyelvként, azonban a hivatalok ez utóbbi formában válaszolnak. A Szövetségi Tanács korlátozhatja a hivatalos nyelvek választását egy regionálisan korlátozott tevékenységet folytató hivatallal való kommunikációban.[206]

5. „… *a nyelvet asszociálják a magas funkciókkal, a magas iskolázottsággal és a gazdasági jóléttel járó presztízzsel*”

Minthogy a kiindulópont az volt, miként védi egy állam a hivatalosan elfogadott nyelveit, hangsúlyozni kell, hogy az oktatás tehet a legtöbbet és a legszélesebb körben az anyanyelv, illetve a nemzeti nyelvek magas szintű elsajátításáért. Mivel az oktatás nyelve a kanton hivatalos nyelve, így a gyermekek elsajátítják a nyelv írott formáját. Német Svájcban a svájci német dialektus és a svájci sztenderd német diglossziás

---

[204] Unterrichtssprache. In: http://www.edk.ch/dyn/15804.php

[205] Lásd például Volksschulgesetz des Kantons Zürich, § 24, 25: http://www2.zhlex.zh.ch/appl/zhlex_r.nsf/0/F684849EA94EE9D2C1257C3F0039940F/$file/412.100_7.2.05_83.pdf

[206] Bundesgesetz über die Landessprachen und die Verständigung zwischen den Sprachgemeinschaften. In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20062545/index.html

viszonya mindennapi jelenség, hiszen a dialektus használata nem szorul csak a családon belüli kommunikációra. Ugyanakkor éppen német Svájc az a régió, amely gazdasági dominanciája révén elindította az ország nemzetközi integrációját. Ezáltal az államban hivatalos nyelvnek minősített német mellett itt erőteljesen jelen van az angol. Tehát a német mint hivatalos nyelvben mutatott kellő jártasság ugyan emeli a beszélő tekintélyét, ugyanakkor az 5. pontban felsoroltak egyre jobban kapcsolódnak az angol nyelv ismeretéhez is. A fenti megfogalmazás Svájc hivatalos nyelveinek szempontjából ugyan megállja a helyét, azonban kérdés, hogy miután maga az állam biztosítja az angol nyelv korai tanulását, miként befolyásolja hosszú távon az 5. pontban megfogalmazottakat.

6. „… *ahol a tömegmédiát az állam tartja kézben, vagy informálisan befolyást gyakorol rá, ott az újságok, a rádió és a televízió a sztenderd nyelv használatát fogja előmozdítani*”

A rádió és televízió törvény második fejezete a Svájci Rádió- és Televízió Társaságra vonatkozó ismérveket tartalmazza. 24. cikkelye alapján a társaság minden lakos számára biztosít rádió- és televízióműsort mindhárom hivatalos nyelven. Támogatja az országrészek, nyelvközösségek, kultúrák és társadalmi csoportosulások közötti megértést, összetartást; figyelembe veszi az ország sajátosságait, a kantonok igényeit. Rétoromán Svájc számára garantál legalább egy rádióprogramot.[207] A rádióadókat tekintve az SRF 1, a La Première, a Rete Uno és a Radio Rumantsch adók jó példák a különböző nyelvterületek rádióadóira.[208] A gyakorlat azt mutatja, hogy német nyelvterületen a svájci sztenderd német mellett jelentős szerepet kap a svájci német dialektus. A hírek sztenderd német nyelven hangzanak el, azonban például a sportösszefoglaló, valamint a zenei összekötőszövegek már dialektusban, a mindennapok gyakorlatával is igazolva Ferguson több mint fél évszázaddal ezelőtti megfigyelését a diglossziáról.

[207] Bundesgesetz über Radio und Fernsehen. In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20001794/201002010000/784.40.pdf
[208] Schweizerische Radio- und Fernsehgesellschaft. In: http://www.srgssr.ch/

7. „… *a nemzeti nyelv megtartása kiszabott vagy önként vállalt kötelessége a tudósok, nyelvészek, lexikográfusok, pedagógusok és laikusok klikkjének, akik feladatul tűzték ki maguknak, hogy a sztenderdet leírják, ahol kell, előírják, és ahol lehetséges, szigorúan betartassák*"

Nem kétséges, hogy a tudósok, nyelvészek, lexikográfusok, pedagógusok célja a hivatalos nyelvek megőrzése és ápolása. Azonban láthattuk, hogy a tudományok területén egyre nagyobb kényszer mutatkozik az angol nyelv használatára.

Szövetségi szinten megemlítendő a svájci közigazgatás terminológiai adatbázisa, a TERMDAT. A jogi és közigazgatási, valamint egyéb szakterületek, mint például pénzügy, kereskedelem, informatika, politika, környezet szakszókincsének gyűjteménye mintegy 400.000 többnyelvű terminológiai bejegyzést tartalmaz Svájc négy nemzeti nyelvén, valamint angol nyelven. Ez a széleskörű többnyelvű szakszótár nemcsak összefoglalja és megismertet a különböző területek szakszókincsével, hanem sokoldalú kommunikációs és fordítási segítséget ad a felhasználónak. A jelenleg folyó projektek egyike az *Anglicizmusok* gyűjtése és rendszerezése.[209] Látható tehát, hogy az angol nyelv – éppen a szakterületek multinacionális jellege miatt – a terminológiai szótár nélkülözhetetlen része lett, ugyanakkor ez önmagában nem veszélyezteti a négy nemzeti nyelv létjogosultságát.

Ahogy Dr. Dieter Stein, a düsseldorfi Heinrich-Heine Egyetem professzora fogalmazott, a német nyelvet nem fenyegeti az a 2500 angol szó, mely beolvadt a nyelvhasználatba (Stein 2010). Sokkal inkább az lesz meghatározó Svájc esetében, milyen nyelvi szituációkban cserélődik fel a nemzeti nyelv használata az angol nyelvvel. Vajon azáltal, hogy minden iskolás tanulja a nyelvet, valóban ez válik majd a köztük lévő kommunikáció nyelvévé? Valóban egy olyan diglossziás szituáció lesz jellemző, amelyben a magas presztízsű nyelv lesz az angol, az alacsonyabb presztízsű pedig valamelyik nemzeti nyelv? Az oktatáspolitikai fejezetből világossá vált, hogy a tanulók motiváltak az angol nyelv tanulásában. A munkaerőpiac kínálta lehetőségek, az egyetemek közötti nemzetközi mobilitás pedig valószínűleg arra ösztönzik a fiatalabb generációt, hogy előtérbe helyezzék az angol tanulást egy második nemzeti nyelv tanulásával szemben.

[209] TERMDAT. In: http://www.bk.admin.ch/themen/sprachen/00083/00854/index.html?lang=de

8. Összegzés

8.1. A felállított hipotézisek teljesülése

A dolgozat célja az volt, hogy megvizsgálja és bemutassa a többnyelvű Svájc nyelv- és nyelvoktatás-politikáját, hangsúlyt fektetve az olasz nyelv helyére és szerepére. A dolgozat vezérmotívumaként a soknyelvűség szolgált. A nyelv Svájc esetében a társadalom szándékából adódóan az egymás iránti felelősséggel való gondolkodás, az integráció legfontosabb eszköze.

Többször esett szó arról, hogy a globalizáció hatásaként a svájci többnyelvűséget illetően is felerősödnek a változások. Azonban a politikai szándék, a társadalom többségének törekvése mind amellett szól, hogy továbbra is fennálljanak a nyelvi sokszínűség feltételei. A dolgozatban fejezetek foglalkoztak ennek megvalósulásával, megvalósítási szándékával az oktatás, vagy a közigazgatás terén.

8.1.1. Első hipotézis: a nyelvi attitűdről

Első feltételezésem szerint egy kisebbségben élő svájci népcsoport tagjai számára a nyelvi integráció természetes folyamat, de különbség lesz az őshonos és a bevándorolt népcsoportok nyelvi attitűdje között.

A népek egymás iránti toleranciája a történelmi előzményekben keresendő (lásd 3.1. és 4.1.1.- 4.2.4. alfejezet). Svájc létrejöttében – az európai országok többségével ellentétben – igen kis szerepet játszott a nagyhatalmi politika, a háború, az erősebb népnek a gyengébbre rákényszerített akarata. A svájci *Willensnation*, azaz a népek szabad akaratából létrejött nemzet összetartó erejének egyik legfontosabb alapja az önkéntesség, aminek jó példája, hogy a XIII. század végén a Habsburgok elleni összefogás hívta életre Uri, Schwyz és Unterwalden szövetségét is. Ez az összefogás az azóta eltelt évszázadok során nem veszítette el az önkéntes jellegét, s talán ebből adódik az a kompromisszumkészség, amellyel egyrészt a szövetségi állam, másrészt a kantonok, a nyelvi közösségek kezelik a felmerülő kényesebb kérdéseket.

Az egységes nemzetállam létrejötte Svájcban soha nem szerepelt a kitűzött célok között, a kulturális sokszínűség megőrzése egyik legfontosabb prioritásként szerepel ma is. Ebben összhang mutatkozik a szövetségi állam és az egyes nyelvi nemzetek, tehát a

társadalom tagjai között, akik a saját nyelv, kultúra megőrzése mellett ugyanilyen fontosnak tartják az egységes svájci tudat továbbélését is.

Az Alkotmány nyelvi állásfoglalása alapján a kantonok határozzák meg hivatalos nyelvüket, mely által a nyelvterület biztosítja a közösség védelmét, így a nem az adott területen hivatalos nemzeti nyelvet beszélő lakosnak át kell venni a helyben használatos nyelvet. Ily módon a területiség elve az egyéni kétnyelvűséget helyezi előtérbe a közösségi többnyelvűséggel szemben.

Az alkotmány – nyelvtörvény – nyelvrendelet hármas egysége szabályozza az államszövetségi és a kantonális kötelezettségeket (lásd 3.3. alfejezet). Az Alkotmány nem foglal állást a nem nemzeti nyelvekre nézve, azonban 70. cikkelyének utolsó pontja egyértelműen védelmébe veszi az olasz és a rétoromán nyelveket, s biztosítja Graubünden és Ticino kantonoknak az olasz és a rétoromán nyelvek támogatására irányuló intézkedéseit. E nyelvek kisebbségi prioritását támasztja alá a Svájc által definiált kisebbség fogalma is a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájában. Megjegyzendő, hogy a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény az egyes államokra bízza a nemzeti kisebbség fogalmának meghatározását, amely alapján az említett két nyelvi kisebbség mellett Svájc egyedülálló módon védi a jeniseket is. A jenisek ugyanis nem egy speciálisan svájci cigány csoport, hiszen élnek Ausztria, Németország, Franciaország, a Benelux-államok és Olaszország területén is, azonban nem számítanak védett kisebbségnek. A nyelvtörvény és a nyelvrendelet alapján Svájc őshonos kisebbségei államszövetségi szintű támogatásban részesülnek nyelvük ápolása és védelme céljából. A nem nemzeti nyelveket beszélők csoportjai ily módon nem számítanak kisebbségnek. Jogi szempontból számukra előírás, hogy alkalmazkodjanak a svájci társadalmi viszonyokhoz, melynek alapvető eleme a lakhelyen beszélt nemzeti nyelv elsajátítása. Ehhez számos nyelvtanulási lehetőséget biztosítanak a kantonok, a Migrációs Hivatal hozzájárulásával. A tanköteles gyermekek iskolai keretek között kapnak segítséget. Számukra a beilleszkedést segíti, hogy a kanton hivatalos nyelve egyben az oktatás nyelve is, így a második nyelv elsajátítását intézményes keretekben is biztosítják.

Svájc nem az asszimilációra, hanem az integrációra törekszik (lásd 3.3.5. alfejezet). Ennek jegyében hangsúlyozandó a származási nyelv és kultúra tanfolyamok jelentősége, mely keretében lehetőség van az anyanyelv és kultúra ápolására (lásd 6.7. alfejezet). Megfogalmazásomban szerepet játszik, hogy ebben az esetben egy nemzeti nyelv is képviseltetheti magát. Az olasz nyelv a német kantonokban nem hivatalos nyelv,

azonban a meglehetősen magas számú olasz vendégmunkásoknak köszönhetően – akik jelenléte motiválta ennek az oktatási formának a létrejöttét – igény mutatkozik az olasz nyelven tartandó származási nyelv és kultúra tanfolyamokra. A tanfolyamok az olasz mellett számos nyelv (mint például a portugál, a spanyol, a szerb, a magyar) beszélői számára nyújtanak lehetőséget anyanyelvük gyakorlására.

A dolgozatban felhasznált adatsorok mutatják az egyes nyelveket beszélők százalékos megoszlását (lásd 1.2. és 3.2. alfejezet). Kiemelve a svájci és nem svájci állampolgárok nyelvhasználatát, az előbbi kategóriánál csökkenést mutat a nem nemzeti nyelvek használata. Ez bizonyítja annak tényét, hogy egyrészt a nem svájci állampolgárok anyanyelve általában nem Svájc egyik nemzeti nyelve, másrészt az integrációs folyamat hatását, amely a bevándorolt, s az országban letelepedett lakosság számára a kényszerű nyelvi integrációt jelzi. A kényszerűség nem csupán a hétköznapi nyelvhasználatban mutatkozik meg, hanem az egyes kantonok alkotmányaiban rögzített elvárásokban (mely meghatározza a kanton hivatalos nyelvét) és az állampolgárság megszerzésének feltételeiben (többek között a megfelelő nemzeti nyelv ismerete) is.

Az egyes nyelvterületekre lebontott nyelvi statisztika alapján megállapítható volt, hogy a külföldiek tekintetében a francia és az olasz nyelvterületnek volt a legnagyobb integrációs ereje. Ha azonban a nemzeti nyelvek saját nyelvterületükön kívüli arányát nézzük, a német nyelvterületen a legkisebb az arányuk. Svájc egészét nézve a német nyelv domináns.

A kantonális alkotmányban előírtak (kanton hivatalos nyelvének meghatározása) mindenkire vonatkoznak, állampolgárságtól függetlenül. Az Asconában végzett felmérésem (lásd 4.2.5. és 5.4. alfejezet) rámutatott a nagy presztízsű német (jelen esetben főleg svájci német dialektus) és a sokkal kisebb presztízzsel bíró olasz nyelv különbségére. A német ajkú lakosság nyelvi asszimilációja többnyire nem történik meg. A német nyelv fölénye – miszerint a ticinóiak beszélik a német (svájci német) nyelvet – megmutatkozik ebben a formában is. A nyugdíjas réteg, minthogy nem aktív dolgozói rétegről van szó, úgy gondolja, szükségtelen az olasz nyelv elsajátítása. A felmérésben az olasz ajkúak részéről a svájci németekkel szemben fogalmazódott meg a *kisebbség* szó meghatározása.

Az őshonos olasz és rétoromán nyelvközösség esetében (lásd 4.1.2. és 4.1.4. alfejezet) a saját kantonon belül is a német nyelv fontos szereppel bír a társadalmi-kommunikációs kontextusban, s a német nyelvhasználat sok esetben kényszerű választásnak bizonyul, kialakítva egyfajta olasz – svájci német kétnyelvűséget. Az olasz

és a rétoromán kantonon kívül pedig teljesen természetes a német vagy a francia nyelv használata, melyeket már az iskolában elsajátítanak.

Az őshonos kisebbségek és a bevándorolt népcsoportok között az integráció mértékében mutatkozik eltérés, és az integráció foka árnyalja a nyelvi attitűdjüket. Így elmondható, hogy a felállított hipotézis teljesült.

8.1.2. Második hipotézis: a helvét olasz nyelvváltozatról

Második feltételezésem az volt, hogy a Svájcban használatos helvét olasz önálló nyelvváltozatnak tekinthető, ami az olasz nyelv többközpontúságát igazolja, mivel az évszázados együttélése a többi nyelvvel és kultúrával megkülönbözteti az olasz nyelv többi változatától oly módon, hogy a helvétizmus sajátos jegyeivel ruházza fel.

A nemzeti egység érzéséhez hozzátartozik a nyelv is, éppen ezért Svájc esetében hangsúlyozottan szerepet kap a nyelvek eltérése a szomszédos országokban (Franciaország, Németország, Olaszország) beszélt változatoktól (lásd 4.1.1.-4.1.4. alfejezet). Ticino kanton olasz nyelvváltozatának kialakulásában és fejlődésében – a földrajzi közelség okán – a lombard dialektusnak van a legnagyobb szerepe. Ha a helvétizmus hatásait nem vennénk figyelembe, ez a tény már önmagában is különbözővé tenné az Olaszország nagyobb részén használatos sztenderd olasz nyelvtől. Erre a tényre több bizonyíték is van, amelyek – noha a két nyelvet beszélők közötti kölcsönös megértést érdemben nem befolyásolják – megmutatkoznak mind a szókincsben, mind a nyelvtani szabályokban. A ticinói olasz nyelvváltozat részben önálló szókészlettel bír, illetve nagyon sok esetben előfordul, hogy a sztenderd olasz nyelvben is megtalálható közös kifejezések a két nyelvben más-más jelentéssel bírnak (lásd 5.1.-5.3. alfejezet).

A dialektus miatti eltérő nyelvi származás mellett az efféle azonos alakú kifejezések létezésében már nagy szerepe van a nyelv svájci fejlődésének is. A svájci népek között fennálló több évszázados együttélés kölcsönhatással volt nyelvükre is. Gyökere révén a svájci olaszhoz a rétoromán nyelv áll a legközelebb, az együttélés sajátosságai miatt azonban a nyelvre máig a német van a legnagyobb hatással. Utóbbi jelenség szerepet játszik a sztenderd olasz nyelvtől való egyre nagyobb mértékű eltávolodásban is, hiszen a Svájc területén használt olasz nyelvváltozat már évszázadok óta külön fejlődik, míg a svájci sztenderd némettel a kölcsönhatás egyre erősebb. Ezt bizonyítja, hogy a hosszú idő alatt egyes olasz kifejezések egyre inkább eltávolodnak

egymástól, míg a német kifejezéseket sokszor változtatás nélkül veszi át a svájci olasz változat.

Napjainkra a kommunikációs kapcsolatok robbanásszerű elmélyülésével a nyelvek közötti kölcsönhatás is egyre erősödik. Minden nyelvvel szemben követelmény, hogy folyamatosan fejlesztve megfeleljenek elvárásainknak; ez a folyamat – a gyorsaság követelménye okán – egyre inkább leegyszerűsödik. A gyakorlatban mindez azt jelenti, hogy az új kifejezések gyakran tükörfordításként, vagy kölcsönszóként kerülnek az adott nyelvbe. A Svájcban használatos olasz nyelvváltozat esetében ez fokozottan igaz (lásd 5.5. alfejezet). Természetesen a szóátvétel mértéke változó, de ma már egyre jellemzőbb jelenség az, hogy az új kifejezések nem illeszkednek az olasz nyelv sajátosságaihoz. A nemzeti nyelvek közül ez főleg a németre igaz, hiszen itt a legfontosabb a kölcsönhatás nem csak a két nyelv, hanem a két nyelvi nemzet között is. Ez főleg az olaszok számára hátrányos motívumokban látszik, hiszen egyrészt Ticino kantonban egyre több német él, másrészt az itt élő olaszok számára nagyon sok esetben a boldoguláshoz már nem elég saját anyanyelvük ismerete.

A dolgozatban megfogalmazottak alapján a Svájcban beszélt olasz nyelv összetett fogalom, mely magában foglalja Svájc olasz nyelvi repertoárját. A ticinói regionális olasz nyelvváltozat tartalmaz minden olyan elemet, melyet a helvét olasz, de fordítva ez nem igaz. Ticino kanton politikai, gazdasági és kulturális hovatartozását bizonyítja a helvét szókészlet, mely fogalom tehát elsősorban a föderációhoz, adminisztratív területhez kapcsolódó szókészletet hivatott kifejezni. Ily módon svájci viszonylatban a ticinói regionális olasz egy szubsztenderd változat; a helvét olasz az egész országban használatos, svájci sztenderd olasz nyelvként jelenik meg, így betöltve Svájc hivatalos és nemzeti nyelve szerepét (lásd 5.5. alfejezet).

A dolgozat egyes fejezetei rámutattak, hogy a berrutói értelemben vett helvét olasz nyelvváltozatra, azaz a svájci sztenderd olaszra nézve a többközpontúság jegyei a következőképpen érvényesülnek: államszövetségi szinten hivatalosan elismert nyelvváltozat; minden hivatalos szöveget lefordítanak olasz nyelvre (lásd 3.3.1.2.); Ticino kantonban az oktatás nyelve; szókészlete az olaszországi olasz ajkúak számára sok esetben érthetetlen elemeket hordoz (lásd 5.5. alfejezet). Egyes helvét kifejezések már online szótárban megtalálhatók, melyre példa az 5.2. alfejezetben említett *Dizionario dell'italiano ticinese, grigionese e "federale"*. Megjegyzendő, hogy a *Lo Zingarelli 2014* egynyelvű szótár (Bologna: Zanichelli) már tartalmaz helvétizmusokat,

ezáltal kodifikálva azokat. Az első két jellemző alátámasztja a helvét olasz hivatalos kontextusban, azaz emelkedett funkcióban való használatát.

Párhuzamot vonva a német és az olasz nyelv közé, a többközpontúságot alapul véve megállapítható, hogy amíg a német sztenderd nyelv nemzeti változatának tekinthető a németországi, az osztrák és a svájci sztenderd német,[210] addig az olasz sztenderd nyelv nemzeti változata nem csupán az olaszországi, hanem a svájci sztenderd olasz, azaz a helvét olasz nyelvváltozat. A hipotézisem ily módon helytállónak bizonyult.

8.1.3. Harmadik hipotézis: az olasz nyelv fennmaradásáról

A harmadik hipotézis így hangzott: Az olasz nyelvet Ticino kantonon kívül is tanulhatják és tanulják is a diákok választható nemzeti nyelvként, ami feltételezésem szerint lehetővé teszi a nyelv fennmaradását és hosszú távú használatát államszövetségi szinten.

Annak ellenére, hogy az oktatáspolitika területén sok kérdésben a kantonok autonómiát élveznek, a nyelvoktatásban szövetségi szinten kiemelt szerepet kapnak a nemzeti nyelvek (melyek ismeretének nem mellesleg a svájci öntudat kialakításában is szerepük van). A jelenleg zajló harmonizációs folyamat összehangolja a kantonok nyelvoktatási rendszerét (lásd 6.2.2. alfejezet). A korai nyelvtanulás ideológiájára építve (lásd 6.4. alfejezet) az anyanyelv – egy nemzeti nyelv – angol nyelv egysége szellemében az iskolások már a Primarschule 3. osztályában (Zürich kanton kivételével) megkezdik anyanyelvük mellett egy nemzeti nyelv tanulását. Az új stratégia a német és a francia nyelveknek kedvez, hiszen az olasz nyelv csupán Graubündenben kötelezően tanulandó nemzeti nyelv. Ticino kantonban az olasz az oktatás nyelve, mely mellett kötelező jelleggel tanulnak a diákok francia, német és angol nyelvet (ezzel kivételt képezve a francia és német nyelvű kantonokkal szemben) (lásd 6.3. alfejezet). Ez megmagyarázható azzal a szükségszerűséggel, mely az olasz nemzeti szintű kisebbségi státusából adódik. A nyelvoktatási stratégiában rögzítettek ellenére a német svájci diákok esetében fontosnak tartom kiemelni, hogy a gyerekek anyanyelve általában a

[210] Das Deutsche als plurizentrische Sprache – die Didaktik des Deutschen als plurizentrische Sprache. In: http://www-oedt.kfunigraz.ac.at/OESDCD/0INTRO/Gesamt-PDF/A03-Deutsch-a-pluriz.Sprache.PDF

svájci német dialektus. Mivel azonban az oktatás nyelve a (svájci) sztenderd német, így alapvetően ők is három további nyelvet tanulnak.

A nyelvtörvényben megfogalmazottak – miszerint erősíteni kell a nemzeti nyelveken az egyéni és a társadalmi többnyelvűséget – ellentmondónak tűnnek az angol nyelv tanulásának kötelező jellegével. Azonban egyrészt az Alkotmány csak a német, a francia, az olasz és a rétoromán nyelveket nevezi nemzeti nyelveknek, másrészt maga a nyelvtörvény is kimondja, hogy cél a nemzeti nyelvek megőrzése. Így egyfajta egyensúlyt igyekszik fenntartani a nemzeti nyelvek és a globalizálódott világ adta változásoknak eleget téve az angol nyelv bevezetése között.

Az olasz és a rétoromán nyelv kisebbségi pozíciója azonban a nyelvoktatásban is megmutatkozik a már említett tények miatt. A tanköteles iskolaidőszakban harmadik, választható tárgyként kerül csak az órarendbe. Minthogy a tanulók általában a már ismert idegen nyelvek tanulását kívánják folytatni, a tankötelezettség idejére eső nyelvoktatás kihat a további tanulmányokra. Ahogy a dolgozatban jeleztem (lásd 6.6.1. alfejezet), átlagosan a diákok 13 %-a választotta a svájci gimnáziumokban valamilyen formában (kötelező, kötelezően vagy szabadon választható) az olasz nyelv tanulását. Ugyan az érettségi alaptantárgyak között az anyanyelv, egy második nemzeti nyelv, egy harmadik idegen nyelv (egy harmadik nemzeti nyelv, angol, vagy egy holt nyelv) található, a lehetőség adott lenne az olasz nyelv tanulására, ám nem sokan választják. A két zürichi gimnáziumban végzett kérdőíves felmérés (lásd 6.6.2. alfejezet) alátámasztja, hogy a nyelv szabadon választható tárgyként jelen van a diákok körében.

A luganói gimnáziumban anyanyelvként jelent meg az olasz (lásd 6.5.2. alfejezet). A három gimnáziumban a nyelvoktatásról nyert adatokat összevetve megállapítható, hogy a döntő tényező nem az, melyik kantonban tanulja a diák a nyelvet, hanem a nyelvhez kapcsolt attitűd. Ticino kantonban az olasz nyelvet az ott élő nem olasz anyanyelvű diákok második nyelvként, az olasz anyanyelvűek anyanyelvként használják, így meghatározó az olasz nyelv mint tantárgy 'kötelező jellege.' A zürichi iskolákban – tehát német nyelvű környezetben választható tantárgyként – az olasz csak egy a választható idegen nyelvek közül, s noha a nyelvoktató tanárok válaszaiból az derül ki, hogy a tanulók nyelvként szépnek tartják, a nyelvtanulásnál a gyakorlati hasznosság bír döntő szemponttal. A globalizációs tendenciák következtében visszaszorul az olasz nyelv használata, mert a praktikum elvét nem minden esetben tudja szolgálni. Ennek megfelelően az olasszal szemben elsőbbséget élvez a francia, de ma már – mind a luganói, mind a zürichi diákok számára – az angol a legnépszerűbb idegen nyelv.

Ticino kantonon belül a második nyelvként megjelenő olasz nyelv elsajátítását nem befolyásolja negatív irányba az anyanyelv és kultúra ápolása származási nyelv és kultúra tanfolyamok formájában. A gyerekek már óvodás korban elsajátítják környezetük nyelvét, mely az iskolában oktatási nyelvként jelenik meg. Ezáltal biztosítottá válik a nyelv elsajátítása, s a teljes integráció.

Úgy gondolom, hipotézisem csak részben teljesült. A megnevezett okok miatt hosszú távon ugyanis nem feltétlen tűnik elegendőnek, ha az olasz nyelv csupán választható tárgyként jelenik meg az oktatásban. Az Államszövetség részéről kettősség figyelhető meg az olasz és a rétoromán nyelvek tekintetében: az Alkotmány által biztosított védelem e nyelvek fennmaradásának érdekében egyfajta pozitív diszkriminációnak is értelmezhető, ugyanakkor az oktatásban betöltött nem kötelező jellege bizonyos negatív diszkriminációra utal. Véleményem szerint az oktatáspolitika fontos kérdése marad az olasz nyelv státusának megerősítése az oktatásban. Hiába az egyéb, az olasz nyelv vitalitását szolgáló intézkedések, mindez hosszú távon kevésnek bizonyulhat, ha intézményes kereteken belül hiányzik a nyelv támogatása.

8.1.4. Negyedik hipotézis: az angol nyelv térhódításáról

Utolsó feltételezésem alapján az angol nyelv egyre nagyobb szeletet hasít ki az olasz és a rétoromán eddig elfoglalt területéből, gyengíti e két nyelv pozícióját és presztízsét, szűkíti a használati körüket, emellett igazolja a globalizációval kapcsolatosan gyakran megfogalmazott előítéleteket.

A statisztikai adatok alátámasztják azt a tendenciát, miszerint egyre több idegen ajkú telepedik le Svájcban (lásd 1.2. és 3.2. alfejezet). Világviszonylatban az angol nemzetközi kommunikációs nyelvként közös nyelv lehet két, különböző nyelvterülethez tartozó svájci egyén között is. Nagy kérdés, hogy túlmutat-e a kommunikációs szerepen? Az, hogy az alkotmány – nyelvtörvény – nyelvrendelet hármas egysége a nemzeti nyelvek védelmét szolgálja, s előtérbe helyezi egy nemzeti nyelv elsajátítását az anyanyelven kívül, a nyelvi sokszínűségen túl azt a célt is szolgálja, hogy a tanuló megismerje a vele azonos államban élők kultúráját, s ilyen formán az itt élők közötti integráció legfontosabb eszközéül szolgáljon. Átveheti-e az angol ezt az interkulturális szerepet a többi nemzeti nyelvtől?

Az elmúlt évek – és a jelenleg zajló – nyelvoktatást érintő változások azt mutatják, hogy az oktatáspolitika meg kíván tartani a négynyelvűség hagyományaiból a

lehetőségekhez képest minél többet, de ugyanakkor nem hagyhatja figyelmen kívül az angol nyelv szerepének növekedését (lásd 7. fejezet). A svájci történelem utóbbi évszázadai bizonyították, hogy az ország célja az egyes nyelvi régiók identitásának megőrzése, s vélhetően ez az akarat a közeljövőben sem fog változni. A luganói felmérés utalt arra, hogy a ticinóiak és tágabb értelemben a svájciak többsége bízik abban, hogy továbbra is fennmarad a nemzeti nyelvek oktatása, ez ugyanis segíti a nyelvi közösségek összetartozását. Ugyanakkor mind a luganói, mind a zürichi gimnázium tanárainak válaszaiból kiderült, hogy a diákok körében az angol a legnépszerűbb nyelv annak praktikus mivolta miatt. A felméréseket követő években bekövetkező változások azok véleményét igazolták, akik szerint az angol pozíciója erősödni fog az országban. Ez állami szinten megmutatkozik például egyes hivatalos szövegek angol nyelvű lefordításában, de a svájci termékeken angol nyelvű szlogenek feltüntetése, illetve a gazdasági szférában egyre nagyobb jelenléte is erősödő szerepét mutatja.

Az oktatásban kötelező tárgyként való bevezetése (lásd 6. fejezet) véleményem szerint megbontotta a nemzeti nyelvek és az angol közti egyensúlyt. Az eddig is háttérbe szoruló olasz és rétoromán nyelvek kötelező tanulása a tanköteles iskolaidőszakban csak Graubünden tartományra vonatkozik, jóllehet harmadik, választható tárgyként az olasz jelen van a többi kanton oktatási kínálatában. A rétoromán nyelv eddig sem lépte át nyelvhatárait, azonban az olasz nyelv egyre jobban visszaszorul svájci szinten. E folyamatban az oktatáson belül bekövetkezett változásokon túl nagy szerepet játszik az olasz ajkú külföldi állampolgárok jelentősen csökkenő száma, valamint a föderális igazgatásban betöltött – hivatalos és nemzeti nyelv státusa ellenére – csekély szerepe a német és a francia nyelvek mellett.

A dolgozatban az olasz és a rétoromán nyelvek hivatalos státusa, a két nyelvre vonatkozóan a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájában, illetve a nyelvtörvényben és a nyelvrendeletben megfogalmazottak, valamint az angol nyelv kötelező tantárgyként való bevezetése egy nagyon összetett jelenségre hívja fel a figyelmet. Egyrészről az állami intézkedések elismerik az olasz és a rétoromán nyelvek kisebbségi pozícióját, s fennmaradásuk védelmének biztosítására anyagi segítséget nyújtanak – egyfajta pozitív diszkriminációt sugallva –, ugyanakkor a legnagyobb tömegeket érintő területen, a közoktatásban, visszaszorítják szerepüket.

Éppen ezért úgy gondolom, a jelen körülményeket tekintve hipotézisem részben teljesült. Ticino és Graubünden kanton határain belül az olasz és a rétoromán nyelvek pozícióját jelenleg nem befolyásolja közvetlenül az angol nyelv. Azonban nemzeti

szinten e két nyelv további marginalizálódását segíti elő annak ellenére, hogy a nyelvtörvény célja éppen a belső kohézió növelése. Ha feltételezzük, hogy a jelenlegi fiatal generáció közvetítő nyelvének tekinti az angolt, s az őket követő generáció is a nyelv ismeretének birtokában e nyelvet helyezi majd előtérbe a nemzeti nyelvvel szemben, úgy igazolódnak azok a meglátások, miszerint egyes társadalmi rétegekben, bizonyos életkorban megnő e nyelv jelentősége. Azonban úgy vélem, hosszú távon még nem láthatók e folyamatnak a hatásai sem az ország nyelvi fejlődésében, sem tágabb értelemben annak kulturális átalakulásában, így tehát még nem lehet pontos választ adni, milyen hatással lesz az angol nyelv az egyes nemzeti nyelvekre, kultúrákra.

8.2. Az alkalmazott munkamódszerek hasznossága

Dolgozatom elkészítéséhez a szekunder irodalom megismerését követően kérdőíves felméréseket elemeztem, illetve egyes témakörökhöz kapcsolódóan (jellegzetes helvét kifejezések gyűjtése, az olasz és a rétoromán nyelvek védelmére irányuló programok aktuális támogatása, származási nyelv és kultúra tanfolyamok szervezése) felvettem a kapcsolatot a témában illetékes személyekkel. Mindez segített abban, hogy a hipotézisek igazolását gyakorlati szempontból, aktuális információkra támaszkodva végezzem.

8.3. További kutatási lehetőségek

A világban számos soknemzetiségű, soknyelvű ország létezik, azonban kontinensünkön nem is egy konkrét állam, hanem az Európai Unió integrációs tömörülése szolgálhat mérvadóként. A Svájci Államszövetség működése az Unió néhány évtizedes múltjával szemben több évszázadra tekinthet vissza, példát mutatva az európai országok szövetségének a nemzetek közötti toleranciából, egyben biztatást nyújtva a jövőre nézve, hogy egy integráció elmélyülése nem jelenti feltétlenül a nyelvek, a kultúrák, s ezáltal a nemzetek elsorvadását, beolvadását, ha azok fennmaradására megvan a szándék.

A dolgozat rámutatott arra, hogy az olasz és a rétoromán nyelvek szempontjából a svájci modellnek is vannak megválaszolandó kérdései, de ahogy megteremtette a nemzeti kohézió fenntartásának és ápolásának jogi alapjait, úgy a gyakorlatban is igyekszik majd a nyelvek egyensúlyára törekedni. Úgy tűnik tehát, hogy Svájc hosszabb távon is próbálja fenntartani a többnyelvűséget, amelynek feltételei a folyamatos reformok. Nagy kérdés, hogy a nyelvpolitika miként járulhat még hozzá ezekhez a

változásokhoz, de úgy gondolom, hogy emellett az állapot fennmaradásának záloga a svájci nemzet akarata.

A továbbiakban célom a disszertációban feldolgozott kutatási téma folyamatos nyomon követése, az új nyelvoktatási koncepció bevezetésének lezárulását követően az első tapasztalatok elemzése. Ugyanakkor szeretném megismerni a föderációs ügyintézés nyelvi gyakorlatát, hangsúlyt helyezve a közigazgatásban dolgozók (képviselők, ügyintézők, stb.) olasz nyelvismeretére. Minthogy 2014-ben a népszámlálás a nyelveket helyezi a felmérés középpontjába, szándékomban áll az eredményeket a kisebbségi nyelvek helyzetét tekintve tanulmányozni. Érdekes kérdésnek bizonyul, vajon hogyan változik Svájc népességének nyelvhasználata a svájciak (fejlett társadalom, népességfogyás) és a külföldről bevándorlók (nagyobb természetes szaporodás) demográfiai mutatóinak tükrében.

Mellékletek jegyzéke

1. számú melléklet
Svájc 15 éves vagy annál idősebb állandó lakossága a főnyelvek száma szerint, 2012
Forrás: *Ständige Wohnbevölkerung ab 15 Jahren nach Anzahl Hauptsprachen 2012*. In: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/01/new/nip_detail.html?gnpID=2013-525

2. számú melléklet
Nyelvpolitikai események 1847-től napjainkig
Forrás: Widmer, Jean – Coray, Renata – Muji, Dunya – Godel, Eric 2004. *Die Schweizer Sprachenvielfalt im öffentlichen Diskurs. Eine sozialhistorische Analyse der Transformationen der Sprachenordnung von 1848 bis 2000. / La diversité des langues en Suisse dans le débat public. Une analyse socio-historique des transformations de l'ordre constitutionnel des langues de 1848 à 2000.* Peter Lang Verlag. Bern.

3. számú melléklet
Svájc alkotmányainak nyelvi cikkelyei német nyelven 1848–tól napjainkig
Forrás: Amtssprachen und Landessprachen der Schweiz
http://www.nb.admin.ch/dienstleistungen/swissinfodesk/03034/03232/04411/index.html?lang=de

4. számú melléklet
Betekintés a svájci német dialektus zürichi nyelvváltozatába
Forrás: Schobinger, Viktor 2001. *Züridеutsche Kurzgrammatik.* Schobinger. Zürich.

5. számú melléklet
Az asconai felméréshez használt kérdőív

6. számú melléklet
A svájci iskolarendszer
Forrás: *Das Bildungssystem Schweiz*
In: http://www.edudoc.ch/static/web/bildungssystem/grafik_bildung_d.pdf

7. számú melléklet
A luganói felméréshez használt kérdőív

8. számú melléklet
A zürichi felméréshez használt kérdőív

Mellékletek

1. számú melléklet

Ständige Wohnbevölkerung ab 15 Jahren nach Anzahl Hauptsprachen[1)], 2012											su-d-01.06.01.03.01
		Total Bevölkerung		Einsprachig		Zweisprachig		Mehrsprachig		Anzahl Hauptsprachen unbekannt	
		Anzahl	Vertrauens- intervall ± (in %)	Anzahl	Vertrauens- intervall ± (in %)	Anzahl	Vertrauens- intervall ± (in %)	Anzahl	Vertrauens- intervall ± (in %)	Anzahl	Vertrauens- intervall ± (in %)
Total		6 662 333	0,0%	5 625 900	0,2%	849 708	1,0%	182 940	2,3%	3 786	17,5%
Geschlecht	Männer	3 277 572	0,4%	2 768 185	0,5%	410 715	1,5%	96 357	3,2%	2 314	23,0%
	Frauen	3 384 761	0,4%	2 857 714	0,4%	438 992	1,4%	86 582	3,3%	1 472	26,9%
Alter	15-24	918 126	1,0%	752 285	1,1%	144 010	2,7%	21 246	7,1%	** 586	** 49.4%
	25-44	2 221 037	0,6%	1 812 929	0,6%	337 403	1,7%	69 226	3,8%	1 479	28,2%
	45-64	2 205 911	0,5%	1 894 415	0,6%	250 653	1,9%	59 954	3,9%	** 889	** 34.2%
	65 und mehr	1 317 259	0,8%	1 166 271	0,8%	117 642	2,7%	32 514	5,2%	** 832	** 35.8%
Staatsange-hörigkeit	Schweiz	5 157 999	0,2%	4 591 608	0,2%	467 901	1,3%	96 776	3,0%	1 714	24,6%
	EU/EFTA	996 898	0,9%	731 715	1,1%	216 431	2,1%	48 216	4,5%	** 535	** 47.3%
	anderer europäischer Staat	310 627	1,9%	184 593	2,5%	107 404	3,3%	18 383	8,0%	** 248	** 68.1%
	aussereuropäischer Staat	196 217	2,3%	117 711	3,0%	57 715	4,3%	19 503	7,4%	** 1289	** 31.9%
	Herkunft unbekannt	** 592	** 47.1%	** 272	** 72.2%	** 257	** 71.8%	X	*	X	*
Migrations-status	Schweizer/innen ohne Migrationshintergrund	4 124 062	0,3%	3 868 538	0,3%	208 302	2,1%	46 284	4,4%	** 938	** 32.1%
	Schweizer/innen mit Migrationshintergrund	844 029	1,0%	549 788	1,2%	246 766	1,9%	47 086	4,3%	** 390	** 53.3%
	Ausländer/innen der ersten Generation	1 334 675	0,8%	941 575	1,0%	313 532	1,8%	77 838	3,6%	1 731	26,4%
	Ausländer/innen der zweiten Generation	146 727	2,7%	76 494	3,7%	62 938	4,1%	7 220	12,5%	X	*
	Ausländer/innen der dritten und höheren Generation	3 452	17,4%	2 506	20,5%	** 901	** 33.9%	X	*	X	*
	Migrationshintergrund unbekannt	209 387	2,1%	186 999	2,2%	17 269	7,6%	4 467	14,7%	** 652	** 45.4%
Arbeits-marktstatus	Vollzeiterwerbstätige (90-100%)	2 928 116	0,4%	2 444 482	0,5%	399 413	1,5%	82 940	3,4%	** 1281	** 30.7%
	Teilzeiterwerbstätige I (70-89%)	366 494	1,6%	314 916	1,7%	42 986	4,7%	8 498	10,6%	X	*
	Teilzeiterwerbstätige II (50-69%)	377 863	1,5%	320 257	1,7%	48 798	4,4%	8 763	10,6%	X	*
	Teilzeiterwerbstätige III (weniger als 50%)	490 495	1,3%	428 566	1,4%	51 528	4,3%	10 189	9,7%	** 211	** 75.5%
	Erwerbslose	213 012	2,1%	154 239	2,5%	46 467	4,6%	11 788	9,1%	** 518	** 49.9%
	Nichterwerbspersonen in Ausbildung	384 098	1,6%	312 948	1,7%	59 250	4,1%	11 752	9,3%	** 148	** 90.2%
	Hausfrauen / Hausmänner	317 272	1,7%	267 874	1,8%	41 538	4,8%	7 634	11,1%	** 227	** 61.0%
	Rentner/innen (AHV, IV)	1 486 839	0,7%	1 306 450	0,8%	142 350	2,5%	37 124	4,9%	** 915	** 34.3%
	Andere Nichterwerbspersonen	87 070	3,4%	68 318	3,8%	14 892	8,2%	3 624	16,6%	** 235	** 66.8%
	Arbeitsmarktstatus unbekannt	11 074	9,8%	7 849	11,5%	2 486	20,8%	** 628	** 40.6%	X	*
Ausgeübter Beruf gemäss ISCO-08	Führungskräfte	420 053	1,5%	357 358	1,6%	48 794	4,4%	13 799	8,2%	X	*
	Akademische Berufe	855 647	1,0%	740 108	1,1%	93 005	3,2%	22 444	6,5%	X	*
	Techniker und gleichrangige nichttechnische Berufe	774 940	1,1%	665 670	1,1%	91 487	3,3%	17 690	7,4%	X	*
	Bürokräfte und verwandte Berufe	376 271	1,5%	320 084	1,7%	47 353	4,4%	8 720	10,3%	X	*
	Dienstleistungsberufe und Verkäufer	621 710	1,2%	502 529	1,3%	100 234	3,1%	18 685	7,3%	** 261	** 64.6%
	Fachkräfte in Land- und Forstwirtschaft und Fischerei	90 468	3,2%	85 435	3,3%	4 255	14,7%	** 778	** 35.4%	X	*
	Handwerks- und verwandte Berufe	479 905	1,4%	404 965	1,5%	65 343	3,9%	9 484	10,7%	** 113	** 89.9%

	Bediener von Anlagen und Maschinen und Montageberufe	165 284	2,4%	133 568	2,7%	26 391	6,2%	5 251	14,3%	X	*
	Hilfsarbeitskräfte	209 068	2,2%	165 706	2,5%	36 135	5,3%	6 781	12,7%	** 446	** 55.6%
	Erwerbslose und Nichterwerbspersonen	2 488 290	0,5%	2 109 829	0,6%	304 496	1,7%	71 921	3,6%	2 043	23,3%
	Ausgeübter Beruf unbekannt	180 698	2,4%	140 647	2,7%	32 216	5,7%	7 384	12,0%	** 450	** 54.3%
Höchste abge-schlossene Ausbildung	Sekundarstufe 1	1 692 191	0,7%	1 377 469	0,7%	267 275	1,9%	45 465	4,7%	1 982	24,4%
	Sekundarstufe 2	3 099 990	0,4%	2 684 080	0,5%	349 104	1,6%	66 095	3,8%	** 711	** 39.7%
	Tertiärstufe	1 767 635	0,6%	1 486 400	0,7%	213 860	2,1%	66 958	3,7%	** 417	** 50.7%
	Ausbildung unbekannt	102 517	3,1%	77 950	3,5%	19 469	7,2%	4 422	15,4%	** 676	** 42.0%

[1)] Die Befragten konnten mehrere Hauptsprachen nennen. Bis zu drei Hauptsprachen je Person wurden berücksichtigt.
**: Extrapolation aufgrund von 49 oder weniger Beobachtungen. Die Resultate sind mit grosser Vorsicht zu interpretieren.
X: Extrapolation aufgrund von 4 oder weniger Beobachtungen. Die Resultate werden aus Gründen des Datenschutzes nicht publiziert.
*: Entfällt, weil trivial oder Begriffe nicht anwendbar
Die Grundgesamtheit der Strukturerhebung enthält alle Personen der ständigen Wohnbevölkerung ab vollendetem 15. Altersjahr, die in Privathaushalten leben.
Aus der Grundgesamtheit ausgeschlossen wurden neben den Personen, die in Kollektivhaushalten leben, auch Diplomaten, internationale Funktionäre und deren Angehörige.
Quelle: SE / Auskunftsdienst Strukturerhebung, info.pop@bfs.admin.ch
© BFS

2. számú melléklet

Nyelvpolitikai események 1847-től napjainkig

Az 1815-ben alakult Államszövetség egy nemzetközi egyezményen alapult, amely 22 szuverén kantont kötött össze. Ezt az egyezményt nevezték el szövetségi szerződésnek (Bundesvertrag). Az 1815. évi szövetségi szerződés által létrejött Államszövetség az 1848. szept. 12-i Szövetségi Alkotmánnyal szövetségi állammá alakult; így lett az eddig csupán szövetségből állam.

Az első táblázat az olasz és a német nyelvre vonatkozó eseményeket foglalja össze 1847-től 2000-ig (Widmer–Coray–Muji–Godel 2004: 499-510); a második táblázat a dolgozatban kiemelt legfontosabb nyelv- és oktatáspolitikai változásokat összegzi 2000-től napjainkig. Ez utóbbi forrásait a dolgozat azon fejezetei, alfejezetei tartalmazzák, ahol kifejtésre került az esemény.

1. táblázat

1847. aug. 16.	Bernben, a Szövetségi Parlamentben 13 kanton dönt egy bizottság beiktatásáról az 1815. aug. 7-i szövetségi szerződés revíziójához
1848. febr. 17 -ápr. 8.	a bizottság kidolgozza a Szövetségi Alkotmány vázlatát
febr. 24.	vita a közoktatásról és egy svájci egyetem megalapításáról
ápr. 6.	újabb vita egy svájci egyetem alapításáról
ápr. 8.	az alkotmány vázlatának elfogadása a revíziós bizottság által, majd a vázlat előterjesztése a kantonok felé
jún. 7.	első vita egy, a nemzeti nyelveket érintő mellékletről
jún. 14	tanácskozás a 22. cikkelyről (svájci egyetem)
jún. 27.	végső szavazás és az új alkotmány elfogadása a parlament által
aug. 5 -szept. 3.	szavazás a kantonokban az új alkotmány elfogadásáról (15,5 igen, 6,5 nem válasz)
szept. 12.	az új alkotmány azonnali hatálybalépése
nov. 8.	a parlamenti jegyzőkönyv német és francia nyelven történő megfogalmazásáról szóló javaslat elfogadása
nov. 18.	Ochsenbein (BE) indítványa egy svájci egyetem és műszaki főiskola létesítéséről
1869. júl. 16.	revíziós program az alkotmány teljes revíziójára
1870. jún. 17.	az 1848. évi Alkotmány revíziójának vázlata: a nyelvi cikkely, az alkotmánybírók választásáról szóló cikkely és az egyetemre vonatkozó cikkely változatlan átvétele
1871. máj. 19.	a kantonok tanácsának bizottsága fenntartja a nyelvi cikkelyre vonatkozó javaslatát
1872. febr. 19-21.	javaslat az alkotmány revíziójára a Kantonok Tanácsában. Airoldi (TI) követeli a három nemzeti nyelv figyelembevételét a Szövetségi Bíróság összetételében (104. cikkely). A képviselőház febr. 29-én ezt

	elfogadja
márc. 5.	az átvizsgált alkotmány végleges tervezetének elfogadása a Parlament által, amelyet a népszavazás 50,5 %-os nem szavazattal visszautasít márc. 12-én
1873. júl. 4.	új javaslat: a nyelvi cikkelyt változtatás nélkül elfogadják; bővítik az egyetemről szóló cikkelyt; a nemzeti nyelveket érintő melléklet törlése a 104. cikkelyből
szept. 27.	Carteret közbenjárásával a Nemzeti Tanács bizottsága dönt a 104-es cikkelyt érintő nemzeti nyelvek megtartásáról
nov. 12.	a Nemzeti Tanács elutasítja, hogy létesítsenek egy egyetemet német Svájcban, egyet pedig francia Svájcban
december	további viták a 104. cikkely kiegészítéséről
1874. jan. 24.	a Nemzeti Tanács csatlakozik a kantonok tanácsának javaslatához, s elfogadja a nyelvekre vonatkozó mellékletet a 104. cikkelyhez
jan. 31.	a revideált alkotmány végleges tervezetének elfogadása a parlament által. Új, hogy a kantonok követelik a megfelelő népiskolai oktatást
ápr. 19.	a népszavazáson elfogadják az új alkotmány tervezetét (63,2 % igen szavazattal)
1934–1938	a fő kérdés a rétoromán nyelv nemzeti nyelvként való elismerése. 91,6%-os igen szavazattal 1938. febr. 20-án népszavazáson megszavazzák
1938. dec. 9.	központi kérdés a svájci kultúra megóvásáról és hirdetéséről szóló feladatok
1939. márc.	vita a Kantonok Tanácsában és a Nemzeti Tanácsban; valamint a ’Kulturbotschaft’, a kulturális nagykövetség elfogadása
1980. febr. 27.	hozzájárulás Ticino kanton nyelvi és kulturális sajátosságának megőrzéséhez és támogatásához. 1942 után először emelték az éves hozzájárulást
dec. 8.	Crevoisier követeli a nyelvi csoportok közti párbeszéd javítását
1981. szept. 28.	a kormány javasolja a kantonok és az állam közti feladatok újrafelosztását a Ticino és Graubünden kantonok kulturális és nyelvi támogatásáról szóló hozzájárulás tekintetében; eleget tesz az éves hozzájárulás emelésének
szept. 29.	Bacciarini (R, TI) követeli a kormánytól az olasz nyelv erősebb jelenlétét a főiskolákon, és az olasz nyelv, mint kötelező tantárgy bevezetését minden gimnáziumban
1982. jún. 10.	Bacciarini és Pini (R, TI) követelik, hogy az olasz nyelv kötelező érettségi tantárgy legyen
szept. 30.	Bacciarini kéri a kormányt, hogy vizsgálják felül a kisebbségek, illetve a svájci kulturális és nyelvi egységek egzisztenciális problémáit
dec. 16.	Longet (S, GE) követeli az Alkotmány 116. nyelvi cikkelyének revízióját, hogy a rétoromán nyelv is hivatalos nyelv legyen. A tél folyamán megjelenik egy szakértői jelentés ’2½-nyelvű Svájc’ címmel. Fenyegetettnek érzik a rétoromán és az olasz nyelv és kultúra helyzetét Graubünden kantonban.
1983. márc. 16.	Crevoisier követeli, hogy a területiség elve alapján a telefonkönyvekben a terület nyelvét használják
1984. szept. 19.	Hegg (ZH) követeli, hogy adjanak világos definíciót a területiség elvére, s a ’sokszínűség az egységben’ (’Vielfalt in der Einheit’)

	tartalmára
1985. márc. 21.	Pini kéri, hogy vezessék be az olasz nyelvet kötelező tárgyként a svájci gimnáziumokban
1986. szept. 28.	népszavazás egy, a kultúrát érintő cikkelyről: 81,9 %-os nemmel elutasítják (német Svájcban talált a legnagyobb elutasításra)
1987. márc. 9.	Müller-Meilen (ZH) beszámolót kér a nyelvi régiók közötti egyetértés helyzetéről, s intézkedéseket a megértés akadályainak megszüntetéséről
dec. 10.	Gadient (V, GR) és Petitpierre (R, GE) intézkedéseket követelnek a nemzeti identitás támogatására kulturális, médiapolitikai és gazdasági területen
1988. márc. 16.	Blocher (V, ZH) felszólítja a kormányt, hogy támogassa a nyelvi békét, s szenteljen több figyelmet az írott német nyelvre
szept. 22.	Pini kéri a kormányt, hogy nyilvánítsa kötelezőnek az olaszoktatást a középiskolákban
1989. szept.	szakértői jelentés A négynyelvű Svájc jelene és jövője címmel
1990. szept. 5.	tanácskozás Graubünden és Ticino kanton nyelvi és kulturális támogatásának összegéről
szept. 20.	Sager (V, BE) követeli, hogy a kormány intézményei alapvetően az irodalmi német nyelvet beszéljék és használják írott formában
1991. márc. 4.	vita az Alkotmány 116. nyelvi cikkelyének revíziójáról
1992. jún. 3.	Egyes frakciók követelik, hogy a nyelvi cikkely revíziója ne akadályozza a bevándorlók nyelvi integrációját; Svájc egy négynyelvű, nem pedig egy multikulturális nemzet. A kormány ezt elutasítja.
okt. 8.	A Kantonok Tanácsa változtat a nyelvi cikkely revíziójának javaslatán: a nyelvi szabadság eltörlése és egy közvetlen kormányzati hatáskör megtagadása a nemzeti nyelvek fenntartásához és támogatásához
dec. 17.	Borel (S, NE) kéri a rádióról és televízióról szóló törvény módosítását, miszerint egész Svájc területén fogható legyen legalább egy rádióadó a három hivatalos nyelv mindegyikén
1993. szept. 22.	a Nemzeti Tanács változtat a kormány javaslatán a nyelvi cikkely revízióját illetően: a területiség elvének eltörlése és a nyelvi közösségek közötti megértés erősebb hangsúlyozása
1994. márc. 1.	Duvoisin (S, VD) azt akarja, hogy támogassák a képzés alatt a nyelvi régiók közti mobilitást az ifjúság körében Svájcon belül és Európában
máj. 31.	Pini újból kéri a kötelező olasz nyelv-oktatást középiskolai szinten
jún. 15.	a kantonok tanácsa megvitatja a nyelvi cikkely revízióját
júl. 17.	Comby (R, VS) követeli a kormánytól, hogy tegyenek intézkedéseket az érettségit adó iskolákban a kötelező olaszoktatás javára
1995. febr.1.	a Nemzeti Tanács megvitatja a nyelvi cikkely revízióját
márc. 1.	párbeszéd a rétoromán és az olasz nyelv és kultúra támogatásához nyújtott anyagi hozzájárulásról
márc. 22.	Pini kifogásolja, hogy az olaszt, mint harmadik hivatalos nyelvet elhanyagolják
jún. 7.	Pini követeli, hogy a ticinói telefonkönyvbe az adatokat kizárólag olasz nyelven írják
jún. 19.	a kantonok tanácsa újból megvitatja a nyelvi cikkely revízióját és elfogadja a területiség elvének eltörlését, azonban korlátozza a kormány kompetenciáját a kantonok támogatására a fenyegetett

	nemzeti nyelvek megtartásában és kiterjesztésében
szept. 26.	a Nemzeti Tanács megvitatja a nyelvi cikkely revízióját és elfogadja a Kantonok Tanácsának verzióját
1996. márc. 10.	a népszavazáson 76,1 %-os igennel elfogadják a revideált nyelvi cikkelyt
1997. okt. 7.	kérik a rádió- és televízióról szóló törvénykezés liberalizálását a nyelvi és kulturális kisebbségek figyelembevételével
márc. 8.	Hubmann (S, ZH) attól tart, hogy a svájci iskolákban az angol, mint első idegen nyelv kiszoríthatja a többi nemzeti nyelvet
dec. 23.	Svájc ratifikálja a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját (1998. ápr. 1-én lép életbe)
1998. okt. 21.	Svájc ratifikálja az Európa Tanács Keretegyezményét a nemzeti kisebbségvédelemről (1999. febr. 1-én lép életbe)
1999. ápr. 18.	népszavazás és az alkotmány teljes revíziójának elfogadása
szept. 3.	Zbinden (S, AG) követeli a népfőiskolai reform koordinálását és az idegennyelv-oktatás kérdésének megoldását nemzeti szinten
okt. 7.	Zwygart (E, BE) követeli, hogy az iskolában első idegen nyelvként egy svájci hivatalos nyelvet tanítsanak. Svájcon belül a nyelvi közösségek közti megértés nem folyhat angol nyelven
dec. 21.	Hess (N, BE) követeli a nemzeti nyelvek védelmét az angol idegen szavaktól. A Nemzeti Tanács ezt elutasítja 2000. jún. 13-án
2000. márc. 24.	a liberális frakció követeli a kormánytól, hogy tegyenek intézkedést a francia és olasz anyanyelvű parlamenti képviselők hátrányos megkülönböztetésének megakadályozására a bizottsági munkában. A Nemzeti Tanács ezt elfogadja jún. 22-én, a Kantonok Tanácsa visszautasítja dec. 14-én
jún. 21.	Berberat (S, BE) követeli, hogy az Alkotmány nyelvi cikkelyében rögzítsék egy svájci hivatalos nyelv első idegen nyelvként tanítását az iskolában. A Nemzeti Tanács elfogadja 2001. márc. 22-én
szept. 19.	a zöld frakció a nyelvi békét látja veszélyben azzal a zürichi döntéssel, hogy a francia helyett az angol nyelv legyen az első idegen nyelv és követeli a kormány állásfoglalását
szept. 27.	Rennwald (S, JU) követeli a kormánytól, hogy a kantonális oktatási miniszterekkel együtt törekedjenek arra, hogy lehetőleg sok svájci legalább három nyelvet tudjon – anyanyelvét, egy második hivatalos nyelvet és egy világnyelvet, mint az angol. A Nemzeti Tanács elfogadja dec. 25-én
okt. 5.	Maury Pasquier (S, GE) kritizálja, hogy egy francia nyelvű szakembert nem vettek be egy szakértői bizottságba hiányos németnyelvtudása miatt és kéri, hogy a nyelvismeretnél fontosabb ismérv legyen a szakmai ismeret

2. táblázat

2000. jan. 1.	életbe lép az új Alkotmány, melynek nyelvre vonatkozó cikkelye a 4., 18., 31. 70., valamint közvetetten a 2. és 8. cikkelyek
2003	Zürich kantonban elkészítik a származási nyelv és kultúra tanfolyamok kerettantervét
2006. máj. 21.	Népszavazás, melyet követően az Alkotmány 62. cikkelye nem csupán azt rögzíti, hogy az oktatásügyben a kantonok illetékesek és biztosítják minden gyermek számára a kötelező, ingyenes, állami felügyelet alatt álló általános iskolai oktatást, hanem a 4. bekezdés alapján azt is, hogy, amennyiben nem valósul meg az iskolakezdés életkorának, az iskolai kötelezettségeknek, az oktatási szintek időtartamának és céljainak, valamint a bizonyítványok elismerésének harmonizációja, a szövetség kiadja a szükséges utasításokat
2007. jún. 14.	elfogadásra kerül a Kantonok közötti megállapodás a kötelező iskolai harmonizációról, azaz a HarmoS-egyezmény
2007. okt. 5.	elfogadják a szövetségi törvényt a nemzeti nyelvekről és a nyelvközösségek közötti megértésről
2007	a Szövetségi Tanács megbízásából a Migrációs Hivatallal (Bundesamt für Migration, BFM) együttműködve a Freiburgi Egyetem és a Pedagógiai Főiskola többnyelvűséggel foglalkozó intézete (Institut für Mehrsprachigkeit) által kidolgozott kerettervezet a bevándorlók nyelvi integrációját tűzi ki célul
2008. jan. 1.	hatályba lép a külföldiek integrációjáról szóló rendelet
2008	Svájc ratifikálja a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzésére létrejött Egyezményt és az Egyezményt a kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról
2009. aug. 1.	életbe lép a HarmoS-egyezmény
2010. jún. 4.	ratifikálják a nemzeti nyelvekről és a nyelvközösségek közötti megértésről szóló rendeletet
2012. nov. 30.	Svájc benyújtja ötödik beszámolóját, mely részletes helyzetjelentést tartalmaz az aktuális nyelvpolitikai helyzetről, a rétoromán és olasz kisebbségeknek nyújtott támogatási formákról, a nyelvük védelmére szolgáló intézkedésekről, valamint az előző beszámolóhoz képest történt változásokról

3. számú melléklet

Svájc alkotmányainak nyelvi cikkelyei német nyelven 1848–tól napjainkig

Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft
vom 12. September 1848
geändert durch
Revision vom 22. Februar 1866
durch Totalrevision vom 5. März 1872 abgelöst *(bei Volksabstimmung gescheitert)*
durch Totalrevision vom 29. Mai 1874 abgelöst

Art. 109. Die drei Hauptsprachen der Schweiz, die deutsche, französische und italienische, sind Nationalsprachen des Bundes.

Forrás: http://www.verfassungen.de/ch/verf48-i.htm

Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft
vom 29. Mai 1874
mit Änderungsindex bis 17. Mai 1992
aufgehoben durch
Bundesbeschluss vom 18. Dezember 1998 (BBl. 1999 162), II.

Art. 107. Die Mitglieder des Bundesgerichts und die Ersatzmänner werden von der Bundesversammlung gewählt. Bei der Wahl derselben soll darauf Bedacht genommen werden, daß alle drei Nationalsprachen des Bundes vertreten seien.
Das Gesetz bestimmt die Organisation des Bundesgerichtes und seiner Abteilungen, die Zahl der Mitglieder und Ersatzmänner, deren Amtsdauer und Besoldung.
Durch Volksabstimmung vom 29. April 1938 wurde das Wort "Nationalsprachen" ersetzt durch: "Amtssprachen"

Art. 116. Die drei Hauptsprachen der Schweiz, die deutsche, französische und italienische, sind Nationalsprachen des Bundes.
Durch Volksabstimmung vom 29. April 1938 erhielt der Artikel 116 folgende Fassung:
"**Art. 116.** Das Deutsche, Französische, Italienische und Rätoromanische sind die Nationalsprachen der Schweiz.
Als Amtssprachen des Bundes werden das Deutsche, Französische und Italienische erklärt."

Forrás: http://www.verfassungen.de/ch/verf74-i.htm

Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft
vom 29. Mai 1874 (Stand am 20. April 1999)

Art. 116149
1
Deutsch, Französisch, Italienisch und Rätoromanisch sind die Landessprachen der Schweiz.
2
Bund und Kantone fördern die Verständigung und den Austausch unter den Sprachgemeinschaften.
3
Der Bund unterstützt Massnahmen der Kantone Graubünden und Tessin zur Erhaltung und Förderung der rätoromanischen und der italienischen Sprache.
4
Amtssprachen des Bundes sind Deutsch, Französisch und Italienisch. Im Verkehr mit Personen rätoromanischer Sprache ist auch das Rätoromanische Amtssprache des Bundes. Das Gesetz regelt die Einzelheiten.

149 Angenommen in der Volksabstimmung vom 10. März 1996 (Erwahrungsbeschluss des
BR vom 9. Mai 1996 – AS **1996** 1492 - und BB vom 6. Okt. 1995; BBl **1995** IV 448, **1991**
II 309, **1996** II 1056

Forrás:
https://www.bj.admin.ch//content/dam/data/staat_buerger/gesetzgebung/bundesverfassung/bv-alt-d.pdf

101

Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft
vom 18. April 1999 (Stand am 3. März 2013)

Art. 70 Sprachen
[1] Die Amtssprachen des Bundes sind Deutsch, Französisch und Italienisch. Im Verkehr mit Personen rätoromanischer Sprache ist auch das Rätoromanische Amtssprache des Bundes.
[2] Die Kantone bestimmen ihre Amtssprachen. Um das Einvernehmen zwischen den Sprachgemeinschaften zu wahren, achten sie auf die herkömmliche sprachliche Zusammensetzung der Gebiete und nehmen Rücksicht auf die angestammten sprachlichen Minderheiten.
[3] Bund und Kantone fördern die Verständigung und den Austausch zwischen den Sprachgemeinschaften.
[4] Der Bund unterstützt die mehrsprachigen Kantone bei der Erfüllung ihrer besonderen Aufgaben.
[5] Der Bund unterstützt Massnahmen der Kantone Graubünden und Tessin zur Erhaltung und Förderung der rätoromanischen und der italienischen Sprache.

Forrás: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19995395/index.html
A források alapja: Amtssprachen und Landessprachen der Schweiz
http://www.nb.admin.ch/dienstleistungen/swissinfodesk/03034/03232/04411/index.html?lang=de

24 Numerale (Zahlwort)

241 Die Grundzahlen

1	*äis*	11	*elf*	21	*äinezwänzg*
2	*zwäi*	12	*zwölf*	22	*zwäiezwänzg*
3	*drüü*	13	*drizä*	23	*drüüezwänzg*
4	*vier*	14	*vierzä*	24	*vierezwänzg*
5	*föif*	15	*fünfzä*	25	*föifezwänzg*
6	*sächs*	16	*sächzä*	26	*sächsezwänzg*
7	*sibe*	17	*sibezä*	27	*sibenezwänzg*
8	*acht*	18	*achzä*	28	*achtezwänzg*
9	*nüün*	19	*nüünzä*	29	*nüünezwänzg*
10	*zää*				
20	*zwänzg*	100	*hundert*	31	*äinedrüssg*
30	*drüssg*	200	*zwäihundert*	32	*zwäiedrüssg*
40	*vierzg*				
50	*fünfzg*	1000	*tuusig*	71	*äinesibezg*
60	*sächzg*	2000	*zwäituusig*	72	*zwäiesibezg*
70	*sibezg*				
80	*achzg*	10 000	*zäätuusig*	81	*äinedachzg*
90	*nüünzg*	100 000	*hunderttuusig*	82	*zwäiedachzg*
		1 000 000	*e milioon*		

Deklination der Grundzahlen

äis	als Adjektiv			als Substantiv		
	m.	f.	n.	m.	f.	n.
NA.	*äin*	*äi*	*äis*[1]	*äine*	*äini*	*äis*
D.	*äim*	*äiner*	*äim*	*äim*	*äinere*	*äim*

zwäi, drüü, bäid

Heute wird kaum mehr unterschieden zwischen *zwee mane, zwoo fraue, zwäi chind, drei mane/fraue, drüü chind* und *beed mane/fraue, bäidi chind.* Wer nur noch eine Form verwendet, hält sich am besten ans Neutrum *(zwäi, drüü, bäid)* für alle Geschlechter.

***vier* und höher**

Für *vier* und höhere Zahlen existiert ein neutrales Substantiv auf *-i:*

Grundzahl	Substantiv NA.	Substantiv D.
zwäi	*[zwäi]*	*zwäine*
drüü	*[drüü]*	*drüüne*
vier	*vieri*	*viere/vierne*
föif	*föifi*	*föife/föifne*
sächs	*sächsi*	*sächse/sächsne*
sibe	*sibni*	*sibne*
acht	*achti*	*achte*
nüün	*nüüni*	*nüüne*
zää	*zäni*	*zä(ä)ne*
elf	*elfi*	*elfe*
zwölf	*zwölfi*	*zwölfe*
drizä	*drizäni*	*drizäne*
vierzä	*vierzäni*	*vierzäne*
zwänzg	*zwänzgi*	*zwänzge*
drüssg	*drüssgi*	*drüssge*
hundert	*hunderti*	*hunderte*

Anwendung

- bei der Zeit
  Er isch achzgi/hunderti. S schlaat zwölfi. Er chunt am föifi, vor de föife. S isch föif vor zwölfi! Im nüünenüünzgi (1999). *Wie alt bisch? Sächsi im mäi.*
- bei Noten und Nummern
  Er hät es sächsi im rächne. Er wont am Röötelschtäig nüün, im nüüni. S föifi (auch: *De föifer*) *faart in Zoo ufe. Ich hett gèèrn es nüünedrüssgi.*
- für die gewöhnliche Anzahl
  Äin gäischterfaarer? Z hunderte chömed s mer entgäge! Mit drüssge sind s uufmarschiert.

Maskuline Substantive auf *-er:*

äiner	*elfer*	*äinezwänzger*
zwäier	*zwölfer*	*zwäiezwänzger*
dreier	*drüssger*	*hunderter*
vierer	*sibezger*	*tuusiger*

Anwendung

- bei Nummern: *De sächser faart in Zoo ufe.*
- bei Münzen: *en zäner, en zwänzger, en fünfzger*
- bei Wein: *en dreier näftebacher, es zwäierli trüliker*

5. számú melléklet

Az asconai felméréshez használt kérdőív

A német nyelvet beszélő lakosoknak feltett kérdések:

1. Geschlecht:
2. Alter:
3. Wohnsitz:
4. Berufliche Tätigkeit:
5. Zivilstand:
6. Muttersprache:
7. Welche Fremdsprachen kennen Sie?
   gut:
   mittelmässig:
   weniger gut/schlecht:
8. Seit wann leben Sie im Tessin?
9. Aus welchem Grund wohnen Sie da?
10. Beherrschen Sie das Italienische gut/mittelmässig/schlecht?
11. Welche Sprache benutzen Sie am Arbeitsplatz?
12. Haben Sie dadurch, dass Sie Deutsch sprechen, Vorteile am Arbeitsplatz / bei der Arbeitssuche?
13. Arbeiten Sie mit Italienischsprachigen zusammen?
14. Wenn ja, welche Sprache benutzen Sie bei der Kommunikation?
15. Verbringen Sie Ihre Freizeit mit Italienischsprachigen, wenn ja, in welcher Sprache sprechen Sie dann?
16. Welche Wörter fallen Ihnen ein, die im Italienischen auf deutsch gebraucht werden (wie zB. il zwieback)?
17. Wenn Sie sich zurückerinnern, was war Ihre erste Begegnung mit den Italienischsprachigen? Könnten Sie mir die entsprechende Situation beschreiben?
18. Welche Eigenschaften bevorzugen Sie bei den Italienischsprachigen?
19. Was verbinden Sie mit dem Wort „Identität”?
20. Könnten Sie eine Situation beschreiben, wo es ausschließlich ein Nachteil war, dass Sie eine Deutschsprachige / ein Deutschsprachiger sind?
21. Was verbinden Sie mit dem Wort „Minderheit”?
22. Glauben Sie, dass die Italienischsprachigen das Deutsche gut beherrschen müssten? Warum?
23. Wären Sie dafür, dass das Englische im Unterricht als obligatorisches Fach eingeführt wird?
24. Was meinen Sie: wie funktionieren die vier Sprachen nebeneinander in der Schweiz?
25. Welche Entwicklung erwarten Sie im Bereich der Sprachenpolitik in nächster Zeit?
26. Laut Ihrer Meinung wie kann man die Mehrsprachigkeit pflegen, damit die Sprachen nebeneinander ihre Lebendigkeit bewahren können?

Az olasz nyelvet beszélő lakosoknak feltett kérdések:

1. Sesso:
2. Età:
3. Domicilio:
4. Professione:
5. Stato civile:
6. Lingua madre:
7. Che lingue straniere conosce?
   bene:
   medio:
   poco:
8. Parla il tedesco – l'Hochdeutsch bene/medio/poco?
9. Che lingue usa al posto di lavoro?
10. Ha un vantaggio dal fatto che parla il tedesco?
11. Lavora insieme ai tedescofoni?
12. Se sì, che lingua usa per comunicare?
13. Secondo Lei quali parole nella lingua italiana vengono usate in tedesco? (p.s. il landfogto)
14. Ricordandosi del primo incontro con un parlante tedesco, potrebbe descrivermi la situazione?
15. Quale/i caratteristica/-che apprezza maggiormente in un parlante tedesco?
16. Cosa collega con la parola „identità"?
17. Potrebbe descrivermi una situazione, in cui è stato uno svantaggio che Lei è un parlante italiano?
18. Cosa collega con la parola „minoranza"?
19. Pensa che i parlanti tedeschi – che abitano in Ticino – debbano imparare bene l'italiano? Perché?
20. Lei è proprio o contro che l'inglese venga introdotto nelle scuole come materia obbligatoria? Perché?
21. Secondo Lei come funzionano le quattro lingue l'una accanto all'altra in Svizzera?
22. Che sviluppo si aspetta nel campo della politica linguistica nel futuro?
23. Secondo Lei come si può curare il plurilinguismo per poter conservare la vitalità delle lingue?
24. Pensa che in Ticino il tedesco venga usato poco/spesso/troppo? In che situazioni?
25. Secondo Lei il fatto sopracitato minaccia la vitalità dell'italiano?

6. számú melléklet

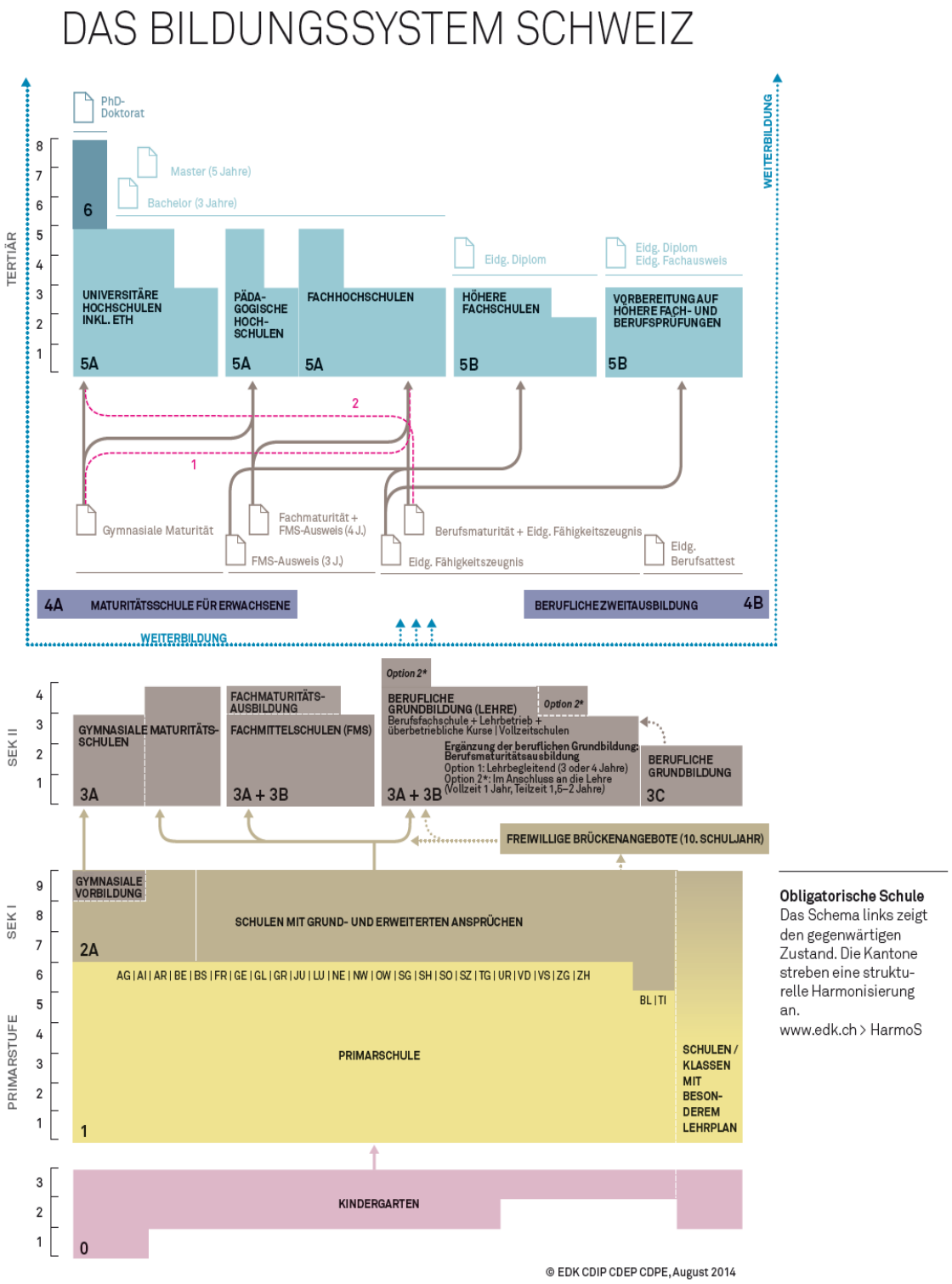

Obligatorische Schule
Das Schema links zeigt den gegenwärtigen Zustand. Die Kantone streben eine strukturelle Harmonisierung an.
www.edk.ch > HarmoS

ISCED
Bei der Darstellung wird ein Bezug hergestellt zum ISCED (International Standard Classification of Education www. uis.unesco.org).
Über ISCED erhält jede Bildungsstufe einen international definierten Code (ISCED 0 bis ISCED 6) zugeordnet. Die Bildungsstufen werden so international vergleichbar.

- ISCED 6
- ISCED 5A + 5B
- ISCED 4A + 4B
- ISCED 3A–C
- ISCED 2A
- ISCED 1
- ISCED 0

Abschluss

Passerelle 1: Gymnasiale Maturität → FH (Berufspraktikum)
Passerelle 2 : Berufsmaturität → Universitäre Hochschule (Ergänzungsprüfung)

Anzahl Jahre

7. számú melléklet

A luganói felméréshez használt kérdőív

Questionario

La prego di sottolineare o scrivere la risposta / le risposte giusta / giuste.

Nazionalità:

Lingua madre (la / le lingua / e che ha sempre parlato, dialetti compresi)**:**

Professione: professoressa / professore di italiano / tedesco / francese / inglese / di altra / e lingua / e:

Per quanti anni viene studiata / vengono studiate la lingua / le lingue insegnata / e da Lei?

Che posizione ha / hanno la / le lingua / e insegnata / e da Lei nel sistema liceale? Nel caso di due o più lingue indicare la lingua.

- la prima lingua straniera obbligatoria
- la seconda lingua straniera obbligatoria
- la prima lingua straniera scelta dallo studente
- la seconda lingua straniera scelta dallo studente
- la lingua in cui svolgono le lezioni di matematica, di storia ecc.
- altra:

Secondo Lei perché è importante imparare la / le lingua / e insegnata / e da Lei?

Come è l'atteggiamento degli allievi verso la / le lingua insegnata / e da Lei?

Che competenze possiedono gli allievi all'esame di maturità nella / e lingua / e insegnata / e da Lei?

Cosa cambierebbe Lei nella politica linguistica in Svizzera (l'ordine delle lingue nazionali / straniere nell'apprendimento; l'atteggiamento delle lingue nazionali a livello nazionale; la tutela delle lingue nazionali, ecc.)?

Alcuni riferimenti sui liceali

Il numero degli allievi alla lezione di lingua:

La composizione degli allievi secondo la lingua madre:

Le difficoltà tipiche degli allievi di madrelingua italiana durante l'apprendimento della / e lingua / e insegnata / e da Lei:

Le difficoltà tipiche degli allievi di un' altra madrelingua durante l'apprendimento della / e lingua / e insegnata / e da Lei:

Il / i titolo / i del libro con l'aiuto del quale insegna Lei:

Quando e dove possono usare gli allievi la lingua / e insegnata / e da Lei
in Ticino?
in Svizzera?

Quali sono le lingue che preferiscono in generale gli allievi? Per quale motivo?

Cosa pensa Lei…

Come potrebbe caratterizzare la situazione linguistica in generale in Ticino?

Lei ritiene minacciata la lingua italiana dalle altre lingue (dalle quali?) in Ticino? Perché sì o no?

Che ruolo ha la lingua nell'identità dei parlanti italiani in Ticino?

Lei personalmente che contatto ha con i parlanti tedeschi? Come li valuta (carattere, il loro atteggiamento verso i parlanti italiani, ecc.)?

Secondo Lei l'inglese può assumere il ruolo della *lingua franca* in Svizzera? Perché sì o no?

8. számú melléklet

A zürichi felméréshez használt kérdőív

Fragen an FremdsprachlehrerInnen im Kanton Zürich

Angaben zur Lehrperson

1. Welches ist Ihre Staatsangehörigkeit?
2. Welches ist Ihre Muttersprache?
3. Welche Fächer unterrichten Sie?
4. Warum ist es Ihrer Meinung nach wichtig, die von Ihnen unterrichtete/n Sprache/n zu erlernen?
5. Denken Sie, dass das Italienische in der Schweiz eine gefährdete Sprache ist?
6. Kann das Englische in der Schweiz die Rolle einer Vermittlungssprache aufnehmen?
7. Was würden Sie an der schweizerischen Sprachenpolitik ändern?

Angaben zum Sprachunterricht

8. Wie viele Jahre wird / werden die von Ihnen gelehrte/n Sprache/n unterrichtet?
9. Wie viele Wochenstunden wird / werden die von Ihnen gelehrte/n Sprache/n unterrichtet?
10. Welche Lehrmittel verwenden Sie?
11. Wie viele SchülerInnen sind in den von Ihnen unterrichteten Klassen?

Angaben zu den SchülerInnen

12. Welches sind die Hauptschwierigkeiten der SchülerInnen beim Erlernen der von Ihnen unterrichteten Sprache/n?
13. Welche Kompetenzen erreichen die Schüler an der Maturitätsprüfung in der/den von Ihnen unterrichteten Sprache/n?
14. Wann und wo können die Schüler die von Ihnen unterrichtete/n Sprache/n verwenden?
15. Welche Einstellung haben die SchülerInnen zu der/den von Ihnen unterrichtete/n Sprachen?
16. Welche Sprachen mögen die Schüler im allgemeinen? Was meinen Sie, warum?

Német nyelvű összefoglaló

Zusammenfassung auf Deutsch

Sprachen- und Sprachunterrichtspolitik in der mehrsprachigen Schweiz – unter besonderer Berücksichtigung der Lage und der Rolle der italienischen Sprache

1. Das Thema und das Ziel der Dissertation

Das Ziel dieser Dissertation ist die Sprachen- und Sprachunterrichtspolitik der im Laufe der Geschichte mehrsprachig, unter gesellschaftlichem Gesichtspunkt multikulturell gewordenen Schweiz, unter besonderer Berücksichtigung der Lage und der Rolle des Italienischen.

Die Schweiz wird als der Bund der deutsch-, französisch-, italienisch- und rätoromanischsprachigen Kantone betrachtet, die in eigenen Angelegenheiten über Autonomie verfügen. Die Lebensanschauung, das Staatssystem können nicht ohne die Untersuchung der sprachlichen Lage verstanden werden. Der in der Bundesverfassung der Schweiz festgelegte theoretische Rahmen der Existenz der vier Sprachen führt zu der Frage, wie die Sprachen in Wirklichkeit mit-/nebeneinander leben, wie die Sprachenpolitik die Lage und die Rolle der nationalen und der anderen Sprachen gestaltet. In meiner Dissertation untersuche ich einige Fragen der schweizerischen Sprachpolitik und der neuen Sprachunterrichtsstrategie; im Mittelpunkt der Untersuchung stehen die Lage und die Rolle des Italienischen umso mehr, da in der in Ungarn erschienenen Fachliteratur meistens die Diglossie der Deutschschweiz untersucht wird und über die Spach- und Sprachunterrichtspolitik der italienischen Schweiz bisher bei uns in keiner Form eine Studie veröffentlicht wurde.

Die einzigartige sprachpolitische Lage der Schweiz wird durch die in der Bundesverfassung verankerte Viersprachigkeit gesichert: das Deutsche, das Französische, das Italienische und das Rätoromanische sind Nationalsprachen; daneben sind das Deutsche, das Französische und das Italienische auch als Amtssprachen anerkannt, das Rätoromanische hingegen wird nur im inneren Verkehr als Amtssprache betrachtet (vgl. Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft). Die institutionell viersprachige Schweiz wurde infolge der immer größeren Zahl der

Einwanderer vielsprachig, deswegen wurde in meiner Arbeit großer Wert auf den sprachlichen Integrationsprozess der Einwanderer gelegt.

Die Dreieinheit von Bundesverfassung – Sprachgesetz – Sprachverordnung sichert die Verteidigung der Nationalsprachen, andererseits betont sie die Wichtigkeit der Maßnahmen zum Bestand des Italienischen und des Rätoromanischen. Die neue Sprachunterrichtsstrategie machte das Lernen des Englischen neben zwei Nationalsprachen (Muttersprache und eine weitere Nationalsprache) zum Grundlagenfach in der obligatorischen Schulzeit (vgl. Bundesgesetz über die Landessprachen und die Verständigung zwischen den Sprachgemeinschaften, HarmoS-Konkordat). Infolgedessen hat sich die Lage der Nationalsprachen im Unterricht auf Bundesebene verändert.

Das Italienische funktioniert als Amtssprache des italienischsprachigen Kantons Tessin. Es fragt sich, ob sich das in der Schweiz gebrauchte Italienisch von der Standardsprache in Italien unterscheidet (wenn ja, dann worin), sowie ob das Italienische seine Kompetenz erfüllen kann und über welches Prestige es bei den Muttersprachlern und den eine andere Amtssprache Sprechenden verfügt.

Die Dissertation basiert auf folgenden Hypothesen:

- für Mitglieder einer in der Minderheit lebenden schweizerischen Volksgruppe ist die sprachliche Integration (d.h. neben den Kenntnissen der Amtssprache des Kantons auch die Pflege der eigenen Sprache und Kultur der Heimat) ein natürlicher Prozess. Aber es besteht für sie ein Unterschied in der Wertschätzung der eigenen und der fremden Sprache;

- das in der Schweiz gebrauchte helvetische Italienisch kann als selbständige Varietät betrachtet werden, was die plurizentrische Lage des Italienischen bestätigt, denn durch das jahrhundertelange Zusammenleben mit anderen Sprachen und Kulturen unterscheidet es sich von den anderen italienischen Varietäten in der Weise, dass es mit den besonderen Charakterzügen des Helvetismus ausgestattet ist;

- die SchülerInnen können das Italienische auch ausserhalb des Kantons Tessin als Wahlfach (frei gewählte Nationalsprache) lernen, was, laut meiner Vermutung, seine Erhaltung und seinen langfristigen Gebrauch auf Bundesebene ermöglicht;

- der zunehmende Gebrauch der englischen Sprache führt zu einer Schwächung der Position und des Prestiges des Italienischen und des Rätoromanischen, hierin sehen manche eine Bestätigung für Nachteile aufgrund der Globalisierung.

2. Die Forschungsmethode und der Platz der Dissertation im System der Sprachwissenschaft

In der Natur der einzelnen Kapitel liegt die Anwendung von verschiedenen Forschungs- und Untersuchungsmethoden: es wurden Gesetze, Verordnungen gelesen; Statistiken analysiert; Fragebögen zusammengestellt und für die Theorie die italienisch-, deutsch- und ungarischsprachige Fachliteratur studiert.

Mittels eines Fragebogens wurden die gegenseitige Beziehung der italienisch- und der deutschsprachigen Sprachgemeinschaft in Ascona und der aktuelle Sprachunterricht in Lugano und Zürich gemessen. Auch die Darstellung des Wortschatzes der helvetischen Varietät des Italienischen wurde mit eigener Datensammlung vervollständigt. Die Untersuchung in Ascona stellt die gegenseitige Meinung der italienischen und der deutschen Muttersprachler, das Verhältnis zwischen diesen zwei Sprachen, die Beziehung zwischen den zwei Sprachgemeinschaften in den Mittelpunkt, die an einem Luganer und zwei Zürcher Gymnasien gemachte Untersuchung hingegen gewährt Einblick in die Praxis des gymnasialen Sprach- und Fremdsprachenunterrichtes. Bei der Auswahl der Einrichtungen spielten zwei Fragen eine Rolle: welcher Direktor im Tessin stimmt dem Ausfüllen des Fragebogens zu, denn an allen Tessiner Gymnasien ist Italienisch die Unterrichtssprache und an allen werden andere Fremdsprachen (weitere Nationalsprachen inbegriffen unterrichtet); sowie an welchem Zürcher Gymnasium gibt es Italienischunterricht. Das Ziel der Untersuchung war mir ein Bild davon zu machen, welche Rolle welche Fremdsprachen (nationale und nicht nationale Sprachen) beim Lernprozess der SchülerInnen spielen, beziehungsweiese wie die Einstellung der SchülerInnen im Tessin zu ihrer Muttersprache, also zum Italienischen ist.

Nach der Vorstellung des rechtlichen Hintergrundes und der Analyse der Sekundärliteratur wird der Unterricht der Kinder der eingewanderten Familien laut Kontaktaufnahme mit zwei Institutionen vorgetragen.

Die Dissertation ist interdisziplinär; gehört zur angewandten Linguistik, denn die betonten Elemente unter den linguistischen Fragen sind die Mehrsprachigkeit, die Sprachenpolitik und der Fremdsprachenunterricht. Die theoretischen Kapitel basieren sich vor allem auf die soziale-linguistische Bereiche so wie (diachronische) Soziolinguistik (die Sprachgebiete der Schweiz; die Tessiner Identität), Sprachen- und Sprachunterrichtspolitik (die Mehrsprachigkeit der Schweiz; Bildungspolitik und Sprachunterricht; die traditionellen Nationalsprachen und das Englische). Bei der

Vorstellung der schweizerischen Varietät des Italienischen und deren sprachlichen Umgebung spielt neben der Dialektologie auch die Areallinguistik eine wichtige Rolle. Und die Untersuchungen folgten den in den gesellschaftswissenschaftlichen Forschungen üblichen Methoden, wie die Datensammlung in Form von schriftlicher Befragung, mit selbst auszufüllenden Fragebögen.

3. Der Aufbau und der Inhalt der Dissertation

Die Doktorarbeit besteht aus 8 Kapiteln: einer Einführung, 6 Kapiteln mit einem Fazit, einer deutschsprachigen Zusammenfassung, sowie Anlagen und Bibliographie.

3.1. Einführung

Im ersten Kapitel werden die Frage der Plurizentralität, die sprachliche Verteilung der Bevölkerung der Schweiz, die Hypothesen, die Arbeitsmethoden und die Quellen der Doktorarbeit dargestellt.

Da die Sprachgrenzen nicht immer mit Staatsgrenzen deckungsgleich sind, kann eine Sprache in mehreren Staaten als Amtssprache anerkannt werden. Dafür ist das Deutsche ein Beispiel, das als regionale Amtssprache, als einzige Amtssprache, oder – wie das der Fall der Schweiz zeigt – als Co-Amtssprache mit einer anderen Sprache sein kann (Knipf-Komlósi-Rada-Bernáth 2006: 12). Heute bildet der Bund von siebzehn deutschsprachigen, vier französischsprachigen, einem italienischsprachigen, drei zweisprachigen und einem dreisprachigen Kanton die mit der Verfassung von 1848 zum Bundesstaat gewordene Schweizerische Eidgenossenschaft (Juhász 2010). In Bezug auf die Sprachverteilung der Wohnbevölkerung – wie das schon bei der Sprachverteilung der Kantone zu sehen ist – (als Grundlage wird die seit 2010 gültige Volkszählungsmethode angenommen) ist Deutsch die dominierende Sprache (64,9 %), gefolgt vom Französischen (22,6 %), dem Italienischen (8,3 %), und dem Rätoromanischen (0,5 %). Neben den Nationalsprachen sind aber die Sprecher von nicht Nationalsprachen in immer größerer Zahl anwesend (21 %) (*Sprachen, Religionen – Daten, Indikatoren*). Das Gesamtergebnis von mehr als 100 % wird damit erklärt, dass die seit mindestens zwölf Monaten in der Schweiz lebende ständige Wohnbevölkerung über 15 in der neuen Volkszählung mehrere Hauptsprachen (maximal drei pro Kopf) angeben können.

Aus dieser Sprachsituation haben sich die Fragen ergeben, laut denen die Hypothesen verfasst wurden. Aus der Fachliteratur hebe ich die Studie / Sammlung *Helvetismen* von László Ódor (2010) hervor, die typisch helvetische Ausdrücke (wie Polizeimann) enthält und die mir für das Kapitel über die helvetische Varietät des Italienischen viele Ideen zur Sammlung und Analyse von italienischen Ausdrücken gegeben hat. Die Besonderheiten des Wortschatzes des Regionalitalienischen im Tessin wurden aufgrund des Werkes *Lingua matrigna: italiano e dialetto nella Svizzera italiana* (1980) von Sandro Bianconi mit in anderen Studien von anderen Linguisten verglichen (unter anderem auch mit den in *La terza lingua. Aspetti dell'italiano in Svizzera agli inizi del terzo millennio* Vol. I. von Bruno Moretti (2004) beschriebenen Besonderheiten).

3.2. Zwei- und Mehrsprachigkeit

Das zweite Kapitel beschäftigt sich mit dem Begriff und den verschiedenen Definitionen der individuellen und kollektiven Zweisprachigkeit. Für die beste Definition des Bilinguismus halte ich – genau wie Csilla Bartha (1999) – die von Grosjean. Für ihn ist nicht das Niveau der Sprachkenntnisse, sondern die Häufigkeit und die Notwendigkeit des Sprachgebrauchs von Bedeutung. Im schweizerischen Kontext sind andererseits die Begriffe wie Diglossie, mediale Diglossie (Ammon 1995), und, infolge des Gebrauches des Englischen in immer mehr Bereichen, Lingua franca (Verkehrssprache) (Wardhaugh 1995) hervorzuheben. In einem eigenen Unterabschnitt wird die bildungspolitische Terminologie erklärt, um den Inhalt der im schweizerischen mehrsprachigen Verhältnis verwendeten Begriffe *Fremdsprache, Unterrichtssprache, Zweitsprache* zu verstehen. In den Dokumenten über den Sprachenunterricht bezieht der Begriff Fremdsprache in vielen Fällen auch die anderen Nationalsprachen außer Muttersprache ein. Die neue Strategie für den Sprachenunterricht versteht aber unter Fremdsprachenunterricht den Unterricht einer Nationalsprache und des Englischen als internationale Sprache. In Hinsicht auf die Migrantenkinder mit anderer Muttersprache als der Sprache des Kantons ist die offizielle Sprache des Kantons die Zweitsprache. Diese Sprache wird für sie zur Alltagssprache und dadurch weicht ihr Erlernen von dem konventionellen Fremdsprachenlernen ab (Szépe 1991).

3.3. Die schweizerische Mehrsprachigkeit

Das dritte Kapitel blickt auf die Entstehung der Mehrsprachigkeit der Schweiz zurück, denn die heutige sprachliche Situation der Bevölkerung, das Verhältnis der Nationalsprachen zueinander sind während langer Jahrhunderte entstanden. Nach der Darstellung der Angaben über die Zusammensetzung und den Sprachgebrauch der Bevölkerung der heutigen Schweiz bildet die Auslegung des Begriffes *Nation* einen wichtigen Teil im Kapitel. Die Schweiz ist ein vielnationaler Staat, wo sich die italienischsprechenden Schweizer nicht zur italienischen Nation gehörend, die französischsprechenden Schweizer nicht zur französichen Nation gehörend und die deutschsprechenden Schweizer nicht zur deutschen Nation gehörend fühlen.

Die Schweiz wird oft als Willensnation bezeichnet. Die Bezeichnung weist laut Definition von László Ódor (2005: 153) darauf hin, dass der Staat aus dem Interesse von verschiedenen Volksgruppen zur gemeinsamen Staatsgründung enstand, in dem die klassischen Elemente wie gemeinsame Abstammung, gemeinsame Sprache, gemeinsamer historischer Hintergrund, Traditionen durch das Willen einer gemeinsamen Staatsgründung ersetzt wurden, und die aufgezählten Elemente eine sekundäre Rolle erfüllten. Die zusammenhaltende Kraft ist heute noch der Respekt vor der Verschiedenheit der anderen. Die Demokratie und der Föderalismus schaffen dafür die politische Grundlage. Iso Camartin (1998: 54-57) betrachtet dieses politische Wollen als Leitgedanken der Nation, unter dessen Zeichen – trotz verschiedener kultureller Gegebenheiten – der aus verschiedenen kulturellen Regionen bestehende schweizerische Staat Mitte des XIX. Jahrhundertes entstand und auch heute gut funktioniert.

Im schweizerischen Kontext bedeutet also die Nation die Einheit der Kantone. In dem aus dem gemeinsamen Willen der auf dem gleichen Gebiet siedelnder Völker entstandenen schweizerischen Staat setzt die Bundesverfassung den nationalen bzw. amtlichen Status der Sprachen der vier Sprachgemeinschaften fest, obwohl das Rätoromanische diese letztere Position nur zum Teil besitzt. Der Artikel 70. betont die Unterstützung des Bundes zur Förderung der Auferhaltung und Verwendung der rätoromanischen und der italienischen Sprache. In diesem Zusammenhang werden das Bundesgesetz über die Landessprachen und die Verständigung zwischen den Sprachgemeinschaften vom 5. Oktober 2007, die am 4. Juni 2004 ratifizierte Verordnung über die Landessprachen und die Verständigung zwischen den Sprachgemeinschaften (beide enthalten weitere Präzisierungen über die Förderung zur Verwendung und

Aufrechterhaltung der Nationalsprachen), bzw. die auch von der Schweiz ratifizierte Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen (Ratifikation am 23. Dezember 1997, in Kraft getreten am 1. April 1998) und das Rahmenübereinkommen zum Schutz nationaler Minderheiten (Ratifikation am 21. Oktober 1998, Inkrafttreten am 1. Februar 1999) analysiert. Die Charta garantiert die Verteidigung des Rätoromanischen und des Italienischen in Einklang mit dem Sprachgesetz und der Sprachverordnung, laut des Rahmenübereinkommens (das selbe definiert den Begriff der nationalen Minderheiten nicht, sondern es überlässt die Definition den einzelnen Staaten) versteht die Schweiz unter nationaler Minderheiten „…*Gruppen von Personen, die dem Rest der Bevölkerung des Landes oder eines Kantons zahlenmässig unterlegen sind, die schweizerische Staatsangehörigkeit besitzen, seit langem bestehende, feste und dauerhafte Bindungen zur Schweiz pflegen und von dem Willen beseelt sind, zusammen das zu bewahren, was ihre gemeinsame Identität ausmacht, insbesondere ihre Kultur, ihre Traditionen, ihre Religion oder ihre Sprache*"[211] Der Schutz betrifft auch die Fahrenden und die jüdische Gemeinschaft.

Im Sinne beider internationalen Verträge hat die Schweiz eine Berichtspflicht in Hinsicht auf die Verwirklichung der im Vertrag festgelegten Pflichten. Der das letzte Mal am 25. Januar 2012 vom Bundesrat angenommene, laut des Rahmenübereinkommens in zweijährige Perioden geteilte Bericht hebt die positiven Auswirkungen des neuen Sprachgesetzes auf die Sprachminderheiten hervor, denn es wurden neue Initiativen hauptsächlich im Bildungsbereich und in der Mehrsprachigkeitsforschung ergriffen. Bezüglich der Charta ist der alle drei Jahre von der Expertenkommission angefertigte Bericht als Kontrolle anzusehen. Am 30. November 2012 wurde der fünfte Bericht der Schweiz präsentiert, der eine ausführliche Erklärung über die aktuelle sprachpolitische Lage, die Unterstützungsformen der rätoromanischen und der italienischen Minderheiten, die Maßnahmen zur Förderung ihrer Sprachen sowie die Veränderungen seit dem vorherigen Bericht darlegt.[212] Als Ergebnis der Analyse dieser Dokumente war festzustellen, dass die von der Schweiz übernommenen Pflichten im Einklang mit den in der Bundesverfassung, im Sprachgesetz, in der Sprachverordnung und in den Verfassungen der Kantone formulierten Zielsetzungen stehen. Der Staat sichert den rechtlichen Hintergrund zur

[211] Schutz nationaler Minderheiten. In: http://www.edi.admin.ch/frb/00497/00498/01456/index.html?lang=de
[212] Fünfter Bericht der Schweiz In: http://www.bak.admin.ch/kulturschaffen/04245/04246/04248/index.html?lang=de

Mehrsprachigkeitspolitik. Die italienische und die rätoromanische Gemeinschaften gelten als nationale Minderheiten, und die Erfüllung der Pflichten ist bezüglich von diesen zwei Sprachen gesichert.

Folglich ist das Hauptuntersuchungsthema des Kapitels der Status des Italienischen und des Rätoromanischen im Zusammenhang mit der Bundesverfassung, mit den Gesetzen und mit den Verordnungen auf nationaler Ebene und den internationalen Abkommen.

Ein weiteres Untersuchungsgebiet der Sprachenpolitik ist die sprachliche Integration der Einwanderer. Das Ziel der Integration ist das Zusammenleben der einheimischen und der ausländischen Bevölkerung, was gegenseitige Toleranz und die Berücksichtigung der Grundwerte der Verfassung voraussetzt. Das Kapitel befasst sich mit der Stellungnahme der Kantone zu den Sprachen, mit dem rechtlichen Hintergrund über die Rechtsstellung der Ausländer, aufgrund deren die sprachliche Integration der Migrantenkinder im Kapitel über Sprachenunterrichtspolitik vorgestellt wird.

3.4. Die Sprache als Hauptsymbol der Identität

Eine Sprache nimmt ihren eigenen Charakter durch ihre Umgebung auf und alle Personen, die die Sprache des angegebenen Territoriums nicht beherrschen, sind nicht in der Lage sich in die Gemeinschaft zu integrieren. Während der getrennten Entwicklung haben die schweizerischen Sprachregionen eigene kulturelle Charakterzüge angenommen, die sich auch in der Sprache zeigen. Das Ziel des vierten Kapitels ist es, außer der Vorstellung der vier Sprachgebiete, darzulegen, wie sich die Integration des italienischsprachigen Kantons Tessin und die Identifikation dessen Bevölkerung mit den Schweizern vollzogen haben. Das Verhältnis der Einwohner des Kantons zu anderen (hauptsächlich der schweizerdeutschen) Sprachgemeinschaften ist das Thema von vielen Forschungsarbeiten gewesen, die in meiner Dissertation, vor allem als die Vorgeschichte zu meinen eigenen Forschungen, vorgetragen und ausgewertet werden (vgl. Chini 1989, Ratti-Ceschi-Bianconi 1990, Crost-Pedrazzini-Schmitt 1994). Nach dem Vergleich der Ergebnisse werden die Ergebnisse meiner Untersuchung zu sprachlicher Emotionalität in Ascona dargestellt. Eines der Hauptthemen bildet die Bestimmung der Begriffe Identität und Minderheit bezogen auf die italienischen und die deutschen Sprachgemeinschaften. Laut der Mehrheit der Befragten, unabhängig von deren Muttersprache, ist das wichtigste Mittel der Anpassung das Erlernen der Ortssprache; gleichzeitig wurde es

offensichtlich, dass die Italienischsprachigen das Vorhandensein der dominierenden deutschen Sprache im Leben des Kantons befürchten; sie denken, dass das Italienische seine Stellung und sein Prestige verliert.

3.5. Die italienische Sprachvarietät in der Schweiz und ihre Sprachumgebung

Das Tessin ist der einzige, völlig italienischsprachige helvetische Kanton und innerhalb seiner Grenzen wird das Italienische als Sprache der Kommunikation, der Verwaltung und des Unterrichtes verwendet. Als Teil der Schweiz steht er auf gesellschaftlicher, politischer, kultureller und geographischer Ebene in enger Verbindung mit den deutschen, den französischen und den rätoromanischen Gebieten. Deswegen zeigt die gesprochene Sprachvarietät des Italienischen Abweichungen von der Standardsprache in Italien. Das Ziel des fünften Kapitels, das der zweiten Hypothese zugrunde liegt, ist die Vorstellung des Regionalitalienischen im Tessin und der helvetischen Sprachvarietät des Italienischen laut Berrutos Definition (vgl. Berruto 1984). In diesem Kapitel werden die Sprachkenntnisse und der Sprachgebrauch der Befragten des erwähnten Fragebogens zusammengefasst, aufgrund deren festzustellen ist, dass die Mehrheit der italienischsprachigen Befragten mehrere Fremdsprachen (und auf höherem Sprachniveau) als die Deutschsprachigen sprechen. Das kann damit begründet werden, dass sie mit dem Italienischen nur innerhalb des Kantons Tessin zur Geltung kommen können; auf Bundesebene brauchen sie unbedingt die Kenntnisse der dominierenden deutschen (in Praxis des Schweizerdeutschen) oder der französichen Sprache. Damit kann auch die sprachunterrichtspolitische Eigenart erklärt werden, laut deren die Tessiner Schüler während der obligatorischen Schulzeit nicht nur eine, sondern zwei Nationalsprachen ausser ihrer Muttersprache und dem Englischen lernen.

Auf das Tessiner Regionalitalienische hatte ausser dem lombardischen Dialekt auch die Helvetisierung des Territoriums, d. h. eine immer stärkere Integration in die helvetische Föderation, eine große Auswirkung. Als Folge erschienen die sprachlichen Besonderheiten ausser morphologischen und syntaktischen Eigenarten in Form von Lehn- und Fremdwörtern (vgl. Bianconi 1986: 117-128). Petralli (1990: 137-140) unterscheidet folgende Kategorien aus dem Standpunkt der Herkunft des Wortschatzes (die Beispiele folgen die Reihenfolge Regionalitalienisch – Standarditalienisch): Wörter lombardischer Herkunft (*a sbalzo – alla leggera*), französischer Herkunft (*suggestione – suggerimento*), deutscher Herkunft (*piano – rilievo, mappa*), Helvetismen (*azione –*

sconto), internationale Wörter (*pullover – maglione*), bürokratisch-regional (*attinenza – origine*), selbständige, lokale Wortbildungen (*forbicicchio – sforbiciata*). Die Aufteilung von Petralli zeigt, dass das lombardische Dialekt eine Wirkung auf die Tessiner Regionalsprache ausübt. Infolge der geographischen Lage der Italienischen Schweiz und ihrer Beziehung mit dem norditalienischen Gebiet unterscheidet Lurati drei große Gruppen (vgl. Lurati 1976: 45-46): den Dialekt in Bezug auf die in den Bergen / Alpen gesprochene Varietät, den auf die in den Voralpen gesprochene Varietät und den auf die lombardische, in Como gesprochene Form. In der Dissertation wird die Wirkung des Dialektes auf die gesprochene Sprache an Beispielen von Berruto (1980), Bianconi (1980), Lurati (1989, 1992) és Petralli (1990) demonstriert (wie in der Reihenfolge Regionalitalienisch – Standarditalienisch *fuoco – famiglia*) und erklärt. Petralli (vgl. Petralli 1990: 141) macht eine weitere Aufteilung, laut deren der Kontakt zwischen der regionalen Varietät und dem Standarditalienischen in absolute, formelle, semantische und sog. soziolinguistische tessinische Ausdrücke aufgeteilt werden können. Berruto (1980: 24-40) ordnet den Wortschatz des Tessiner Regionalitalienischen in folgende Kategorien ein (die Beispiele folgen die Reihenfolge Regionalitalienisch – Standarditalienisch): Lehn- und Fremdwörter französischer oder deutscher Herkunft (*mersi/mersì – grazie*), Lehnwörter dialektaler Herkunft (*giambone – prosciutto*), wahre Tessiner Ausdrücke (*pretorio – pretura*), Fachsprache (*lodevole – egregio*), föderales oder helvetisches Italienisch (*treno ritardato – treno in ritardo*), Partikularismen (*sedime – insediamento, area occupata*), Jargon und Jugendsprache (*gnecco – abulico, apatico*), Phraseologismen und eigenartige Sprachwendungen ((*a dipendenza di – a causa di, in relazione a*). Von den aufgezählten Kategorien wird der Wirkung des Schweizerhochdeutschen auf die Tessiner Regionalvarietät ein Unterkapitel gewidmet (vgl. Antonini – Vassere 1990: 138-140, Berruto – Burger 1985: 60-66, Spiess 1992: 632-639). Die in der Doktorarbeit nach Anwendungsgebieten, auf morphosyntaktischer Ebene und auf Ebene des Wortschatzes erwähnten Beispiele (die Beispiele folgen die Reihenfolge Deutsch – Regionalitalienisch – Standarditalienisch) wie *Gottesdienst – servizio divino – servizio religioso, Schiessplatz – piazza di tiro – poligono di tiro* oder *Zwieback – Zwieback – fette biscottate* zeigen, dass die Wortübernahme in zahlreichen Lebensbereichen erfolgt, aber deren Größe unterschiedlich ist. Der einfachste Fall ist, wenn die Regionalvarietät einen Ausdruck ohne Änderung übernimmt. Ein Teil der Ausdrücke von Regional- und Standarditalienischem ähneln hier einander auch nicht.

Aus der Hinsicht der Plurizentralität der Sprachen ist es zu sehen, dass die regionale Varietät den Kriterien entspricht, wonach die diverse Umgebung, in der die Sprache lebt und benutzt wird, die Entstehung von sprachlichen Unterschiede nach sich zieht. Diese Sprachvarietät ist aber das von der Tessiner Bevölkerung, innerhalb der Kantonsgrenze verwendete Kommunikationsmittel, dem sich der Sprecher emotional angleicht.

Das andere große Themenkreis des Kapitel bilden die Helvetismen, d. h. die Gesamtheit von Termini, die die Eigentümlichkeiten des schweizerischen Lebens widerspiegeln, vor allem im rechtlichen und administrativen Bereich, die im Wortschatz der in der Schweiz verwendeten deutschen, französischen und italienischen Sprachen (das Beispiel folgt die Reihenfolge helvetisches Italienisch – Standarditalienisch – Schweizerhochdeutsch – Schweizer Französisch: *papeteria – cartoleria – Papeterie – papeterie*) zu finden sind (vgl. Spiess 1992: 636, Lurati 2000: 185-196). Antonini und Vassere (1990: 137) unterscheidet das helvetische (in der Schweiz, ausser der italinischen Kantonsgrenze entwickelte Sprache) und das föderale Italienisch (die in den Verwaltungstexten und den Übersetzungen in Bern verwendete Sprache). Auch von Bianconi werden beide Ausdrücke benutzt (1986: 126): die in der Verwaltung benutzte Varietät, deren Terminologie einen Parallelismus mit den deutschen und französichen Verwaltungsausdrücken zeigt, nennt er föderales Italienisch. Als helvetisches Italienisch bezeichnet er die Terminologie der Werbungen und der Wirtschaft. Berruto (1984: 76-77) trennt diese zwei Begriffe nicht voneinander. Unter helvetischen Italienisch versteht er die Sprache der staatlichen und anderen Einrichtungen (die Ämter in Bern, Post, Bahn, Armee) so wie der Banken, der Unternehmen in der industriellen, finanziellen und Handelsbranche. In seiner Interpretation ist diese Sprachform die offizielle schweizerische Nationalsprache, in ihrer schriftlichen und mündlichen Äußerungsform, auf dem Gebiet der Schweiz, hauptsächlich in der deutschsprachigen Schweiz, und spiegelt mit ihren Helvetismen im Vergleich zum Standarditalienisch von Italien die Eigentümlichkeiten des schweizerischen Lebens wieder. Die helvetischen Ausdrücke können in vielen Fällen ins Ungarische nicht mit einem einzigen Wort übersetzt werden, wie das auch die Beispiele meiner Sammlung, basiert auf das Werk *Helvetismen* (2005) von László Ódor, zeigen (die Beispiele folgen die Reihenfolge Schweizerhochdeutsch – helvetisches Italienisch – Ungarisch: *Zauberformel – formula magica – a szövetségi kormány arányos összetételére 1959-ben kidolgozott és elfogadott szabályok*, *Sonderweg Schweiz – via svizzera, via solitaria della Svizzera, il 'Sonderweg' svizzero – Svájc*

kialakulásának, felépítésének sajátosságait összefoglaló s ezen sajátosságok megtartásának elsődlegességét hangsúlyozó kifejezés.

An den während der Arbeit untersuchten Beispielen ist festzustellen, dass sowohl im helvetischen Italienischen als auch in der Tessiner Regionalvarietät mit dem Standarditalienischen identische, beziehungsweise davon unterschiedliche Merkmale zu finden sind. Die Kennzeichen des helvetischen Italienischen, als auf föderaler Ebene anerkannter Sprache, sind die im rechtlichen, administrativen, politischen Wortschatz (meine Untersuchung beruht darauf) verwendeten Helvetismen. Gegenüber der Regionalvarietät wird es nicht durch emotionelle Motivation, viel mehr durch eine unpersönliche, offizielle Form charakterisiert. Unter dem Gesichtspunkt der Plurizentralität unterscheide ich in dieser Weise das innerhalb der Kantonsgrenzen benutzte Standarditalienisch (Tessiner Regionalitalienisch) und das auf der Staatsebene, über den Status einer National- und Amtssprache verfügende helvetische Italienisch, als schweizerische Standardvarietät.

3.6. Unterrichtspolitik und Sprachunterricht

Neben der Sprachenpolitik bildet die Sprachunterrichtspolitik das andere Hauptthema der Dissertation. Das Ziel des Kapitels ist im Spiegel des Fremdsprachenunterrichtes einerseits die Position des Italienischen zu untersuchen, andererseits einen Einblick in den Begriff der *Heimatlichen Kultur und Sprache* der Migrantenkinder zu geben, wobei die Funktion und die Bedeutung des Italienischen hinsichtlich der sprachlichen Integration im Mittelpunkt steht.

Die Harmonisierung der Ziele der Unterrichtsstufen – dadurch die des Sprachunterrichtes – ist eine alle Kantone berührende Aufgabe. Die Umsetzung des am 14. Juni 2007 von der EDK[213] verabschiedeten und am 1. August 2009 in Kraft getretenen HarmoS-Konkordates[214] ist spätestens auf Beginn Schuljahr 2015/16 festgelegt. Die im HarmoS-Konkordat festgelegten nationalen Grundkompetenzen bestätigen, dass der Fremdsprachenunterricht den Unterricht einer von der Amtssprache des Kantons abweichenden Nationalsprache und den des Englischen bedeutet. Im sechsten Kapitel werden unter anderem diese Merkmale auf die obligatorische Schule aufs Schuljahr 2013/14 zusammengefasst, aufgrund deren es eindeutig wird, dass die

[213] EDK: die Schweizerische Konferenz der kantonalen Erziehungsdirektoren
[214] HarmoS-Konkordat: Interkantonale Vereinbarung über die Harmonisierung der obligatorischen Schule

Kantone bestrebt sind, der Harmonisierung zu entsprechen und den Beginn der Einführung der ersten bzw. der zweiten Fremdsprache zu vereinheitlichen. Andererseits zeigen sie die Benachteiligung des Italienischen und des Rätoromanischen. Was die einsprachigen Kantone betrifft, ist das Englische in 14 deutschsprachigen Kantonen die erste obligatorische Fremdsprache. In drei deutschen und dem italienischen Kanton ist das Französische; in den französischsprachigen Kantonen das Deutsche die erste obligatorische Fremdsprache. In den drei französisch-deutsch zweisprachigen Kantonen lernen die Schüler französischer Muttersprache Deutsch, die Schüler deutscher Muttersprache Französisch als erste Fremdsprache. Der dreisprachige Kanton Graubünden zeigt kein einheitliches Bild. Auf dem deutschsprachigen Gebiet lernen die Schüler ab der dritten Klasse das Italienische oder das Rätoromanische, aber diese Sprache kann schon in der ersten Klasse gewählt werden. Für die Schüler der italienischen und der rätoromanischen Gebiete ist Deutsch die erste obligatorische Fremdsprache.

Im Falle der zweiten Fremdsprache ist das Bild bunter, denn nicht alle Kantone haben bisher das vom Konkordat vorgeschriebene Modell (ab dem heutigen 3. Schuljahr die erste, dem 5. Schuljahr die zweite Fremdsprache; nach der totalen Umsetzung des Konkordates bedeuten sie das 5. und das 7. Schuljahr nach HarmoS-Zählung) eingeführt. Insgesamt ist zu sehen, dass in den einsprachigen Kantonen weder als erste noch als zweite Fremdsprache das Italienische und das Rätoromanische eingeführt wurden. In den zweisprachigen Kantonen lernen die Schüler einheitlich Englisch; die zwei erwähnten Sprachen erscheinen auf der Palette nicht. Auch im Graubünden ist das Bild homogen, d. h. unabhängig von der Amtssprache des Kantongebietes ist Englisch die obligatorische zweite Fremdsprache. Man kann sehen, in allen Kantonen, wo das Englische als erste Fremdsprache nicht eingeführt wurde, erscheint es obligatorischerweise als zweite Fremdsprache. So kommt das Prinzip *Muttersprache + eine Nationalsprache + Englisch* zur Geltung. Obwohl das Italienische als fakultative dritte Nationalsprache einen Platz belegt, wäre es im Interesse seiner Erhaltung zweckmäßig es auf der Mittelschulstufe weiterzulernen (Über die Position des Italienischen als Grundlagenfach, Freifach oder Schwerpunktfach an den Schweizer Gymnasien vgl. *Unbefriedigende Stellung des Italienischen an den Schweizer Gymnasien.*).

Es ist zu beobachten, dass das ganze schweizerische Schulsystem durch frühes Fremdsprachenlernen gekennzeichnet ist (*Frühdeutsch, Frühfranzösisch, Frühenglisch*), was auch in anderen Ländern von Europa gar kein ungewöhnliches Phänomen ist. Laut

der Daten der Eurydice beginnen die Schüler in den meisten Ländern bis zum 16. Lebensjahr (in fünf Ländern sogar bis zum 11, in weiteren sieben bis zum 12. Lebensjahr) obligatorischerweise zwei Fremdsprachen zu lernen (vgl. *Fremdsprachenunterricht in der obligatorischen Schule*). Trotz der Vorteile des frühen Sprachlernens akzeptieren nicht alle Kantone der Schweiz (Graubünden, Luzern, Uri) das neue Sprachunterrichtsmodell ohne Vorbehalte (wegen der Notwendigkeit der Lehrerfortbildung und von anderen Schulfächern, und der Berücksichtigung der Leistungen in anderen Schulfächern.

Das Schweizer Hochitalienisch als Amtssprache des Kantons Tessin ist auch die Unterrichtssprache in den Schulen des Kantons, und Tessin ist der einzige Kanton, wo das Lernen von drei Fremdsprachen (zwei Nationalsprachen und das Englische) während der obligatorischen Schule verbindlich ist. Das Angebot an Fremdsprachen wird in der gymnasialen Stufe mit weiteren Sprachen, wie Spanisch, Griechisch, Lateinisch ergänzt. Zur gymnasialen Maturität ist das Lernen von zwei Fremdsprachen obligatorisch. In diesen Prozess gewährt die Fragebogenerhebung Einblick (die Fragebögen wurden von den Sprachlehrern und Sprachlehrerinnen eines Luganeser Gymnasiums ausgefüllt). Als Ergebnis kann behauptet werden, dass das Italienische als Muttersprache als Mittel erscheint, wie die Identität zur Geltung kommt. In Hinblick auf andere Sprachen wird die positive Stellung zu einer Sprache durch deren Nutzenwert bestimmt, so dass das Englische eindeutig im Vordergrund steht.

Der zweite Teil des Fragebogens drehte sich um die sprachliche Lage im Kanton Tessin, um das Verhältnis der Befragten zu den Deutschsprachigen (dieses Motiv ist auch in der Asconaer Erhebung erschienen), um die Rolle des Englischen als (eventuelle) lingua franca in der Schweiz. Laut der Befragten, trotz des Erstarkens von Englisch, soll das Lernen von Nationalsprachen eine wichtige Rolle erfüllen, das entspricht nämlich den Traditionen des Landes, hilft bei der Annäherung der Sprachgemeinschaften zueinander und im weiteren Sinne sichert es die nationale Kohäsion des mehrsprachigen Staates.

Das Italienische erscheint außerhalb der Tessiner Kantonsgrenzen als Fremdsprache im gymnasialen Unterricht. Folgende Forschungsfragen wurden gestellt: Macht das Lernen des Italienischen dessen Erhaltung möglich? Wie beurteilen die Schüler die langfristigen Chancen des Italienischen, seinen Bestand und seinen Gebrauch? Es wurde aufgrund der Antworten von Sprachlehrern an zwei Zürcher Gymnasien analysiert, wie die Schüler zum Lernen der Sprachen – darunter auch

Italienisch als Fremdsprache – stehen. Die gemeinsamen Elemente der Forschungserhebungen an dem Luganer und zwei Zürcher Gymnasien sind, dass die Motivationsfaktoren und der institutionelle Hintergrund des Fremdsprachenlernens das Thema der Erhebungen bildeten. In den Meinungen der Lehrer waren viele gemeinsame Gedanken zu entdecken. Laut ihrer einmütigen Meinung nimmt die Bedeutung der italienischen Sprache außerhalb des italienischsprachigen Gebietes ab. Das ist damit zu erklären, dass die Schüler – unabhängig davon, in welchem Kanton sie lernen – beim Lernen motiviert sind, wenn sie dessen Sinn, Notwendigkeit fühlen. Diese Rolle wird für sie – ähnlich dem Luganer Gymnasium – von der englischen Sprache erfüllt.

Die Schweiz empfängt von Jahr zu Jahr immer mehr, nicht eine der Nationalsprachen sprechende Personen, so wurden die sprachliche Integration, das Zusammenleben der einheimischen und der ausländischen Einwohner eine der wichtigsten sprachpolitischen Fragen in den letzten Jahrzehnten. Die schweizerische Gesellschaft erwartet von den Einwanderern keine Assimilation, sondern die Integration ins schweizerische Leben, dessen erster Schritt das Erlernen der Kantonssprache ist. Laut *Empfehlungen zur Schulung fremdsprachiger Kinder* vom 24. Oktober 1991 der EDK müssen alle, in der Schweiz lebenden fremdsprachigen Kinder in die Schule integriert werden. Die sprachliche Integration schließt aber die Möglichkeit nicht aus, die Muttersprache zu bewahren und die Kultur und Bräuche des Heimatlandes zu kennen. Das wird von den HSK-Kursen[215] gefördert (vgl. Art. 4. des HarmoS-Konkordats). Die bis in die 30-er Jahre zurückgehenden Kurse halfen ursprünglich bei der Heimkehr der aus Italien und den Nachbarländern für kurze oder längere Zeit in die Schweiz gekommenen Arbeitskräfte dadurch, dass die Rückanpassung für ihre Kinder durch den Unterricht erleichtert wurde. Aber dieses Ziel hat sich mit der Zeit verändert, denn die Migranten zogen mit der Absicht einer endgültigen Niederlassung ins Land. So verfolgten die Kurse nur den Zweck, dass die Einwanderer ihr neues Leben in der Schweiz annehmbar gestalten können. Als Erstes wurde der *Rahmenlehrplan für Heimatliche Sprache und Kultur* im Kanton Zürich erarbeitet, dessen größte Bedeutung ist, dass die Ziele und die Rahmenbedingungen der Kurse das erste Mal zusammengefasst wurden (vgl. Caprez-Krompàk 2007). Im Rahmen der Kurse haben die Kinder die Möglichkeit, die in der Familie erlernte Sprache weiterzuentwickeln und ihre Kenntnisse durch die Kultur ihrer Muttersprache zu erweitern. In den Kursen werden die

[215] Kurse in heimatlicher Sprache und Kultur

interkulturellen Kompetenzen gefördert; die Kinder verbinden ihre aus der Familie gebrachten Kenntnisse und Erfahrungen mit den schweizerischen Lebenswelten. Da das alles bei der Anpassung ans schweizerische Leben hilft, ist es kein Wunder, dass laut Feststellung der Schulen, in denen die HSK-Kurse stattfinden, die einheimischen Kinder weniger Vorurteile gegenüber den Migratenkindern haben.

Laut der statistischen Daten vom August 2013 haben die Kantone Aargau, Basel-Stadt, Genf, St. Gallen, Vaud und Zürich die höchste ständige ausländische Wohnbevölkerung. Ich habe in die Praxis der HSK-Kurse dank der Leiterinnen der Basler St. Johann Primarschule und des Ungarischen Schule und Kindergarten Vereins Basel Einblick gewonnen. Das Programm der St. Johann Primarschule hilft bei der Integration mit der Förderung der Erstsprache (wie zum Beispiel Türkisch, Spanisch, Albanisch) und nimmt im Unterricht auf die Herkunftskultur Rücksicht, wo das Selbstbewusstsein und die kulturelle Identität der Schüler gesteigert werden. Der Ungarische Schule und Kindergarten Verein Basel bietet den Kindern ungarischer Muttersprache Hilfe beim Erlernen der Sprache, bei der Rechtschreibung, bei der ungarischsprachigen Kommunikation und bei dem Kennenlernen der ungarischen Kultur.

Im Kanton Tessin werden die Pflichten und die Möglichkeiten der nicht italienischsprachigen Schüler durch das Schulgesetz (*5.1.1.1 Legge della scuola*) vom 1. Februar 1990 und das sog. *5.1.2.3 Regolamento sui corsi di lingua italiana e le attività d'integrazione* festgelegt. Im Kanton gehen die Meinungen über die Beurteilung der Notwendigkeit der HSK-Kurse auseinander. Laut einigen Meinungen – es geht um einen italienischsprachigen Kanton – müssen mit allen Mitteln die Kompetenzen in italienischer Sprache gestärkt werden; laut anderen Meinungen hilft die Wertschätzung der Kultur des Heimatlandes bei der Integration; mehrere meinen hingegen, dass die Kinder ihre Muttersprachkenntnisse bewahren sollen, deren Sphäre unbedingt die Familie sein soll (vgl. Allemann-Ghionda 1999). In der ganzen Schweiz gibt es eine große Nachfrage nach HSK-Kursen in Italienisch, von den Nachkommen der italienischsprachigen Migranten (vgl. Jirát 2012).

Zusammenfassend ist festzustellen, dass die größte Änderung der letzten Jahre im schweizerischen Unterrichtswesen die Verwirklichung der neuen Strategie des Sprachunterrichtes ist. Dabei spielte die Einführung des Englischen ab der 3. bzw. der 5. Klasse der Primarschule die Hauptrolle. Bei der Änderung der Rolle der Nationalsprachen wird es ein wichtiger Faktor sein, wie sich die Menschen zum

Vordringen des Englischen stellen. Es ist außerdem festzustellen, dass parallel zur Einführung der neuen Sprachunterrichtsstrategie die Schulung der Migrantenkinder, deren Zahl ständig wächst, eine große Aufgabe für das Unterrichtswesen sein wird.

3.7. Die traditionellen schweizerischen Nationalsprachen und das Englische

Die Rolle des Englischen als Zweitsprache Nummer 1. innerhalb der Europäischen Union ist in der Erhebung *Attitudes towards multilingualism* der Europäischen Kommission aus dem Jahre 2012, die das Fremdsprachenlernen der EU-Bürger untersuchte, bestätigt worden. Die Angaben stützen die Behauptung von Abram de Swaan. Er sagte, man lerne Sprachen von unten nach oben: man lerne lieber Sprachen, denen ein höherer Wert beigemessen wird. Somit gäbe es eine hierarchische Struktur des globalen Sprachsystems (Swaan 2004: 15). Die erste Stelle besetzt zur Zeit das Englische. Die Aussage ist auch – dank vor allem der Änderung der wirtschaftlichen Umstände – in der Schweiz bemerkbar. Da Sprachen in erster Linie in der Schule gelernt werden, hat die Einführung des Englischen auf jeden Fall eine Auswirkung auf den Unterricht der Nationalsprachen. Die im Unterkapitel 3.6. geschriebenen Faktoren zeigen, die unbestrittene Bedeutung des Englischen auch die Schweiz dazu gezwungen hat, ihr Sprachunterrichtssystem zu ändern und sich damit Europa und der Welt zu öffnen, indem sie das Lernen des Englischen auf Landesebene zum Grundlagenfach gemacht hat. Beeinflusst diese Änderung die Kohäsion der vier Nationalsprachen? Ist es ein Wiederspruch, wenn das Lernen einer fünften Sprache, des Englischen, obligatorisch wird, während das Land nach der Kohäsion der vier Nationalsprachen des Landes strebt? Das Ziel des letzten Kapitels der Dissertation ist die Rolle des Englischen in der Schweiz vorzustellen. Die Studie von Urs Dürmüller zeigt (vgl. Dürmüller 1995), dass die Ausbreitung des Englischen in den neunziger Jahren beginnt. Abram de Swaan fasst in sieben Punkten zusammen, wie ein Staat seine offizielle(n) Sprache(n) schützt (vgl. de Swaan 2004). Meine Frage war: wenn diese Bedingungen in der Schweiz herrschen, kann man dann sagen, dass das Englische die Kohäsion der Nationalsprachen gefährdet? Zwei Faktoren – seine Dominanz neben der deutschen Sprache in der Wirtschaft, und die Tatsache, dass der Staat selbst das frühe Lernen des Englischen fördert – stellen die Frage, welchen Einfluss das Englische langfristig auf die heutige sprachliche Situation hat? Die ersten negativen Zeichen in Hinsicht auf das Lernen und den Gebrauch des Rätoromanischen und des Italienischen zeigen sich schon jetzt, deren Beispiel die im

Unterkapitel 3.6. beschriebene Fremdsprachunterrichtsstrategie ist. Die vom Arbeitsmarkt angebotenen Möglichkeiten, die internationale Mobilität der Studierenden an den Universitäten regen die jüngere Generation vermutlich dazu an, das Lernen des Englischen gegenüber einer zweiten Nationalsprache in den Vordergrund zu stellen.

4. Zusammenfassung

Das Ziel der Dissertation war die Sprachen- und Sprachunterrichtspolitik der mehrsprachigen Schweiz zu untersuchen und vorzustellen, wobei die Rolle des Italienischen im Vordergrund stand. Als Ausgangspunkt diente die Mehrsprachigkeit als ideelle Grundlage des Staates. Die Dissertation weist darauf hin, dass von Gesichtspunkt des Italienischen und des Rätoromanischen her das schweizerische Modell offene Fragen hat. Die gesetzlichen Grundlagen für die Erhaltung und Pflege der nationalen Kohäsion sehen in der Praxis ein Gleichgewicht der Sprachen vor. Es scheint so, dass die Schweiz die Beibehaltung der Mehrsprachigkeit zu erreichen versucht, deren Voraussetzung allerdings stetige Reformen sind, und dies dem Willen des Volkes entsprechen muss.

Die Hypothesen der Dissertation wurden zum Teil bestätigt.

Nach der Bundesverfassung bestimmen die Kantone ihre Amtssprache, wodurch das Sprachgebiet den Schutz der Gemeinschaft sichert, so muss der Bewohner, dessen Muttersprache nicht die Sprache des Kantons ist, die ortsübliche Sprache verwenden. In dieser Weise stellt das Territorialitätsprinzip die individuelle Zweisprachigkeit gegenüber der kollektiven Mehrsprachigkeit in den Vordergrund. Für die Sprecher, die keine Nationalsprachen sprechen, ist vorgeschrieben, sich den schweizerischen Verhältnissen anzupassen, nämlich das Erlernen der am Wohnort gesprochenen Nationalsprache. Wenn man den Sprachgebrauch der Schweizer und der Nicht-Schweizer Bürger betrachtet, zeigt sich bei den Zuwanderern mit schweizerischer Bürgerschaft eine Abnahme im Gebrauch ihrer Muttersprache. Nichtschweizer sprechen im Allgemeinen nicht eine Nationalsprache der Schweiz, und somit zeigt sich als Wirkung des Integrationsprozesses eine zwangsläufige sprachliche Integration. Im Falle der italienischen und der rätoromanischen Sprachgemeinschaften hat die deutsche Sprache auch innerhalb des eigenen Kantons eine wichtige Rolle im gesellschaftlich-kommunikativen Kontext und der Gebrauch des Deutschen erweist sich vielmal als eine zwangsmäßige Wahl, so realisiert eine Art italienisch-schweizerdeutsche Zweisprachigkeit. Außerhalb der italienischen und der rätoromanischen Kantonsgrenzen

gilt der Gebrauch des Deutschen oder des Französischen, die man schon in der Schule lernt, als natürlich. Was die erste Hypothese betrifft, ist festzustellen, dass ein Unterschied zwischen den einheimischen Minderheiten und den eingewanderten Völkergruppen im Maße der Integration besteht und der Grad der Integration ihre sprachliche Einstellung differenziert. So kann gesagt werden, die aufgestellte Hypothese wurde bestätigt.

Bei der Entstehung und Entwicklung der italienischen Sprachvarietät des Kantons Tessin spielt der lombardische Dialekt – wegen der geographischen Nähe – die größte Rolle. Zum Teil verfügt sie über einen selbständigen Wortschatz, aber es gibt zahlreiche Ausdrücke, die auch im Standarditalienischen zu finden sind. Aber es kommt oft vor, dass die in beiden Sprachvarietäten identischen Ausdrücke in verschiedener Bedeutung gebraucht werden. Außer der unterschiedlichen sprachlichen Herkunft wegen des Dialektes spielt auch die Entwicklung der Sprache in schweizerischer Umgebung beim Vorhandensein von denselben sprachlichen Ausdrücken eine große Rolle. Das jahrhundertelange Zusammenleben der schweizerischen Völker hatte eine Wechselwirkung auch auf ihre Sprachen. Das Rätoromanische steht dem schweizerischen Italienischen am nähesten, aber wegen der geographischen Nähe zum deutschen Sprachraum hat das Deutsche bis heute die größte Auswirkung auf die italienische Varietät. Dies trägt auch dazu bei, dass sich die schweizerische Varietät vom Standarditalienischen immer mehr entfernt. Das kann passieren, denn die in der Schweiz gebrauchte italienische Sprachvarietät entwickelt sich schon seit Jahrhunderten gesondert und die Wechselwirkung mit dem Schweizerhochdeutschen immer stärker wird. Das ist dadurch bewiesen, dass einige italienische Ausdrücke während der langen Zeit immer mehr voneinander abweichen, einige deutsche Ausdrücke werden hingegen ohne Änderung übernommen. Das Tessiner Regionalitalienisch enthält alle Elemente des helvetischen Italienischen, aber nicht umgekehrt. Der helvetische Wortschatz bezeugt die politische, wirtschaftliche und kulturelle Zugehörigkeit des Kantons Tessin – der Begriff dient also zur Bezeichnung des mit der Föderation und dem administrativen Bereich verbundenen Wortschatzes.

Gewisse Kapitel der Dissertation haben bewiesen, dass die Merkmale der Plurizentralität in Hinsicht auf die helvetische Sprachvarietät nach Definition von Berruto folgenderweise zur Geltung kommen: auf Staatsebene ist sie die offiziell anerkannte Sprachvarietät; alle offiziellen Texte werden ins Italienische übersetzt; im Tessin ist sie die Unterrichtssprache; ihr Wortschatz besitzt Elemente, die in Italien nicht

zu verstehen sind. Bestimmte helvetische Ausdrücke sind schon im Online-Wörterbuch zu finden (vgl. *Dizionario dell'italiano ticinese, grigionese e "federale"*). Auch schon das Wörterbuch *Lo Zingarelli 2014* (Bologna: Zanichelli) enthält Helvetismen, so sind sie kodifiziert. Die ersten zwei Merkmale stützen den Gebrauch der helvetischen Sprachvarietät im offiziellen Kontext.

Bezogen auf die Plurizentralität ist folgendes festzustellen: während das deutsche, das österreichische, das schweizerische Standarddeutsch als nationale Varietäten des Hochdeutschen zu betrachten sind (vgl. *Das Deutsche als plurizentrische Sprache – die Didaktik des Deutschen als plurizentrische Sprache*), ist die nationale Varietät des Standarditalienischen nicht nur das Standarditalienisch von Italien, sondern auch die schweizerische Standardform, das helvetische Italienisch. So ist die zweite Hypothese als stichhaltig anzusehen.

Die dritte Hypothese wurde nur zum Teil bestätigt, denn aufgrund der an drei Gymnasien durchgeführten Fragebogenerhebungen ist die Einstellung zur Sprache die größte Motivation für deren Erlernen. Die italienische Sprache wird dabei in den Hintergrund gedrängt, denn langfristig reicht es nicht, wenn sie nur als freiwilliges Fach im Unterrichtsplan erscheint. Eine wichtige Frage der Unterrichtspolitik sollte die Stärkung des Italienischen sein. Die Vitalität des Italienischen hängt davon ab, dass langfristig diese Sprache offiziell gefördert wird.

Die letzte Hypothese ist ebenfalls nur zum Teil erfüllt. Die immer stärkere Rolle des Englischen im Unterrichtswesen, in der Wirtschaft auf nationaler Ebene verdrängt das Italienische und das Rätoromanische, obwohl das Ziel des Sprachgesetzes eben die Stärkung der inneren Kohäsion ist. Ich bin der Meinung, dass auf lange Sicht die Auswirkungen dieses Prozesses bei der sprachlichen Entwicklung des Landes und im weiteren Sinne dessen kulturellen Wandlung noch nicht sichtbar sind. Es kann also keine genaue Antwort gegeben werden, welchen Einfluss das Englische auf die einzelnen Nationalsprachen, Kulturen haben wird.

Die Methoden der Dissertation können in folgenden Punkten zusammengefasst werden:

- Die Dissertation hat gezeigt, welche Faktoren die sprachpolitischen Maßnahmen der Schweiz bestimmen.
- In der Arbeit wurden die Zusammenhänge unter bestimmten nationalen und internationalen Dokumenten (Gesetz, Verordnung, Empfehlungen) vorgestellt.

- Die Doktorarbeit hat deutlich gemacht, dass die Nationalsprachen in unterschiedlichem Maße vom Staat gefördert werden.
- Es wurde der Status des Italienischen und des Rätoromanischen als Minderheitensprache definiert.
- Es wurde die Integration des italienischsprachigen Kantons an die Schweiz vorgestellt.
- Die Arbeit hat auf die Plurizentralität des Italienischen hingewiesen.
- Sie hat ein umfassendes Bild über den die Mehrsprachigkeit fördernden Sprachunterricht gegeben.
- Die Fragebogenerhebungen an dem Luganer und den zwei Zürcher Gymnasien haben uns Einblick in die Praxis des Sprachunterrichts gewährt und gezeigt, dass der Sprachunterricht mit den gleichen Problemen konfrontiert wird, zugleich sind auch nur für den bestimmten Kanton charakteristische Merkmale erkennbar.
- In der Arbeit wurde der Begriff der sprachlichen Integration dargestellt.

5. Die Nutzbarkeit der Dissertation, weitere Forschungsrichtungen

Die Dissertation behandelt ein in Ungarn unbekanntes bzw. nur oberflächlich bekanntes Thema. Die Praxis zeigt, dass ein von außen gesehen problemloses Land ständige Änderungen braucht, um den geänderten Umständen Rechnung zu tragen, was aber nicht immer nur positive Resultate zeitigt.

Das Schweizer Modell, insbesondere die HSK-Kurse, könnten in Zukunft für Ungarn von Bedeutung sein, denn aufgrund der globalisierten Bevölkerungsströme wäre es möglich, dass auch Ungarn Einwanderungsland wird.

Meine Dissertation lässt die Möglichkeit für Anschlussforschungen offen. So beabsichtige ich die genannten Themen nach der endgültigen Umsetzung der neuen Sprachunterrichtsstrategie zu analysieren. Gleichzeitig möchte ich die Sprachpraxis in der Verwaltung, und die Italienischkenntnisse deren Beamten auf Bundesebene kennen lernen. Da zudem im Jahre 2014 Erhebungen zum Thema Sprache, Religion und Kultur stattfinden, bietet sich auch die Möglichkeit, die Ergebnisse der Volkszählung zu studieren. Es wird abzuwarten sein, wie sich der Sprachgebrauch in der Schweiz bei den derartigen demographischen Daten, wie Abnahme bzw. Überalterung der einheimischen Bevölkerung bei gleichzeitiger zunehmender Einwanderung entwickeln wird.

Irodalomjegyzék

A. Jászó Anna – Bódi Zoltán (szerk.) 2002. *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Ahokas, Carmela 2003. *Die Förderung der deutschen Sprache durch die Schweiz*. Peter Lang Verlag. Frankfurt am Main.

Allemann-Ghionda, Cristina 1999. *Schule, Bildung und Pluralität: Sechs Fallstudien im europäischen Vergleich.* Peter Lang Verlag. Bern.

Ammon, Ulrich – Mattheier, Klaus J. – Nelde, Peter H. (Hrsg.) 1990. *Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik*. 4. Minderheiten und Sprachkontakt. Max Niemeyer Verlag. Tübingen.

Ammon, Ulrich 1995. *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten*. Walter de Gruyter. Berlin / New York.

Antonini, Francesca – Vassere, Stefano 1990. L'italiano del canton Ticino e i suoi rapporti lessicali con il tedesco e l'italiano standard. In: Vouga, Jean-Pierre – Hodel, Max Ernst (réd.): *La Suisse face à ses langues. Die Schweiz im Spiegel ihrer Sprachen. La Svizzera e le sue lingue.* Verlag Sauerländer. Aarau et Francfort-sue-le Main. 137-145.

Antonini, Francesca – Moretti, Bruno 2000. *Le immagini dell'italiano regionale.* OLSI, Bellinzona.

Arquint, Jachen Curdin 2000. Stationen der Standardisierung. In. Schläpfer, Robert – Bickel, Hans (Hrsg.): *Die viersprachige Schweiz*. Verlag Sauerländer. Aarau. 240-267.

Baeriswyl, Dominique – Bruggmann, Guido – Primarschule Grossbasel-West et al. 2003. *Das Modell St. Johann: die Integration fremdsprachiger Kinder in die Schule eines Quartiers der Stadt Basel.* Primarschule Grossbasel-West. Basel.

Balázs János (szerk.) 1983. *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Tankönyvkiadó. Budapest.

Balázs János 1983. Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. In: Balázs János (szerk.): *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Tankönyvkiadó. Budapest. 7-112.

Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Bartha Csilla 2002. Nyelvhasználat, nyelvmegtartás, nyelvcsere amerikai magyar közösségekben In: Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep: Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 111-136.

Bárdos Jenő 2000. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Báthory Zoltán – Falus Iván (szerk.) 1997. *Pedagógiai Lexikon*. II-III. kötet. Keraban Könyvkiadó. Budapest.

Benkő Loránd 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Tankönyvkiadó. Budapest.

Benkő Loránd 1999. *Nemzet és anyanyelve*. Osiris. Budapest.

Bergier, Jean-François 1998. *Die Schweiz in Europa*. Pendo. Zürich.

Bernhard, Roberto (Hrsg.) 1996. *Unsere Nachbarn am Weg der Schweiz.* Verlag Sauerländer. Aarau.

Bernhard, Roberto 2004. *Von der Sprachgrenze zur Landesgänze: die Sprachgrenzen in der Schweiz im Lichte der Funktion helvetischer Mehrsprachigkeit*. Neue Helvetische Gesellschaft. Gruppe Winterthur.

Berruto, Gaetano 1974. *La sociolinguistica*. Zanichelli. Bologna.

Berruto, Gaetano 1980. *Alcune considerazioni sull'italiano regionale ticinese*. Dipartimento della pubblica educazione. Bellinzona.

Berruto, Gaetano 1984. Appunti sull'italiano elvetico. *Studi linguistici italiani*. Volume X, Fascicolo I. Salerno Editrice Roma. 76-108.

Berruto, Gaetano – Burger, Harald 1985. Aspetti del contatto fra italiano e tedesco in Ticino. *Archivio Storico Ticinese*. A.XXVI, n°101. Bellinzona. 29-76.

Bianconi, Sandro 1980. *Lingua matrigna: italiano e dialetto nella Svizzera italiana*. Il Mulino. Bologna.

Bianconi, Sandro 1986. L'identità regionale: aspetti storico linguistici. In: Ratti, Remigio – Badan, Marco (a cura di): *Identità in cammino*. Armando Dadò Editore. Locarno. 117-128.

Bianconi, Sandro (a cura di) 1994. *Lingue nel Ticino.* OLSI. Bellinzona.

Bianconi, Sandro (a cura di) 1995. *L'italiano in Svizzera.* OLSI. Bellinzona.

Bianconi, Sandro 1998. *Plurilinguismo in Val Bregaglia.* OLSI. Bellinzona.

Bianconi, Sandro – Patocchi, Claudia 1990. Aspetti antropologici-linguistici. In: Ratti, Remigio – Ceschi, Raffaello – Bianconi, Sandro et al. (a cura di): *Il Ticino, regione aperta. Problemi e signicati sotto il profilo dell'identità regionale e nazionale.* Armando Dadò Editore. Locarno. 271-325.

Bianconi, Sandro – Gianocca, Cristina 1994. *Plurilinguismo nella Svizzera italiana*. Osservatorio linguistico della Svizzera Italiana. Ufficio di statistica. Bellinzona.

Bianconi, Sandro – Borioli, Matteo 2004. *Statistica e lingue*. Ufficio di statistica. Bellinzona.

Bickel, Hans 2001. Schweizerhochdeutsch: kein minderwertiges Hochdeutsch! Das Deutsche als plurizentrische Sprache aus Schweizer Sicht. *Babylonia*, 2. szám. 19-22.

Bollhalder, Silvia 2004. Basel ist stolz auf seine Sprachenvielfalt. *Babylonia*. 1. szám. 28-31.

Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga 2009. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Bourquin, Sébastien et al. 2006. *Schweizer Sprachen. Konversationsführer*. SBN Services. Neuchâtel.

Burke, Peter 1990. *Lingua, società e storia*. (Quadrante 37). Gius. Laterza & Figli. Roma – Bari.

Camartin, Iso 1998. Svájc – egy többnyelvű ország. Egy multikulturális nemzet? In: Oplatka András – Szalayné Sándor Erzsébet (szerk.): *A többnyelvűség svájci modellje*. Osiris Kiadó. Budapest. 52- 73.

Caprez-Krompàk, Edina 2007. Unterricht in heimatlicher Sprache und Kultur (HSK). Die Bedeutung der Erstsprache im Integrationsprozess. *terra cognita* 10. szám. 72-75.

Carigiet, Werner 2000. Zur Mehrsprachigkeit der Bündnerromanen. In: Schläpfer, Robert – Bickel, Hans (szerk.): *Die viersprachige Schweiz*. Verlag Sauerländer. Aarau. 235-239.

Casoni, Matteo 2011. *Italiano e dialetto al computer. Aspetti della comunicazione in blog e guestbook della Svizzera italiana.* OLSI. Bellinzona.

Ceschi, Raffaello 1980. Appunti sulla «ticinesità». «*Bloc-Notes*», 2-3. szám. 1-8.

Ceschi, Raffaello 1986. Buoni ticinesi e buoni svizzeri. Aspetti storici di una duplice identità. In: Ratti, Remigio – Badan, Marco (a cura di): *Identità in cammino*. Armando Dadò Editore. Locarno. 17-31.

Chini, Maria 1989. Italiano e tedesco a contatto in Ticino. *Rivista Italiana di Dialettologia*. Scuola società territorio a. XIII, CLUEB Bologna. 101-133.

Conrad, Fredy 2004. Nel cuore di Bellinzona la prima Biblioteca interculturale della Svizzera italiana. *Babylonia*. 1. szám. 39.

Cortelazzo, Michele A. – Mioni, Alberto M. 1990. *L'italiano regionale : atti del XVIII Congresso Internazionale di Studi, Padova-Vicenza, 14-16 settembre 1984*. Bulzoni. Roma.

Crost, Brigitte – Pedrazzini, Piero – Schmitt, Dorothée 1994. Il multilinguismo in Ticino. *Babylonia*, 4. szám 64-67.

Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris. Budapest.

Cunningham, Denis 2008. Nyelvi felsőbbrendűség és fenntarthatóság – a magyar nyelv példája. *Modern Nyelvoktatás*. 4. szám. 3-15.

de Swaan, Abram 2004. *A nyelvek társadalma. A globális nyelvrendszer*. Typotex. Budapest.

Diószegi István – Harsányi Iván – Krausz Tamás – Németh István 1997. *20. századi egyetemes történet*. I. kötet. Korona Kiadó. Budapest.

Dizionario Garzanti di Italiano 1995. Garzanti Editore. Milano.

Dürmüller, Urs 1995. Die Präsenz des Englischen in der Schweiz. In: *Statistik und Sprachen: Jahresversammlung des VSSA vom 10. bis 11. November 1994 in Winterthur*. Nr. 34. Bundesamt für Statistik. Bern. 81-91.

Dürmüller, Urs 1996. *Mehrsprachigkeit im Wandel. Von der viersprachigen zur vielsprachigen Schweiz.* Pro Helvetia. Zürich.

EDK (Hrsg.)1995. *Mehrsprachiges Land – mehrsprachige Schulen*. EDK. Bern.

Erős Ferenc (szerk.) 1998. *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Wesley János Lelkészképző Főiskola - Új Mandátum Kiadó. Budapest.

Estermann, Josef (Vorw.) – Senn, Fritz (Nachw.) – Kriegel, Volker (Zeichn.) 2005. *Wörterbuch Schweizerdeutsch – Deutsch*. Zweitausendeins. Frankfurt am Main.

Ferguson, Charles A. 1975. Diglosszia. In: Pap Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv*. Gondolat. Budapest. 291-317.

Fischer, Doris – Edthofer, Susan 2004. EDK: Zwei Fremdsprachen auf Primarschulstufe. *Bildung Schweiz*. 5. szám. 6-7.

Fischer Márta 2007. A többnyelvűség és a nyelvoktatás támogatása az Európai Unióban. A fejlesztés új irányai. *Új Pedagógiai Szemle*. Július-augusztus. Budapest. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. 101-108. Elektronikusan elérhető: http://epa.oszk.hu/00000/00035/00115/2007-07-vt-Fischer-Tobbnyelvuseg.html

Feischmidt Margit – Nyíri Pál 2006. *Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban.* BM Duna Palota és Kiadó. Budapest.

Flüeler, Niklaus – Gfeller-Corthésy, Roland 1975. *Die Schweiz vom Bau der Alpen bis zur Frage nach der Zukunft*. Ex Libris Verlag AG. Zürich.

Flügel, Christoph 1995. Varianten von Immersionsmodellen. In: EDK (Hrsg.): *Mehrsprachiges Land – mehrsprachige Schulen*. EDK. Bern. 40-58.

Fodor István 2003. *A világ nyelvei és nyelvcsaládjai*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Furer, Jean-Jacques 2005. *Eidgenössische Volkszählung 2000. Die aktuelle Lage des Romanischen.* BFS. Neuchâtel.

Gereben Ferenc 1998. Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében. *Regio*. 9. évfolyam 2. szám. 95-112.

Ghiringhelli, Andrea (a cura di) 2003. *Il Ticino nella Svizzera*. Armando Dadò Editore. Locarno.

Ghisla, Gianni 1998. Die Erziehungsdirektoren zum Gesamtsprachenkonzept. *Babylonia*. 4. szám. 24-28.

Giay Béla – B. Nádor Orsolya (szerk.) 1991. *A magyar mint idegen nyelv fogalma*. Hungarológiai Ismerettár 6. Nemzetközi Hungarológiai Központ. Budapest. Elektronikusan elérhető: http://mek.oszk.hu/01200/01282

Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvpszichológiai vonatkozások*. Szabadka.

Grin, François 1993. Ein Bundesamt für Sprachen. *Schweizer Monatshefte*. 7/8. szám. 571-587.

Gugenberger, Eva – Blumberg, Mechthild (Hrsg.) 2003. *Vielsprachiges Europa. Zur Situation der regionalen Sprachen von der Iberischen Halbinsel bis zum Kaukasus*. (= Bd. 2 Österreichisches Deutsch – Sprache der Gegenwart.). Peter Lang Verlag. Frankfurt am Main.

Haas, Walter 2000. Sprachgeschichtliche Grundlagen. In: Schläpfer, Robert – Bickel, Hans (szerk.): *Die viersprachige Schweiz*. Verlag Sauerländer. Aarau. 17-56.

Haas, Walter 2000. Die deutschsprachige Schweiz. In: Schläpfer, Robert – Bickel, Hans (szerk.): *Die viersprachige Schweiz*. Verlag Sauerländer. Aarau. 57-138.

Hadrovics László 1989. A magyar nyelv kelet-közép-európai szellemi rokonsága. In: Balázs János (szerk.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Tankönyvkiadó. Budapest. 7-46.

Hartig, Matthias 1990. Minderheiten und Mehrsprachigkeit. In: Ammon, Ulrich – Mattheier, Klaus J. – Nelde, Peter H. (Hrsg.): *Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik*. 4. Minderheiten und Sprachkontakt. Max Niemeyer Verlag. Tübingen. 157-168.

Hegedüs Éva dr. 1988. Svájc. In: Dr. Kovács István (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 411-462.

Helbling, Hanno 1982. *Geschichte der Schweiz*. Classen. Zürich.

Héra Gábor – Ligeti György 2006. *Módszertan. Bevezetés a társadalmi jelenségek kutatásába*. Osiris Kiadó. Budapest.

Hilty, Gerold (Hrsg.) 1992. *Actes du 20e Congrès international de linguistique et philologie romanes, Université de Zurich (6-11 avril 1992).* A. Francke Verlag. Tübingen / Basel.

Hymes, Dell 1997. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv-Kommunikáció-Cselekvés*. Osiris Kiadó. Budapest. 458-495.

Hoffmann Zsuzsa 2006. A diglosszia fogalmának problémái – a német nyelvű Svájc példáján. *Argumentum, 2*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 160-166. Elektronikusan elérhető: http://argumentum.unideb.hu/2006-anyagok/HoffmannZs.pdf

Illés-Molnár Márta 2010. A magyar mint származási nyelv módszertanához. A magyar nyelv és kultúra átadása szórványban élő iskoláskorúaknak. *THL2*. 1-2. szám. Balassi Intézet. Budapest. 67-81. Elektronikusan elérhető: http://epa.oszk.hu/01400/01467/00007/pdf/EPA01467_THL2_2010_1-2_067-081.pdf

Im Hof, Ulrich 1991. *Nationale Identität der Schweiz: Konstanten im Wandel*. Sauerländer. Aarau.

Im Hof, Ulrich 1997. *Geschichte der Schweiz*. Kohlhammer. Stuttgart [etc.]

Juhász József 2010. *Föderalizmus és nemzeti kérdés*. Gondolat. Budapest.

Karmacsi Zoltán 2007. *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás*. PoliPrint. Ungvár.

Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Kleinberger Günther, Ulla 2002. Grenzenlose Kommunikation? *Babylonia*. 1. szám. 22-24.

Knecht, Pierre 2000. Die französischsprachige Schweiz. In: Schläpfer, Robert – Bickel, Hans (szerk.): *Die viersprachige Schweiz*. Verlag Sauerländer. Aarau. 139-176.

Knipf-Komlósi, Elisabeth – V. Rada, Roberta – Bernáth, Csilla 2006. *Aspekte des Wortschatzes*. Bölcsész Konzorcium. Budapest.

Kollár Andrea 2006. *Sauris / Zahre. Nyelvpolitika és nyelvi jogok Olaszországban egy többnyelvű közösség tükrében*. JATEPress. Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged.

Kovács István dr. (szerk.) 1988. *Nyugat-Európa alkotmányai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.

Kovács Nóra – Szarka László (szerk.) 2002. *Tér és terep: Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Kovács Tímea 2005. Kétnyelvűség, nyelvi interferencia. *Hungarológiai Évkönyv*. 6. évfolyam 1. szám. 104-113. Elektronikusan elérhető: http://epa.oszk.hu/02200/02287/00006/pdf/Hungarologiai_Evkonyv_06_104-113.pdf

Kovács Péter 2006. *Nemzetközi közjog*. Osiris. Budapest.

Langman, Juliet 2002. A kétnyelvűség kutatásának modern irányzatai. In: A. Jászó Anna – Bódi Zoltán (szerk.): *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 143-151.

Lanstyák István 1996. Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról. *Új Forrás*. 28. évfolyam 6. szám. 25-38. Elektronikusan elérhető: http://epa.oszk.hu/00000/00016/00016/960603.htm

Lengyel, Drorit 2001. *Kindliche Zweisprachigkeit und Sprachbehindertenpädagogik*. F. Kaul. Köln.

Lengyel Zsolt 1997. *Bevezetés a pszicholingvisztikába*. OOK-Press. Veszprém.

Liver, Ricarda 2000. Die rätoromanische Schweiz. In: Schläpfer, Robert – Bickel, Hans (szerk.): *Die viersprachige Schweiz*. Verlag Sauerländer. Aarau. 211-234.

Lőrincz László 2007. Az anyanyelv fontossága. *Debreceni Szemle 2007/3*. 409-411. Elektronikusan elérhető: http://debszem.unideb.hu/pdf/dsz2007-3/dsz2007-3-13Lorincz.pdf

Lurati, Ottavio 1976. *Dialetto e italiano regionale nella Svizzera italiana*. Banca Solari & Blum S.A.. Lugano.

Lurati, Ottavio 1989. Tra neologia di calco e identità progettuale: le sfide agli Svizzeri italiani d'oggi. In: Stella, Angelo – Stäuble, Antonio: *Lingua e letteratura italiana in Svizzera*: *atti del convegno tenuto all'Università di Losanna, 21-23 maggio 1987*. Edizioni Casagrande. Bellinzona. 161-184.

Lurati, Ottavio 1992. Il Canton Ticino. In: Bruni, Francesco (a cura di): *L'italiano nelle regioni. Lingua nazionale e identità regionale.* UTET. Torino. 143-177.

Lurati, Ottavio 2000. Die sprachliche Situation in der Südschweiz. In: Schläpfer, Robert – Bickel, Hans (szerk.): *Die viersprachige Schweiz*. Verlag Sauerländer. Aarau. 177-210.

Lüdi, Georges 1998. Ein Gesamtsprachenkonzept für die Schweizer Schulen: Leitgedanken. *Babylonia* 4. 11-12.

Lüdi, Georges – Werlen, Iwar 2005. *Sprachenlandschaft in der Schweiz.* Bundesamt für Statistik. Neuchâtel.

Marcacci, Marco 2003. Il Cantone e la Confederazione: la difficoltà di essere ticinesi e svizzeri. In: Ghiringhelli, Andrea (a cura di): *Il Ticino nella Svizzera*. Armando Dadò Editore. Locarno. 61-86.

Martinetti, Orazio 2003. Campi magnetici. Identità regionale, conquiste, nuovi orizzonti 1980-2001. In: Ghiringhelli, Andrea: *Il Ticino nella Svizzera*. Armando Dadò Editore. Locarno. 151-171.

Máté Jakab 1998. *A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei és irányzatai.* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Moretti, Bruno – Antonini, Francesca 2000. *Famiglie bilingui*. OLSI. Bellinzona.

Moretti, Bruno (a cura di) 2004. *La terza lingua*. *Aspetti dell'italiano in Svizzera agli inizi del terzo millennio* Vol. I. Armando Dadò Editore. Locarno.

Muhr, Rudolf 2003. Die plurizentrischen Sprachen Europas – Ein Überblick. In: Gugenberger, Eva – Blumberg, Mechthild (Hrsg.): *Vielsprachiges Europa. Zur Situation der regionalen Sprachen von der Iberischen Halbinsel bis zum Kaukasus*. (= Bd. 2 Österreichisches Deutsch – Sprache der Gegenwart.). Peter Lang Verlag. Frankfurt am Main. 191-233.

Navracsics Judit 2000. *A kétnyelvű gyermek*. Corvina. Budapest.

Navracsics Judit 2010. *Egyéni kétnyelvűség*. Szegedi Egyetemi Kiadó. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged.

Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.) 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Könyvkiadó. Budapest.

Nádor Orsolya dr. 2009. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és az oktatás. Adalékok a magyar nyelv tanításának történetéhez. *Anyanyelv-pedagógia*. 2. szám. Elektronikusan elérhető: http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=158

Németh István 1997. Svájc. In: Diószegi István – Harsányi Iván – Krausz Tamás – Németh István: *20. századi egyetemes történet*. I. kötet. Korona Kiadó. Budapest. 293-295.

Nikolov Marianne 2007. A magyarországi nyelvoktatás-fejlesztési politika – nyelvoktatásunk a nemzetközi trendek tükrében. In: Vágó Irén (szerk.): *Fókuszban a nyelvtanulás*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. Budapest. 43-72. Elektronikusan elérhető: http://www.ofi.hu/tudastar/fokuszban-nyelvtanulas/nikolov-marianne

Nikolov Marianne 2011. Az idegen nyelv tanulása és a nyelvtudás. *Magyar Tudomány* 172: (9). 1048-1057. Elektronikusan elérhető: http://www.matud.iif.hu/2011/09/04.htm

Ódor László 2001. *A multikulturális Svájc – a magyarországi németnyelv-oktatás szempontjából.* AULA Kiadó. Budapest.

Ódor László 2005. *Helvetismen*. Budapesti Corvinus Egyetem Svájci Intézete. Budapest.

Oplatka András – Szalayné Sándor Erzsébet (szerk.) 1998. *A többnyelvűség svájci modellje*. Osiris Kiadó. Budapest.

Orioles, Vincenzo 2006. Többnyelvűség: értelmezési modellek, terminológia, intézményi vonatkozások. *Alkalmazott Nyelvtudomány*. VI. évfolyam 1-2. szám. Veszprém. 161-167.

Ortutay Katalin 2011. *A franciaországi kisebbségi nyelvek a hatalom árnyékában.* Gondolat Kiadó. Budapest.

Oszetzky Éva-Bene Krisztián (szerk.) 2012. *Újlatin kultúrák vonzásában.* Újlatin filológia 5. MTA Pécsi Területi Bizottsága Romanisztikai Munkacsoport. PTE. Francia Tanszék.

Pap Mária – Szépe György (szerk.) 1975. *Társadalom és nyelv*. Gondolat. Budapest.

Parragi László (ford.) 2003. *Kerettanterv. Szülőföldi Nyelv és Kultúra (SZNYK) oktatás*. Magyar Köztársaság Nagykövetsége, Konzuli- és Vízumosztály. Bern.

Pataki Ferenc 1998. Identitás – személyiség – társadalom. In: Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Wesley János Lelkészképző Főiskola - Új Mandátum Kiadó. Budapest. 360-394.

Petralli, Alessio 1990a. *L'italiano in un cantone. Le parole dell'italiano regionale ticinese in prospettiva sociolinguistica*. F. Angeli. Milano.

Petralli, Alessio 1990b. Osservazioni sul lessico dell'italiano regionale ticinese. In: Cortelazzo, Michele A. – Mioni, Alberto M.: *L'italiano regionale : atti del XVIII Congresso Internazionale di Studi, Padova-Vicenza, 14-16 settembre 1984*. Bulzoni. Roma. 131-144.

Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.) 1997. *Nyelv-Kommunikáció-Cselekvés*. Osiris Kiadó. Budapest.

Probáld Ferenc – Szabó Pál (szerk.) 2007. *Európa regionális földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.

Ratti, Remigio – Badan, Marco (a cura di) 1986. *Identità in cammino*. Armando Dadò Editore. Locarno.

Ratti, Remigio – Ceschi, Raffaello – Bianconi, Sandro et al (a cura di) 1990. *Il Ticino regione aperta: problemi e significati sotto il profilo dell'identità regionale e nazionale*. Armando Dadò Editore. Locarno.

Rau, Simone 2011. Die Diskussion um Rumantsch Grischun ist neu entflammt. *Bund Tages Anzeiger*. 02. 11.

Rovere, Giovanni 1982. Il plurilinguismo in Svizzera. *Quaderni per la promozione del bilinguismo.* 33/34. szám. 1-58.

Sándor Anna 2009. A nyelvjárási attitűd vizsgálata a nyitrai magyar szakos egyetemisták körében. In: Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga: *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák.* Tinta Könyvkiadó. Budapest. 199-206.

Savoia, Sergio – Vitale, Ettore 2003. *Lo svizzionario.* Edizioni Linguanostra. Germignaga.

Schläpfer, Robert – Bickel, Hans (Hrsg.) 2000. *Die viersprachige Schweiz*. Verlag Sauerländer. Aarau.

Schmid, Stephan 1989. L'italiano degli svizzeri tedeschi. *Italiano e Oltre*. 4. 138-141., 237-240.

Schobinger, Viktor 2001. *Züridеutsche Kurzgrammatik.* Schobinger. Zürich.

Schöpflin György 2004. *Az identitás dilemmái*. Attraktor. Máriabesnyő – Gödöllő.

Schweizerische Bundeskanzlei (Hrsg.) 2005. *Avete detto diritti politici?* Bern.

Schweizerische Bundeskanzlei (Hrsg.) 2005. *Der Bund kurz erklärt.* Bern.

Scotoni, Puig i 1996. A nemzeti megmaradás, a nyelvpolitika és a belső összetartozás katalán modellje. In: *Pro Minoritate*. 5. évfolyam nyár. 51-57.

Siebenhaar, Beat – Wyler, Alfred 1997. *Dialekt und Hochsprache in der deutschsprachigen Schweiz.* Pro Helvetia. Zürich.

Sisák Gábor (szerk.) 2001. *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Osiris Kiadó - MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest.

Spiess, Federico 1992. Veri e falsi tedeschismi nell'italiano regionale della Svizzera italiana. In: Hilty, Gerold (Hrsg.): *Actes du 20e Congrès international de linguistique et philologie romanes, Université de Zurich (6-11 avril 1992).* A. Francke Verlag. Tübingen / Basel. 627-640.

Steiger, Werner – Jaggi, Arnold 1974-1975. *Geschichte der Schweiz*. Kantonaler Lehrmittelverlag. St. Gallen

Stella, Angelo – Stäuble, Antonio 1989. *Lingua e letteratura italiana in Svizzera*: *atti del convegno tenuto all'Università di Losanna, 21-23 maggio 1987*. Edizioni Casagrande. Bellinzona.

Szabó József 2004. Svájc nyelvi helyzete, különös tekintettel a nyelvi kisebbségekre. *Magyar Nyelv* 100. 3. 291-298.

Szarka László 2003. Államnyelv, hivatalos nyelv – kisebbségi nyelvi jogok Kelet-Közép-Európában. In: Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Könyvkiadó. Budapest. 15-35. Elektronikusan elérhető: http://www.mtaki.hu/docs/cd2/tanulmany/02_Szarka_Laszlo.htm

Szépe György 1991. A "magyar mint idegen nyelv" néhány diszciplináris kérdése. In: Giay Béla – B. Nádor Orsolya (szerk.). *A magyar mint idegen nyelv fogalma*. Hungarológiai Ismerettár 6. Nemzetközi Hungarológiai Központ. Budapest. 60-74. Elektronikusan elérhető: http://mek.oszk.hu/01200/01282

Szóka Bernadett 2009. Túl a nemzeti nyelveken. *Modern Nyelvoktatás.* XV. évfolyam 4. szám. 60-66.

Szóka Bernadett 2012. A nyelvoktatás terén végzett felmérés tapasztalatai a luganói Liceo Cantonalében. In: Oszetzky Éva-Bene Krisztián (szerk.): *Újlatin kultúrák vonzásában. Újlatin filológia 5.* MTA Pécsi Területi Bizottsága Romanisztikai Munkacsoport. PTE. Francia Tanszék. 205-211.

Taddei Gheiler, Franca 2003. La lingua del Ticino siamo tutti noi. C*orriere del Ticino*. december 4.

Taddei Gheiler, Franca 2004. L'italiano in Ticino. Dalla 'questione della lingua' alla linguistica ticinese: un secolo di dibattiti. In: Moretti, Bruno (a cura di): *La terza lingua. Aspetti dell'italiano in Svizzera agli inizi del terzo millennio* Vol. I. Armando Dadò Editore. Locarno. 17-72.

Taddei Gheiler, Franca 2005. *La lingua degli anziani*. OLSI. Bellinzona.

Titone, Renzo 2000. *A többnyelvű és interkulturális nevelés megvalósításáért*. JATEPress. Szeged.

Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Nyelv, érték, közösség.* Gondolat Kiadó. Budapest.

Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó. Szeged.

Urselli, Annie 2005. *La diglossia nelle scuole svizzere: ricerca sul rapporto tra svizzero tedesco e tedesco standard*. Edizioni Università di Trieste. Trieste.

Vágó Irén (szerk.) 2007. *Fókuszban a nyelvtanulás.* Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. Budapest.

Vámos Ágnes 2001. A tannyelv fogalma - a tannyelv szerepe In: Sisák Gábor (szerk.) *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Osiris Kiadó - MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest. 303-310.

Vouga, Jean-Pierre – Hodel, Max Ernst (réd.) 1990. *La Suisse face à ses langues. Die Schweiz im Spiegel ihrer Sprachen. La Svizzera e le sue lingue.* Verlag Sauerländer. Aarau et Francfort-sue-le Main.

Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris-Századvég Kiadó. Budapest.

Widmer, Jean – Coray, Renata – Muji, Dunya – Godel, Eric 2004. *Die Schweizer Sprachenvielfalt im öffentlichen Diskurs. Eine sozialhistorische Analyse der Transformationen der Sprachenordnung von 1848 bis 2000. / La diversité des langues en Suisse dans le débat public. Une analyse socio-historique des transformations de l'ordre constitutionnel des langues de 1848 à 2000.* Peter Lang Verlag. Bern.

Wenger, Bernhard 1988. *Die vier Literaturen der Schweiz*. Pro Helvetia. Zürich.

Wir sind ein bisschen chaotischer (a szerző megjelölése nélkül) 2004. *Neue Zürcher Zeitung*. Szeptember 26.

Zanetti, Flavio 1996. Mass media senza frontiere. In: Bernhard, Roberto (Hrsg.): *Unsere Nachbarn am Weg der Schweiz.* Verlag Sauerländer. Aarau. 260-266.

Zingarelli, Nicola 2013. *Lo Zingarelli 2014. Vocabolario della lingua italiana*. Zanichelli. Bologna.

25 Jahre Sprachenpolitik der EDK: Englisch wird obligatorisch (a szerző megjelölése nélkül) 1998. *Babylonia* 4. szám. 10.

Jogi dokumentumok

(a letöltések 2013. február és 2014. augusztusa között történtek)

Bundesgesetz über Ausländerinnen und Ausländer
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20020232/index.html

2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól
In: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100179.TV

2011. évi CXC törvény a nemzeti köznevelésről
In: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV

Bundesgesetz über die Landessprachen und die Verständigung zwischen den Sprachgemeinschaften
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20062545/index.html

441.1 Bundesgesetz über die Landessprachen und die Verständigung zwischen den Sprachgemeinschaften
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20062545/index.html

Bundesgesetz über Radio und Fernsehen
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20001794/201002010000/784.40.pdf

Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 12. September 1848
In: http://www.verfassungen.de/ch/verf48-i.htm

Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 29. Mai 1874
In: http://www.verfassungen.de/ch/verf74-i.htm

Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 29. Mai 1874 (Stand am 20. April 1999)
In: https://www.bj.admin.ch//content/dam/data/staat_buerger/gesetzgebung/bundesverfassung/bv-alt-d.pdf

Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 18. April 1999 (Stand am 3. März 2013)
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19995395/index.html

Decreto legislativo sulle insegne e scritte destinate al pubblico (28 settembre 1931)
In: http://www.ti.ch/CAN/SegGC/comunicazioni/GC/odg-mes/rapporti/0430-r.htm

Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen SEV-Nr.: 148
In: http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=&DF=&CL=GER

Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20022395/index.html

Európa Tanács 77/486/EGK irányelve
In: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:05:01:31977L0486:HU:PDF

HarmoS-Konkordat vom 14. Juni 2007
In: http://edudoc.ch/record/96777/files/harmos-konkordat_d.pdf

HarmoS-Konkordat.
In: http://edudoc.ch/record/24711/files/HarmoS_d.pdf

Legge della scuola
In: http://www3.ti.ch/CAN/RLeggi/public/raccolta-leggi/legge/numero/5.1.1.1

Rahmenübereinkommen zum Schutz nationaler Minderheiten
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20020168/index.html

Regolamento concernente i corsi di lingua italiana e le attività d'integrazione. 2014. augusztus 1. óta *Regolamento sui corsi di lingua italiana e le attività d'integrazione* címmel van érvényben
In: http://www3.ti.ch/CAN/RLeggi/public/index.php/raccolta-leggi/legge/vid/149

Übereinkommen über den Schutz und die Förderung der Vielfalt kultureller Ausdrucksformen
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20071827/index.html

Übereinkommen zur Bewahrung des immateriellen Kulturerbes
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20071818/index.html

Verfassung des Kantons Graubünden
In: www.verfassungen.de/ch

Verfassung des Kantons Graubünden
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20032486/index.html

Verfassung von Republik und Kanton Neuenburg
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20010589/index.html

Verfassung von Republik und Kanton Tessin
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20012210/index.html#fn2

Verfassung des Kantons Zürich
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20051651/index.html

Verordnung des Bundesrates / Reglement der EDK über die Anerkennung von gymnasialen Maturitätsausweisen (MAR)
In: http://edudoc.ch/record/38112/files/VO_MAR_d.pdf

Verordnung über die Integration von Ausländerinnen und Ausländern
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20070995/index.html

441.11 Verordnung über die Landessprachen und die Verständigung zwischen den Sprachgemeinschaften
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20101351/index.html

Verordnung über die Sprachdienste der Bundesverwaltung
In: http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20112987/index.html

Volksschulgesetz des Kantons Zürich, § 24, 25
In: http://www2.zhlex.zh.ch/appl/zhlex_r.nsf/0/F684849EA94EE9D2C1257C3F0039940F/$file/412.100_7.2.05_83.pdf

Egyéb források

(a letöltések 2013. február és 2014. augusztusa között történtek)

A bevándorló gyerekek iskolai integrációja Európában
In: http://www.ofi.hu/tudastar/bevandorlo-gyerekek

A migráns gyerekek oktatása
In: http://menedek.hu/sites/default/files/article-uploads/20090831konyvbelso.pdf

A nemzetközi vándorlás főbb folyamatai Magyarországon – táblázatok
In: http://www.ksh.hu/nemzvand09_tablak

Alliance culturelle romande
In: www.hls-dhs-dss.ch

Amtssprachen und Landessprachen der Schweiz
In: http://www.nb.admin.ch/dienstleistungen/swissinfodesk/03034/03232/04411/index.html?lang=de

Amtssprachenpolitik
In: http://www.bk.admin.ch/themen/lang/04925/04939/index.html?lang=de

An 80 Zürcher Schulen sprechen mehr als zwei Drittel kein Deutsch
In: http://bazonline.ch/schweiz/standard/An-80-Zuercher-Schulen-sprechen-mehr-als-zwei-Drittel-kein-Deutsch/story/18800058

A nemzeti idegennyelv-oktatás fejlesztésének stratégiája az általános iskolától a diplomáig. Fehér könyv 2012-2018
In: http://nyelvtudasert.hu/cms/data/uploads/idegennyelv-oktatas-feher-konyv.pdf

Angriff auf die zweite Fremdsprache
In: http://www.nzz.ch/aktuell/schweiz/angriff-auf-die-zweite-fremdsprache-1.18155555

Attitudes towards multilingualism. In: EB77.1 Europeans and their Languages: Factsheets.
In: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_399_380_en.htm

Ausländerstatistik per Ende August 2013
In: https://www.bfm.admin.ch//bfm/de/home/dokumentation/medienmitteilungen/2013/2013-06-110.html

Bahn + Bus CH
In: http://www.bahn-bus-ch.de/sprachen/orte.html

Beitrittsverfahren HarmoS-Konkordat
In. http://www.edudoc.ch/static/web/arbeiten/harmos/beitritt_harmoS_kantone_d.pdf

Bestand der ständigen ausländischen Bevölkerung nach Wohnkanton und Ausländergruppe Ende August 2013
In: https://www.bfm.admin.ch/content/dam/data/migration/statistik/auslaenderstatistik/aktuelle/ausl-nach-kanton/107-bevoelkerung-kt-2013-08-d.pdf

Bestand der ständigen ausländischen Wohnbevölkerung nach Staatsangehörigkeit Ende Dezember 2011 und 2012
In: https://www.bfm.admin.ch/content/dam/data/migration/statistik/auslaenderstatistik/aktuelle/ausl-nach-staat/ts8-bevoelkerung-staat-2012-12-d.pdf

Bestand der ständigen ausländischen Wohnbevölkerung nach Wohnkanton und Ausländergruppe Ende August 2012

In: http://www.bfm.admin.ch/content/dam/data/migration/statistik/auslaenderstatistik/aktuelle/ausl-nach-kanton/107-bevoelkerung-kt-2012-08-d.pdf

Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal 2014. *Kiadványfüzet 2012-2013.*
In: http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=177&Itemid=1232&lang=hu

Bilanz der ständigen Wohnbevölkerung nach Staatsangehörigkeit 2012
In: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/07/blank/key/01/01.html

Bilaterale Beziehungen Schweiz – Deutschland
In: http://www.eda.admin.ch/eda/de/home/reps/eur/vdeu/bildeu.html

Burri, Anja 2013. *Aufstand der Lehrer gegen zweite Fremdsprache*
In: http://www.tagesanzeiger.ch/schweiz/Aufstand-der-Lehrer-gegen-zweite-Fremdsprache/story/30259072

Centre culturel suisse Paris
In: www.ccsparis.com

Centre de dialectologie et d'étude du français régional
In: www2.unine.ch

Corriere del Ticino
In: www.cdt.ch

Das Bildungssystem Schweiz
In: http://www.edudoc.ch/static/web/bildungssystem/grafik_bildung_d.pdf

Das Deutsche als plurizentrische Sprache – die Didaktik des Deutschen als plurizentrische Sprache
In: http://www-oedt.kfunigraz.ac.at/OESDCD/0INTRO/Gesamt-PDF/A03-Deutsch-a-pluriz.Sprache.PDF

Deutsch – eine weltweit gelernte, aber in Europa beheimatete Sprache
In: http://www.goethe.de/ges/spa/pan/spw/de3991754.htm

Dicziunari Rumantsch Grischun
In:http://www.drg.ch/dicziunari.php?language=D

Die schulische Integration der Migrantenkinder in Europa
In: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice%20/documents/thematic_reports/101DE.pdf

Direttive per l'organizzazione degli esami di maturità nei licei del Canton Ticino
In: http://www.liceolocarno.ch/Liceo_di_Locarno/Regolamenti/Documenti/Direttive%20org_esami%202013.pdf

Dirtl, Theresa 2009: *Die Rolle von Englisch in einem multilingualen Europa*
In:
http://forschungsnewsletter.univie.ac.at/index.php?id=49653&tx_ttnews[tt_news]=9566&tx_ttnews[backPid]=49652&cHash=254539b95c

Dizionario dell'italiano ticinese, grigionese e "federale"
In: https://sites.google.com/site/elvetismi/

d'Urso, Gemma (2010): *Integration: ein seit Jahrzehnten bewährtes Modell im Kanton Tessin.*
In: http://www.discours-suisse.ch/parser.php?page=aktuelle_ausgabe_it&lang=de

EDK 2013: *Ich lerne Sprachen*
In: http://edudoc.ch/record/109561/files/broschure_ichlernesprachen_d.pdf

EDK/IDES-Kantonsumfrage
In: http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/093.pdf,
http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/092.pdf

Eine unersetzliche Verbindung zur fremden Heimat
In: http://www.woz.ch/1218/kahlschlag-beim-erstsprachenunterricht/eine-unersetzliche-verbindung-zur-fremden-heimat

Elvetismi-ticinesismi:
In: https://sites.google.com/site/elvetismi/bilingui

Empfehlungen zur Schulung fremdsprachiger Kinder vom 24. Oktober 1991
In: http://edudoc.ch/record/24317/files/EDK-Empfehlungen_d.pdf

Englisch auf dem Vormarsch
In: http://www.statistik.zh.ch/internet/justiz_inneres/statistik/de/aktuell/mitteilungen/2013/zhiz13_sprachen.html

Englisch und Französisch auf der Primarstufe – Verlängerung des NFP-56-Projekts
In:
http://www.phlu.ch/fileadmin/media/phlu.ch/fe/Forschungsberichte/Kurzfassung%20des%20Schlussberichts%20Nr.%2023_web.pdf

Erhebungsprogramm der eidgenössischen Volkszählung
In:
http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/news/02/03.parsys.21866.downloadList.96601.DownloadFile.tmp/08vzverhebungsprogrammdvdefmitberichtvers2012.pdf

Europäisches Sprachenportfolio
In: http://www.sprachenportfolio.ch/page/content/index.asp?MenuID=2081&ID=3366&Menu=14&Item=7.1.6

European Commission. Regional Languages.
In: http://ec.europa.eu/languages/policy/language-policy/regional_languages_en.htm

Európa minden nyelve kincs
In: http://archive.ecml.at/mtp2/VALEUR/html/valeur.pdf

Európai Parlament – *A bevándorlók gyermekeinek oktatása*
In: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:137E:0001:0005:HU:PDF

Élő idegen nyelv
In: http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2012/elo_idegen_nyelv_vk.pdf

Fakultativer Unterricht dritte Landessprache
In: http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/095b.pdf

Fremdsprachen
In: http://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/europa/135813/fremdsprachen

Fremdsprachen. Beginn der ersten und zweiten obligatorischen Fremdsprache
In: http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_visualisierung_d/12_v_FS_Beginn_d.pdf

Fremdsprachen: Die Schweizer rangieren in Europa auf Platz drei
In: http://bildungsklick.de/a/58790/fremdsprachen-die-schweizer-rangieren-in-europa-auf-platz-drei/

Fremdsprachen: Sprache, Beginn
In: http://www.edk.ch/dyn/15180.php

Fremdsprachenunterricht in der obligatorischen Schule
In: http://www.edudoc.ch/static/web/arbeiten/sprach_unterr/fktbl_sprachen_d.pdf

Fünfter Bericht der Schweiz
In: http://www.bak.admin.ch/kulturschaffen/04245/04246/04248/index.html?lang=de

Für welche Sprachen gilt die Charta?
In: http://hub.coe.int/c/document_library/get_file?uuid=9876ee0b-0cad-47dc-a73f-150412e2ba04&groupId=10227

Garne, Jigme 2011: *Kinder lernen Italien kennen*
In: http://www.stadi-online.ch/archiv/indexa3eb.html?id=127&no_cache=1&tx_ttnews[pS]=1296514800&tx_ttnews[pL]=2419199&tx_ttnews[arc]=1&tx_ttnews[tt_news]=2566&tx_ttnews[backPid]=126&cHash=095791b67e

Garzanti
In: http://www.garzantilinguistica.it/ricerca/?q=bilinguismo

Giornale del Popolo
In: www.gdp.ch

Globlivres. Bibliothèque Interculturelle
In: www.globlivres.ch

Glossarium Helvetiae historicum
In: http://www.hls-dhs-dss.ch/ghh/?lg=i

Gross, Manfred (szerk.) 2004: *Romanisch Facts & Figures*
In: http://www.liarumantscha.ch/data/media/pdf/facts_figures/facts_figures_deutsch.pdf

Grundkompetenzen für die Fremdsprachen
In: http://edudoc.ch/record/96780/files/grundkomp_fremdsprachen_d.pdf

Grundkompetenzen für die Schulsprachen
In: http://edudoc.ch/record/96791/files/grundkomp_schulsprache_d.pdf

Grundlagen-Texte der EDK
In: http://www.edk.ch/dyn/11984.php

Haarmann, Harald: *Das Sprachenmosaik Europas*
In: http://www.ieg-ego.eu/de/threads/crossroads/sprachenmosaik

HarmoS. Beitrittsverfahren und Inkrafttreten
In: http://www.edk.ch/dyn/14901.php

Hochdeutsch als Unterrichtssprache. Befunde und Perspektiven. Hrsg. von Bildungsdirektion des Kantons Zürich. Juni, 2003
In: http://www.vsa.zh.ch/internet/bildungsdirektion/vsa/de/schulbetrieb_und_unterricht/faecher_lehrplaene_lehrmittel0/sprachen/deutsch.html

Hoepli
In: http://www.grandidizionari.it/Dizionario_Italiano/parola/B/bilinguismo.aspx?query=bilinguismo

Hoi, Geraldine Wong Sak 2014: *Englisch ist an Schweizer Universitäten auf Vormarsch*
In: http://www.swissinfo.ch/ger/gesellschaft/Englisch_ist_an_Schweizer_Universitaeten_auf_Vormarsch.html?cid=37685114

Immersion - Zweisprachiger Unterricht
In: http://www.mba.zh.ch/internet/bildungsdirektion/mba/de/maturitaetsschulen/unterrichtsthemen/immersion.html

Insegnamento delle lingue: interventi proposti dal Dipartimento
In: http://www.scuoladecs.ti.ch/scarica_insegnamento_lingue/interventi_%20proposti_dal_Dipartimento.pdf

Integrierter Sprachenunterricht und immersive Unterrichtsformen
In: http://www.schulblatt-sh.ch/Integrierter-Sprachenunterrich.10492.0.html

INTERREG IV
In: www.regiosuisse.ch.htm

Istituto dell'Enciclopedia italiana
In: http://www.treccani.it/enciclopedia/bilinguismo/

Italienisch für Italiener
In: http://www.nzz.ch/aktuell/schweiz/italienisch-fuer-italiener-1.18134227

Italienischkurse in Gefahr
In: http://www.derbund.ch/bern/Italienischkurse-in-Gefahr/story/18545388

Közös Európai Referenciakeret (KER)
In: http://www.nyak.hu/nyat/doc/ker_2002.asp, http://www.keronline.hu/

Kultur
In: http://www.eda.admin.ch/eda/de/home/reps/eur/vdeu/embber/diplom/kultur.html

Kurzbeschreibung Bildungssystem Schweiz
In: http://www.edk.ch/dyn/14798.php

Schweiz: Überblick
In: https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Schweiz:%C3%9Cberblick

La mortalità infantile in Ticino è la più alta della Svizzera
In: https://www3.ti.ch/DECS/sw/temi/scuoladecs/files/private/application/pdf/3147_02.14-mortalita-infantile-in-Ticino-piu-alta-della-Svizzera.pdf

Lehrplan 21
In: http://www.lehrplan.ch/sites/default/files/2013-06-5_rahmeninformation_konsultation.pdf

L'insegnamento del francese nella scuola dell'obbligo dopo la Riforma delle lingue
In: http://www4.ti.ch/fileadmin/DECS/DS/Rivista_scuola_ticinese/ST_n.295/ST_295_Carparelli_L__insegnamento_del_francese.pdf

List of countries in Europe
In: http://www.countries-ofthe-world.com/countries-of-europe.html

Mehr Ausländer als Schweizer im Jahr 2050?
In: http://bazonline.ch/basel/stadt/Mehr-Auslaender-als-Schweizer-im-Jahr-2050/story/22428783

Migration und Integration – Analyse: Integration
In: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/07/blank/dos2/01.html

Migration und Integration – Indikatoren
In: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/07/blank/key/04.html

Neues Wörterbuch für Rumantsch Grischun
In: http://www.suedostschweiz.ch/zeitung/neues-woerterbuch-fuer-rumantsch-grischun-0

Obiettivi del settore di studio delle lingue
In: http://www.liceolugano.ch/index.php/component/jdownloads/finish/21-piano-cantonale-degli-studi/73-il-settore-lingue/0?Itemid=0

Ordentliche Einbürgerung
In: http://www.bfm.admin.ch/content/bfm/de/home/themen/buergerrecht/einbuergerung/ordentliche_einbuergerung.html

Osservatorio linguistico della Svizzera italiana
In: www.ti.ch

Politische Landkarte mit den einzelnen Kantonen
In: http://www.mygeo.info/landkarten/schweiz/schweiz_kantone.png

Popolazione residente, secondo la religione e la lingua principale, in Ticino, dal 1850
In: http://www3.ti.ch/DFE/DR/USTAT/index.php?fuseaction=dati.home&tema=33&id2=85&id3=87&c1=01&c2=05&c3=01

Progetto piano di studio per la scuola dell'obbligo 2014
In: http://www4.ti.ch/fileadmin/DECS/DS/HARMOS/documenti/Nuovo_piano_di_studio_documento_di_sintesi26.pdf

Pro Helvetia
In: www.pro-helvetia.ch

Projektübersicht
In: http://www.lehrplan.ch/projektuebersicht

Radio e Televisiun Rumantscha
In: http://www.rtr.ch/home.html

Radiotelevisione svizzera di lingua italiana
In: www.rtsi.ch

Rahmencurriculum für die sprachliche Förderung von Migrantinnen und Migranten
In: http://www.bfm.admin.ch/content/dam/data/migration/integration/berichte/rahmencurriculum-d.pdf

Rahmenlehrplan für Heimatliche Sprache und Kultur (HSK) Beilage Basel-Stadt und Basel-Landschaft
In: http://www.ed-bs.ch/bildung/pzbs/unterricht/lehrplaene/rahmenlehrplan-hsk/neuer-hsk-rahmenlehrplan-beilage-bsbl-juli13.pdf

Rahmenlehrplan für die Maturitätsschulen vom 9. Juni 1994
In: http://www.edudoc.ch/record/17476/files/D30a.pdf

Rapporto di maggioranza
In: http://www.ti.ch/CAN/SegGC/comunicazioni/GC/inizgeneriche/rapporti/pdf/IG485-r-magg.pdf

Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája 1992
In: http://www.ajbh.hu/documents/10180/122652/Regionalis+vagy+kisebbse%CC%81gi+nyelvek+Euro%CC%81pai+Charta%CC%81ja.pdf/e70ba9fb-e1d5-465c-b00c-50713fef64e2;jsessionid=052A1379C19326DAF912BA5466EC9388?version=1.0

Rivendicazioni ticinesi
In: http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/i/I26986.php

Romanisch als Zweitsprache an deutschsprachigen Schulen
In: http://www.sprachenunterricht.ch/sites/default/files/Lehrplan_Primar_177-183_ZSU_Romanisch.pdf

Rumantsch Grischun als Amts- und Schulsprache – Übersicht über die Entwicklung 1982 – 2004
In: http://www.gr.ch/DE/institutionen/verwaltung/ekud/avs/Volksschule/RG_Entwicklung_de.pdf

Rumantsch Grischun in der Schule – Bericht zum Projektstand Ende 2012
In: https://www.gr.ch/DE/institutionen/verwaltung/ekud/avs/Volksschule/RG_Zwischenbericht_2013_de.pdf

Schola Europaea
In: http://www.eursc.eu/index.php?id=2

Schweizer Radio und Fernsehen
In: http://www.srf.ch/

Schweizerische Radio- und Fernsehgesellschaft
In: http://www.srgssr.ch/

Sprachen, Religionen – Daten, Indikatoren
In: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/05/blank/key/sprachen.html

Sprachen der Migration in den Schulen: ein riesiges Potential
In: http://www.plattform-migration.at/fileadmin/data/Publikationen/Sprachen_der_Migration_in_den_Schulen_ein_riesiges_Potenzial.pdf

Sprachpolitik und Mehrsprachigkeit
In: http://www.bk.admin.ch/themen/lang/04925/index.html?lang=de

Sprachenpolitik und Bildungsstrategien in der Schweiz
In: http://www.skbf-csre.ch/fileadmin/files/pdf/publikationen/Staffpaper1.pdf

Sprachenunterricht
In: http://bildungssystem.educa.ch/de/sprachenunterricht-0

Sprachregionale Lehrpläne
In: http://bildungssystem.educa.ch/de/sprachregionale-lehrplaene

Statisztikai Hivatal
In: www.bfs.admin.ch

Ständige Wohnbevölkerung ab 15 Jahren nach Anzahl Hauptsprachen 2012
In: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/01/new/nip_detail.html?gnpID=2013-525

Ständige Wohnbevölkerung ab 15 Jahren nach Hauptsprachen und Kanton 2011
In: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/news/04/01.html

Stein, Dieter Dr. 2010: *Weltsprache Englisch: Dominanz und Beherrschung*
In: http://www.phil-fak.uni-duesseldorf.de/fileadmin/Redaktion/Institute/Anglistik/Anglistisches_Institut/Anglistik_III/Dieter%20Stein%20-%20Weltsprache%20Englisch.pdf

Svájci Államszövetség Hivatalai
In: www.admin.ch

Tartalomalapú nyelvoktatás (CLIL, EMILE) az európai iskolákban
In: http://www.nefmi.gov.hu/download.php?docID=798%E2%80%8E

TERMDAT
In: http://www.bk.admin.ch/themen/sprachen/00083/00854/index.html?lang=de

Unbefriedigende Stellung des Italienischen an den Schweizer Gymnasien
In: http://www.news.admin.ch/message/?lang=de&msg-id=43770

UNESCO around the World
In: http://en.unesco.org/countries/countries-list

Università della Svizzera Italiana
In: http://www.usi.ch/

Unterrichtssprache
In: http://www.edk.ch/dyn/15804.php

Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére
In: http://eescopinions.eesc.europa.eu/eescopiniondocument.aspx?language=hu&docnr=1372&year=2006

Wahlfach Italienisch Oberstufe (7-9. Schuljahr). Konzept für ein zentrales Angebot im Kanton Uri
In: http://www.zebis.ch/ablage/news/2013_Konzept_Italienisch79_ur.pdf

Wochenlektionen Gymnasiale Maturitätsschulen
In: http://www.edudoc.ch/static/strukturdaten/pdf_rohdaten/162.pdf

Témavezetői nyilatkozat az értekezés benyújtásához

Alulírott Dr.habil. Nádor Orsolya nyilatkozom, hogy Szóka Bernadett doktorjelölt

Nyelv- és nyelvoktatás-politika a többnyelvű Svájcban - különös tekintettel az olasz nyelv helyére és szerepére

című értekezését megismertem, és nyilvános vitára bocsátását támogatom.

Budapest, 2014. december 14.

.....

Dr. habil.Nádor Orsolya
témavezető

Doktori értekezés benyújtása és nyilatkozat a dolgozat eredetiségéről

Alulírott

név: Szóka Bernadett

születési név: Szóka Bernadett

anyja neve: Raffai Valéria

születési hely, idő: Dombóvár, 1972. 04. 16.

Nyelv- és nyelvoktatás-politika a többnyelvű Svájcban - különös tekintettel az olasz nyelv helyére és szerepére
című doktori értekezésemet a mai napon benyújtom a(z)

Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi
Doktori Iskola

Alkalmazott Nyelvészeti Doktori
Programjához

Témavezető(k) neve: Dr.habil. Nádor Orsolya

Egyúttal nyilatkozom, hogy jelen eljárás során benyújtott doktori értekezésemet
- korábban más doktori iskolába (sem hazai, sem külföldi egyetemen) nem nyújtottam be,
- fokozatszerzési eljárásra jelentkezésemet két éven belül nem utasították el,
- az elmúlt két esztendőben nem volt sikertelen doktori eljárásom,
- öt éven belül doktori fokozatom visszavonására nem került sor,
- értekezésem önálló munka, más szellemi alkotását sajátomként nem mutattam be, az irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek, az értekezés elkészítésénél hamis vagy hamisított adatokat nem használtam.

Dátum: Pécs, 2015. január 5.

.....
doktorjelölt aláírása